

פרקים
לתולדות ספרות הקבלה

מאת

גרשם שלום

ירושלם תרצ"א

דפוס עזראלי, ירושלים

SC-D.3

1318

פרקים לתולדות ספרות הקבלה

מאת

גרשם שלום

ירושלם תרצ"א

R. 1143

SECRETARIA DE CULTURA
SECRETARIA DE CULTURA

SECRETARIA DE CULTURA

SECRETARIA DE CULTURA

תוכן הענינים

עמ'				
2	...	...	...	פרק א. המחבר האמיתי של פירוש ספר יצירה המיוחס להראב"ד וספריו.
18	...	...	...	פרק ב. ר' דוד בן יהודה החסיד נכד הרמב"ן.
44	...	...	...	פרק ג. עוד על ר' יוסף בן שלום האשכנזי.
47	...	...	...	פרק ד. ס' חמדת ימים לר' סאלום שבזי.
54	...	...	...	פרק ה. חבור בלתי נודע מר' יוחנן אלימאנו.
59	...	...	...	פרק ו. קבלת ר' יצחק בן שלמה בן סהולה וספר הזהר.
69	...	...	...	פרק ז. ס' אבני זכרון לר' אברהם בן שלמה אדרוטיאל.
				פרק ח. פירושו האמיתי של הרמב"ן לספר יצירה ודברי קבלה אחרים המתייחסים אליו
87	...	...	...	פרק ט. חקירות חדשות על ר' אברהם בן אליעזר הלוי
121	...	...	...	פרק י. עוד פעם על ס' אבני זכרון.
154	...	...	...	

הקדמה

המאמרים הבאים בספר זה נתפרסמו בסדר זה בקרית ספר שנה ד' — ז'. תקוותי היתה אמנם להמשיך בשורה זו של חקירות שנועדו להכין את הקרקע לבנין הגדול שתקותי להקים, להסטוריה של הקבלה, שכירורים רבים כאלה נחוצים לה עדיין. מטעמים חיצוניים שאינם ברשות מערכת קרות ספר ואינם ברשותי, נתעורר ספק שמא לא יהיה אפשר להדפיס עוד מאמרים כאלה בק"ס ולכן אמרתי לאסוף את אלה שכבר ראו אור ולשימם לעיני המעונינים בהם.

והנה תקונים אחדים שעמדתי עליהם רק אחרי הדפסת המאמרים האלה. בעמ' 15 נתחלפו שתי השורות האחרונות. עמ' 22 על ר' יהודה בנו של הרמב"ן יש להשוות את ההוספה בעמ' 101. לעמ' 25: כפר שהודיעני ר' יוסף הכהן תאנוג'י בתונים במכתב אליו מאלול תר"צ, ראה בימי נעוריו כ"י מר' חיים וטאל שיש בו לקוטים מס' הגבול ושם נקרא שם ה"ספר" הנזכר בדבריו לא ס' שר החמשים אלא "ש ע ר ה ח מ ש י מ" ונראה לי שזוהי הגירסא הנכונה. עמ' 30 למטה: המאמר בסוף הפרשה אינו אלא לשון הזוהר ח"ג דף ע"ו ע"ב. עמ' 42 הערה 2 ה' 5. שוואנער ודוד פרענקל קבעו במכתב הנדפס בקרית ספר שנה ה' עמ' 176 שכה"י שלהם אינו זה הנמצא בטורין. לעמ' 44—46 השווה גם דברי תלמידי מר בקר ב"מזרח ומערב" כרך ד' עמ' 22—25 והערותי שם עמ' 130—131 ובספרי כתבי יד בקבלה הנמצאים בבית הספרים בירושלם עמ' 147 שהכאתי שם עדות ר' מאיר פאפרש שראה את הפירוש הזה לס' הבהיר בכ"י קדמון על שם ר' מאיר בן שלמה ו' אביסהולה. (ועדיין אנו צריכין למודעו). לעמ' 59: כל ההקדמה לפי' שה"ש הנ"ל נדפסה ע"י ת. כראדי ב"מזמוני מסתרים" שלו, בקובץ על יד של מקיצי נרדמים לשנת תרנ"ד, כפי שהעירנו פרופ. אלכסנדר מארכס. לעמ' 91: המקובל "בן בלימה" נזכר גם בדבריו בעל הפירוש לס' הבהיר בסוף הספר (כדפוס ווילנא; ובכ"י פראג נשתבש ל"דילמה") וז"ל שם: הרשב"א "קבל מהרמב"ן והוא קבל מן בלימה והוא קבל מן ר' יצחק סג' נהור". עמ' 103 הערה 3: הגירסא הנכונה נמצאת באמת בלשון ר' שם טוב בן שם טוב מפירוש ס' יצירה להרמב"ן כ"י ברוטיש מוזיאום מרגול. 771 דף 140. (ציטאט זה נשמט ממני גם בעמ' 95 סימן י"ד).

ירושלם, ערב סוכות תרצ"א

ג. ש.

א. המחבר האמתי של פירוש ספר יצירה

המיוחס להראב"ד וספריו.

הפירוש לס' יצירה הנדפס בשמו של הראב"ד כפעם הראשונה במנטובה שכ"ב, הוא מספרי המופת של הקבלה ויש לתמוה שכמעט לא עסקו בו החוקרים. הלא הוא אחת התעודות החשובות ביותר שנשארו בידינו להאיר את הפרוץ העמוק שנמשך במאה הראשונה והשניה של האלף הששי בתולדות הקבלה ושראו לקרא אותו בשם: פילוסופיזציה של הקבלה. המקובלים נושאי ההתפתחות הזאת השתדלו לבנות תיאולוגיה מסתורית בעלת פרספקטיבות מסויימות על יסודות הקבלה אשר בתחלת התקופה היא באה לידם בצורה אחרת לגמרי. נתעוררו שאלות שיטתיות המיוחדות לפילוסופיה של ימי הבינים וגרמו לתסיסה ב"חומר" הישן של הקבלה. יצירתה של *theologia mystica* של היהדות במובנו המדוייק של המושג הזה, היא תוצאת הפרוץ ההיסטורי החשוב הזה. לבעל פ' ס' יצירה הנ"ל יש עמדה מסויימת וקבועה בפרוץ הזה. הקדמות הפילוסופים נעשות לו כמין חומר לדרוש אותן לפי קבלתו ולהכניס בהן עמקות מופלאה וגם יש שנעשו לו לסימני גבול שיש להגביל בין התחום העמוק והעשיר-בעצמו של פרספקטיבות הקבלה ובין תחומי הפילוסופיה. בספר זה שהבנתו אמנם קשה עד מאד ושניתן להתפלפל עליו, משתקפת הנטייה האחת האפשרית בפרוץ הנזכר של הפילוסופיזציה: הטיה ועקום של התוכן השכלני שבהקדמות הפילוסופיה עד שנעשו להקדמות של תורת הסוד. רבה היא המחשבה השקועה בעבודה זאת: לפתוח מבוע של חכמה "פנימית" בלב המושגים והמונחים של האריסטוטיליסמוס העברי. בזה כח המחבר גדול וכמעט שאין שני לו לדבר זה בין הראשונים. אבל מי היה האיש הזה? ומתי היה חי?

כתבי היד הישנים שנשארו מן הספר הזה במספר הגון, אין בהם תשובה כי רובם ככולם בלי כל שם. גם שמו של הראב"ד נזכר רק על כ"ו מעטים מאד, ונראה שרק בזמן מאוחר (במאה השלישית בערך) נולדה הטעות הזאת. ובאמת יש לנו מסורה על שמו של המחבר, גם בספרים שכבר היו ידועים לנו:

(א) ר' משה בן יעקב בעל ס' שושן סודות מביא בפירושו לס' יצירה (1), לשונות מן הפירוש המיוחס להראב"ד בשם „כתב החכם ר' יוסף בפירוש לס' יצירה... ומה שנדחק החכם ר' יוסף הנ"ל...“ (פ"א משנה י"ב). ועוד מעתיק ממנו שלא בשמו הרבה פעמים וכיחוד כמעט כל הפירוש לפרק הרכיעי לקוח משם, ממש מלה במלה. ס' שושן סודות נכתב בדור אחרי גירוש ספרד, ונשלם בשנת רע"א. (ב) ר' משה קורדובירו בס' פרדס רמונים (בשער הנתיבות, דף ע"ח — ע"ט) מביא את לוח ל"ב נתיבות החכמה הנמצא אצלנו בסוף הקדמת הראב"ד, כפי „שהעתיקם ר' יוסף הארוך בספר פי' ס' יצירה: וכבר העיר על זה יעלינק (2). (ג) מתוך הגהת המעתיק בכ"י פארמא 769 מביא דוקעס בס' נחל קדומים חוב' א', עמ' 3 דבריו וכנראה משיג שם על מדפוס דפוס מנטובה של ס' יצירה, שיחס פירוש ספר יצירה לר' סעדיה גאון שאין לו כל חלק בו „כאשר עשה בפירוש ס' יצירה שכנזוהו להראב"ד והוא מהחכם ר' יוסף הארוך כמו שכתוב במקומו“ (ולא אדע למה כוונתו במלים האחרונות). לידיעות אלה יש לצרף עוד את דברי האר"י, שאמר בפני ר' חיים ויטאל תלמידו, והם נדפסו בצורות שונות. בהקדמה לס' עין חיים נאמר רק: „וביאור ס' יצירה להראב"ד איננו להראב"ד ז"ל אלא חכם [ו] גדול א' והיה גדול בחכמת הקבלה“. אמנם בס' שער ההקדמות (3) נאמר „וגם פי' ס' יצירה שמכונה בשם הראב"ד ז"ל עם היות שתברו חכם אחר [אחד?] אשכנזי ואינם דברי הראב"ד עכ"ז דבריו אמתיים וגם הם סתומים ונעלמים“. ונראה שמלת „אשכנזי“ נשמטה בנוסח עין חיים. ובס' נגיד ומצוה לר"י צמח נאמר בהקדמה, שהביאור „... אינו מהראב"ד רק מאדם אחד ששמו כך והוא היה חכם גדול בחכמה זאת“.

והנה על היותו המחבר אשכנזי נשארה בידינו עוד עדות מפורשת. בכ"י גאסטר 956 ובכ"י ירושלים 8° 404 נשאר לנו ספר שאשוב לדבר עליו למטה

(1) פירוש זה אינו אלא החלק האחרון מס' שושן סודות עצמו וכן נמצא בכ"י השלם מספר זה באוכספורד 1656, ס' תס"ג — שוש"ן. ובדפוסים (קארעץ תקל"ח ובהוצאה הגדולה ורשה תרמ"ד) נשתבש. בכ"י מזכיר לר' יוסף עוד במקומות אחרים ונשמט שמו בדפוס.

(2) Beiträge zur Geschichte der Kabbala חוב' א', עמ' 75. דברי יעלינק על הפירוש הזה, ע' 10 שגם דוד נוימרק נמשך אחריהם, אינם נכונים כלל וכלל, כפי שיצא מחקירתנו.

(3) ירושלים „שנת דרשו ה' ועזו“ (ובהסכמה: תרכ"ה!) דף ד' ע"א. וכן הוא ג"כ בס' שער הגלגולים ח"ב, פרעמישלא תרל"ה דף כ"ז ע"ג.

יען כי הוא הוא המגלה לנו את שמו האמת של המחבר שלנו, אם גם לא בקשר עם פירושו לס' יצירה כי אם בקשר עם ספר אחר ממנו. לעיני מחבר הספר הגדול והחשוב הזה שנתחבר בערך בשנת ר' לפ"ק היה גם הפירוש לספר יצירה והוא מדבר על מחברו כעל חכם ידוע; אמנם היה לעיניו או נוסח אחר של הפירוש הזה, והוא נוסח ארוך הרבה יותר, או עבוד והרחבה, ועוד אשוב לדבר על שאלה זאת בסוף המאמר הבא. וז"ל בדף ד' ע"ב בכ"י ירושלים: „זה רב הגדול האשכנזי כתב בפירוש ס' יצירה ...” והוא מביא ממנו יותר מעשרה דפים, עד דף ט"ו ע"ב פירוש ארוך מאד על ל"ב נתיבות החכמה עם כמה הרחבות ודברים בדרך אנב ויש ביניהם שמיוסדים על האדרות שבזוהר, ובסוף מונה שמות לנו שערי בינה (גם הם כל או"א „שכל" ידוע) שאינם נמצאים בדפוסים ומסוים „וביאורם כתבתיו במעשה בראשית בפירוש ההזיות". ובאמת חבר המחבר של הפירוש לס' יצירה מלבד פירושו לפרשת בראשית, אשר נזכיר, עוד „מעשה בראשית" ומזכירו בפ"א משנה י"ב, בדברו על עשר כתות המלאכים (על פי הגרסא הנכונה בכ"י מינכן 115), ואמנם מעלותם הזכרתי במעשה בראשית ובספר היכלות ועיון שם.

מי הוא ר' יוסף זה? הח' אהרן מארקוס נסה בשנת תרנ"ח להכריע בשאלה זאת ולהוכיח כי שמו ר' יוסף בן קלונימוס¹; לפי דעתו היה דודו של הרוקח והוא המובא בפירוש הרוקח ליצירה פ"ה משנה ב' בר"ת יב"ק. וכל זה למה? מפני שר' משה בוטריל בין הלשונות הרבים שמביא ממחברים שונים בפירושו לס' יצירה, מביא ג"כ דברי חכם ששמו ר' יוסף האשכנזי ומה שמביא בשמו לפ"ו משנה א' „... וגלגל אינו רוצה לומר גלגל המזלות אלא הגלגל שיש לשנה מקיץ לקיץ ומחורף לחורף" נמצא מלה במלה בשם ה"ר יב"ק בפירוש הרוקח לפרק החמשי! ואמנם דברי ר"א מרקוס אין להם יסוד ור' יוסף בן קלונימוס לא היה ולא נברא. ר' משה בוטריל ראה את הפירוש האמתי של הרוקח (לא את המקוצר שנדפס עם ס' יצירה) כי מביא אותו בפ"ד משנה ד'²,

¹ המאמר הזה הופיע בעתון שהוא יקר מציאות מאד Krakauer Jüdische Zeitung (1898) ועיון בספרי Bibliogr. Kabbalistica מספר 786. ובס' קסת הסופר, פירוש לתנ"ך שהוציא ר"א מרקוס בעילום שמו בקראקא תרע"ב, חוזר על דבריו ויתר על כן קובע לפירוש הזה את שנת ד"א תתקצ"ח. וגם בשאר כל חבוריו הכריז מאד על חדושו זה.

² כבר העיר יעלונק במאמרו על בוטריל Lit.—Bl. d. Or. 1846 עמ' 189 כי היה לעיניו נוסח יותר ארוך מהנדפס במנטובה.

ובפירוש זה הנדפס בשלימותו בפרעמישלא תרמ"ח בתכנית גדולה נמצא בדף ו"א ע"ג, אבל מאבא מארי הרב יב"ק קבלתי גלגל המזכר כאן בברייתא וכו' והכל בא לכאר דברי הברייתא דשמואל כפי שכבר הראה צונץ (1). וכמוכן יב"ק הוא ר' יהודה בן קלונימוס אבי הרוקת. ואם כן הוא, עלינו לחפש את ר' יוסף המחבר במקום אחר.

בפירוש ס' יצירה זה באים כמה פעמים רמזים לספרים אחרים של אותו המחבר וגם קצת לספרי זולתו. מספרי קבלה מזכיר במפורש רק את ס' הבהיר (2), ואמנם ברור כשמש שגם ס' התמונה וגם ס' הזוהר היו ידועים לו ותמיהני על החוקרים שלא הרגישו בדבר וחשבו לקבוע את זמנו בערך בשנת חמשת אלפים (1240), כמו יעלינק. ובאמת כל מה שמרמז המחבר על תורת השמיטות, מיוסד על ספר התמונה (3). הדרשות על מ"י ומ"ה בהקדמה (על הפסוק מ"י שם ממדיה וכו'), יסודן בדרשות ס' הזוהר, וכן ברור כי, "חכמת הנתוח" המסתורית שלו, ביחוד בהקדמה ובפירוש למשנה הראשונה, תלויה גם כן באידרות שבזוהר, אלא שהמחבר מרחיק ללכת בהשתדלותו להראות את התאמת בנין המוח ובנין האדם כולו לבנין העולמות הפנימיים. גם זאת ברור, כי כבר היה לעיני המחבר הפירוש לס' יצירה הנדפס בשם הרמב"ן, שהוא באמת פירוש של ר' עזרא או ר' עזריאל. הפי' המיוחס לראב"ד מעתיק לרוב את דברי ר' עזרא מלה במלה ומרחיב ומכאר אותם, וכלי ספק עשה אותו יסוד מוסד לחבורו. אף הוא כתב בזמן שכבר היו "סודות" על ס' מורה נבוכים על פי קבלה, כפי שניכר מדבריו בפ"א משנה י', "כל דבריו בראשי פרקים מוכנים למי שקבל סודותיו מפה אל פה", ולדברים כאלה אין הבנה כי אם בזמנם או אחרי זמנם של ר' אברהם אבולעפיה או ר' יוסף גיקאטיליא, שפירשו את ס' מורה נבוכים על פי הקדמות הקבלה.

המחבר מזכיר מספריו את אלה: פירושו לפרשת בראשית. בהקדמה (תרמ"ד, דף ד' ע"א) "ועיין בבראשית בפי' שפירשתיה" ושם ע"ד "מים עליונים ובהם עולם שנה ונפש כמו שפירשתי בפרשת בראשית". וכן לפ"א משנה ה' שמביא פירוש קצר על נעשה אדם בצלמנו כדמותנו ומוסיף, "ועיין בפ' בראשית ושם פירשתיו". וכן לפ"א משנה י"ב, "וכבר פירשתי בו בספר בראשית טעמים אחרים" (ואולי צריך לקרוא בסדר?); ובפ"ד משנה

(1) III Ges. Schriften ע' 246.

(2) בדפוס ורשה תרמ"ד בע' 43, 51, 73, 75, 77, 90 מלבד המקומות שמשמש בבהיר

בלי להזכירו.

(3) אין אני חוזר עוד הפעם לדבר על ההגהה משנת הק"ן או הק"ץ הנמצאת

בהקדמה, כי כבר באה הסכמת כל החוקרים על היותה הוספה. בכתבי יד אחדים היא

נמצאת בגליון, עיין למשל שטוינשניידר ברשימת כ"י מינכן, הוצאה שניה ע' 74.

י"ב על סוד השמטות וכו' „ועיין בפרשת בראשית ושם ביארתי סוד זה". מכאן נראה שחמכר חבר פירוש על פרשת בראשית וקורא אותו רק בשם זה, בלי שם נוסף. ונראה שבמקום ספר או סדר בראשית צ"ל פרשת בראשית. ומלבד מרקום שחשב כי ספר זה אבד בצוק העתים, איש לא חקר אחריו. ועוד מזכיר לפי' לס' היכלות (שהוא מעשה מרכבה!) מלבד המקום שהזכרתי למעלה עוד בפ"א משנה י"א „כמו שפירשתי בספר היכלות" (כן צ"ל) ובפ"ה א' על י"ב גבולי אלכסון: „ופירוש אלו י"ב... הנה פירשתי לך בספר היכלות ועיין שם ותמצאם מסודרים" (1).

והנה עלה בידי למצוא ספרו על פרשת בראשית! בספריה הלאומית בפאריס נמצא בשני כתבי יד, 841 וגם 842 וכלי ספק הוא גם הספר הנמצא בכ"י כרמולי 176 בשם „פי' על בראשית" כפי שניכר מן התיאור הקצר הבא ברשימת כתבי היד משנת תרל"ה, ולא ידעתי אנה בא ואיפה נמצא כעת. כתב היד 841 נקרא בראשו פרשת בראשית כמו בפי' ס' יצירה והוא נכתב לפי הכתב במצרים בשנת ש' בערך. כתב היד השני אין לו כל שם, ונכתב בשנת רכ"ד בוהראן בצפון-אפריקה. נוסח שניהם אינו משוכח ביותר וביחוד הראשון מלא קמשונים וחרולים, שובושים וחסרונות. וכן התחלת הספר, על פי כ"י 842:

„יהוה קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז. העטרה אומרת כי התפארת קנאה פי' כי כאשר נסתכל התפ' בכתר עליון והשיגה ממנו בדרך שכל ומשכיל ומושכל נולד לו מתוך שכלו אני העט' ראשית דרכו כלומר ראשית נתיבות התפתחות החכמה מכ"ע ע"י ל"ב נתיבות פלואות חכמה אשר היו בקדם ר"ל בכ"ע ור"ל כי ראשית דרכו יהוה כל נתיבותיו אשר בהם דרך להשכיל את חכמה ובינה וכ"ע אשר בהם סבה לכל מפעליו ר"ל לששת ימים שהם הגדולה והגבורה והתפארת וגו' הנמשכים מאז ר"ל מכתר עליון שהוא אל"ף הרומז אל כ"ע וחכמה וז' אל בינה ומעשיה ור"ל כל מה שפעלה התפ' על ידי כ"ע וחכמה ובינה לא הגיע לתכלית זה רק על ידי העט' ועל ידה השיג ופעל כל ששת ימי המעשה. מעולם נסכתי מראש מקדמי ארץ. מעולם נסכתי ר"ל מעולם הנעלם ר"ל כ"ע פי' כאשר צפה יהוה בכ"ע שהוא נעלם מכל מה שזולתו והשתכל

(1) לעיני המחבר היו גם הבריות, „מעשה מרכבה רבה" (בהקדמה, ושם נדפס „דרבא", והלשון נמצא אצלנו בהיכלות) ו„מעשה בראשית רבה" (תהו דומה לג' ראשי השור) בפ"א משנה י"א, וכן גם פ"א משנה י"ג „ובמעשה בראשית אמרו שני אותיות הקדש הם ממונים להניע המרכבות בתנועות שם המפורש" ואין זה בברייתא הנדפסת בשם „סדר רבא דבראשית". בכ"י פאריס 765 באים אחריו הפירוש לס"י שני ספרים: מעשה בראשית רבא וספר היכלות, ועיין להלן.

בעומק מחשבת כ"ע וראה קושי השגתו מתוך כך ההויה בונה והאין שהוא העדר מתריב בסוד בונה עולמות ומחריבן, אזי נתיעץ באדנ"י בסוד נסכתי ר"ל נתיעץ יהו"ה שם ההויה ממש ר"ל בעטרה הדביקה בכ"ע הנקרא ראש ועטרה אשר עלולה בכ"ע נקרא מקדמו ארץ וכ"ע נקרא קדם. ועתה הוא מספרת יצירתה והוית חלולים שבה ... [וכך נמשכה הדרשה עד] ואהיה אצלו אמון פי' ואהיה מורה על העלול הראשון ואמ' כי בהתחייב מאצילותו של עולת העילות ר"ל שמו שקדם לעולם שני' ואהיה אצלו אמון, ר"ל כי העטרה היתה נעלמת ומוצנעת ונסתרת בשם אהיה עד ששב אהיה כעין לבוש לעטרה מלשון האמונים עלי תולע ולכן ... נקרא בשם אלהים [בפסוק בראשית ברא זכו'] כי הבינה וחכמה וכ"ע לא יצאו מן הכח אל הפועל. אמנם הכח ההוא יתחייב לחומר והוא העטרה של בינה כי בה היא מכוסה ולהיות בלתי נבדלת ממנו ר"ל אצולה ולא נפרדת לכן השכינה בו ובסיבותיו וברא בשם אלהים מכח גולמה יצאה מן הכח אל הפועל כי היא היתה עד שעת ועת הבריאה באמנה אתו ר"ל שלא גלתה סודו של כ"ע וחכמה ובינה כאשר היתה אסתר עם מרדכי ...".

שמחבר אחד לספר הזה ולפירוש לס' יצירה — הרי זה יוצא וניכר מכל הפרטים בהשוואת שני הספרים. סגנונם אחד הוא לכל דבר. השמוש של הסימבוליקה הספירית ודווקא בחלקיה המסובכים ביותר, בעניני כנויי ספירות שבתוך הספירות, אחד הוא. היחס והשמוש בתורת השמות אחד הוא. ההשקפות העיוניות וכוונת הספרים ביחסם לפילוסופיה ולקבלה — אחת הן. ומכיון שהמחבר מאריך כאן מאד בשאלות כאלה (ובזה עיקר חשיבות הספר לתולדות הקבלה הפילוסופית), בנקל ניכר טיבו. בשני הספרים מבוא גם כ"פ דעות הרופאים או חכמי הרופאים כדי לחלוק עליהם, ובשני הספרים מראה בקיאות גדולה בחכמה זו וביחוד בחכמת הנתות, המקושרת אצלו בכל פרטי פרטים עם תורת הספירות.

¹ אביא רק משל אחד מבין מאות: כפי שהבאתי לעיל מהתחלת הספר, "ה כ ח המתחייב לחומר הוא העטרה של בינה". והנה בפ' ס"י אנו מוצאים דרשה על מוצא הקרח שהוא החומר ש"ממנו נתהוו הרקיעים שעל ראשי החיות" ונאמר שם כי מבפן מ"י יצא הקרח פי' מכח עטרה של בינה הנקראת מי יצא הקרח. וכן נמצא גם בשני הספרים המנהג להוסיף אחריו מלים לאין מכפר כנויי ספירות המתייחסות להן (או לכתוב אותן מעל למלה). שפוינשניידר טעה כאשר כתב על כ"י מינכן 115 מפירוש ספר יצירה: Die mit kleinen Lettern eingeschalteten Sefirotnamen stehen hier nirgends כי בדקתי את כה"י ומצאתי כי רובם ככולם נמצאים כאן, אמנם לא בסוגרים כי אם בפנים הספר עצמו, ובברור נראה שאין כאן הוספה מאוחרת, אלא שכן נהג המחבר בכל ספריו. ובאמת כן דרכו גם כן בספר השלישי שנשאר ממנו כפי שאביא להלן.

בהקבלה לפירוש על פרק ל"ח באיוב הנמצא בהקדמת הפירוש לס"י יש כאן (בכ"י 842 דף כ"א ע"ב ואילך) פירוש על פרק מ', על סוד הלוייתן והבהמות, ואת שני הפירושים פותח כמעט באותה המליצה ¹). אבל כאן אין זכר ללשונות המרובים מן התרגום הנמצאים בספר הראשון גם בהקדמה וגם אח"כ בפרשו את פ' כ"ח שבספר איוב.

הרמזים לספר בשם זה שציונתי למעלה מתוך הפי' לס"י מתאימים לספר הנמצא בירינו. ביחוד דברי המיוחס להראב"ד בפ"א משנה ה', ולפי שמין האדם ואישו משותף מכל הנמצאות, לפיכך יתחלף לכל מיני ואישו הנמצאות שנא' נעשה אדם בצלמנו ועיין בפר' בראשית ושם פירשתיו" מובנים מתוך הספר שלפנינו כי שם מאריך מדף ל"ג ואילך בפירוש הפסוק הזה והולך ומבאר בכל פרטי פרטים איך האדם בבנין גופו וכו' משתתף מכל הנמצאות! וגם פירושו של המחבר לספר היכלות נזכר כאן בשם הלקוח מענינו שהוא מעשה מרכבה: „אמנם סוד זמן הוא סוד י"ב הויו"ת ועיין בפ"י המרכבה אשר פירשתי ותמצא הכל מבואר ומסודר" (כ"י 841 דף 82^a) ועוד הפעם שם (דף 94^b) „ועיין בפירוש המרכבה". וכן מזכיר כאן גם את שתי הבריות: במעשה מרכבה רבה תמצא כי חנוך הוא מטטרון (דף 130^a ובכ"י 842, דף 78), וכן: „ובין כל ארץ וארץ רקיעים וגלגלים חמה ולבנה וכוכבים... וכסדר זה עד הארץ העליונה.... ועיין במעשה בראשית רבה" ... (דף ז' ע"א), וראה למעלה בהערה.

המחבר הביא כאן עוד ספרים אחרים אשר חבר: פירוש לספר איוב ופירוש לס' תהלים. את הראשון הזכיר רק פעם אחת (כ"י 842 דף כ"א): „כבר ידוע הוא שאיוב כפר בעונש ובגאולה ובשכר המצוות ובג"ע ובגיהנם ובהשגחה ובדין בני חלופ כמו שפירשתי בספר איוב", וזוה מובנת חבתו היתרה בשני הספרים להביא דרשות על כתובים מס' איוב! את הפירוש לתהלים מזכיר פעמים: „ובמזמור הללו את ה' מן הארץ סדרי כל הנבראים והיצורים כולם והמעשים כבר פירשתי בפירושי תהלים". ואותו המזמור נזכר אחרי הלשון שהבאתי למעלה „ועיין במעשה בראשית רבה ובפי' מזמור הללו את ה' מן השמים שפירשתי" (כ"י 842 דף ז' ע"א).

גם שאר פרטים ראויים להזכיר אותם כאן. כמעט כל פרק קטן מתחיל כאן, כמו בפ"י לס' יצירה, בראשי תיבות דאהב"ז (= דע אתה המעיון במאמר זה) פתיחה שנשתמשו בה גם שאר מקובלים בדור הרשב"א, כמו בעל הפירוש

¹ בהקדמת ס' יצירה נאמר „אתחיל לפרש מענה אחד מספר איוב ובו יתבאר"... ובפר' בראשית פותח „נראה לי לפרש ענייה אחת (!) מספר איוב כדי שיתברר [בכ"י 841 שיתבאר] לך...".

„אור הגנוז“ לספר הבהור שהיה אחד מתלמידי הרשב"א. אבל רק בשני הספרים הנזכרים מרבה להשתמש בר"ת אלה כ"כ עד שנעשו לאבן בוחן, לבחון ולדעת בהם זהות המחברים. המחבר מזכיר כאן עוד את הרמב"ן (842 דף ח' ע"ב): „והרב רבי משה בן נחמן ז"ל תירץ...“ והלשון מפירושו לתורה. שם דף ל"ב ע"א מביא: „יש מהשדים קצתם תמורות אמ"ש וקצתם תמורות בג"ד כפר"ת וקצתם תמורות הו"ז חט"י לנס"ע צ"ק ולפי תמורת בג"ד כפר"ת שמשו בשעות ותמורת הו"ז חט"י... בחדשים והכן זה כי (הוא) המפתח אשר בו יפתח קריאת השדים והרוחות ושמושם כמו שמבואר בשמושא זוטא ושמושא יקרא שמושא רבא ושמוש המרכבות שמושא רבא דרבא“, וכבר דברתי על ספרים אלה במקום אחר¹). כאן אמנם מזכיר יותר מבשאר המקורות שאינם יודעים כלום על שמושא רבא דרבא! גם את ס' הבהור מזכיר שתי פעמים בשמו, בפעם השניה לענין „רבא ברא גברא“ וכאן נמצא גם ענין הל"ו תנועות שעל צירופיהם מיוסד התואר ליצירת הגולם לפי מסורת חסודי אשכנז. אחרי ענין זה, לפני הפי' לפסוק זה ספר תולדות אדם, חסרים בכ"י 842 שני דפים. בין דף 77^b ודף 78^a, כפי שניכר גם משומר הדף ומן המלה הראשונה בדף 78. הדפים האלה נמצאים בשלמותם בכ"י 841, דף 126^a עד 129^b, ודווקא כאן באו שני דברים חשובים: מאמר מפורש מספר הזוהר, אם גם לא יזכירו בשמו וז"ל בדף 128^b, „וכן אמר הרב הקדוש ר' שמעון בן יוחאי: חיובייה נפשאן דילהון אינון מזיקי עלמא“ והוא מאמר בס' זוהר חלק ג' דף כ"ה א', וכזה הרוחנו גם ראיה חיובית שהמחבר ידע את הספרים המיוחסים לרשב"י. ומלבד זה בא כאן, בדף 128^a, ספור ממעשה נורא על מכשפה אחת ומיתתה²). ובסוף הספור כותב המחבר „וכן קבלתי שכך קרה בימי ר' יהודה החסיד בן רבינו שמואל הלוי בית אב למשפחותינו“. ומכאן יוצא ברור שהמחבר היה מצאצאי ר' יהודה החסיד כפי שכבר הזכירו ברשימת כ"י פאריס. ובאמת ניכר מן הספר שהמחבר היה אשכנזי שחי בין הספרדים, וכזה כוון כבר ר"א מרקום אל האמת במאמרו הנזכר. כבר העירו בצדק על שמות התנועות אצל בעל הפי' לס"י, שהם שמות הנוהגים אצל האשכנזים, וגם בפרשת בראשית כותב כמעט תמיד שורק במקום קבוץ שפתים. ויתר על כן: הוא מבאר מלים קשות, בפירושו הארוך על פי הפשט לישועה ג'³).

¹ במבוא ל"קבלות ר' יעקב ור' יצחק, מדעי היהדות ב' עמ' כ"ח.

² מצאתי את חסרון הדפים הנזכר רק בהשוותי עכשיו את ציוני מתוך כ"י 841 עם הצלום השלם מכ"י 842 אשר הבאתי אתי לספריה שלנו ועל כן אין העתק מדויק בידי. אבל הספור נדפס כבר בס' אחד מספרי הרדב"ז כפי שאביא כסוף המאמר הזה.

³ הפירושים האלה מלאים ענין מצד תולדות התרבות. ראוי למשל לציין כי המחבר כבר משתמש במלת כומו במובן של *cingulum castitatis* שכן הוא מפרש: „ושמעתי כי הקשורים הם הכומו והם שני כלים ונקשרים ונסגרים במפתח כדי שלא ינשרו בתוליהן וגם שלא תבא לדבר עבירה.

(על סוד כ"ד תכשיטי חוה!), בלשון אשכנז, ולשון קטלן (כן צ"ל) ולשון ערב בצדה. דף ב' 67: „שביסים... יש מפרשין כתר שנותנין עליו כעין שבכא ורשת העשוי ממרגליות, בלשון אשכנז [המלה עצמה חסרה!] ובלשון פולן פרוקלט" ולהלן אוכיה שבמקום פולן צ"ל קטלן, וגם מזה נראה שהמחבר היה חי בקטלונא (ברצלונא?). 68a: „בתי הנפשים קורין לו בלשון אשכנז הפטיל". 68b: נפך תרגומו איזמרגדין ושמו זמרק בלשון אשכנז. 69a: „שהם בורלא הוא פירול בלשון אשכנז ובלשון ערבי אלג'והר". 70a: „התכשיט ששמו קרצבה בלשון אשכנז" (ככ"י 841: קורצבה). מלים רומאניות מביא המחבר בשם „לעז". 23b: אבנים יקרות הנקראים קרבונקלוש בלשון לעז, וכן 68a על מיני בגדים „יקראו גינדא בלעז". כבר הזכרתי שהמחבר ידע את קבלת האשכנזים בעניני הגולם, וכן גם בפ' לס"י פ"ו משנה ד' דורש את הפסוק „ואת הנפש אשר עשו בחרן" בעשיות נפשות ע"י ס' יצירה, דרשה הנמצאת אצל הסידי אשכנז או במדרשים שהיו בידהם¹). מצד אחר אפשר להוכיח שהמחבר באמת חי בספרד שכן לשונו בדף כ"ח ע"א: „פעמים יהיה הרוח חוזר אחר שימות וראיתי אני אשה אחת שיצתה [נשמטה] והיתה כך מתחלת הלילה עד קרוב לחצי הלילה ופתאום קמה וישבה, אמנם נשאה אלמת בלי דבור אמנם היתה שומעת והיתה מגדת עתידות וחיתה קרוב לי"ו שנה אחרי זאת בעיר ברצלונה בארץ פולן". ברור שאין כאן כוונה לעיר בארץ פולניא כי אם לברצלונה בארץ קטלניא, וא"כ גם למעלה יש לקרא במקום פולן: קטלן או קטלניא. (ככ"י 842 הגירסא משובשת עוד יותר: „בעיר ברצלונה בעיר פולון"). חשגיאה מתבארת בנקל, כי בכתב הישן אותיות פ"ו דומות מאד מאד לאות ט' (ככ"י 842 לפעמים כמעט שאין הכדל ביניהן!). וכנראה נפלה הקוף מאחת ההעתקות הראשונות, וקראו במקום טלן פולן. מכאן יש לשער שהמחבר חי בברצלונה.

את זמנו אפשר לקבוע מתוך דבריו על שנת הגאולה. בדף ע"ה (ככ"י 841 דף 122a) מביא גם הוא את שנת קי"ח כשנת הגאולה „וידוע הוא". המחבר, איפוא, כתב בין זמן התגלות הזוהר ושנת ק' בערך, ולפי דעתי יותר קרוב לקבוע את זמנו בתחלת התקופה הזאת, כי לדעתי היה בן דורו של ר' דוד בן יהודה החסיד. ואולי יש לקבוע דבר ביתר בירור מתוך מה שאזכיר להלן מלשונות ספרי פילוסופים שהובאו בספרו.

מכיון שהמחבר מצאצאי ר' יהודה החסיד הוא, קרוב היה לחשוב, על פי דעות חוקרי זמננו, כי הוא הוא ר' דוד בן יהודה החסיד, שעליו

¹ עיין למשל בפירוש המיוחס לר' סעדיה גאון. בהקדמה הנדפסת מתוך כ"י מינכן 40 ע"י שטיינשניידר במאגאצין 1892, עמ' 83.

אאריך במאמר הבא אבל השערה זאת מתבטלת בהשוואת ספריהם. אמנם קבלתם בכמה דברים קרובה בלי ספק, ואני מאמין שידעו זה את זה, אבל השנויים בסגנונם ובתכונת ספריהם עמוקים מאד. גם נמצא בידינו „מעשה מרכבה“ של ר' דוד בן יהודה ואיננו לפי רוח שני הספרים הנזכרים. בין סגנון שניהם אין צל של דמיון. גם יחס שניהם לר' הזוהר שונה לגמרי: ר' דוד בונה את רוב ספריו על הספר הזה ומעתיק אותו ומפרש אותו, בשעה שהמחבר הזה רק רומז לו, אם גם ברמיזה ברורה, אבל אינו עושה את הזוהר ליסוד חבוריו. גם קשה היה לכתל את המסורה הישנה שהזכרתי שעל פיה היה איזה ר' יוסף מחבר הפירוש לר' יצירה. ואמנם כן מצאתי מי הוא ר' יוסף זה ומה שם אביו, ועל פי שנים עדים יקום דבר זה:

(א) בכ"י גאסטר 956 הנמצא כעה עם כל האוסף ההוא בכריטיש מוזיאום¹, נמצא ספר גדול על דבר יסודות תורת הקבלה, בלי שם ובלי שם מחבר (ועוד איחד לו מאמר לחוד). ספר זה לא נתחבר אחרי שנת ר' בערך. חלקים אחדים ממנו נמצאים גם בכ"י גאסטר 720, וכמעט כל חספר (אבל ג"כ בלי ראש ובלי סוף) בספריה הלאומית בירושלם כ"י עברי 404 80. אבל בכ"י הזה חסר כל הלשון הבא למטה כי חמעתיק קצר באותם הפרקים. בעל הספר הזה בדברו על תורת השממות ועל היוכל הגדול (של חמשים אלף שנה) מזכיר כמה ספרים המדברים בענין זה, וז"ל בדף 49^a (בכ"י ג' 720 בדף 251^a), „ועיין בפרשת בהר סיני לרבן של ישראל הרמב"ן ז"ל ... וגם שני המאורים הגדולים שבארו סודות הרב הם הרחיבו הענין וביארו זה הסוד כמו שקבלו משני הרבנים הרשב"א ז"ל והרב"ד יום טוב אלאשבולי ז"ל² וג"כ הר' בחרי הדיון שהוא מצוי אצל כל בר ישראל³ בפרשת בהעלותך וג"כ בפרשת בראשית לקנה בן קנה⁴ ובמראות

¹ וכן חן גם לד"ר משה גאסטר וגם למנהל המחלקה המזרחית שבכריטיש מוזיאום שהסכימו לפתוח לפני את האוצרות הגנוזים באוסף ההוא שעדיין לא נמסר לשמוש הקהל.

² נראה שכוונתו לר' שם טוב בן אברהם ׳ן גאון בעל ס' כתר שם טוב ולר' יהושע ׳ן שועיב בעל פירוש סודות הרמב"ן. שני הספרים נתאחדו בכמה כתבי-יד ונזכרו זה על יד זה גם בשאר ספרי קבלה. עיין למשל בס' כתם פז (פי' על הזוהר) לר' שמעון לביא דף רי"ג ע"א ואילך.

³ הערה זאת איננה בכ"י גאסטר 720. זוהי עדות מלאה ענין המעידה עד כמה היה פירושו של ר' בחיי נפוץ בדורות הללו! בכ"י 720 מוסיף אח"ז עוד „וג"כ ספר הבהיר לר' נחוניא בן הקנה“. ואין לרמיזה כזאת מקום כאן, כי אין בספר הבהיר שום רמז לתורת אלה.

⁴ זהו הרמז היותר קדום לר' הפליאה בספרות הקבלה, ואין להתפלא עליה — הרי גם בידינו נמצא עוד כתב יד מהספר הזה משנת קע"ה, כידוע. ולשוא אחרו אותו המבקרים יותר מדי.

הצובאות¹) ובפרש' בראשית לר' יוסף בר' שלום אשכנזי ז"ל ולכן אני העני עלה בדעתי לכתוב כאן מה שמצאתי בדבריהם. בכ"י 720: ובפ' בראשית לר' יוסף בר' שלום האשכנזי. הרי לנו השם המדויק של הספר הנמצא בכ"י פאריס, ושם מחברו ר' יוסף מתאים באמת למסורת הראשונים על בעל הפי' לס"י. והמקום על תורת השממות נמצא כאן באמת בדף 70 (כ"י 841 דף 114), כי שם מכאר את פרטי התורה הזאת שרומז עליה בקצור במקומות און מספר בשני ספריו. וגם הכנוי האשכנזי בשם המחבר כאן בא לקיים את המסקנא שהמחבר היה אשכנזי שהיה חי בספרד.

(ב) כפר שראינו, חבר בעל הפי' לפרשת בראשית גם פירושים לתהלים. ומקצת הפירושים האלה עודם נמצאים בכ"י פאריס 765 — אחרי פירוש ס' יצירה המיוחס להראב"ד, "מעשה בראשית רבא" וס' היכלות, ובראשו כתוב (דף ב' 162): אתחיל לכתוב פי' תהלים שחבר הרב הגדול ר' יוסף בן מזרי הרב הגדול ר' שלום ז"ל ושם נמצאים עוד הפירושים למזמור קמ"ד עד קמ"ב (בסדר מהופך) — ובפרשת בראשית מזכיר את פירושו למזמור קמ"ה. כי זהו הפירוש הנזכר, הרי זה ניכר מכל הפרטים. כל מה שאמרתו למעלה על הצד השווה שבין פירוש ספר יצירה ובין פרשת בראשית, הריהו ניתן להאמר ג"כ על הספר הזה או שרדיו הנמצאים כאן. אביא כאן תחלת לשונו:

"ברוך ה' צורי ר"ל שיתברך הנכתב (תפ') מן הנעלם (כ"ע) ובכלל הנכתב כלל הנקרא במלות צורי (עט) והוא מלשון צורה כי כל הצורות הספירות כלם נראים בו כצורות הנראות במראות הצובאות ולפי שהיא כוללת כל צורות העליונים וכל צורות של מטה הימנה לפיכך נקראת צור ונקראת צורי. המלמד ידי לקרב פי' ידי אל אלהים כי הם ידי ה' שני ימין ה' נאדרי בכח וגו' ופי' קרב הוא ג"כ מלשון מלחמה קרבא. אמנם ר"ל כי קרב הוא להלחם לתמורות התפ' אשר נקרא אני ה' בקרב הארץ והוא עשו ואדום וסמאל הרוכב על הנחש. ואצבעותי למלחמה פי' להלחם מלחמת ה' בגאון מלכותו על מלכות הרשעה צוררי ישראל. כי יס"ב [עשר ספירות בלימה] מספר עשר אצבעות...."

בששה דפים שנשמרו כאן, באו רמיזה אחת לבהיר בצורה הנהוגה בפרשת בראשית ובפי' ס' יצירה: והוא סוד נשואות כפים ועיין בבהיר (דף ב' 166) וכן בדף 168^a רמיזה אל "תפלת ר' נחוניא בן הקנה ועיין שם". גם כאן כמו בשני הספרים האחרים מוסיף תמיד כנויי הספירות אחרי מלים השוכות. גם ר"ת דאהב"ז אינם חסרים.

¹ הוא ספרו של ר' דוד בן יהודה החסיד שעליו אדבר במאמר השני. והלשון שהמחבר רומז לו נמצא גם שם בפר' בהר.

אחרי שעלה בודינו למצוא מי הוא המחבר, יש לקוות שבמשך הימים יתגלו אולי מקורות אחרים שיפיצו אור על המקובל הזה. וכאן ראוי להקדיש עוד מלים אחדות לספרו על פרשת בראשות.

יחסו הפולמוסי לפילוסופים מכית מדרשו של ארסטו (שכבר אצלו נזכר כמה פעמים בהוספת שר"ו) בולט מאד. הוא מדבר על „שגעון המתפלספים“ (בענין ה„תנועה הטבעית“) בדף ל"ד ע"א וכיוצא בזה. וכן נלחם גם בפירושו לס"י ב„דמיונם המשקר“ של הפילוסופים (לפ"א, משנה ו'). ביוחד שתי תורות עוררו את התנגדותו: תורת הקדמות והתורה שאין חומר בעולם הגלגלים: בשני ספריו חוזר ומדבר בגנות הדעות האלו במקומות אין מספר. אמנם גם דעות רבות אחרות, בדבר ההשגחה וכו', הן אבני נגף בעיניו. מדף מ"ד ע"ב עד נ"ג ע"א באו תשעים וארבע הקדמות הפילוסופים וסתירתם ע"י המחבר, אבל אין „סתירה“ זאת אלא פירוש ועיקום ההקדמות האלה על פי תורת הספירות. החלק הזה הוא מן המעניינים ביותר וראוי היה לבוא בדפוס (1). יחסו לרמב"ם גם כאן חיובי לגמרי וזה לשונו בדף י"ז ע"א על „הכופרים“: „ושמו המצות למנהיגים ולרפאות הגוף כי בסבת רפואת הגוף יתרפאו מדות הנפש והתכלית במצות אצלם להתפלסף ותכלית הפילוסופיא היא להנאות (!) בזה העולם. אבל מה שהם אומרים כי בהשגתם השכלית ידבק שכלם באמתת השכל הפועל על דרך חכמו הטבע לא יתכן זה כי ההשגחה היא הצורה ואיך תתקיים צורה בלי חומר ר"ל נשוא בלי נושא, עד כאן הגיעה כפירתם. ואתה בני שמע בקולי ואל תלך בדרך אתם מנע רגלך מנתיבתם כי תכלית כל ההשגחה היא אחדות ה' ית' והיותו לא גוף ולא כח בגוף וזו ההשגחה אפילו תינזק בן שלש שנים הוא יודע זה בדתינו הקדושה בקבלה מפי הנביאים ולא על דרך כפירה בה' ובתורתו... ולכן רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם ולנאוף ולעבור על כל התורה כולה. וכבר יצאנו לדבר ברברים אחרים אשר אין ראוי לזכרם בספר תורת ה' אך שם רשעים ירקב. ולא די לצרה הזאת, אלא כל צרותם ומעותם

(1) ז"ל המחבר בסוף מנין ההקדמות, בדף מ"ח ע"ב: „יש לך לדעת כי כל תורף דברי הפילוסופים ומופתיהם קבצתים לך הנה במספר צ"ד הקדמות ואם תבין סדורם זו אחר זו תדע מתוך סדורם מופתי כל אחד מהם וגם תדע מה שנפלה המעות בדבריהם ואם תראה שחזרתי ושנית הקדמה אחת מהם פעם פעמים ושליש הוא כדי לבאר כי שאר הקדמות אשר עמה במופת ובהקש ההקדמה הנשנית, ועלה בדעתי זו הכוונה כדי שלא ישאר ספק על הקורא בזה ויתבאר כל הקדמה והקדמה לפי עניינה ולפי דעת ארסטו שם רשעים ירקב כדי שלא יאמרו בעלי ריבוננו לא הבינו דבריו ואמנם מה שתמצא הפך מדעתו הוא מה שהעירונו לבעלי הדת שישתכלו וידעו כי הם בעצמם ר"ל מפרשי דברי ארסטו וההולכים אחריו סעו בענין ההקדמה ההיא והבינו הפך כונתה“. דעת אלאשעריה וכת אלמעתיולה שזכרו כאן פעמים אחדות נודעו למחבר בלי ספק מס' המורה.

תולין בהרב הגדול רבי משה בן הרב רבי מימון ז"ל וחלילה וחם שדעת הרמב"ם ז"ל נטה לאחת מאלו הדברים ויסכר פי דוברי שקר הדוברות על צדיק עתק. וגם בפ"י ס"י כותב עליו בלשון כזה (פ"א משנה י'): "ומה שהחבילו המהבילים ואמרו כשיתעורר אדם לדברי שיר שזהו רוח הקדש, ח"ו שיהיה שיכוין לזה הרמב"ם ז"ל ומי קם בגאונים כמוהו..." המחבר ידע בעלי האליגור- ריזציה הקיצונית והם אצלו כמעט במדרגת הנוצרים והישמעאלים וכן לשונו המלא ענין בדף ע"ה ב':

"כן עתה בעונותינו אחרי שמפני חטאינו גלינו מארצנו ומתחת ידי ה' להיות תחת יד עובדי ע"ז כופרים בדת בתורת משה ... כמעט שחזרו כל העולם לע"ז כאשר בתחלה. כי הנוצרים עובדים ע"ז גמורה. וגם בני הישמעאלים מאמינים בממודח (1) וכופרים בתורת מרע"ה וגם הם עובדים ע"ז כי שמעתי אומרים כאשר הם הולכים למכה מקום קבורתו של ממודח (!) שהם לובשים בגד אחד ארוג ואין בו תפירה כל עיקר והוא פתוח מצד הגב מן הצואר עד החריץ מקום יציאת הצואה וילבשו הבגד ההוא וישימו אחוריהם אל היכל נביאם ויכרעו ואחוריהם פתוח אל היכל נביאם אזי יזרקו אבן לפתח היכל נביאם ואם יכנס האבן להיכל הנזכר ישמחו. וצא וראה והשתכל בטפשותם של בני עמנו שמשבחין ומפאריין את אמונת הישמעאלים ועובדים על מה שכתוב בתורה לא תחנם לא תתן להם חן. ולא דים אלא בשעה שהם מעידים בעת זמן קבוצם יענו היהודים העניים אשר אין להם דבר מן הדת ויעידו עמם ויאמרו שמע ישראל וגו' ואח"כ יפליגו בשבחם את עם הכוזי הכוזי ההוא וזה גורם להם ולכניהם להדבק בהם ולהקל בדת ישראל הקדושה ולכפור בתורת ה' וללכת אחרי תוהו והבל של הגוי הכוזי ואינני תמה מן טפשי עמנו המתעסקים בשבחם אלא גם כן אותם שהם סבורים שעלה בידם דת ישראל והם קצת מנהיגי הקהלות יעידו בשבחם וביחדם את ה' ית' (2) ולא די לצרה הזאת אלא שגם קמו בעדתנו אנשים נקראים חכמים בעיני מי שאינו יודע דתו וסבור שעלתת בידו אמונתו והם מפרשי התורה על דרך הטבע עד שפירשו התורה על הקדמות ואמרו כי אדם וחיה הם צורה וחומר ושמים וארץ האויר שממעל לניצוץ השמש ומפרשין התורה כולה על דרך הקדמות ולזה קוראים סודות ולכן מוכרח הדבר מצד קדושת שמו לבא משיח ה' ולחדש את תורתנו ר"ל לדורשה להמון העם ולבטל דעת הקדמות ודעות עובדי ע"ז."

(1) ממודח אותיות מוחמד!

(2) והשוה עם דבריו אלה את דברי ר' משה די ליאון בס' שקל הקדש (לונדון תרע"א) ע' 65—66 שגם הוא לוחם אותה המלחמה! וזה בערך דור אחד לפני ר' יוסף האשכנזי.

כנראה מתכוון המחבר לספר מיוחד בכל הפולמוס הזה. גם בדרך ל"ז ע"א מוכיח לאותו החכם מ"בעלי הטבע" בלשון נוכח ומביא דרשותיו: "ואתה רשע מה לך לספר חקי אחרי שאין בלכך חדוש העולם ולא נבואה מה לך אצל תורת ה' עד שתבא לפרשה עם שכפרת בה' ובתורתו." אמנם יש גם שמביא דברי החכמים ומסכים להם. בדרך ס"ו ע"א בדברו על ענין הנבואה מביא לשון זה ואולי יגיד לנו אחד החוקרים את מקורו:

"וכבר כתבו חכמי הפילוסופים בענין הנבואה אמרו דבר וזה לשונם: אינו רחוק שומצא איש מן האנשים שיתדמו לו עניינים בהקיץ כדרך שיתדמה לחולם בחלומו וכל זה בבטול ההרגשות או עומד בהקיץ. אחרי שאותיות השם המפורש לנגד עיניו במראות הצובאות פעמים ישמע קול ורוח ודבר ורעם ורעש בכל כלי חוש השמע. וכן יראה בדמיונו בכל כלי הראות וכן יריח בכל כלי הריח וכן יטעום בכל כלי הטעם וכן ימשש בכל כלי המישוש וכן יהלך ויפרח וכל זה בעוד שאותיות הקדש לנגד עיניו. וצבעיו מלובשים בו וזה תרדמת הנבואה (1). ובסוד מעליו המראה של כבוד ה' יסורו מעליו כל דמיוני הנבואות. ותרדמה של דורמיטה פי' תרדמה של סילוק ההרגשות וסילוק כח החכמה והבינה והדעת ויחול עליהם רוח שמות ורוח תמורות שני' אין רואה הרי נסתלק מהם כח הראות, אין יודע: סילוק הדעת, ואין מקיץ כי ה' לא סמכם, הפך מן מה שנאמר הקיצותי כי ה' יסמכני. כי ה' שהוא החיים יסמכני מיד ישוב החיות".

ר' יוסף בר שלום מביא ומבאר כבר את הגימטריא המפורסמת אלהים = הטבע. בדרך ל"ה ע"א: "כח הקושר כל האיברים קצתם בקצתם ושומרו ודוחה מעליו מה שראוי לדחותו וקראוהו הרופאים טבע ואנחנו קוראים אותו אלהים". וכדרך כ"ה ע"א מאריך בדבר זה בסוד הטבעים השונים וכחותם, ואם תבין דברי אלה תוכל לדעת מהות הטבע מה היא ולכן אמרו המגמטרים (2) הטבע בגימטריא אלהים". בתחלת הספר נמצא גם פירוש קצר על האותיות על פי דרכו (דף ד' ע"א ב). בחלק האחרון יש סודות רבים וארוכים על איסורי העופות הטמאים. גם ראוי להעיר שכבר נודעת לו לשון הגנבים מעשה בכל יום שהגנבים והשוללים והרוצחים והמנאפים להיותם יראים לכל והוא מביא אותה להראות כמה נקל הוא לבדות "לשון" על פי הסכמה: "הנה

(1) המחבר מפרש כנראה את המאמר בכראשות רבה פ' י"ז "שלש תרדמות הן תרדמת שינה ותרדמת נבואה ותרדמת דורמיטה".

(2) פועל זה נשתמשו בו כבר בדורו של ר' אברהם אבולעפיה. שמעיד על פירוש ס' יצירה של מורו ר' ברוך תוגרמי, שהוא כולו "מגוממר ומנוסרק ומצורף ומומר" (בית המדרש לר"א יעלינק חדר ג' ע' XLIII של המבוא).

יתפרסמו מעשיהם לפי שמעשיהם [?חסרה מלה?] מסכימים בשמות בקריאת הגנבה וחרציתה והניאוף ואין בזה חכמה עד שיאמר השם ית' למלאכים שבקריאת השמות גדלה חכמת האדם מחכמתם... (דף ס"ג ע"ב). בשני ספריו הגדולים של המחבר אין זכר לענין ארבעה העולמות אבי"ע. במקומות שונים מזכיר סדרים שונים של העולמות שמתאימים אמנם זה עם זה רק שלפעמים מאריך ולפעמים מקצר, הסדר הארוך ביותר נמצא בפ' בראשית בדף כ' ע"א: „נמצא כי חמש עולמות הן עולם הגלגלים עולם האש עולם האויר עולם המים עולם העפר חוץ מעולמות המלאכים ועולם התמורות ועולם המרכבות ועולם היחוד ועולם הנעלם" הרי עשרה עולמות. בפ' ס' יצירה מונה (בהקדמה דף ו' ע"ג בדפוס תרמ"ד) את עולם הגלגלים, עולם המלאכים, עולם המרכבות עולם הספירות' ומעט לפני המאמר הזה בתור עולם עליון: עולם הנעלם. אבל גם עולם התמורות (שהוא עולם הסטרא אחרא של הזהר) נזכר כאן הרבה פעמים. ולפי דעתי יש לפרש על ר' יוסף בן שלום האשכנזי את רמיוותיו של ר' משה בוטריל בפורושו לס' יצירה. הוא מזכיר ארבע פעמים את ר' יוסף האשכנזי: פ"ב מ"א ופ"ב מ"ו מביא דברים מספרו „כתר תורה" ואין כל ספק שספר זה לא היה ולא נברא, שהרי ר' יוסף מביא (כמאמר הראשון) את ספרו של ר' אהרן ראש ישיבת בבל בתוך דבריו, וכאמת כל אותו המאמר בא לבאר „שמות" אחדים הנזכרים בס' הבהיר וברוד שיש כאן זיוף. אבל כאן כמו בשאר מקרים האישים הנזכרים הם אישים הסטוריים ולא בדויים, רק כל מה שנאמר בשמם, לא יצא מהם; ואמנם נראה לי שצריכים להאשים את ר' משה בוטריל עצמו במלאכה זו, שחיה מחלק דברים ומאמרים שמצא בספרי זולתו ולפעמים אולי גם דברו עצמו ויחס אותם לאנשים גדולים ככל העולה על רוחו. הרי כן עשה למשל גם לר' יהודה בן נסים מפא"ס שאמנם היה חי ואמנם חבר פירוש לס' יצירה (הנמצא עוד בידינו בכ"י פאריס 764) אבל אין בספר הזה אף צל ממה שבא אצל ר' משה בוטריל בשמו! והוא הדין לר' יצחק ב"ר שמואל, לר' מאיר בן טודרוס הלוי ולכמה אחרים וגם לר' יוסף האשכנזי שכנראה היה לו עוד שם גדול בזמנו של ר' בשה בוטריל. בפ"ו מ"א מביא אותו ואינו מזכיר שם ספרו, אבל הדברים לקוחים מפירוש הרוקח לס' יצירה וכן מביא אותו עוד הפעם שם משנה ג'.

האם לא נמצא זכר לספריו אצל מקובלים אחרים? מראש חשבתי למצוא עקבותיו בס' הפליאה והקנה. אבל כנראה בעל הפליאה לא ראה את הפירוש לפרשת בראשית כי איננו משתמש בו עד כמה שיכולתי לברר. אבל השתמש בפירושו לס' יצירה שהיה כנראה מצוי יותר — כפי שמעידים על זה גם כתבי היד הרבים שנשארו לנו! וכבר עמד על זה ר' משה קורדוכירו שאומר עליו

ש, נתחכם לכזתבם [את דבריו על ל"ב נתיבות החכמה] בשם מגידים" אף על פי שבאמת העתיקם מתוך פירושו של ר' יוסף הארוך. ובאמת כל החלק מדף מ"ב ע"ד באמצע עד דף נ' ע"ג (עפ"י דפוס קארעץ) לקוח משם, עם פירושי בעל הפלואה שיש בהם ענין רב להבנת ה"הקדמה" והפירוש למשנה הראשונה.

אבל מצאתי שר' דוד בן זמרא (הרדב"ז) ראה את ס' פרשת בראשית, וגם הוא ראה בלי ספק כתב יד בלי שם המהבר כמו ג' כה"י שנשארו לנו, שכן דבריו בספר מצודת דוד⁽¹⁾ בדף ס"ג ע"ג: "וז"ל אחד מהגדולים בפיו פרשת בראשית רבה ולא ידעתי שמו לא תלין נבלתו על העין..." והוא מביא שם כל ספור המעשה הנמצא בכ"י פאריס 841 בדף 128 כמו שהזכרתי, עד: וכן קבלתי וכו' על יחוסו מר' יהודה חסיד. ועור מביא בדף ל"ה ע"ד עד ל"ו ע"א מאמר ארוך, "ראיתי לשון א' מגדולי העבודה הזאת⁽²⁾ בענין הטמאים ז"ל..." ומביא שם כל המאמר על הטבע (עם הגמטריא שהזכרתי למעלה) באריכות וקצת מפירושי המחבר על העופות הטמאים, והכל נמצא בכתב יד פאריס, ומסיים, "ועל דרך זה פירש כל העופות הטמאים וח' שרצים הטמאים כי כולם תמורות הפכיות לקדושה עליונה". וכן מביא בדף ס"ד ע"ב, "לשון אחד מחכמי הקבלה" על המדרגות השונות של "מים" מהורים וטמאים, והוא מס' פרשת בראשית. כפי שהזכרתי למעלה, גם כ"י 841 נכתב במצרים, ארץ מגורי הרדב"ז באותו הזמן, ואין איפוא להתפלא שהספר הגיע לידו.

ובסוף אזכיר גם דברי האחד המיוחד בין המקובלים שהעיון לכתוב נגד פירושו של ר' יוסף לספר יצירה והוא ר' אליה בנימין מגיניזאנו בס' אגרת המודות⁽³⁾. וכן לשונו בסוף הספר (ע' 68 בדפוס): "ובכלל אומר לך שתזהר גם כן מאד מחבורים המשובשים שעשו עצמם מקובלים וראיתי מקצתם מגשימים לפי תומם ומצאתי חכם אחד שעשה פירוש לס' יצירה ואמר שכל הנמצאים מהכתר ולמטה הם מאמתת החומר הראשון⁽⁴⁾

⁽¹⁾ הם טעמי המצות בדרך הסוד. גדפס רק פ"א בזאלקווא תרכ"ב. הספר נתחבר כפי עדות המחבר בדף מ"ה ע"ב בשנת שי"ו.

⁽²⁾ "העבודה הזאת" זוהי הקבלה, וכן גם לשון מחברים אחרים. בעל הספר הנזכר למעלה מכ" גהספר 956 אומר ג"כ: "ומה שנוכיר תמיד בעבודה הזאת כי ע"ס הן הן עצם האלאות... (בכ"י ירושלם בדף הראשון). ומכאן השם המצוי אצל בעל ס' מערכת האלהות ואחרים, שקוראים את המקובלים "בעלי עבודה" סתם.

⁽³⁾ גדפס על ידי גרינופ בשנת תרע"ב בלונדון.

⁽⁴⁾ והוא באמת לשונו של ר' יוסף האשכנזי בתחילת הקדמתו אחרי שמנה את ל"ב אלהים שבמעשה בראשית.

והנה הרע לומר מן הפילוסופים שהם לא ירצו שהשכלים הנבדלים
יכנסו תחת ההיוליו וגם לא הגלגלים... ומלכו הוציא מלין ורצה לפרש
הנ' שערי בינה והל"ב נתיבות החכמה. השמר לך אל תפן אל און
כי הם הם המקצצים בנטיעות ואם משה לא השיג שער הנ' כל שכן שלא
השיג הל"ב נתיבות שהם למעלה... והוא המקובל היחיד שמבטל דברי ההקדמה
המפורסמת לפירוש ס' יצירה!

(ב) ר' דוד בן יהודה החסיד נכד הרמב"ן

ימים רבים עברו עד שהחוקרים שמו לבם לחקור על החכם הזה ורק עכשו, הקים
את שם המת" הח' מרמורשטיין במאמר ב"ירחון" הגרמני (1). אבל גם מרמורשטיין
לא ראה כי אם אחד מספריו הוא ס' אור זרוע ובשאר ספריו לא עסק, וכן
השאיר לנו עוד מקום רב להתגדר בו.
מקום חשוב לר' דוד בן יהודה החסיד בתולדות הקבלה ביחוד מסיבה
אחת: הוא הוא המחבר הראשון, הוץ מר' משה די ליאון, המיסד כמעט כל
ספריו על ס' הזוהר. שלשה מספריו האלה נעשו ספרי מופת בקבלה. וגם הוא
כמו ר' משה די ליאון מעבד ומבאר ומרחיב את דברי הזוהר בשפה עברית,
בשעה שכל שאר הראשונים שיסדו דבריהם על הספר הזה לא שנו את צורתו.
ואמנם שני החכמים הללו אף פעם אינם מזכירים את השם "ס' הזוהר" כמו
שאר המקובלים, לשניהם ידוע הספר אבל מזכירים אותו בשמות אחרים או גם
כלי כל שם. גם ר' דוד בן יהודה הושפע מהזוהר השפעה עמוקה כל כך עד
שנתעורר הרושם שאחד מספריו החשובים ביותר אינו אלא תרגום עברי של
הזוהר (2), ובאמת אפשר לקרוא אותו בשם "מתרגם הזוהר" כי כל הלשונות
המרובים שמביא משם בספריו, בשמו ושלא בשמו, מלה במלה או בשנויי
הקצור וההרחבה, כולם כמעט כלי יוצא מן הכלל בשפה עברית הן, ולפי עניות
דעתי תרגומיו המה המוצלחים ביותר מכל הנמצאים בידינו. לכן יש לספריו
מקום מרכזי בשאלות בקורת הזוהר. אף הוא ראה עוד הרבה דברים בחלקים
השונים של הזוהר שאינם בנוסחאות הנדפסות אשר בידינו, ויכול להיות שראהו
בהיותו עודנו ב"אתכסיא" אצל יחידי סגולה וטרם נתפרסם ברכים ועל כן לא
הזכירו בשמו — ואלה הם אמנם דברים התלויים בסדר הזמנים: מתי חי וכו'.
על פי מרמורשטיין כתב בין שנת ה' אלפים ל' וה"א ס', ואם דעה זאת נכונה
היא — הרי באמת עוד לא נתפרסם הזוהר ברכים בדור ההוא. ואמנם נבדוק נא
את ספריו שמא נלמד מתוכם דבר חדש על מחברם ועל קבלתו.

(1) M G W J משנת 1927 ע' 39—48.

(2) שד"ל בכרם חמ"ד ז', 79. עיין גם המזכיר ד', 98.

אלה הם ספריו הנמצאים אתנו:

(א) מאמר על סודות האלפא ביתא. (ה) ס' מראות הצובאות.

(ב) ספר הגבול. (ו) ס' אור זרוע.

(ג) מעשה בראשית רבא זוטא. (ז) פירוש לספר יצירה.

(ד) מעשה מרכבה.

על ס' לבנת הספיר ושאר ספרים המיוחסים לו באמת או בטעות אדבר להלן. ועתה אדבר על ספריו אלה על פי הסדר.

(א) [מאמר על סודות הא"ב] נמצא בלי שם וחסר מעט בתחלתו בכ"י אוכספורד 2292, דף ל"ב א' עד ל"ו ב'. הפירוש מדבר גם על צורת האותיות וגם על הזיונים והתגים שעליהן, הכל בסודות נעלמים. המלים הראשונות חסרות: "... את לבי בהתנצלותי אני דוד בן ר' יהודה החסיד אתן למשכיל הקדמה למצוא הפתח." בדף ל"ו א' מביא את ספרו "מראות הצובאות פירוש התורה" אבל כה"י משוכש במקצת במקום ההוא 1). גם מביא שתי פעמים את פירושו ליצירה, דף ל"ב ב' (על אות ב"ת): "ארז"ל עולם דומה לאכסדרא ועל עולם העליון קאי כד פרושי' בפירו' ש שכתבתי על ספר יצירה" וכן בסוף המאמר: "בני הזהר בלתי לשנות אפילו צורת עוקץ אחת כי הם הרים גדולים וגדול ורב כח האותיות ככל אשר ביארתי בפירוש ספר יצירה". ואולי רומזים לספר זה גם רמזותיו התמידיות "כבר פירשתי" על תמונת כל אות ואות. עכ"פ אין פירוש כזה בס' מראות הצובאות. הוא ראה גם ספרים על סודות הא"ב: "ועוד כי מצאתי בספרי הסוד מ"ם ביו"ד [ר"ל שם האות מ"ם היה כתוב שם מים], ומעם קריאת מים על שם שני' ונהר יוצא מעדן... לדי' ראשים כי הטפה היא הים הגדול ונפרד משם די' מחנות". ועוד נמצא במאמר הקצר הזה רמז חשוב ומוזר, שממנו יוצא לנו כנראה, שר' דוד בן יהודה החסיד הוא בן בנו של הרמב"ן שכן לשונו בדף ל"ג ב'—ל"ד א': "ולוא שדעת הדור קצרה ואינם יכולים להשיג בעומק ואינם ראויים לכך, היותי מביא עוד סודות עמוקים וחתומים ופלאי פלאות מסודות דר' מרומות ממה שקבלתי מאבי אבא הרב הגדול רבינו משה בר' נחמן ז"ל אלא מה אעשה והם אינם ראויים להורות להם זה הדרך". והנה קשה מאד לבטל עדות מפורשת זאת כשם שקשה לקבל אותה, אם נסמוך על דברי מרמורשטיין במאמרו. מכאן היינו למדים בהכרח שר' דוד הוא ספרדי²⁾ ובודאי לא נולד באשכנז, נגד דברי

¹⁾ ז"ל בדף ל"ו א': העולם העליון הוא מרובע. על סדר דלת על דלת כאשר ידוע לבעלי המרכבה ובספר מאורות הצפוחות פירוש התורה (!! פירשתים).

²⁾ דעה זאת שר' דוד ספרדי הוא, היא גם דעתו המפורשת של שילר-זינגס ברשימתו הנכתבת על כה"י שבקמברידג'. שילר מסתייע ב"כתר יתנו לך" בקדושה למוסף שהוא מיוחד לספרדים, ואמנם אין בדברים האלה ראייה מספקת, כפי שהזכרתי למעלה. וגם אברהם אפשטיין חשב בצדק שהמחבר ספרדי, מתוך מה שראה בס' הגבול.

מרמורשטיין, והיינו מוכרחים לחפש את יחוסו לר' יהודה החסיד (המפורסם) מצד האם! וזה קשה על פי סגנון דבריו. וגם עצם הדברים שנאמרו בס' אור זרוע בשמו של ר' יהודה החסיד ואשר מרמורשטיין לא הביא אותם במאמרו, מעוררים ספק. ואשים אותם הנה: (בדף צ"ח ע"א עד ע"ב):

„נקטם ראשו פסול. לפי שיש כאן סוד גדול ומופלא אם נקטם ראש הלולב שהוא פסול. כך קבל רבי' שמעון הגדול מרבינו יהודה החסיד זלה"ה על ענין הלולב שנקטם ואצ"ל [ואתה צריך לדעת] כי הלולב סוד תפארת ישראל שנקרא לולב הה"ד צדיק כתמר ופרח וראשו הוא כ"ע שנק' ראשו הה"ד ראשו כתם פז כי כל טובות של כ"ע הם באים לתפ' ישראל שנק' לולב כי לא יתקיים הלב שהוא הלולב בלי הראש שהוא כ"ע כי כל האברים מתפרנסים מן הראש. לכן בזמן שהראש ברוא כל האברים הם בריאים ואם הראש חולה כל הגוף חושש. לכן כל האברים הם יונקים מן הראש. וזהו הלכה כמ"ד נמצא ההרוג במקום זה והראש במקום אחר למ"ד מוליכין הגוף אצל הראש כי עיקר ברייתו מן הראש וכך הוא הלכה. לכן הלולב שנקטם ראשו פסול כי אין לתפ' שהוא הלולב שום כח וחזק אלא מן הראש שהוא כ"ע שהוא ראש לכל הראשים. לכן מי שבא לטול הלולב שנקטם ראשו כביכול כאלו הוא הורם הצנורות היורדים מן כ"ע אל התפ' שהוא לולב כי הוא מונע השפע מן כ"ע לכל העולמות לכן ויי לו ויי לנשמתו מי שנוטל לולב שנקטם ראשו כי הוא מכחיש פמליא של מעלה ונותן פגם במאן דליכא פגם, וזה הסוד קבל הרב הגדול רבי' שמעון הגדול זלה"ה מן בית אב שלנו רבי' יהודה החסיד זלה"ה".

ברי הוא, מלבד הסתירה בסדר הזמנים שעליה עמד כבר מרמורשטיין, שדברים כאלה שכל יסודם ושרשם בתורת הספירות ובסימבוליקה שלה עפ"י דרכי הספרדים, בשום אופן לא יצאו מחוגי חסידו אשכנז. ואין בידינו ד"י ידיעות כדי להחליט. בס' אור זרוע שלזו מזכיר את הרמב"ן מבלי לרמוז רמיזה כל שהיא על יחס משפחתי, כשם שאינו מזכיר כאן בתחלת דבריו דבר כזה על ר' יהודה החסיד. ולדעתי כוונת בעל המאמר הזה איננה לר' יהודה החסיד מריגנשפורג כי אם לאביו ממש של ר' דוד ששמו היה ר' יהודה החסיד כפי שיוצא מהשיר הבא להלן. ואז אין קושי בעצם המסורה הזו, והיינו אומרים שר' שמעון הגדול היה תלמיד-חבר של אביו. והמלים „מן בית אב שלנו" יש להבין מלה במלה. ולדעתי השערה זו קרובה מאד. אין שורה בספרי ר' דוד אשר יעיד בה על עצמו שהוא אשכנזי; אנו יודעים רק מתוך כל ספריו

(ועיין עוד למטה) שר' דוד נסע הרבה מאד והיה גם באשכנז — במקום האחד המעיד על זה בפירושו, אין כל רמז שנוסף שם. בס' אור זרוע דף מ"ז א': „ואני ראיתי באשכנז סדורים המועתקים מהם“ (מאנשי כנסת הגדולה). ומשם הביא את מסורת חסידי אשכנזי בדבר מנין התיבות בתפלות וכדומה שמשתמש בה הרבה בס' אור זרוע. סדר התפלות שקבע בספר זה איננו יכול לשמש ראיה לא להיות המחבר ספרדי ולא להיותו אשכנזי כי קלט לאוצרו כל מה שנראה בעיניו: משנה את נוסח הספרדים על פי נוסח האשכנזים והצרפתים, ולהפך, ואין בסדר שנקבע באופן מלאכותי כזה כח להוכיח על מוצא מחברו, מאחר שכרוז שהיה חי גם באשכנז וגם בספרד! אבל הוא מכנה את אביו בשם נר המערב כנוי שלא יתכן כלל אצל אשכנזי. ואם גם אביו וגם אבי אביו היו מקובלים — הרי מתבארים יפה יפה דברי ר' דוד בהקדמותיו לס' הגבול ולס' אור זרוע (ההקדמה לס' מראות הצובאות איננה בדינו!) שמסתייע בהן ב„זכות אבותי הקדושים שנכנסו ויצאו“ — מליצה קבועה לבעלי הסוד בספר הזהר, עפ"י האגדה הידועה בחגיגה. וגם זה ברור מכל שורה בספרי ר' דוד, שלא קבלת חסידי אשכנז עיקר לו ורק אח"כ הרכיב עליה את הקבלה הספרדית „כאשר בא לספרד“, כדעתו של מרמורשטיין, אלא להיפך קבלת הספרדים עיקר ויסוד לכל דבריו ורק בפרטים מוסיף עליה ממסורת חסידי אשכנז.

אותה העדות על יחוסו אל הרמב"ן ישנה גם בשיר הקצר שבסוף המאמר על הא"ב. בראשו כתוב „תפלת התתום טוב יומי“ ואלו דברים שאין להם שחר ולא אדע מניין באו הנה, כי לא איזה ר' יום טוב חבר השיר, ואיננו תפלה כי אם סיום ספר כהלכה, וזה לשונו:

צור הקיצה שכלי רוצה. לגדול עצה נורא יחיד
אל הנאדר בשמו רום דר. עוז עם הדר כסאו העמיד
יצר גזרה מכס נורא. לה החריבה (?) בגוף הצמיד
הוריק שפע יקר הופע. לה עד כי פעלו היא תגיד
אדם הרים מהיצורים. ושני אורים מולו העמיד
אור השכל לראות יוכל. פרו יוכל לבו יסעיד
אור השני הוא אור קוני. בו בנייני יסד מיסיד
ללמוד חכמות בין ומזימות. בתעלומות שכלו ימיד
סוד העולם הוא כ"ב נעלם. כולם סולם יעל יוריד
למדה אותם על סודותם. חוק על לב תם לענק רדיד
צופים טעמם גם טוב ממן. מבן נחמן משה נגיד
קבלתימו לקטתימו. מתוך כרמו, ואני דוד

הוא אבי אבא רזיו אצבא. עלי הרכה טוב לי העיד
נר המערב נר הנקרב. אבי הרב יהודה חסיד

דברי השיר הזה אינם סובלים שום פירוש אחר. וממילא מוכן שמאחר שנתברר כי מצאנו כאן את נכד הרמב"ן בין גדולי המקובלים, יש ענין מיוחד ואינטרס נוסף לחקירת ספריו! חבתו של ר' דוד לדרכי האשכנזים והצרפתים אשר הכיר בימי מסעיו ואשר מצא אותם מתאימים בהרבה פרטים למסורת הסודות שהיו מקובלים בידו, אינה מספיקה לעשותו לאשכנזי בעיני המדע. ומן הצד השני, הרי דבר חשוב הוא שדווקא נכדו של הרמב"ן הוא בין הראשונים שראו את ס' הזוהר. ומי יודע אם המסורת הנמצאת אצל ר' יצחק דמן עכו (בס' יוחסין) לא תתחזק על ידי החדוש הזה: היא המסורת ששמע ר' יצחק, כי הרב הנאמן הרמב"ן ז"ל שלח אותו [את הזוהר] מא"י לקטלונא לבנו"י) הלא הוא ר' יהודה חסיד אבי ר' דוד שלנו! בס' תולדות הרמב"ן לר' מאיר רפאפורט (תרנ"ח, עמ' 14-15) אין זכר לבן הרמב"ן ששמו יהודה² ואולי ימצאו עוד תעודות המזכירות אותו. מרמורשטיין חושב כי ר' דוד מביא את ספר החסידים של ר' יהודה החסיד בשם „ספרי הקדמונים” ואמנם זוהי שגגה שיצאה מלפני החוקר כי כל אותו המאמר לשון הזוהר הוא, אלא שקצר בתרגומו לעברית וכנראה היתה לו קצת גירסא אחרת (משוכשת?):

ס' אור זרוע כ"י לונדון	זהר פרי ויחי דף ר"כ ע"א
ובספרי הקדמונים	ובספרי קדמאי אמרי יתיר כד רישא
אומ' אם נחסר ראשו או	איגרע וישתכח גופא בריה או אנתתיה ישתכחו
ימות בנו או אשתו והנ"מ	הוא יסתלק וה"מ כד לא אהדר כל ההוא זמנא
שלא חזר כל אותו הזמן	בתיובתא אבל אי אהדר טעמא דמותא יטעם
אח"כ אבל אם חזר בתשובה	וייתסי ואי גופא לא יתחזי וישתכח רישא אינון
יטעום טעם מות ויתרפא.	סלקין והוא אתקיים.

מכיון שהוכרחנו לעזוב את השערתו של מרמורשטיין על יחוס המחבר מתבטלים גם דבריו המיוסדים על היחוס הזה, ונוכל לשער כי בתור נכד הרמב"ן נולד ר' דוד בספרד בערך בין ה"א י' וה"א ל' (1250-1270) וכנראה לא הכיר אותו עוד פנים אל פנים בספרד. שנות פעולתו הספרותית תהיינה איפוא קצת מאוחרות מאלה ששער מרמורשטיין. אם כן, היה בסוף ימי הרשב"א ובימי תלמידיו, אם גם לא הזכירם בספריו. אבל בס' מראות הצובאות מזכיר את מהר"ם רוטנבורק בכנוי ז"ל, ברור איפוא שכתב את הספר הזה אחרי שנת ה"א נ"ג.

¹ ס' יוחסין ע' 88. שם נוסף עוד: והביאו הרוח לארץ ארגון וי"א לאלקנטי ביד החכם ר' משה די ליאון. מלים אלה אפשר לפרש בכמה דרכים ולא אאריך כאן.
² בניו הידועים לבעל ס' תולדות הרמב"ן הם ר' שלמה ור' נחמן.

(ב) ספר הגבול. ספר זה שעליו דבר שתים שלש מלים כבר הח' אברהם אפשטיין¹), נמצא עוד בכתבי יד אחדים, ואמנם על פי מקרה לא נודע לי אף כתב יד אחד שלם. ואלו הם: (1) כ"י אוכספורד 1911 דף 192—196. קטע קטן זה מכיל רק את המבוא שנכנסה לתוכו הערה ארוכה מאיזה מעתיק קדמון על עסקו בקבלה המעשית²), והתחלת הספר. כה"י הוא מן המאה החמישית. (2) כ"י ירושלים בספרייתנו 4° 80 והוא כה"י הנרשם ברשימת טולידאנו משנת תרפ"ז סי' 41 ונמכר אצל Sotheby בלונדון במכירה פומבית ביוני 1927. והוא נשלם בט"ו כסלו שנת שי"ט בפאס על ידי הצעיר סלימאן בן אברהם ז"ל ׳ מגירה. ראשיתו חסרה, כל ההקדמה וקצת מהספר, והוא מתחיל אצל „הללא דגולגלתא“. בראשו כתוב: „ספר הגבול שחבר הרב בעל מראות הצובאות והוא מקובל אלהי ולא נודע שמו“. (3) כ"י בבית מדרש לרבנים בניו יורק סי' 884 ברשימה הארעית שהמציא לידי בטובו הח' אל. מארכס. גם כ"י זה הנכתב בקורסיבה איטלקית יפה במאה החמשית או הששית, איננו שלם כי הוא חסר בסופו. ההקדמה כאן קצרה מזאת שבכ"י אוכספורד. מכ"י זה נמצא צלום בספריית האוניברסיטה. (4) שם נמצא עוד כ"י, סי' 885, שנכתב במאה הרביעית באיטליה בתכנית גדולה. ואולי הוא שלם? (5) מחברי הקטלוג מכ"י פאריס לא הכירו כי גם שם נמצא הספר והוא בכ"י 876 ב„לקוטים“ של הקטלוג, מדף 68a—129b. אמנם אין בו שם הספר ושם המחבר והוא מתחיל באמצע, בתקון הששי של הזקן הקדוש וגם סופו חסר. (6) כ"י שראיתי בחשון תרפ"ד בירושלים בידי הרב שלמה אהרן וורטהיימר והוא בכתובה רבנית איטלקית, נכתב בערך בשנת ש' בדיו שורפת שכבר שרפה כמה דפים. גם כ"י זה חסר בראשו וגם הרבה באמצעיתו אבל הסוף נמצא שלם ויש כאן שיר מששה בתים המדבר בשבח הספר ואיננו בכ"י שבספרייתנו, ולא ניתנה לי רשות להעתיקו. הדפים הנמצאים עוד יש בהם הסימנים: ט"ז עד ל"ח, ע"ח עד פ"ב. (7) כה"י שהיה לעיני אברהם אפשטיין ולא אדע איפא נמצא ואולי הוא בספריית הקהלה בווינא. (8) כ"י אחד שראה הרב טולידאנו באיטליה, כפי עדותו ברשימתו הנזכרת, ואינו מביא פרטים על אודותיו.

¹ M G W J משנת 1895 פ' 450.

² וז"ל „והוא האמת והישר מה שכתב זה הרב ז"ל והאלהים יודע שלא רציתי להשתמש בתגא שאם אפשר שידעתי סודות וסגולות פעולות רבות להתיר אסורים וכו'... לא מלאני לבי לגשת לעשות שום מלאכת קדש לתשמיש חול להנאת הגוף... ואשרי אדם מפחד תמיד... אך דרך נסיון לתועלת ידיעת שמו ית' יש קצת היתר להתעסק ולצרף ולהזכיר בקדושה ובטהרה לש"ש דרך נסיון כדי שיוכל לנא לאמתת ידיעת שמו. וכבר כתבתי בחלק [חסרה מלה אחת] מאספי מה שנסייתי בצירופי שמות הקדושים ומה שיגעתי ומצאתי מהן בתועלת ידיעת שמו הגדול... די בזה ההערה שאני הכותב עתה בזה המקום ספר הרב כתבתי. וברור כי מעתיק זה היה אחד מתלמידיו או תלמידי תלמידיו של ר' אברהם אבולעפיה!

הספר הזה הוא הפירוש הראשון לאדרא רבא, אמנם לא על כל האדרא אלא על החלק הראשון שבה. המחבר השמיט גם את הספור שכראש האדרא ועובר על כל מה שאינו מהענין, וכוונתו להראות את השתלשלות כל הנמצאים מראש ועד סוף, שכן דבריו בסוף הספר: „סדרתי לך זה הספר וקראתי אותו ספר הגבול והתחלתיו מעתיקא דעתיקין עד עולם הטבע כדי שיסתלק לך כל ספק וכל הרהור לבלתי שלא (!) תצטרך למחשבות עמוקות (!) כי זהו הגבול, עד פה תצא ולא תוסיף דבר על כל מה שחברתי לך ... לכן כשתזכה לראות הספרים שחברתי אזי תזכה לסוד החכמה הנוראה...“ המחבר שמר לרוב על הטרמינולוגיה הארמית כצורתה אבל כל שאר הדברים תרגם עברית, ואין ערוך לחשיבות הנוסח שלו לבקורת הזהר ולהבנת כמה וכמה מאמרים קשים שמתבארים יפה על פי גירסתו. לא תתואר כל חקירה אמתית על דבר האדרות שלא תקבע מסמרותיה בספר הזה.

ואזכור קצת מהקדמת הספר על פי כ"י אוכספורד:

„אמר דוד בן ה"ר יהודה החסיד זלה"ה שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלהים. מוכיח שצריך אדם להזהר בעת שילך אל בית האלקי שהוא עולם העליון ... אהובי וידידי יש לך להתבונן כי מן הארץ ... ועד הרקיע ... אין שם מקום פנוי אלא הכל מקום מלוי כגלדי בצלים הדביקים זה בזה ... הכל מלא בכריות מהם לשלום מהם למלחמה ... ועל זה באתי להודיעך עיקר האמונה ויסוד הכל שיש לך להבין שמות של הקב"ה בשם בן ד' אותיות הנקרא שם המפודש והוא הנקרא גוף האי לן הוא מעלות על מעלה מהם שרשים מהם ענפים מהם ענפים מהם אוצרות וגנוזים וכל א' וא' יש לו פעולה מיוחדת מחבירו ועל דרך זה תשיג שמו ית'... והתחלת השערים והמפתחות שבו פותחין ונכנסין לעולם האי"ן הוא הנקרא אדנ"י... הוא היחוד האמתי כמו שפירשתי לך (1) כד"א ונהר יוצא מעדן שהם ד' מחנות שכינה... בשם אדני בו כל גנוזי המלך וכל עושרו ואליו יבואו כל הבריות ובו יתאספו ויחגגו כל מיני טובות עולם העליון ומשם יתפשטו להמציא צורך שאר המעלות של המחנות והמרכבות של מטה והוא דמיון הברוכה העליונה שהנחל נמשך לתוכה ומן הברוכה מספיקה מים לשתות ולהשקות את הגן. זהו סוד הברוכה העליונה והברוכה התחתונה. לכן באתי לפתוח לך המקור והמבוא של אוצר החתום במפתחות מפותחות לפי שאבני קודש נגנוזים בו (2) לפי שהם בהיכל המלך לפני ולפנים לכן חברתי לך זה

(1) רמיזות כאלה לספריו הקודמים בקבלה נמצאים לרוב בספר. ואין אנו יודעים מה הם.

(2) המאמר הבא חסר בכ"י ניו-יורק וממשיך שם מיד: „ואין מבין הסבה“.

הספר ושמתו שמו ספר הגבול כד"א עד הגבול שלחוך לפי שזה הספר אשר חברתי הוא ענין נסתר בסתר המדרגה השלושית בכתו גוואי אחרי הפרוכת והוא נעלם מעיני כל בריה לפי שאין מבין הסכה כי הוא מכלל הדברים שאמרו עליהם רז"ל שתוק כך עלה במחשבה. אמנם קצת המקובלים קבלו סדר תעלומות סדרי מקורם וסודם לנהר יוצק יסודם, לכן אהובי זה פתח עיניך וראה במאמרי זה כי בו תריח ריח תפוחים בדברים נכוחים כי משם תבין מלאכת הזהב והכסף שני' עליו תפוחי זהב במשכויות כסף וגו'. אמנם בטחוני בעז"ה להעלותך אל ראש הסולם כדי שתבא אל תוכן העניין הנעלם (1) כדי שלא ישוב דך ונכלם וחברתי (2) לך ספר הגבול להצניע בתוכו סודות פנימיים... ואל אהיה כהולך רכיל ומגלה סודות צפונים וכפורץ גדר אשר גבלו ראשונים... ולכן הוצאתי לאור תעלומות כדי שיבא האיש הנלכב ויראה בעיניו ויוציא הסולת מתוך הסוכין... רוב דבריהם משלים וחידות ויש להם פנים פנימיים לכל רואיהם ולא ישגיחו בהם רק היחודים הפרושים החסידים והענוים אשר נגע אלהים בלככם והנה הראתי לדעת ושניתן לי רשות לדרוש ולחקור על העניין [הזה] בזכות אבותי הקדושים שנכנסו ויצאו. והנני מכניסך בין אולם למזבח (3) כדי שלא תצטרך עוד למלאכת החוזים בכוכבים ובאתי להגביל לך גבול לבלתי צאת מגבולו שנא' עד פה תבא וכו' וזה הגבול אשר גבלו הראשונים בעלי המחקר והמחשב לכן אין לך רשות לצאת מגבול זה והלאה..... לכן באתי לחבר לך זה הספר וחזקתי עצמי בו אפילו שהשעה היא דחוקה מטרדות שאר מלאכות שיש בידי... "

המחבר אינו מזכיר כאן את השם "אידרא" או "זוהר". את דברי האדרא — לא דברי שאר ס' הזוהר, שאין השם חוזר בשום מקום בשאר ספריו ביחס לזוהר (4)— הוא מביא כאן בארבעה מקומות בשם "מכילתא דרשב"י" (כ"י ניו יורק דף 3^a, איננו בכ"י ירושלים, שמתחיל רק אח"כ, וכ"י ירושלים דף כ"ט ב', ל' ב', ל"ג א'). מלבד זה הוא מזכיר רק את ס' הבהיר, פעם אחת, ועוד ספר בלתי ידוע לגמרי שעליו אדבר למטה, הוא "ס' שר החמשים

- (1) בכ"י נ"י: ותבין משם העניהן נעלם. וכל המאמר הזה הוא רומז לקורא כי המחבר בא לפרש דברי אותם "קצת המקובלים" שהם כמובן רשב"י וחבריו.
- (2) בכ"י: לחבר, ותקנתי על פי כ"י נ"י.
- (3) מליצה זו מצויה מאד בכל ספריו של ר' דוד.
- (4) המאמרים ממכילתא דרשב"י בס' מראות הצובאות אינן מן הזוהר כי אם מהמכילתא דרשב"י האמתית, וכל הלשונות הללו באו שם מס' שער הרזים, עיין למטה!

שחבר שר שלום גאון ז"ל " והוא מביא משם בלשון "שנינו" את המאמר הנזכר באידרא רבא (ח"ג דף קכ"ח ע"ב למטה) מתוך ספר על צורת האותיות, שכן לשון הנוסח שלפנינו: תנינן ברישומי אתוון תיו רשים רישומא לעתיק יומין וביה תליא תמים דעות". (מלת "תיו" איננה בס' הגבול!) בראשונה חשבתי שיש כאן איזה שבוש או כיוצא בזה, אבל אח"כ מצאתי שמאריך על ספר זה בדברים מתמיהים מאד בס' מראות הצובאות, וגם שם בעניין צורת האותיות, כפי שאזכיר למטה באריכות, ואם כן — דבר הוא!

שיטת פירושו מיוסדת על תורת ה"ספירות שבתוך הספירות" וקשה להולמו בכמה וכמה מקומות. צורפו לספר (בכל כתבי היד) ציורים ועיגולים רבים ואי אפשר לי להודות שיכולתי להפיק תועלת רבה מהם: הם מעלימים הרבה יותר משהם מגלים! בחלק השני מספרו עובר המחבר כמעט לגמרי לשיטת ציורים וכמעט שאין בו טקסט. ועל כל פנים מתברר מפירושו והוא המסקנא החשובה ביותר, כי גם בדורו של ר' דוד שהוא דור התגלות הזהר, כבר לא הכינו את האידרא והוכרחו לפרש אותה על פי שיטות שאינן הולמות אותה ונדחקו בדבר זה עד מאד. ולכן אינני יכול להאמין עוד, שהאידרא נתחברה באותו הדור.

ג) מעשה בראשית רבה וזוטא. בכ"י פאריס 876 דף 38: זה הספר נקרא מעשה בראשית זוטא ומעשה בראשית רבה ומעשה מרכבה להחסיד כמוהר"ר דוד זלה"ה בר כמוהר"ר יהודה החסיד זלה"ה. במעשה בראשית זוטא מדבר על הגלגלים והיסודות, ואין בו דברי קבלה. המאמר נמצא גם, בשם "סודות מעשה בראשית" אחרי ס' הגבול בכ"י זורטהיימר (ושם נמצאו רק ארבעה דפים, והכל על פי חכמת התכונה) ובאותו השם לפני ס' הגבול בכ"י אוכספורד 1911. "מעשה בראשית" מדבר לדעת המחבר בעולם הנפרדים, ועליו מיוסד המאמר מעשה בראשית רבה, הנמצא מלבד בכ"י הנזכרים גם בכ"י ירושלים 80 4° אחרי ס' הגבול, והתחלתו הסרה שם. ההתחלה בכ"י פאריס מתחילה כמו הברייתא הישנה על מעשה בראשית ("סדר רבה דבראשית"). "מאי בראשית? אל תקרא בראשית אלא בראשית". והולך ומבאר לפי דרכו העולמות השונים שהם למעלה מן הגלגלים. וכבר נמצא רמז לכיזורים אלה בסוף ס' הגבול: "ומה ששאלת... בשכלים הנבדלים שלא תדע שמותם וסדרם. אצ"ל כי שכל נבדל הוא נפש החיוני שבגלגל, נמצא שכל גלגל וגלגל יש לו נפש מניע, נמצא שאותה הנפש נקרא שכל נבדל כמו הנשמה שהיא נפרדת ונבדלת מן הגוף בעניינה, כך אלו השכלים נפרדים ונבדלים בערכם מן הגלגלים. ונמצא שאלו הצורות והעיגולים שציורנו לך הם נקראים שכלים נבדלים בלשון הפילוסופים אבל בלשוננו הקדוש נקראים

מרכבות ומעשה בראשית, והכל דבר אחד הוא. בחלק זה יש שמות מלאכים הרבה, ורובו מיוסד על הכריות הנזכרות. בסוף: „תם ונשלם מעשה בראשית רבה שהוא בעולם הנפרדים.“

(ד) בכתבי יד ירושלים, אוכספורד, פאריס בא אחרי ג) מאמר על מעשה מרכבה המונה בקצור את השלשלת הארוכה של מדרגות המרכבה, סדר הכסאות עשר כתות המלאכים וכו', ומזכיר כאן את „עולם הנעלם“ כאחת המדרגות האלה! בסוף השלשלת הזאת (ככ"י ירושלים דף ס"ח ב' וס"ט א') אומר: „נשלם מעשה מרכבה. ואתחיל לכתוב פרקי שכלים הנבדלים שהם בין עולמות המרכבה ובין עולם הספירות“, והם עשרים פרקים קצרים. גם פרקים אלה אוצר-מונחים הם, מהם מתוך ספרי המרכבה מהם מתוך ספרי הקבלה, ולא אדע על מה מיוסד הסדר (המתמיה בכמה מקומות) שלפיהו נסדרו כל אלה כאן בתערוכת משונה. בפרק ז' מפרש את „י"ב גבולי אלכסונות שהם בכל מרכבה ומרכבה ... בכל מדרגה ומדרגה והוא מנהיג כל אלה המרכבות והצבאות במצות ארון יחיר“ והם י"ב ההויות. גם ר' יוסף האשכנזי פירש את ענין י"ב גבולי אלכסון וי"ב הויות בפירוש המרכבה שלו, ולדעתי יש לשער שכנה האחד על דברי השני, ואם כן בודאי ר' דוד הלך בעקבות ר' יוסף. על סדר זה מעידים לא רק הכלכלים הבולטים שנכנסו אצל ר' דוד במרטינולוגיה הנמצאת בתקונה אצל ר' יוסף האשכנזי, אלא גם העובדה שבפרק ט' מעתיק את „הנקודים של נוטריקון“ (המצויים מאד בספרי ר' יוסף) וקורא את הקבוץ בשם שורק, כלומר העתיק ממקור אשכנזי. ולמטה אשוב לדבר בזה. ארבע פני המרכבה הם, לדעתו בפ"ח „הנקראים החדרים שזכרתי במקומות אחרים כבר, על פיהם יצטרפו כל הנבראים וכל הנמצאים שבעולם.“ והענין הזה נמצא בס' מראות הצבאות כ"י דף 26a, בקשר עם עולם המרכבות ועלם הנפרדים.

(ה) ס' מראות הצבאות, על סדר פרשיות התורה. ספר זה היה מספרי המופת בין המקובלים הראשונים, ועל כן פלא הוא שלא נודעו ממנו רק שני כתבי יד, והאחד נתגלה רק בשנה שעברה. ובשניהם חסרה מחציתו הראשונה של הספר, מפרשת בראשית עד אחרי מות. ואלה הידועים עד היום:

(1) כ"י קמברידג'. Add 664, מפר' אחרי מות עד הסוף, מכיל צ"ו דף בתבנית גדולה (30:21 צ"מ). הוא כה"י שהיה בידי שד"ל והזכירו בכרם חמד ח"ז, ע' 79. בסופו כתוב: „ברוך יהיה מי שיקרא בו וימצא טעות אל יאשימינו שרוב הטעות הוא מן הס' שהעתקתי ממנו כך נ"ל. נשלם יום ה' ל"ג בעומר שנת הראנ"י נא את כבודך“, היא שנת רס"א ולא רס"ו כדעת שד"ל כי רק בשנת רס"א היה ל"ג בעומר בחמשי בשבת (1). כה"י נכתב בלי ספק באפריקה הצפונית.

(1) על זה העירני בטובו מר הרברט ליווה (Loewe) באוכספורד המכין לדפוס את רשימת כתבי היד שבקמברידג'.

(2) כ"י טולידאנו, נזכר ברשימתו מכתבי יד למכירה משנת תרפ"ז ס' 42 ונשלח ללונדון למכירה פומבית ונרשם ברשימת המכירה אצל Sotheby מכ"א יוני 1927 בתור מספר 571, ושם ראיתיו. ואם אינני טועה, עבר לרשות הח' דוד ששון. גם הוא נכתב באפריקה הצפונית, בערך באותה התקופה כמו כה"י הראשון. נמצא בו מסוף פרשת אחרי מות (שרובה חסר כאן) עד דברים, דף ל"ט עד צ"ב עפ"י סימני דפים ישנים.

כל מה שנודע עד עתה על הספר החשוב הזה, הוא עדותו של שד"ל שקורא לו „ס' הזוהר בלשון הקדש". ואמנם אין זה הגדרה נכונה מטיב הספר, שאמנם איננו פירוש אמתי לתורה: החלוקה על פי פרשיות דומה כאן כמה פעמים להפסקות שבאלף לילה וליל ומפסיקה את המשך הענין האחד המשתרע על שתי הפרשיות בלי כל יחס אליהן. וכאמת הספר הוא ילקוט גדול שספר הזוהר רק אחד ממקורותיו הוא: בחלק האחרון של הספר נמצא הרבה פחות מן הזוהר מאשר בחלק הראשון. להלן אראה את מקורותיהם של עשרים דפים רצופים באמצע הספר. המחבר איפוא היה מלקט, דוגמת בעל הפליאה. וכמוהו לא די לו בהעתקת דברי הראשונים אלא גם הוסיף נופך משלו, מבאר מקצר ומרחיב כפי השתלשלות הענין. בודאי רק חלק קטן בספר זה, אם גם חלק חשוב מאד, לא נבע מתוך ספרים שהיו לעיניו כי אם מתוך קבלה פה אל פה או מתוך חרושי המחבר. ומה שחשוב ביותר מצד תולדות הספרות: בספר זה באו דרשות מקצתן בנגלה ורובן בנסתר שאינם לא במדרשים שלפנינו וגם לא בס' הזוהר, ואמנם יש לשער שרובם היו לעיניו בס' הזוהר. לא בכל מקרה אפשר להחליט בנקל, מהו סוף הדרשה ומהו תחלת דברי ר' דוד המוסיף עליה פירושים לפי דרכו. אבל אין כל ספק שבאמת נשאבו מאיזה ספר ולא בעצמו הוסיפן משלו. ברוב הקטעים האלה יש עוד להכיר בלי כל קשי את כל סימני הלשון והסגנון של הזוהר. מקצת המאמרים האלה מעידים על עצמם בצורתם וכתבנם כי ממדרש הנעלם מוצאם. וכן מתעוררת על ידו הספר הזה ביתר תוקף השאלה מה היתה הצורה שבה נתגלתה ספרות הזוהר (שכן ראוי לקרא אותה) בראשונה, ולא כאן המקום להאריך בזה. מכיון שר' דוד אינו מזכיר בשום מקום בס' מראות הצובאות את מקור הדרשות, לא בשם זהר ולא בשם אחר, אפשר, כמובן, להניח שראה את הספרות הזאת בעריכה אחרת. ועל כל פנים החומר החדש הנמצא בספר הזה יוסיף הרבה לחקירת הזוהר; ונראה לי שידיעתו זו גרמה לחשיבות הספר בעיני המקובלים שוכלו להשלים את תורת הזוהר מתוכו.

ואתן כאן איזה פרטים לידיעת הספר, על פי כ"י קמברידג'. אנתח בקיצור שני חלקים: פרשת אחרי מות (דף 1—31) (1) ואת החלק מדף 51^a—75 ומהם יקיש הקורא על השאר.

דף 1^a ר' יהודה אמר... הוא בזהר ח"ג דף נ"ז ע"א, רק שש שורות. ההמשך: תאנא א"ר יוסי הוא זהר ח"ג דף נ"ז ע"ב; ההמשך: פתח ואמר (על מזמור קל"ג) הוא זהר ח"ג, נ"ט ע"א; ואחריו דרשת ר' שמעון על משלי כ"ה, כ"ה הוא בזהר שם דף ס"ד ס"ר ע"א 2).

דף 7^a—1^b בוא וראה כל הנטיעות וכל אותן דינין... הוא בזהר ח"ג דף ס"ה ע"א עד ע' ע"א כל המאמר הארוך, ורק במקום אחד בדף 6^a יש פירוש נוסף מר' דוד.

דף 15^a—7^a איננו בזהר שלפנינו, פותח בדרשה גדולה, ר' חייא פתח" על קהלת ט', ב'; בדף 9^a משבח רשב"י את ר' חייא על דרשתו זו המתיחסת לעניני האדרא. אח"כ באים דברי ר' דוד מעורבבים עם דברי מדרשים המתורגמים לפי סגנונם מלשון הזהר וגם פותחים בשמות בני ה"חבריוא". בדף 9^a מפרש סוד האש"ל של אברהם כמו בתהלת ס' אור זרוע; אחרי סוד זה באים דברים הכתובים לגמרי בסגנונו ובטרמינולוגיה של ר' יוסף האשכנזי—ודמיון זה בין קבלת שני החכמים האלה הולך וכולט מאד בכל הספר הזה ובשאר ספריו, בכל דבר המתיחס לתורת הספירות ויסודותיה, ואי אפשר שזהו מקרה! מדף 10^a ואילך עד דף 15 מזכיר הרבה מאמרים בשם תנאים ואמוראים לאין מספר—הכל כמו במדרש הנעלם, ויש ביניהם רק דברים מעטים הנמצאים באמת במדרשים 3).

דף 15^a, "תניא א"ר חייא בא וראה הקב"ה הוציא עשרה כתרים..." הוא המשך מס' הזהר דף ע' ע"א (כדפוסינו ליתא שמו של ר' חייא).

1) פרשה זאת היא הארוכה ביותר בכל הספר. וארשום כאן את סימני הדפים לשאר הפרשיות: דף 31^b—35^a קדושים; 35^a—44^a אמור; 44^a—47^a בהר; 47^a—48^b בחוקותי; 48^b—54^b במדבר; 54^b—63^b נשא; 63^b—71^b בהעלותך; 71^b—73^a שלח לך; 73^a—74^b קרח; 74^b—78^a חקת; 78^a—80^a בלק; 80^a—82^a פנחס; מכאן עד סוף הספר הפרשיות קצרות מאד. 2) ובאמצע חסר כאן מ"האי קרא לאו רישיה סיפיה" עד "חובי דדרא" שיש שם ספור הנס שנעשה לאשתו של רשב"י— אבל ההמשך, דברי רשב"י המיוסדים על הנס הזה, נמצאים!

3) ואעתיק לדוגמה את הפתיחה בדף 10: "ר' אבא פתח לשחוק אמרתי מהולל... מה מעורב שחוק של אומות העולם ששוחקין בבתי פרסאות (!) ובבתי קרקסאות שלהם כי שחוק שלהם הוא לע"ז כדי למשוך עליהם רוח הטומאה מלמעלה כדי שיתדבקו במדרגתם כראוי וכו'— הרי ברור שזהו סגנון הזוהר. בדף 12^a בא מאמר בשם "ר' יוחנן ור' יודן בן גלילא". בדף 12^b: "ר' אמאי ברי זעירא פתח". שמות כאלה, שאין להם כל יסוד במדרשים הישנים, נמצאים הרבה במדרש הנעלם.

דף 15^b עד סוף הפרשה איננו בזהר לפנינו, אבל רובו לקוח משם או מספר הדומה לו. בדף 16 מביא דרשה ארוכה על ויגבה ה' צבאות במשפט, שהיא כעין תערוכת מהאדרא וממדרש הנעלם. בדף 17^a מאמר מר' פנחס בשם ר' חלקיה דרומא! אח"כ בא שם דרוש על זכריה ח', ו"א, ר' יוסי פתח" ונראה שעובר לדברי ר' דוד עצמו בלי שיכלתי להרגיש במעבר. דף 18, 17^b הם דברי ר' דוד על סוד המחשבה („אל תקרא מחשבה אלא מח שבה" כענין האדרא!). בדף 18^b דרוש ארוך, בודאי מהזהר, על צדקתך צדק לעולם, כדרך מדרש הנעלם. ונמצא בו „משל למלך שבנה מדינה והדליק בתוכה שני פנסים והיו כל אוכלוסין קוראין לו אגוסטא (!). אמר המלך כל מי שבנה מדינה כזאת והדליק בתוכה שני פנסים כשם שהדלקתי אני, אני קורא לו אגוסטא ואיני מקנא בו". אחר זה באים עד דף 23^b דברי ר' דוד ומזכיר בדף 20^a את פירושו לס' יצירה ואעתיק את דבריו למטה.

דף 23^b שוב: ר' חייא פתח, אבל יש בדרשה זאת שסגנונה הוא סגנון הזהר (1), כמה דברים שאי אפשר לחשוב שהיו כתובים שם — ולמטה אוכיה שמביא בפתיחה זו לפעמים גם דברי מקובלים אחרים שבלי ספק מעולם לא היו כתובים בזהר. דף 24^b דרשה על סוד התפלין (ויש בה עוד קצת לשון ארמית!) עם פירושי ר' דוד, הנמשכים עד דף 27.

דף 27^a שוב פעם „ר' חייא פתח" דרשה על הפסוק באור פני מלך חיים, תוכנה קרוב לעניני האדרא, ובלי ספק נתרגמה ממקור ארמי. וכן דף 27^b „ר' ייסא פתח" על והשלחתי רעב בארץ וגו'.

דף 28^a — 30^a דרשה ארוכה (בלי שם) על הפסוקים הראשונים בשיר השירים, בסדר מהופך. וקשה להחליט מה החלק הנשאב מן הזהר ומה חלק הנוספות של ר' דוד.

דף 30^a — 30^b על ה' אורי וישעי; נראה שאיננו מן הזהר. והוא המאמר המובא מס' מראות הצובאות בס' פרדס החכמה כ"י אוכספורד 1919 דף 17^a.

דף 30^b — 31^b (סוף הפרשה) „ר' יוסי אמר משעה שחטא אדה"ר נגזר עליו ועל כל העולם מיתה" והיא דרשה ארוכה על השדים שנולדו מאדה"ר וביחוד על נעמה התופשת כאן מקומה של לילית. כל חומר הדרשה מפורר גם בזהר שלפנינו אבל לא בצורה זו. „נעמה היא קיימת עד היום וזו שכהנה ברגשי הים הגדול ויצאת ושוחקת בבני אדם וכו' וכו'", ועיין למשל בלחש על לילית בזהר ח"ג י"ט א.

(1) הוא קורא את גלגל היוצר שבעזרתו עושה את כליו, בשם סיקלא ביד היוצר ועוד חוזר שם פעמים על מלת סיקלא כאלו מלה שגורה ומפורסמת היא — והרי אין יסודה כי אם בלשון הזהר, ועיין ביחוד בח"א דף ק"ט ע"ב שדורש גם אותה הדרשה בצורה אחרת.

מניתוח זה מתברר שאין לספר שום שיוכות אמיתית לסדר הפרשיות, מלבד ההתחלות בכל פרשה ופרשה. מן הזהר שבידינו בא רק חלק קטן. ויחס זה איננו משתנה בשאר הפרשיות. גם ראוי לציין שהמחבר עובר על המלים הקשות הנמצאות בחלקי הזהר המועתקים אצלו, בשתיקה: הוא משמיט אותן — ורק אותן! מושגים אחרים מלשון הזהר הארמית נעשו לו כבר למטבעות והוא משתמש בהם כמו בדבר ידוע ומפורסם. ואם גם ברור שהמחבר ראה זהר הרבה יותר ארוך מהנמצא אתנו כיום, עכ"ז יש חלקים שלא ראה: בכל ספריו שבדקתי לא מצאתי מאמר מס' רע"א מהימנא ומס' התקונין! ואי אפשר שזה מקרה, בלי ספק לא הגיעו לידו ספרים אלה שאינם שייכים לגוף הזהר — וזה אעפ"י שאחרים מבעלי הקבלה ראו את האדרות ואת התקונים בספר אחד (כמו ר' מנחם ריקאנאטי או ר' יהודה חייט, שמביא כמה מאמרים מן התקונים בשם „ספר האידרא“).

בפרשיות הבאות רומז המחבר כ"פ לספריו האחרים, למשל בדף 41^a על סוד „ל"ו תנועות כדי לרמוז לך לאותיות הקדושות המתחברים והצרפים [צ"ל והמצטרפים] בתנועותיהן ובגלגוליהן ששה ושלישים תנועות כמו שכתבתי לך במקומות אחרים“, וכן בדף 43^b, 44^a, 49^b ועוד. בדף 44 פר' בהר מאריך על תורת השמיטות וגם לדעתו אנו עכשיו בשמיטת הגבורה „על פי הקבלה האמתית שקבלנו איש מפי איש“. גם כאן מתחילים כמה דרשות שאינם בזהר שלפנינו, ב„רבי חיוא פתח“ (47^a, 43^a ועוד). בדף 43^a בא ציטאט בלתי ברור, ואולי יש כאן שבוש: „וכתב ר' דוד ויש"י הוליד את דוד והבן“, ולא אבן. אולי ר' דוד זה הוא ר' דוד הכהן הנזכר הרבה בס' מאירת עינים לר' יצחק דמן עכו? הפתעה גדולה היתה לי בחלק השני שממנו אביא פרטים כאן. מצאתי שר' דוד מעתיק כאן, בלי להזכיר אף אחד מהם בשם, את ספרו כמה מקובלים מן הדורות שקדמו לו ומבני דורו, ואין בעשרים וחמשה דפים מדף 50 ואילך עמודים רבים שמיסודו של ר' דוד מוצאם.

דף 51^a מתחיל פירוש על מעשה בראשית, וכל הדברים נמצאים כולם במדרש הנעלם בזהר חדש (דפוס תרמ"ה דף ו' ע"ד ואילך), אלא שכאן באים רק קטעים קטעים ממה שנמצא במדרש הנעלם. בדף 51^b „ואני שמעתי מאבא ששבע כוכבים הם וגו“ איננו מאמר מאביו של ר' דוד בן יהודה חסיד, כמו שאפשר להאמין, כי אם דברי ר' אלעזר ברשב"י במדרש הנעלם הם (דף ח' ע"א למעלה), ובמראות הצובאות השמיט כל הדברים שקודמים שם למאמר זה! המשך המאמר הזה כאן הם דברי ר' כרוספדאי במדרש הנעלם דף ח' ע"ד, ואחריהם באים דברי הזהר עצמו בח"א דף ל"ד ע"ב. אמנם קפוצות גדולות קפץ המחבר בליקוטיו מס' הזהר!

דף * 52 „ר' חיוא פתח אל אלהי הרוחות לכל בשר...“ ומכאן עד דף ב 53 בא, בהפוך הסדר ובהשמטת חלקים גדולים, המאמר שהדפסתי זה עתה ב„קבלות ר' יעקב ור' יצחק הכהן שלי“ (1), שמחברו או ר' עזריאל או ר' יעקב בן יעקב הכהן, ועל כל פנים אין ספק שמעולם לא היה חלק מן הזוהר. אם כן — מה ראה ר' דוד להכניסו כאן בפתיחה זו, כאלו מן הזוהר מוצאו?! דף א 54 שמועות שונות, גם הם בלי ספק מועתיקים ממקור אחר שנעלם ממני. למשל: ועוד שמעתי וה' — הוא זכית דינו... ועוד קבלתי בענין השם המיוחד... ועוד שמעתי בענין שמע ישראל... ועוד שמעתי בענין ה"א רבתי של הלה' תגמלו זאת היא בינה...“ ואחריהם פירושי ר' דוד (הפותחים כמעט תמיד בלשון אצל זכיה אפשר להכירם בנקל).

דף ב 54 (פר' נשא) „ר' חיוא פתח אמת מארץ תצמח. בא וראה כי הוא יתברך מתעלה עד אין סוף, יש בו ראש וסוף ואמצע וכזמן הגלות אין שם עילוי כי אם ירידה...“ גם מאמר זה איננו בזהר ואינני מאמין שבא משם! גם דף 55 מועתק מספר אחר כי איננו לשונו של ר' דוד, ויש בסופו פירוש על המשנה: א' על גבי ג' ג' על גבי ז' וגו' שבס' יצירה (2).

דף א 56 „אמר רבא: סוד הכסא שעשה המלך שלמה על זה האדם (?) אשר נפתחו לך שערי קבלה ישים לבו להבין הדברים הופים...“ ומבאר את סוד הכסא על פי תורת האדרות! ויש כאן גם רמיזה לחלקים מספרנו, הקודמים לפר' אחרי מות (3). אח"כ מבאר מאמרים אחדים מן הגמרא, ואין ביניהם קשר. ובדף ב 57 עובר לפרש עוד הפעם מעשה בראשית. וכל דבריו עד דף א 60 מועתיקים מלה במלה מפירושי שיר השירים לר' עזרא, הנדפס על שם הרמב"ן ומעתיק כל דבריו מדף כ"ד ע"א (בדפוס אלטונא) עד סוף הספר!

דף א 60 — ב 60 מיד אחרי דברי ר' עזרא מעתיק את כל המאמר שהדפסתי ב„קבלות ר' יעקב הכהן עמ' 231 ור' דוד פותח: „וראיתי אני בפיי' קצת מן המקובלים“ (ואפשר שגם מאמר זה הוא לר' עזריאל), ומוסיף בו פירושים.

דף ב 60 — ב 62 „מפני מה היה ענין יוסף שמת בחוצה לארץ“ הכל מדברי ר' משה די ליאון, והם השאלות והתשובות על ענין יוסף יעקב רחל ולאה, הנמצאות בכמה כ"י (בריטיש מוזיאום, מרגוליות 788; אוכס-פורד 1947 ועוד).

(1) מדעי היהדות ב', ע' 233—240.

(2) בסופו מביא בדף א 56 מדרש המיוסד על ס' יצירה „ובהגדה ברא הקב"ה עשר אצבעות רגלים למטה וברא האנר ביניהם ועשה לו עטרה להיות מולך עליהם, והבן זה.“
(3) „וי מעלות לכסה כי כסה בגומ' סכה שהיא הסכה שהזכרנו בכמה מקומות בזה החיבור.“

דף 62^b באמצע „דע אחי ישמרך האל ... כי הסבה הראשונה כי יאצל אצילות הנקרא אי"ן על פי הסגנון והתוכן גם הוא מספר אחר, עם פירושי ר' דוד.

דף 63^a ר' שמעון פתח (!) השמים מספרים כבוד אל. כבר ידעת כי השמים הוא הקו האמצעי ... אבל על הדרך הפנימי ... ומעתיק מכאן, עד דף 70^b למטה הכל מלה במלה מס' שער הרזים לר' מודרום אבולעפיה (הנמצא בידו מכ"ו מינכן 209), אלא שמקצר ומביא רק תמצית הספר, ויש כאן גם כל המאמרים ממכילתא דרשב"י הנמצאים בכ"ו מינכן ושאר לשונות ממקובלים אחרים. מכאן נראה לי, שהספר נתחבר רק אחרי פטירת ר' מודרום אבולעפיה ור' משה די ליאון, דהיינו לכל הפחות אחרי שנת ה' נ"ח (1). באמצע מפסיק ר' דוד את מלאכתו כדי להתחיל פרשה חדשה, פ' בהעלותך, במלים אחדות ומיד חוזר לענינו הראשון! חלוקה יותר חצונית ושטחית קשה לתאר!

דף 71^a וחלילה חוזר להעתיק ולפרש דברי הזהר, על שם בן ע"ב ושאר עניינים. יש ביניהם ממדרש הנעלם וגם כאלה שאינם לפנינו, וגם באים כאן קצת דברים המתוחסים לקבלה המעשית. דף 72^a אומר על הפסוק תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם וגו', „ואצ"ל כי יש כאן בזה הפסוק סוד מופלא ונעלם על דרך האותיות המתגלגלות בסכובם וזה הסוד ונקרא שם החסד. זהו ציורו ..... והוא ממונה על חן וחסד ורחמים וצריך להזכירו בציור תכלת ור' מאיר ז"ל מרוטנבורק הזכיר אותו בשעה שהמלך שלח אחריו ורצה לתפוש אותו בבית האסורים מיד כשבא לפניו הזכיר אותו בקדושה ובטהרה ... מיד נהפך לבו של מלך ויצא מלפניו בחן ובחסד". האם זוהי אגדה ששמע ר' דוד באשכנז? ר' מאיר מרוטנבורק נזכר כבעל שם ובעל נסים גם בהרכה כתבי יד ישנים של קבלה מעשית, וכנראה מסורת זאת נתפשטה כבר אצל בני דורו. בדף 74^a נמצא גם מאמר מן הזוהר שלא תורגם כולו לעברית (2). ומעט אחריו באו הדברים שמעתיק כאן ונראה שהם ועכ"פ מקצתם דברי ר' דוד עצמו:

„ב"ו כ"ב אותיות של התורה כולם הם מתפרשים באלו עשר מאמרות וכל אמירה ואמירה מאלו כולם הם חקוקים באותיות חקוקות

(1) שנה זו בטוחה עכשיו על ידי עדות בעל ס' גן המשלים (הוצאת גאסטר) שמזכיר את השנה בקינה על מותו של ר' מודרום. ועל ידי זה נופלות כל ההשערות שהיו מסביב לענין זה. ר' מאיר מרוטנבורק הנזכר כאן בכנוי ז"ל נפטר חמש שנים לפני ר' מודרום.

(2) „ב"ו (= בא וראה) כל סיבותא וכל רצון דבעי בר נש לארקא ברכאן מלעילא לתתא כדי ליחד שם הקדוש ולבקש בתפלה לפני הקב"ה כדאמרינן ממעמקים קראתיך ממקום עומק של כל שהוא שירותא עילאה דאבא ואימא וכו' וכו' ומפרש שם פסוק משירת דבורה לבי לחוקקי ישראל וגו'. והוא המאמר בזהר ח"ג דף כ"ו ע"א!

ובאותיות ידועות כל אחד ואחד על ענינו ועל מתכונתו. בנינו כך השם הקדוש נתכסה באותיות אחרים וכל אמירה מודה ומשתחווה ומקבל על שם אמירה עליונה הימנו בשביל שנכלל זה בזה וזה בזה. ועל זה שם הקדוש חקקתי אותו באותיות אחרים בשביל שיתכסה הכל זה בזה וזה בזה ואלו האותיות הם מורים על קשר היחוד. ושלשלת הקדוש ית' וית' עד שמקדישין כולם כאחד ביחוד אחד. לכן כל המשתמש בהם בקדושה ובטהרה ינצל מכל צרה וצוקה וכל מי שאינו משתמש בהם בקדושה יאבד מן העולם הזה ומן העולם הבא. ואלה כ"ב אותיות הם נכתבים בכתיבה נזכרית ובשביל שאנחנו בארץ הטמאה אין לנו רשאים לכתוב אותן בכתיבה קדושה כדי שלא יתטמאו אלא בשביל הארכת הציונים והפסד הניויר וקיצור הזמן לא יכולתי להאריך בהם ע"כ 1). ועל זה מי שרוצה לידע אותן אותיות הרשומין בכל כתר וכתר יתיוחד יחוד העליון בלבד ועל זה יזכה ויתקיים בכל מספר העליון של שר הפנים החמישים שחובר שר שלום גאון מי יטב ורק (??) והולכתו זה הש' עמי בכל הדרכים שעברתי שבה לא לא פגעתי בשום פגע רע אלא בעונות הרבים מרוב טלטול הדרך נאבד ממני אלא נרשם לי צורת אותן האותיות בקירוב, ואלו האותיות הם מצורפים עם ז' אתין שכתב רב הונא בקמיע שלו. מעשה היה ברומי שמלך א' היה שם ושלח אחרי חכמי ישראל ואמר להם תכתבו לי שם אחד בקמיע אם אכנס במלחמה כדי שאנצח לאויבי ואם אכנס בנהר עמוק אעבור אותו ואם אכנס באש לא יזיקני. אמ' לו אדונינו תן לנו זמן ג' ימים. נתן להם זמן בין כך ובין כך נכנסו חכמי ישראל בעצה מה לעשות עד שהסכימו כולם ואמרו לכתוב לו זאת הקמיע וכתבו לו ז' אתין. נכנס במים בזה הקמיע לא נטבע. ובאש לא נזוק ובמלחמה היה נוצח. ואח"כ הראה הקמיע זו לחכם אחד ואמ' לו תראה אם יש בו שום טישטוש והעתיק (לו) אותו לו על קלף אחד וכן עשה וטעה בקצת הדברים והביאו למלך ותלה אותו המלך עליו. עבר בו במים כמנהגו הראשון ונטבע ע"כ.

1) אולי מורים אותיות ע"כ על סוף מאמר מספר אחר? וכן גם המעשה המסופר למטה על הקמיע לקוח אולי ממקור זה?

להודיע לך על שם של ז' אתין כמה הוא כחו הגדול. וצריך הכותב שיכתוב אות ראשון בליל ראשון בשעת קריאת הגבר. והבי בלילה ב' עד שוגיע לליל שבת צריך שיקח גוי אחד בטהרה ויחקוק אותו הש' בליל שבת. וכל אלו הרשימות והחקיקות ידועים גבי החבריא. אשריכם הצדיקים בעולם הזה ובעולם הבא.

כוונת דברים אלה כנראה על הכתיבה המסתורית שהשתמשו בה בקמיעות, וחשבו כי צורת אותיות התורה בעולמות העליונים היתה כצורתם. ואם נדקדק בדבריו, יש להבין כי הספר ההוא של שר שלום גאון איננו ספר הנראה ומתגלה בארץ הוא, כי אם ספר מסתורי פנימי שמתגלה לראיתם השכלית של בעלי הקבלה המתבוננים בהתבוננות לבם ו"מיוחדים ויחוד עליון בלבם" — היונו כל זה ענין נפשי הוא ולא ענין בעולם המוחשי. הספר "העליון" של שר הפנים החמשים (אפשר לדרוש שם זה בצורתו הזאת בכמה פנים!) הוא מסוג הספרים ה"עליונים" הרוחנים האחרים שנתגלו למגלי-סודות ולאוקולטיסטים מכל העמים, המצטרפים ל"ספרות שבלב" שאין מקומה בעולם הזה. ואם פירושי זה מדברי ר' דוד אמת הוא, נבין גם את דבריו בס' הגבול: גם שם מזכיר את הספר כמקור פנימי, נפשי, לדברי האדרא, שנתגלה לחבריו בעומק חדרו לבם ב"אור המזהיר" של האויר הרוחני, הנתפש לבעלי הראות השכלית. בס' הגבול נזכר ספר זה לגבי "אתון רשימין", וגם כאן נמצא אותו הבטוי. וכידוע יש לנו עוד אלפא ביתות ישנות מאד מבעלי הסוד בתקופת "יורדי מרכבה", ביחוד הא"ב דמטטרון הנמצא בכתבי יד רבים ובמקורות רבים יש גם "אלפא ביתא של הקב"ה" ואולי אלה הם הצורות העליונות שנתחלפו אצלנו ב"כתיבה נוכרית". ואגב אורחא אנו שומעים כאן, שר' דוד נמלט בארצות רבות, והיה לו "שם" קדוש לשמירה, כמין קמיע. ומה הם "הז' אתין שכתב רב הונא בקמיע שלו"? רב הונא נודע לנו בקבלה המעשית מס' הישר (עיון למשל מה שמועתק אצל מרגוליות ברשימת כ"י הקבלה שבבריטיש מוזיאום עמ' 38), ולפי דברי ה"מסורת" בכתבי יד נמשכו הדברים ממנו ל"ר' שמואל הכהן" הות ר' שמואל בן חפני, וכן גם לשונו של רבינו בחיי בן אשר בפר' שמות ג', ד' על שם בן מאה אותיות "מסורת רבינו שמואל הכהן שקבל מרבו ורבו מרבו מפי רב הונא" (1). וכאמת נמצא בידינו עוד קמיע "לשמירה" או "לדרך" הנקראת בשם "שבע אותיות שהקק הקב"ה בכריאת עולם" (כן הוא בכ"י ירושלם 330 80 דף 209) ובכתבי יד אחרים שראיתי ובס' תולדות אדם הנדפס (סגולות, וילהרמשדורף תצ"ד דף כ"ג ע"ב) נקרא "ציור שבע אתון", ובא בשם הרמב"ן ששלח אותו מעכו

(1) כבר העיר על מאמר זה הרמב"ן, זכרון הגאון ר' שמואל בן חפני וספריו

לברצלונה לבנו! ובכ"י אוכספורד 1539 דף 95 נקרא: שבעה אתיון להרמב"ן. ויש לנו כמה דברי קבלה מעשית מהרמב"ן שבאים בשם שמואל בן חפני (מ"ספר יצירה" שלו — והשוה כאן: ז' אותיות... בבריאת העולם!) וכבר ר' יצחק דמן עכו מעיד עליהם בקונטרס שמצאתי בכ"י אוכספורד 1911 (1), ואולי גם קמיע זה של ז' אתיון=ז' אתיון בא לר' דוד מיסוד זקנו הרמב"ן בשם ר' שמואל בן חפני בשם רב הונא. ואמנם ראוי להעיר כי הקמיע הזה דווקא הוא הוא הקמיע החשוב ביותר בקבלה המעשית של הערבים! שם הוא נקרא „קמיע של שבע החותמות“, سبع خواتم ודבר זה נעלם מעיני החוקרים (2).

בדף 78a מזכיר ר' דוד את ספר הגבול שלו. גם ר' דוד מסתיר עור כמה סודות שאינו רוצה לגלותם אלא „מפה אל פה“ (דף 82b) גם משאר דברים ניכר שהחבר את ספריו בשביל חוג של „חברים שהפצירו בו“ והוא נענה להם להעלות מקצת הסודות על הספר. כפי שכבר הדגשתי, קבלתו קרובה מאד לקבלת ר' יוסף בן שלום האשכנזי. הוא זר' יוסף חמה היחודים בין המקובלים המדברים על „סוד השלח“ סוד משלוח הנשמות למטעלה להיות אמורות בגוף, מגוף האדם עד לדומם. שניהם אווזים בדרך אחד (ויש כמה דרכים לכך לבעלי הקבלה) כדי להכניס סודות לתוך דברי ההגרות והמדרשים, ולפעמים מגעת התאמת קבלתם עד לפרטי פרטים, למשל בסוד פרנסת בני העורב (3).

(1) ס' אור זרוע. מספר זה ידועים לי ארבעה כתבי יד: כ"י בריטיש מוזיאום מרג. 771 (הוא כה"י שעליו יסד הח' מרמורשטיון את מאמרו, ואינו מזכיר אחרים); כ"י אוכספורד 1624 (שם איננו שלם), כ"י ניו יורק (כבית מדרש לרבנים) סי' 883; כ"י גאסטר 196 (יחד עם שלשה פירושים אחרים על סדר התפלות, ונקרא רק בר"ת סא"ז, אבל אין ספק כי הוא זה). שמיינשניידר מזכיר ברשימת הכודליונא 2415 עוד כ"י של המדקדק שלמה דובנא (35,q), ואיני יודע אנא בא. צלום מכ"י בריט. מוז. נמצא בירושלם. ז"ל המחבר בסוף

(1) הקונטרס החשוב הזה שעוד אדבר עליו בפעם אחרת רשום אצל נייבויער בטעות בתור „לקושים מס' מאירת עינים“ ואין לו ולספר זה ולא כלום!

(2) עיין על הקמיע הזה אצל הערבים Rosen: Notices sommaires des Mss. Arabes: du Musée Asiatique (1881) עמ' 54; Douité; Magie et Religion dans l'Afrique: 155 עמ' (שמוציא אותו מספרו של בן דורו של הרמב"ן, שם אל מעארף להחכם אלבוני!) Aberglaupe und Volksmedizin im Land der Bibel: Canaan; עמ' 112 — 113.

(3) שניהם מביאים דברי רש"י על ענין זה בכוונה אחת, בס' אור זרוע דף 20b ובפ"י ס' יצירה בסוף ההקדמה (תרמ"ד, דף ח' ע"ב).

הקדמתו כדף 8b: „באתי לסדר לך סודות התפלה כמו שסדרוה אנשי כנסת הגדולה ועליהם אין להוסיף ולא לגרוע כי כל המוסיף גורע כי איני כדאי ליכנס לפני ולפנים בין אולם ולמזבח אעפ"כ אני סומך עצמי על זכות אבותי הקדושי שנכנסו בשלום ויצאו בשלום ועל זה באתי ללקט דבריהם הקדושים כמו שקבלוה איש מפי איש מרבותיהם הקדושים. ובאתי להועיל בתועלת לחברי שהכריחוני והפצירוני ליכנס אבל מה אעשה אלא כדי שוגיע להם תועלת אקבל גזרתם...”

תוכן הספר הזח מצד הקבלה שבה הוא הרבה יותר מעניין מאשר יש להכיר מדברי הח' מרמורשטיון שלא התעניין ביותר בצד הזה, אחרי פירוש התפלות לר' עזרא ופירושי תפלות של ר' משה די ליאון הנמצאים ביחוד בס' הרמון ובס' תפוחי זהב ומשכיות כסף שלו מציון ס' אור זרוע את ההתפתחות הקיצונית ביותר במהלך הקבליוציה של התפלות בקבלת הראשונים. אחרי ספר זה לא תתואר עוד התפתחות נוספת של סודות התפלה, בלי לעזוב את שדה ההקדמות של הקבלה הקדומה וקבלת הזוהר, ואין איפוא פלא שבתקופה שבין התגלות הזוהר ובין המהפכה הפנימית של הקבלה בצפת (ששינתה והפכה ביסודם כל סודות התפלה של הראשונים!) תפש ס' אור זרוע מקום בראש אצל מפרשי התפלות בדרך הסוד (1). ראוי גם להעיר כי בספר זה נמצא הפירוש הראשון לפרקי אבות על דרך הקבלה (דף ב 64—71 b). גם בספר זה וביחוד במחצית השניה מרבה להשתמש בזהר מבלי לקרוא אותו בשם. דף 7 a מעתיק (גם כאן כמוכן הכל בעברית) מאמר מן האודרא רבא. אולם איננו קורא את ספר האודרא בשם, כדעתו של מרמורשטיון. שני המאמרים שיש בהם המלה אודרא כאן, אינם מתייחסים לספר הנקרא כן, כי אם להשגה מסתורית שנקראת גם אצל מקובלים אחרים בזמן הזה „כניסה לבי אודרא” (2). „בני האודרא” (דף 22 a) הוא שם נרדף לחברייא, ושאלתם הנזכרת

¹ בתקופת קבלת האר"י לא מצאו עוד ענין בספר זה ועל כן אין לנו העתקות ממנו מתקופה ההיא. האחרונים שמביאים אותו הם ר' מאיר ן' גבאי בס' תולעת יעקב (שתי פעמים בשמו והרבה פעמים בעילום שמו). ר' שלמה אלקביץ בס' ברית הלוי (לבוש תרכ"ג) דף כ"ב ע"א, כ"ד ע"א וע"ג, כ"ה ע"ב, הרמ"ק בס' פרדס רמונים (קראקא שנ"ב) דף קי"ח ע"ד ובס' תפלה למשה (פרעמישלא תרנ"ב) דף י' ע"א; וכל המאמרים נמצאים בכ"י של ר' דוד. ויש להתפלא שאף אחד מן החכמים המביאים אותו אינו מזכיר את שם המחבר. ואם מוכן הדבר אצל הרמ"ק שכבר מתייחס לו בבטול במקצת כפי שאוכיח להלן, קשה לבאר טעם השתיקה הזו אצל האחרים שמעריצים אותו מאד, ואולי באמת לא נודע להם מה שמו ומה שם אביו?

² דומה לפרדס" בלשון הגמרא. גם בעל ס' לבנת הספיר מפרש „עולו לבי אודרא” כמו הכנסו לראות בזיו השכינה, לעמוד בסוד ה'.

שם איננה מספר האודרא. המאמרים מ"ספרי קדמונים" המוכאים כאן, אינם צוטאט מספרים שהיו לעיני ר' דוד כי אם נמצאים בשם זה (ספרי קדמאי) בס' הזהר וכבר העירותי על זה למעלה. ואמנם פעם אחת קורא כאן מאמר מס' הזהר בשם מדרש ירושלמי, אבל אין שם זה השם הכללי לספר הזהר הוא; כי זאת מצאתי שכל המאמרים בלי יוצא מן הכלל המוכאים אצל הראשונים בשם מדרש ירושלמי והשיוכים באמת לספרות הזהר — כולם במדרש הנעלם מקורם. והמאמר המובא כאן, שאיננו בדפוסים שלפנינו, אפשר להחליט בלי כל פקפוק שגם הוא משם, וסימן מובהק לדבר שמו של ר' סימון שלא נזכר בכל חלקי הזהר רק במדרש הנעלם (1). גם שני המאמרים בספרי ר' משה די ליאון המוכאים בשם "ירושלמי" (2), מקומם במדרש הנעלם, וכן כל דברי הירושלמי המוכאים בפירוש שיר השירים לר' יצחק בן שלמה י' מהולה בכ"י אוכספורד 343 שעוד איחד לו מאמר לחוד.

בגליון בדף a 24 בא מאמר ארוך מס' מגיד מישרים לר' ידניה בן אלפלקירה (ולא "בן אלפלוסוף" כמו שנדפס אצל מרמורשטיין עמ' 42), ולא ידענא ביה כלום. גם בגליון דף b 1 יש הערה, "פירש הרב האלהי ז"ל" ואינו מפרט את שמו. פעמים אחדות באים בכ"י פרקים שרשום עליהם "זה אינו מן הספר" והם פירושים על דרך קבלה אבל בסגנון אחר.

(ז) פירוש ספר יצירה. כפי שראינו כבר, חבר ר' דוד גם פירוש ליצירה. ונשאר לנו רק מאמר אחד משם, על אחד מל"ב הנתיבות והנה הדברים קרובים מאד לדברי ר' יוסף בר שלום האשכנזי בנוסח הנדפס ויותר הם דומים לנוסח הנמצא בכ"י ירושלם 8°404 בשם "הרב הגדול האשכנזי". ואשים את שלשתם הנה:

(1) ז"ל בדף 49b: ראיתי במדרש ירושלמי שעתיד הקב"ה להחזיר עטרה לבעליו... א"ר סימון באותה שעה שקינא פנחס לקונו בשמים ביקש הקב"ה ליתן לו מתנה זו. אמר מה אעשה מתנה שנתתי למשה היאך אתן אותה לאחר. אלא הריני אומר זה למשה ואודיע לו מקודם הה"ד כי לא יעשה יי אלהים דבר וגו' התחיל לדבר עמו מרחוק, אמר: משה, פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן השיב את חמתי מעל בני ישראל. אמר לו משה: כל דא שפיר. מה את בעי. א"ל ההוא ברית דעמך איתבעי דאיתעפר ביה פנחס. אמ' הא מסור ליה. אמ' אי הכי אנת אימי בפומך דאנת מסר ליה הה"ד לכן אמור לו הנני נותן לו את בריתי שלום. אבל הקב"ה לעתיד לבא יחזיר אותה לבעליו ובאותו זמן ישמח משה במתנת חלקו. ועוד ראיתי בירושלמי כי בזמן הגאולה תבא השכינה להר העברים... ותבשר למשה בגאולתם של ישראל הה"ד על הר גבוה עליו לך מבשרת ציון. למה עולה על הר גבוה? לפי שגבהן של ישראל קבור שם לכן הוא גבוה על כל הגבוהים..."

(2) בס' שקל הקדש (לונדון תרע"א) עמ' 107 (והוא במדרש רות הנעלם) וכס' משכיות כסף כ"י ניו-יורק.

הקדמת הראב"ד	בס' מראות הצובאות דף 20a	הרב הגדול האשכנזי, כ"י ירושלים דף 7
הנתיב הי"א נקרא שכל מצוחצח ונקרא כן מפני שהוא עצם הפרגוד ר"ל הפרוכת המסודר ב ס ד ר המערכה של הנתיבות העליונות ושל הנתיבו' של מטה ויחס הנתיבו' לעמוד מפני עילת העילות כמו שאמר והבדילה הפרוכת לכם בין קדש ובין קדש הקדשים.	...החכמה הוא דבר ממוצע... כי יש גבול בעולם החכמה שנקרא י"ש ויש גבול בעולם החכמה שנקרא אי"ן כמו שפירשתי בענין ש"ל (?) הנתיב של ל"ב כי הנתיב הי"א הוא היחס הניתנת לעמוד בפני עילת העילות לרמוז לך שעד זה הנתיב הוא נקרא אי"ן והעדר גמור ומן הנתיב של אחריו הוא התחלת הי"ש ולכן נקרא חכמה מדה בינוני ונקראת גל"ם שהוא מוכן לקבל הצורו'. של כל ועל זה אמרו שנתיב	הנתיב הי"א נקרא]... כמו בנדפס]... ויחס הנתיב הזה לעמוד בפני עילת העילות כדכתיב והבדילה וגו' וכנגד הנתיב הזה מכוון מאמר י"א ויקרא אלהים ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים... ואז"ל כי מזה הנתיב הנקרא שכל מצוחצח עד עילת העילות הוא הנקרא מקום אי"ן והאפס והעדר שאין בריהמן הכריות יכולה לשלוח מחשבתו ורעיוניו לשם לפי שהוא עמוק וסתום בסתימה של כל ועל זה אמרו שנתיב

הי"א הוא היחס הנתיב (!) לעמוד בפני עילת העילות יותר משאר הנתיבות לפי שהיא יותר קרובה משאר הנתיבות אבל מנתיב י"א ואילך הוא מתחיל להתפשט עולם הי"ש הנאמר בו להנחיל אוהבי יש... (ומאריך שם עוד לפרש סגולת הנתיב הזה וההפרש שבינו ובין הנתיב הי"ב).

יש כאן אפשרויות שונות: (א) הנוסח הארוך בכ"י ירושלים הוא מקורי והנוסח הנדפס אינו אלא קיצור ממנו. ואמנם כל כתבי היד שראיתי מכולים גם הם את הנוסח הקצר. (ב) הנוסח הארוך הוא נוסח שני בצד הראשון, ולא נכנס לכתבי יד השלמים שהכילו את ה"מהדורא קמא" של הפירוש. אמנם יש למעון שהשמוש באידרא רבא עובר כאן את המדה המיוחדת לר' יוסף האשכנזי בשאר המקומות. ואולם אין זאת טענה מספקת. (ג) הנוסח הארוך איננו מקורי כלל כי אם תוצאת עבוד והרחבה מיד אחרת. ויד זו או שהיתה ידו של ר' דוד בן יהודה חסיד עצמו או ידו של אחד החכמים שראו את פירושו של ר' דוד לס' יצירה וראו את זיקתו לפירושו של ר' יוסף האשכנזי (לכל הפחות בחלק הדין על ל"ב הנתיבות) ועמד והרחיב והוסיף דברי ר' דוד בספרו של ר' יוסף. וקשה להכריע איזוהי ההשערה הנכונה. על כל פנים נראה שבאמת יש בהרחבה זו דברים מיסודו של ר' יוסף האשכנזי שלא באו

בדפוסים 1), וכיחוד הסוף: רשימת השמות של נ"י שערי בינה עם הרמוזה ל"מעשה בראשית" של המחבר. (ב"מעשה בראשית" של ר' דוד לא נמצאו הפירושים אשר רומז להם המחבר במאמר ההוא 1). ועוד ראה שניה: בפירוש הנדפס מזכיר אמנם בהתחלת ההקדמה את ל"ב המאמרות שמכילים את ל"ב האזכרות של "אלהים" כמעשה בראשית. אבל בנוסח הנדפס אין כל קשר בין מנין זה ובין מנין השמות של הנתיבות בסוף ההקדמה, אף על פי שהמעיון בספר מחכה ומצפה לקשר כזה. והנה בנוסח כ"י ירושלים נמצא קשר זה, כי בכל נתיב ונתיב מוסיף את הפסוק ממעשה בראשית המקושר בו על פי המנין הנ"ל. ועוד שלישות: ההוספה הארוכה לביאור הנתיב הכ"ז מפרשת בפרטרוט את סוד בצלמנו כדמותנו, כמו שאמסור לך מפה אל פה ואכתוב קצת ענין ממנו שלא ניתן ליכתב" ועל פי כל הסימנים הפנימיים והחיצונים אין לי ספק שאלה הם באמת דברי ר' יוסף האשכנזי עצמו.

אם כן, נאמר, שלכל היותר חלק מההרחבה הזאת המתאימה התאמה מפתיעה כל כך עם דברי ר' דוד שלנו, יצא מתחת ידיו אחרות. ולמעלה מכל ספק הוא שר' דוד ידע אותה המסורה על שמותיהן ותפקידיהן של הנתיבות השמורה לנו ע"י ר' יוסף. ויש לשער שהכירו זה את זה ואולי גם השפיעו זה על זה. אלה הם הספרים אשר ר' דוד ב"ר יהודה חיברם בלי ספק. ועוד נשאר לנו עדינות שונות על ספרים אחרים שמייחסים לו.

בכ"י ירושלים מספר הגבול נמצא בתחלתו, מדף א' עד ד' ע"א באור למלות הקשות והזרות שבספר הזה. ביאור זה נמצא בכמה כתבי יד שראיתי ולא נודע לנו עד היום מי חיברו. בשנת שצ"ד הדפיסו ר' ישעיה בן אליעזר חיים מניצ"ה בויניצ'ה בשם ס' ישעיה, והוא כותב שמצא אותו בין כתבי יד של אביו. והנה בכ"י ירושלים נוסף אחרי השם (אולי מידי סופר אחר?) כדברים הללו: "שפירש הרב המחבר בעל ספר הגבול והוא בעל פיר' סוד הנקודות וספר מראות הצובאות". ויש לשאול אם רגלים למסורה זו העושה את ר' דוד לא רק למתרגם הראשון של הזוהר כי אם גם למחברו של המלון היחיד שהיה בידי הראשונים להכנת המלים הזרות שבו. בלי ספק איננה מן הנמנעות. ואמנם יש טענות בעד וכנגד: מצד אחד מתברר שלפני בעל המלון הזה היו עוד הרבה חלקים מן הזוהר שאינם בידינו (ולא השגינו על זה עד עכשיו) והוא מפרש מילים ואפילו מאמרים שלמים שאין להם זכר אצלנו. וזה בודאי מתאים לר' דוד שראה הרבה חלקים מן הזוהר שאינם אצלנו, כפי שהזכרתי למעלה. וכן יש גם שנויים עמוקים בגירסאות בין נוסח המפרש ובין הנוסח שלנו, אלא שיש להזהר (1) גם רוב כתבי היד מכילים מאמרים קצרים שאינם בנדפס, למשל מאמר מספר הבשחון, בסוף ההקדמה לפני לוח ל"ב הנתיבות, ועיון הערתי על זה בקריית ספר שנה א' עמ' 167.

כאן כי גם כתבי היד השונים והדפוס בס' ישעיה שונים מאד זה מזה: המעתיקים עשו שמות במלים שבלאו הכי אין להם הוראה ברורה ויצאו שגיאות נוראות שאין בהם משום עדות אמתית לגירסת ס' הזוהר! המחבר היה כנראה ספרדי שידע גם ערבית: הוא מבאר כמה מלים או ב"לע"ז" שהוא ספרדית או "בלשון ערבי". ואולי היה במזרח, שכן לשונו בכיזור, בוצינא דקרדוניתא" "קבלתי (!) צ"ל קבלתי) מכשדי א' בפי' המלה הזאת" (1). ואמנם מצד השני יש לשים לב למנהגו של ר' דוד בכל ספריו לעבור בשתיקה ובלי תרגום על המלים הזרות האלה. ולמה יעשה ככה, אם היה לו ביזור? גם דברי המפרש במקומות אחרים: "וכל הספרים גורסים..." קשה לייחס לר' דוד ולתקופתו. ולכן אני מפקפק מאד אם יש להאמין באמתת הידיעה הזו.

לאיזה ספר מתכוון השם "פירוש סוד הנקודות" המיוחס כאן לר' דוד בן יהודה, לא ידעתי. יש ספרים או מאמרים שונים בשם כזה או דומה לו, מבלי שאוכל להראות על שייכותם לר' דוד. אפשר מאד שר' דוד חבר ספר כזה מאחר שיש לנו פירושו על סוד האותיות, כנזכר.

ר' משה קורדובירו מיהם למחבר הזה אפילו את ספר התמונה. הרמ"ק הוא היחיד מבין כל המקובלים אשר הרגיש כנראה בפרספקטיבות האנטי-נומיסטייות שבספר הזה (שבאמת נעשה אח"כ לאבן פנה בתורתם של אברהם קרדוזו וחבריו!) ויצא בס' שיעור קומה נגדו ונגד ס' הקנה, לדחות את תורת ה"שמטות" המפורשת בהם. והוא מסיים את דבריו הארוכים שם (וורשה תרמ"ג, דף פ' ע"א) בלשון זה: "ואם תאמר שדבריו (של בעל התמונה) באו בקבלה וכי קבלה זו נסתמה ונסתרה מעיני המקובלים האמתיים רשבי וחבריו ר"ע בס"י סד"צ ספר הבהיר... והניחו כל הסוד אליו שיבא ויחקה לנו כל העניינים הללו מקבלת רבותיו איש מפי איש עד כמה דורות ולא גלה לנו רק ספור דברים ולא ידענו מי מחבר הס' זולתי שנמסר לנו שהם דברי ר' יצחק בעל ס' א"ז ובעל ס' מראות הצובאות ובעל ס' הגבול ובעל ס' סודי רזי' הרי ביארתי לך ספריו וצא וכדוק בהם ותמצא אם יש כדאי לסמוך על הידושו והוא היה אחרון". מכאן ניכרים כמה דברים: ראשית כל נחלף לו לרמ"ק ר' דוד בעל ס' אור זרוע עם ר' יצחק בעל ס' אור זרוע בהלכה, ואולי שגגה זו נכנסה רק בטעות בספר, או הרמ"ק טעה עצמו בשעת הכתיבה, שהרי ס' אור זרוע ושאר ספריו בודאי היו בידו (2) אשר בהם מפורש שמו המלא של המחבר. ס' סודי

(1) בס' ישעיה כתוב ביתר ארוכות: "... אבל בין מה שראיתי ושקבלתי מא"א (איש אחד) כפי שהוא אומר שקבל מכשדי אחד".

(2) דבר זה ניכר כבר מסגנון דבריו הנזכרים. גם הביא בספריו את ס' אור זרוע (עיון למעלה) ואת ס' מראות הצובאות, למשל בקצור פירושו לינוקא (בס' אור החמה לזהר ח"ג קע"ב ע"ב) ובפירושו לזהר שיר השירים (כ"י ירושלם 74 4° דף 94a).

הוא לר' אלעזר מגרמישא נחלק לו אולי עם מעשה בראשית ומעשה מרכבה לר' דוד, שענין אחד להם. שנית מתברר שתרמ"ק אינו מחשוב את ספריו ביותר עד כמה שיש בהם מחדושי מחברים, ואפשר להבין יחסו זה שהרי דרך הרמ"ק בהבנת ס' הזהר רחוקה מאד מאד מדרכו של בעל ס' הגבול! ושלישית ברור הוא שמסורה זו איננה אמיתית. אין כל ספק שר' דוד לא חבר אמ' ס' התמונה, שהיה כבר לעיני ר' אברהם אבולעפיה ולעיני ר' יוסף גיקאטיליא, שמוזכרים אותו, הראשון בס' היו העולם הבא (1), והשני בפירושו לשיר השירים בכ"י פאריס 790 דף 83^b ועוד. אמנם אין ספק שר' דוד ידע את הספר והושפע מאד ממנו, וקבל את תורת השמטות שלו.

נשאר עוד ס' לבנת הספיר שיצא בדפוס על ס' בראשית בירושלם תרע"ג, ושם יחסוהו לר' דוד בן יהודה החסיד. וכבר פקפקו בדבר מרגוליות ומרמורשטין (2) ששניהם מסכימים לייחסו לר' יוסף אנגילינו בעל ס' קופת הרוכלין. כתבי היד הידועים לנו אינם מוזכרים כל שם (מלבד האחד בארם צובא, והרב וורטהיימר העתיק הדברים הכתובים בראשו, וסגנונם מורה שאין בהם ממש). וכן כל המקובלים המרבים להביא את הספר הזה, מביאים אותו בעילום שם מחברו. רק ר' בצלאל אשכנזי מביא לשון מאיזה ס' לבנת הספיר לר' דוד בן יהודה, ובצדק כבר שער מרמורשטין, שכוון אולי לספר אחר מר' דוד שהיה לו שם זה, ואיננו הספר הנדפס. ואולי כוון אל אותו הספר

(1) עיין יעלינק, Philosophie und Kabbala עמ' 43.

(2) מרגוליות ברשימת כה"י של הבריטיש מוזיאום III, 71—74 ומרמורשטין במאמרו הנזכר ע' 40. ועל דברי מרמורשטין יש להעיר איזה הערות: כ"י מינכן 40.8 (כוונתו ל 408) מס' לבנת הספיר לא היה ולא נברא: כ"י זה מכיל את ס' העיון שמוזכרים בו את ס' עצם לבנת הספיר (שאינו לו כל שיוכות לס' לבנת הספיר שלנו) ואגב אורחא באה כאן הערה משמיונשניידר על ספרנו. ר' חיים ויטאל ובנו ר' שמואל אמנם מביאים את הספר כמה פעמים, אבל בשום מקום אינם "מזהים" את מחברו עם בעל מראות הצובאות. הם מוזכרים את שני הספרים יחד (בלו לדבר בכלל על מחבריהם) מפני ששניהם מכילים דרשות מן הזוהר שלא מצאו כלל או לא בצורה זאת בזהר הנדפס, ותו לא מודי. ודברי ס' "שרח"ו ובנו הושעו כנראה על ידי ר' בצלאל אשכנזי, ליחס את הספרים לבעל ס' אור זרוע" אינם מובנים שהרי אין בדבריהם זכר לא לס' אור זרוע ולא לבעליו. מצד אחר יש להוסיף לכתבי יד מס' לבנת הספיר את כ"י פארמא, די רוססי 703, שלא הכירו עד היום את מהותו. ועוד חובה להודות על האמת ולהגיד שכה"י הנרשם ברשימת "אוצר כל"י חמדה" של מוכרי הספרים שוואגער את פרענקל, חוסיאטין תרס"ו, הוא הוא כה"י שהיה קודם לכן בספריה בעיר טורין ונרשם באריכות ברשימתו של Peyron ע' 213—214, ומו"ס אלה כנראה מכרו גניבה ומו אמר להם מה תעשה. ובודאי אחרים נתנו את המכשלה הזאת תחת ידם. כידוע נשרפו הרבה כתבי יד בטורין בשנת תרס"ה, וכמה מן הנשארים נגנבו ולא אדע למי נמכר כתב היד הנגנב הזה והלואי ויצדיקו את מעשיהם לקיים זרע ישראל לא יעשה עולה. והאמת תורה דרכה.

ובטעות ייחסו לר' דוד. הלשון המובא בשיטה מקובצת איננו בספר הנדפס וגם לא בחלק על ס' ויקרא הנמצא בכריטיש מוזיאום ובדקתיו. המעתיק בכ"ו ארם צובא לקח את שמו של ר' דוד בלי ספק מר' בצלאל אשכנזי. ואחריו מה שראיתי מספרי ר' דוד, גם אני מסכים עם החכמים הנזכרים ואומר שאין כל ספק כי לא ר' דוד חבר את ס' לבנת הספיר המפורסם. אמנם שניהם, בעל לבנת הספיר ור' דוד, מיסדים את דבריהם על הזהר אבל בסגנון שונה לגמרי: ר' דוד מתרגמו לעברית בשעה שבעל לבנת הספיר, להיפך, כותב אפילו כמה וכמה מדבריו עצמו בלשון הזהר! בעל לה"ס קורא את הזהר בשמות חלקיו: אדרא, מדרש הנעלם, מדרש רשב"י — שמות שאין להם זכר בכל ספרי ר' דוד. גם אין זכר בלה"ס לדרכו המיוחדת של ר' דוד בפירושו, לטרמינולוגיה שלו ולמליצותיו השגורות. ר' דוד נכד הרמב"ן בודאי לא היה מתלמידיו של ר' שם טוב ן' גאון, ובכל ספריו בכלל אין זכר לרשב"א ולבית מדרשו הקבלי, ובעל לה"ס היה מתלמידי ר' שם טוב כפי עדותו בס' ויקרא. ואם נוכל להחליט, שלא ר' דוד חבר את ס' לה"ס, יש לשאול אם נכונה היא השערתם של החכמים הנזכרים על דבר ר' יוסף אנגילינו. ואני בדקתי את ספרו ס' קופת הרוכלין הנמצא באוכספורד, ובמאמר אחר אנסה לברר שאלה זו.

ג) עוד על ר' יוסף בן שלום האשכנזי.

במאמרי על ר' יוסף בן שלום האשכנזי, מחבר הפירוש לס' יצירה המיוחס להראב"ד, אמרתי כי יש לקוות שבמשך הימים יתגלו מקורות אחרים שיפוצו אור על המקובל הזה. ואחרי שנדפס המאמר, כבר נתמלאה תקוה זו בחלקה, כי מצאתי עוד ספר אחר שבלי ספק יצא מתחת ידו ר' יוסף, והוא הפירוש לספר הבהיר הנדפס בעילום שם מחברו בדפוס וילנה של ס' הבהיר (כפעם הראשונה תרמ"ג), ונתנו לו שם את השם „אור הגנוז" אם כי לכ"י לא היה כל שם. הזכרתי ספר זה במאמרי (ע' 8—9) מבלי להרגיש באותה שעה כי מחבר אחד לו ולפירוש ס' יצירה. הפירוש נדפס מתוך כ"י שהיה באוסף הגאון מוילנה¹), אמנם כה"י חסר בכמה מקומות ובאחרים נשתבש, אם גם עלינו לשמוח על מה שנמצא בנדפס. מלבד זה נמצא עוד כ"י שני מהפירוש הזה (שכנראה לא היה נפוץ ביותר) משנת רכ"א בספרית הקהלה בפראג, והח' חיים ברודי תוארו ברשימתו²) והוא כנראה כ"י שלם ומשובח. ואם גם לא עלה בידי לראותו, נוכל לסמוך בפרט אחד חשוב על תאורו של ברודי.

ואלה הראיות הברורות כי מחבר הספר הוא ר' יוסף האשכנזי.

א) הוא מביא את ספריו: פרשת בראשית ופירושו לספר יצירה. בדף י"ב ע"ב הוא אומר: „ושם בן ע"ב כבר פרשתי אותו בס"י ושם תמצאהו וגם בפ' בראשית" וכ"י פראג כתוב כאן בפירוש „וגם בפרשת בראשית" ובאמת נמצאים פירושו לשם בן ע"ב בשני ספרים האלה. כבר הזכרת שם הספר הזה יש בה די כדי לקבוע את מחברו של „אור הגנוז". אבל גם בשאר מקומות מביא את פירושו לספר יצירה והדברים נמצאים בפירושו הנדפס על שם הראב"ד. בדף י' ע"א „כבר ידעת כי שם ה' נשלם בת"ו ויש לו י"ב גבולים כדפרשית בס"י והם נקראים שבטיו" ועיון בפירושו על משנת י"ב גבולי אלכסון. בדף י' ע"א למטה ואילך: „נראה לי לפרש כאן משנה מספר יצירה ובה יתבאר מבוקשתינו" מפרש את המשנה בפ"ו א' בדרך אחרת מאשר בפירושו הגדול, ובאמת מוסיף המחבר בסוף: „ואף שפירשתי בו פי' אחר בספר יצירה, מ"מ טוב תאחזו בזה" וכן מזכיר

1) על פי דברי בנו ר' אברהם בס' רב פעלים ע' 40.

2) Die Handschriften der Prager jüd. Gemeindebibliothek von Dr. H. Brody (2. Lieferung) 1913 p. 13-15. והוא הדו"ח הרביעי של התלמוד-תורה של הקהלה בפראג. ועלי להודות לד"ר זכריה שווארץ בוויין שהמציא לידי את החוברת הזאת.

שם „י"ב היות של כ"ע אשר הם בכלל אהיה כמו שפי' ב"ס י" ודברים אלה נמצאים כמה פעמים בפירושו הנדפס וביחוד בציור מיוחד בהקדמה.

(ב) המחבר פותח פעמים רבות בר"ת דאהב"ז כמו שכבר העירותי במאמרי הקודם. גם כל פרטי סגנונו ושפתו המיוחדת מתאימים לספרי ר' יוסף האשכנזי. החבה היתירה הנודעת אצלו לכנוי הסמלי „שמש ומגן ה' צבאות" נמצאת מכל ספרי קבלה יהודיים לי רק בספרי ר' יוסף. השפה החצי-פילוסופית גם היא זאת של הפירוש לס' יצירה, לכל פרטיה ודקדוקיה. תורת התמורות ותורת השמטות חוזרות כאן ושם. אפילו פרט טיפוסי כמו חבתו של ר' יוסף לביאור מסתוריי של עובדות טחמת הנתוח (הבולטת כ"כ בפירוש ס"י שלו) חוזר גם כאן, עיין דף ה' ע"ג, ה' ע"א.

(ג) בפרט קטן, אבל מכריע, ניכר עוד שהמחבר היה אשכנזי, אם גם כל שאר פירושו הולך בדרכי הקבלה הספרדית. הוא המקובל היחיד הכותב בספרד ומשתמש במלת גולם בהוראתה המפורסמת. בפירושו ל„רבא ברא גברא" (דף י"ט ע"ב) באה מלה זאת שלש פעמים. והשמוש הזה במלת גולם, שבן-יהודה אינו יודע לו מקור ספרותי) הריהו חדושם של חסידי אשכנז, שבחוגיהם ובספריהם הוא רגיל. וכנראה הביא אותו המחבר אתו מן החוגים האלה לספרד, וזה מתאים מאד לר' יוסף האשכנזי. ראוי להדגיש שכל אלה מתלמידי הרשב"א שאינם אשכנזים, אף פעם אינם מזכירים את המלה גולם גם במקום שהם מדברים על הענין, כמו רבינו בחיי בפ' בראשית (דפוס ויניציאה ד"ש, דף י"א ע"ב) או ר' יצחק דמן עכו בלקוטי אגדותיו בכ"י אוקספורד 1911. ובאמת גם בפירושו לס' יצירה משתמש ר' יוסף אשכנזי במוטובים המקושרים בתורת הגולם המצויים רק אצל חסידי אשכנז, כמו (בפ"ו מ"ד) הדרשה על הפסוק את הנפש אשר עשו בחרן על עשנת נפשות בדרך ספר יצירה, דרשה הנמצאת בפירוש ס' יצירה המנוחם לרב סעדיה גאון²).

מכיון שנוכל עכשיו להשתמש גם בידועות על מחבר הפירוש לבהיר, מתקיימות המסקנות שבאתי אליהן בדרך אחרת במאמרי הראשון, וגם מתוספות ידיעות חדשות. בע' 10 קבעתי מקומו של ר' יוסף כברצ'לונה וזמנו בדור הראשון אחר התגלות הזהר — והנה כאן מגלה לנו המחבר בסוף פירושו כי קבל מפי

(1) במלון שלו ע' 784 „אעפ"י שעצם הענין של יצירת גולם נזכר במקורות יותר קדומים. מכל מקום השם גולם לדבר זה לא מצאתי בספרים" ועל זה יש לתמוה. עיין למשל בפירושו השלם של ר' אלעזר מגרמזא ליצירה (תרמ"ח) דף ט"ו ע"ד „יעשה גולם אחד ויתחיל לגלגל בא"ב" או בס' עמק המלך שער שעשועי המלך דף י' ע"ג המעתיק דברי ר' אלעזר (הנמצאים בכמה כתבי יד בשם „פעולת היצירה") „אם תרצה לברוא גולם" וכן בפרוש ס' יצירה המיוחס לסעדיה גאון כ"י מינכן 40 דף b 55 ועוד מאמרים רבים בכתבי יד.

(2) עיין המאמר הנדפס על ידי שטיינשניידר מכ"י מינכן 40 במאגאצין 1892 ע' 83.

ר' יהושע ן' שועיב ומפי ר' שלמה מברצלונא (הרשב"א), מה שלא ידענו משאר ספריו. אין פלא, איפוא, שחי בברצלונא. לדבריו בפרשת בראשית שהבאתי בע' 14 יש להשוות את תלונתו בסוף הפירוש לבהיר, "קנאתי לה' אלהי ישראל ולמבארי ספרים וספרי האומות ומעתיקים בהם אלהיהם וקורין להם סתרי תורה". ובאמת מתבארים גם ההבדלים הנמצאים בין פירושו לבהיר ובין שאר ספריו: לא תמיד הוא מוסר כאן את דברי עצמו כי אם מעתיק כמעט מלה במלה דברי רבו ר' יהושע ן' שועיב. כי אמנם נדפס ספר מר' יהושע המכיל הרבה פירושים לבהיר אלא שגם הוא לא נדפס על שמו כי אם על שם חכם אחר מתלמידי הרשב"א: בוורשה תרל"ה נדפסו (מכ"י פארוס), "ביאור לפירוש הרמב"ן ז"ל על התורה... מיוחס להרב ר' מאיר ב"ר שלמה אבוסאהולה ז"ל". הספר החשוב הזה המכיל ידיעות יקרות ערך מאד, איננו לאחיו של בעל ס' משל הקדמוני, אלא לר' יהושע ן' שועיב. אמנם כמעט כל כתבי היד הנמצאים בידינו מן הספר הזה, אינם מזכירים כל שם, לא את אבוסאהולה ולא את ן' שועיב, ורק בכ"י אחד באוכספורד (ס' 1644) נוסף השם, "וואל (!) ן' שועיב", אבל כל המקובלים הראשונים מביאים מן "פירוש סודות הרמב"ן לר' יהושע ן' שועיב" דברים הנמצאים כאן) וגם ר' שמעון בן לביא בעל ס' כתם פז מייחס לו את הפירוש הזה (דף מ"ב ע"ב, רע"ג ע"א). והנה הספר הזה והפירוש של ר' יוסף האשכנזי לבהיר לשון אחת להם בכמה מקומות. ומכיון שבעל הפירוש לבהיר מביא שלש פעמים את פירוש הסודות של הרמב"ן (3) והוא הוא ספרו של אבן שועיב, ברור שחבור רבו היה מונח לפניו ואין פלא שהעתיק ממנו כל הפירוש לסעיפים שלמים. כך למשל נמצא כמעט כל הפירוש לס' ל"ד של הבהיר (דף ח' ע"ב וע"ג) אצל ן' שועיב דף ל"ג ע"ב. ורק בפרטים מעטים שונים פירושו של ר' יוסף מפירושו של ן' שועיב. וכמה דברים אמורים? במקום שיש פירושים מאבן שועיב, אבל בשאר מקומות שן' שועיב לא פירש אותם, ניכרת וכולטת נטיתו המיוחדת בקבלה אם גם אי אפשר להעלים עין מהשפעת בית מדרשו של הרשב"א גם כאן.

המחבר מביא כאן את ס' האמונה והבטחון ארבע פעמים (4), ופעם אחת מהן בשם הרמב"ן, ואם אין השם הזה בא כאן בהוספה מאוחרת, מוכח שכבר

- (1) הספר נוסף בסימני דפים מיוחדים לחומש עם עשרה פירושים הנדפס אצל נתנאל משה זיסבערג, אמנם הוא נדפס אצל יואל לעבענזאן, והופיע ג"כ כספר בפני עצמו.
- (2) עיין ברשימת הבודלויאנה לשטיוינשניידר עמ' 2525 — 2524.
- (3) דף ו' ע"ג; ס' ע"ג; י"ט ע"ב, וכל הלשונות נמצאים אצל ן' שועיב.
- (4) דף א' ע"ב (עיין הרמב"ן בשער האמונה והבטחון); ג' ע"ב (עיין לשון ס' אמונה והבטחון בפ"ד); ה' ע"ג (עיין בערך מ"ז [?]) בס' האמונה והבטחון; ז' ע"ד (כדאיתא בס' הא' והבט' בפ"ה).

כבית מדרש הרשב"א היתה טעות זאת נוהגת. פעם אחת מביא את הזוהר מקץ (דף ג' ע"ג) אבל לא ברור לי אם זוהי הוספה או לאו. אצל ברודי לא נזכר ציטאט כזה מכ"י פראג, אבל מצד עצמו אינו מן הנמנע שהרי כבר בפרשת בראשית מביא את הזוהר כפי שהוכחתי במאמרי בע' 9. את פירוש הרמב"ן עצמו מביא פעמים אחדות, וגם את תפלת ר' נחוניא בן הקנה מזכיר בתחלת פירושו.

יתכן שר' יוסף חבר גם פירוש לתורה, כפי ששיער ברודי, אבל אפשר שדבריו בדף ז' ע"ב 1) „כי תמצא בפרשת בראשית ל"ב פעמים שם אלהים מבראשית עד ויכולו כדפרשית בהקדמה לתורה זהם הם ל"ב נתיבות" מוסכים הם על פרשת בראשית שלו שהוא כעין הקדמה לתורה. על כל פנים נתברר כי ר' יוסף פירש בסדר את כל ספריו המופת של מקובלי דורו: ס' היכלות, מעשה בראשית, ס' יצירה וס' הבהיר. וכן היה בדעתו לפרש אחר הבהיר גם את המקור התלמודי של הקבלה, את הפרק השני במס' חגיגה כפי שניכר מלשונו בסוף פירושו „זה סוד יתבאר בפ' אין דורשין בכיוצא בזה גבי אחר קצין בנטיעות".

הפירוש לבהיר גם הוא לא זכה לפרסום יתיר. רק שני מקובלים ידועים לי שהשתמשו בו: האחד בעל ספר הפליאה המעתיק את התחלת הפירוש (דפוס קארעץ דף ל"ח ע"ד) והשני ר' חיים עובדיה בן יעקב עובדיה די בושאל במ' באר מים חיים (שאלונקי ש"ו, דף י"ב ע"ג) המביא לשון „פירוש ספר הבהיר" והוא הנמצא בדף ז' ע"ב.

למאמרי הראשון עלי להוסיף עוד כי בינתיים העירני פרופ' אלכסנדר מארכס בניו יורק שכ"י כרמול' 176 מפרשת בראשית עבר לידו יעלינק וכבר הוא הכיר בו מעשה המחבר של פירוש ספר יצירה המיוחס להראב"ד. בהוצאה השניה של קונטרס המזכיר שלו (ווין תרנ"ג) נמצאו בעמ' 20 „העתקות מעשה בראשית או פי' על פרשת בראשית לבעל פירוש ס' יצירה המיוחס להראב"ד" המכילות ליקוטים קצרים אחדים מן הספר הזה.

(ד) ס' חמדת ימים לר' סאלם שבזי.

עד היום כל ידיעותינו על שלם (סאלם) שבזי, הגדול שבין משוררי תימן ואחד מגדולי שירת הקבלה, נשאבו רק משוריו ומן המסורת במ' אבן ספיר ח"א. באכר שהקדיש לשיבזי מונוגרפיה שעליה מיוסדים דברו כל שאר הסופרים 2),

(1) אני מביא ע"פ גירסת כ"י פראג. בדפוס חסרה המלה „בהקדמה". לענין יש

להזכיר כי גם בהקדמה לפי' יצירה שלו נמצא מנין זה!

(2) Die hebräische und arabische Poesie der Juden Jemens: W. Bacher

(1910) ביחוד ע' 33—50. עיון גם א. בן-ישראל, שירת הח"ן (צפת, תרע"ח) ע' 61—86.

מביא עדותו של ספיר שראה ספרי קבלה מיסודו של שבזי ומוסיף „ואמנם עד עכשיו לא נתגלה מהם כלום” ורק על פי ציטאט בתכלאל ישער כי חמדת ימים, פירוש על התורה לר' שלום שבזי הנזכר שם, הוא אחד מספרי המשורר. והנה כאשר נדפסו דברי באכר אלה, כבר היה הספר הזה בדפוס יותר מעשרים וחמש שנים. וגם עד היום לא נודע מציאותו לאנשי המדע, ועל כן ראוי לפרסם ענין הספר הזה ברבים, שיש לו גם חשיבות רבה לתולדות מחברו.

בירושלים תרמ"ג—תרמ"ה נדפס בשני כרכים בדפוס יואל משה סאלאמאן „מדרש חמדת ימים ספר בראשית [עד דברים] מאת הרב... המקובל האלקי מארי סאלם (שלם) בן מארי יוסף בן מארי ישראל אל שבזי זצ"ל מעיר מעוז מארץ התימן. הציאו (!) לאור הרב הישיש... מארי שמואל דיין... בק"ק עדן והאחים המכורכים הגבירים... סי' בונין... וסי' יהודה הי"ו בני הרב הנשוא... מארי מנחם משה זצ"ל". הספר מכיל בתחילתו „אמרי ספיר” מרבי יעקב ספיר בעל אבן ספיר המדבר על הספר ועל מחברו אבל אין להקדמה זו כל ערך, ואח"כ „הקדמת המחבר” הקצרה—סה"כ חמשה דפים, אח"כ בראשית ק"א דף, שמות (עם שער חדש) ס"ט דף, ויקרא עד דברים (עם שער אחד) קפ"ה דף בתבנית 4°.

הספר הוא פירוש בדרכי הקבלה של הראשונים ומיוסד רובו ככולו על הזהר, רבינו בחיי, ריקאנאטי וכיוצא בהם, ועוד אין בו השפעה מקבלת האר"י שלא ידע ממנה כי אם ספר הכוונות הנדפס בוויניציאה ש"פ בלכד. הוא נדפס תחת השגחת יעקב ספיר שליטתו מסרו המו"לים את כה"י והוא מלא שגיאות ושבושים עד אין קץ, וכבר ספיר מתלונן על שבוש גירסת כתבי הוד. שני החלקים הראשונים נדפסו מתוך כ"י שכתב אחד מקרובי המחבר „משה בן אברהם הידוע מן בני משתא” בשנת אתתקפ"ג למנין השטרות שהיא תל"ב לפ"ק, והחלק השלישי מתוך כ"י משנת תקל"ג. סופר כתב היד הראשון היה תלמידו של המחבר, ומכיון שמזכירו בכנוי ז"ל, יש כאן סתירה בוחם לתאריך אצל באכר המביא שירים משנת אתתקצ"א לשטרות. א"כ אחד מן התאריכים משובש וכיורר הענין תלוי בבדיקת כתבי היד השונים משירי שבזי, אם לא נניח שהקולופון נשתבש וכה"י איננו ההעתקה המקורית של ר' משה בן אברהם אלא העתק מהעתק וספיר לא הכיר בכך. ולא אוכל להכריע.

בדפוס יש „הוספות” רבות הפותחות בר"ת ת"ט דהיינו תוספת טעם או כדומה, אבל קשה לקבוע תמיד את סופן. אבל אין זה חשוב כי ההוספות האלה אינן, כדעת ספיר בהקדמתו, תוספת מחברים ומעתיקים אחרים אלא דברי המחבר עצמו, לכל הפחות ברובן הגדול. מתוך כ"י מדוייק יהיה אפשר לקבוע בנקל מה הן ההוספות המאוחרות ומה מעשה המחבר עצמו. המליצות של הסופרים התימניים בסוף כתבי היד שספיר סומך עליהן כעל ראיה מובהקת אינן

מוכיחות כלום (ה' ימחול לי על מה שהוספתי וגרעתי והרהרתי אחר רבי וכדומה). אמנם כתבי היד מהספר הזה כמעט שלא הגיעו לספריות המדעיות והיחיד שהגיע לאירופה הוא כנראה כתב היד הנמצא באוסף הח' ששון בלונדון. בספר הזה נשתמרה לנו שנת הולדתו המדויקת של שבזי שבאכר אחר אותה הרבה יותר מדי בחושבו כי בימי שכתו צבי היה עודנו נער (1). ואינו כן, שכן לשונו בפרשת בלק דף ק"ג ע"ב: „וכן היה בשנת השע"ט ליצירה אתתק"ל לשטרות אמרו לנו אבותינו ז"ל שעלו שני כוכבים מן המזרח בעלי זנבות כמקלות אחד שהה ט"ו יום ואחד שהה מ' יום והיו אומרים שהן כוכבי המשיח (2)... ומצאתי שכתב הרב ישראל ספרא ב"ר יוסף ז"ל לה שנוולדתו באותה שנה אני צעיר המתכרים שלם בא"מ יוסף משתא ומכונה על שם עירי אל שיבזי". על השמות האלה אשוב לדבר להלן. וכאן אביא עוד המשך ספורו: „ואמרו אחר זמן מועט נפל דבר בישראל ובחכמיהם רחמנא ושיזבן ואספו חכמים מתימן וגזרה מלכות עשו עליהם שמד ויצאו הרבה מדת קדש לדת חול ויש נהרגו על קדושת השם בימי סרחי המלך (פ"ו פצל אלבאשה) (3) שחיק עצמות והוברר סולת מן הפסולת ותפסו אבא מורי ז"ל ואנשים עמו מישראל והלקום וציערום עד שנגואלו בגדיהם בדם וישבו י"ב חודש בבית האסורים קשורים בשלשלאות של ברזל וסובלים טיט ואכנים ולכונים והנוגשים אצים לאמור כלו מעשיכם דבר יום ביומו ובנו עליהם דירה גדולה באלצעיד וכבר חרבה על שם ולא יהיה עוד לכית ישראל למבטח מזכיר עון. וזה שלא רצו לצאת מדת הקדש לדת החזיר המנובל. ואחר כך יצאו בכופר הרבה והיו משוטטין בעיירות ובמדינות מזלעפות רעב בשנת אתתקל"ז ואתתקל"ח (שפ"ו—שפ"ז) כי שללו כל ממונם ורבתה הארבה ואכלה כל מיני מאכל ותכואה ומכל זה הצילם ה'... וחזרו בשמחה גדולה בימי יפת המלך הישמעאלי מלך כשר יצא מן המזרח והחרים זרע עשו מן התימן ואת הרשע שתפס אבא מורי וחכיריו עשה בו שפטים ופשטו עורו עד טבורו והשליכוהו לכלבים והיום הגענו אתתקנ"ז לשטרות הת"ד ליצירה (צ"ל הת"ז) ועדיין אנחנו מחכים לביאת המשיח". אם

(1) באכד ע' 41 שרוצה לבאר כך, שלא בצדק, את המשיחיות שבשירת אלשיבזי.

(2) אחד למשיח בן יוסף ואחד למשיח בן-דוד.

(3) צ"ל פצל אללה באשה, והוא היה באמת הנציב הטורקי על ארץ תימן משנת שפ"ב ואילך (עיין Wüstenfeld, Jemen im 17. Jahrhundert ע' 50) ועל פי המסופר להלן, ספק הוא אם הכוונה לרדיפה מצד קנאים טורקים אשר הערבים הצילו את היהודים מידם או לרדיפה מצד נוצרים שבאו מחאבש. המלים „דת הזיר“ „זרע עשו“ מתפרשות ביתר קלות על הנצרים, אבל לא וכלתי למצוא בספרים שהיו בידי אם באמת היה כבוש חבשי בתימן בשנים הללו. כותבי קורות העתים מתארים את פצל אללה כקנאי גדול לדת האיסלאם ויתכן שהצד השני של חסידותו זו היתה רדיפת היהודים.

כן ר' שלם שבזי חבר את ספרו בהיותו בן כ"ז שנים, עשרים שנה לפני תנועת שכתי צבוי. השמות משתא ושבזי שבהם מכנה המשורר את עצמו לא היו מוכנים לבאכר שמביא השערות שונות שאין להן יסוד כשם שאין כל יסוד לדברי ספיר כי משתא היתה שם אמו. שבזי מורה על שם מקום מושבו וכאמת אמרו לו אנשי תימן שהיו באותו מקום כי הוא כפר סמוך למעיז ויש שם הר הנקרא עד היום ג'בל שבזי. והכנוי משתא הוא שם משפחתו כפי שמעיד ב"הקדמת המחבר": אני חלוש הדעת והשכל שלם בו רב א"ב אביגד ב"א חלפון ז"ל מכונה עשל [צ"ל על"ש] משפחתי מכני משתא ועל שם עירי אלשבזי, נתתי לבי לחבר זה הספר...". את כוונת המלים אביגד וכו' כאן אין אני מבין ואולי יש כאן תמורות אותיות מתוך כוונה, כי כמה פעמים הוא חוזר וקורא את עצמו שלם בן יוסף. ולא אדע אם חלפון היה אחד משמות אבותיו. השם משתא חוזר בספרו לגבי כמה חכמים אשר דבריהם הוא מביא, כפי שאזכיר להלן. ועל הוראת הכנוי הזה יש מסורת בין יהודי תימן שלא הגיעה לאזני יעקב ספיר, אבל שמענו אותה ממגידו אמת מבין חכמי התימנים שבארץ ישראל, והנני רושם כאן מה שקבלתי מר' אברהם נדאף אחד מזקני חכמיהם היושב עתה בתל אביב ואלה דבריו: „משתא שם הכנוי הראשון של אבותיו ונקרא כן על שם הכלי שעושו בו מיני מוזן שקורין לחוח שקורין לו משתא בעיר שרעב מקום מושב משפחתו. ונקרא המשפחה הזו כן על שם מעשה שהיה בימי אחד מאבותיו שגזר עליו המושל שהיה בימיו להמיר או ליהרג. והיה בעל קבלה מעשית. מיד אמר למושל חכה עד שאצוה את ביתי. נכנס לביתו ולא מצא כלי מלא מים אלא זה הכלי שהיה מלא קמח ומים מעורבים שמחמצין אותו ואח"כ אופין אותו על המחבת. מיד קרא שם והעלים עצמו תוך הכלי הזה הנקרא משתא והמושל בראותו זאת ניחם על גזירתו, ומאותו זמן קראו אותו משתא ונשתרבב הכנוי לכל המשפחה עד היום שכן ישנם עוד מכני משתא בתימן. זרק מורנו הר"ש כנה עצמו שבזי ע"ש העיר שישב בה אחר נסיעתו מעיר אבותיו שהוא שרעב. כך שמעתי מפי איש נאמן יהודה כהן שקבלו מאבותיו". אלה דברי החכם אברהם נדאף והוא וחביריו מכחישים בהחלט שיש מקום בתימן הנקרא משתא כהשערת באכר. ועד היום הזה נקרא אותו הכלי משתא בלשון הערבית המדוברת ביניהם והוא לדבריהם כלי גדול כמו צלחת. כפי שניכר מספרו זה, היה ר' שלם שבזי בקי מאד בחדרי ספרות הקבלה וספרו הוא ממש ילקוט מדברי הראשונים. וארשום כאן הספרים והמחברים המובאים בספרו שיש ביניהם גם בלתי ידועים לנו עד היום. כפי שכבר אמרתי, סומך בעיקרו על דברי הזהר, רבינו בחיי בן אשר והריקאנאטי („ר' מנחם" סתם) שהיו לעיניו בדפוס. ועוד באים:

מבני משפחתו שלשה חכמים: ר' יוסף בר רב ישראל משתא (ח"א דף ל'
ע"ב); קבלתי מחברא טבא סעדיה בר ר' יעקב משתא (ח"ג, דף נ"ח ע"א);
ר' ישראל ספרא בר יוסף משתא ז"ל מוכא ג' פעמים (ח"ג' דף ק' ע"א; ק"ג
ע"ב; קמ"ח ע"ב) וממנו שמע כמה קבלות בעל פה.
אבודרהם מוכא הרבה פעמים.
אברהם בן עזרא כמו כן.
אברהם בנו של הרמב"ם ח"א דף ו' ע"ב.
אברהם בן שלמה ח"ג דף כ"ו ע"ב.
ס' אמרי נועם ח"א דף ל"ז ע"א והוא ספרו של ר' יעקב דילושקאש
הנדפס בקרימונא.
ס' אמרי שפר דף מ"ח והוא כנראה ספרו של ר' אברהם אבולעפיה
שהיה לפניו בכ"ו, כי מביא משם בח"ב דף ל"ז ע"ב עניני קבלה הקרובים לדעת א'
אפודי (פירוש למורה נבוכים) פעמים רבות.
ס' ארזי לבנון (אוסף ספרי קבלה בדפוס ויניציאה שס"א) פעמים אחדות.
ס' בית יהודה ח"ג דף מ"ב ע"א.
ס' בהיר פעמים אחדות.
ס' בלעם, מביא ממנו בח"ג דף צ"ב ע"ב עניני עוננות וניחוש, אם
צפצף עוף פלוני בשעה פלונית יורה כך וכך, זהו וידבר שהיה מדבר בסגולתן.
דוד אבוהאב פירש, ח"א דף ל"ז ע"א.
דוד בן משה הכהן זצ"ל פירש ח"א דף ו' ע"א.
דוד קמחי פעמים אין מספר.
ס' ד' [צ"ל ז'] היכלות (שבזוהר) ח"ב, דף ל"ז ע"ב.
זכריה הרופא ז"ל פירש, ח"ג דף מ"ב ע"א.
חכמי ערב אמרו. ח"ב דף ל' ע"א (מטה משה ועטרה של משה וצנצנת
המן גנוזים בימה של טבריה); ח"ב דף ט"ז ע"א (שמות חרטומי מצרים היו
סאבור ועאדור וחטחט"ה ומצפ"ה); ח"ג דף קע"ה ע"א (עניני עוננות: בעשרה
הימים הראשונים של החודש אין ראוי להתחיל בהם מלאכה וכו').
פירש לי מר חלמא ז"ל ח"ב דף כ"ב ע"ב, ושמעתי מחכמי התומנים
כי לדעתם כוון המחבר כאן לאליהו בעל החלום הנרמז בתמורת אותיות.
רבינו חננאל פעמים רבות, וכלי ספק מתוך פרוש ר' בחיי.
ס' חפצי האלהות (כדפוס נשתבש ונדפס „חפיצה") ח"א דף ט"ז ע"א,
ולא נודע לנו ספר כזה. (על הפסוק קניתי איש את ה', למה — כן צ"ל — אמרה
כן, פירש בס' חפצי האלהות סבורה היתה בדעתה שיהא צדיק שזרועתו בגן עדן
ולא עלתה הסכמתה).

יהודה חייט בעל מנחת יהודה. הרבה פעמים.
יוסף ז"ל אבי המחבר. ח"א דף ב' ע"ב (כן פירש לי הרב המובהק
אבא מרי יוסף ז"ל); ח"א דף ח' ע"ב (אין ראוי להגיד סוד זה כי הואלתי לאבא
מרי יוסף ב"א ז"ל) וכנראה חסר כאן דבר. ומכאן נראה ברור שאביו היה
מקובל גם הוא. הוראת הר"ת ב"א המורים כנראה על שם אביו (1) לא אוכל לבאר.
יוסף גיקטיליא (כדפוס נשתבש: גו קטוליא) ח"א דף י' ע"ב ומלבד
זה מביא כ"פ את ספרו ס' שערי אורה.

יוסף ב"ר סעדיה אפרים ז"ל, מביאו כאחד מחבריו „פירש חכרא
טבא...“ (ח"א דף ע"ז ע"ב) וכן „קבלתי מחכרא טבא...“ (ח"ג דף פ"ט ע"א).
יוסף קארו ז"ל פעמים אחדות.

יצחק טוב בן אדרת ז"ל (?) ח"ג דף קס"א ע"א ונראה לי כי השם
נשתבש בדפוס. מביא ממנו פירוש מצד הדקדוק והמליצה, לא מצד הקבלה.
ס' הכוזנות מהאר"י (הנדפס בשנת ש"פ) פעמים רבות.

ס' לבנת הספיר. מענין הוא שספר זה הגיע גם לתימן! יש כאן
עשרים וחמשה מאמרים מתוכו שמהם ניכר, שהיה לפניו החלק על בראשות
(הנדפס בירושלם תרע"ד) והחלק על ויקרא שטרם נדפס ונמצא בכ"י בברוטיש
מוזיאום. גם הוא לא ראה את הספר לשאר ספרי התורה. בחלק ויקרא מביאו
בדף י"ג ע"ב, ט"ז ע"ב, י"ז ע"א, י"ט ע"ב, כ' ע"ב, כ"ג ע"א, נ"ז ע"ב.
לוי בן גרשון ח"א דף י"ב ע"א.

מדרש האור ח"ב דף כ"ז ע"ב (גימטריאות), דף ס"ד ע"א (קולמוסו
משה מעץ הדעת היה שכולל טוב ורע ר"ל מצות עשה ומצות ל"ת). ואולי
כוונתו כאן למדרש נור אלצ'לאם או אור האפילה, הנפוץ בעברית ובערבית בין
יהודי תימן.

ס' מערכת האלהות פעמים רבות.
ס' מערכת הכוכבים ח"א דף מ"ד ע"ב סימני מולדות עפ"י חכמי
האצטגנינות.

ס' מרגלית הפנימית ח"א דף כ"ב ע"ב („המבול הביא גפן אחת
מגן עדן היא ואשכולותיה והיו בה מאה אשכולות סחט נח אחד מהן ונשתכר...
בא לוט וסחט שאר צ"ט אשכולות ובא על שתי בנותיו“). ולא נודע לי ספר כזה.
משה נרבוני (פירושו למו"נ) ח"א דף ה' ע"א.

---

(1) על שער הספר כתוב אמנם כי שם אביו היה ישראל, אבל לא אדע על מה סמך בזה,
כי לא נמצא לזה זכר בשום מקום והרי גם שאר דברי השער אין לסמוך עליהם כלל. ובלוי
ספק יעקב ספיר חברו מדעתו.

ס' משוגע (!) איננו הקוראן כי אם איזה ספר של פתרון חלומות
ובח"א דף פ"ב ע"א מביא משם כמה פתרונות, כמו „המגלח זקנו בחלמו מגרש
את אשתו" וכיוצא בזה.

המשכיל נתן ב"ר יוסף ח"ב דף כ"ז ע"ב.

סעדיה גאון פעמים רבות.

מצאתי בספרי [ס] ח"ב דף ס"ז ע"ב עד ס"ז וחוא מאמר ארוך מאחד
מספרי האבנים על סגולות האבנים היקרות, מלא שמות ערביים ופרסויים.

ר' עזרא ז"ל שני מאמרים מפירוש האגדות שלו, בח"ב דף ל"ט

ע"א ודף נ' ע"ב.

ס' עין יעקב וס' עקידת יצחק כמה פעמים.

ר' עקיבה בן יוסף דורש אותיות ח"א דף ט"ז ע' או"ב,

נמצא כל המדרש הקטן הנדפס בס' התגים.

פרקי מרכבה ח"א דף ג' ע"ב (והוא ס' חנוך הנדפס בכות המדרש ח"ה).

ס' צרור המור פעמים רבות.

רמב"ם פעמים רבות.

רמב"ן רק לעתים רחוקות. בח"ג דף קמ"ז א' נדפסה „השמירה לדרך

ששלח [הרמב"ן] לבנו והוציא אותה מספר יצירה" אבל בדפוס נשמטה המלה

רמב"ן בטעות ונוצר הרושם המטעה כאלו הוא מר' ישראל ספרא הנזכר קודם

לכן באותה שורה.

שם טוב (בעל הפירוש למו"נ) פעמים אחדות.

שמואל הגבאי פירש (עניני קבלה) ח"א דף ב' ע"א.

ס' תולדות יצחק על התורה, פעמים רבות.

ס' תולדות יעקב לר' מאיר ׳ גבאי, ח"א דף ל"ב ע"ב.

ס' התמונה ח"ב דף ל"ז ע"ב.

קבלתי מחכמי דורי (על דבר מיתת הנפשות המטונפות קודם

לביאת המשיח ח"א דף י"א ע"א.

מהרשימה הזאת ניכר דבר אחד מענין והוא שספרות הקבלה החדשה

בצפת כמעט שלא באה עוד לתימן בתקופה הזאת. ספרי הרמ"ק ותלמידיו אין

להם זכר בחבור זה אף כי לספרי הרח"ו והוא דבר תמוה. ההעדר הזה של

השפעה צפתית גרם לקבלת אלשבזי שתהיה לה פרצוף של קבלת הראשונים.

אח"כ כנראה הגיעה גם הספרות הזאת לתימן והשפיעה עליו מאד כי כמה

משיריו מראים את רישומיה.

מדרש חמדת ימים הנדפס יקר מציאות מאד גם בירושלים, כי כל

המהדורה נשלחה בשעתה לעדן ובא"י נמצאים רק אותם הספרים המעטים ששבו

עם עולי תימן אל מקום מוצאם.

(ה). חבר בלתי נודע מר' יוחנן אלימאנו.

כתב היד פאריס 849 לא זכה עד עכשיו לתשומת לב מיוחדת מצד החוקרים. ברשימת כתבי היד נמצאת קרקטריסטיקה קצרה בת עשרים שורות. שם המחבר לא נודע לעורכי הרשימה. דוד קויפמן הדפיס בשנת תרנ"ט מכאן לקוטים מס' העצמים החמשה המיוחס לבנדיקליס, ומוסיף בהקדמתו את ההערה כי החבור הנכלל בכ"י זה טרם נבדק ונחקר מצד מחברו(1), מוצאו וזמנו. אבל כבר בשנת תרמ"א קבע שטיינשניידר בהמזכיר(2) על פי השוואת השורות הראשונות הנזכרות ברשימת פאריס, כי זהו חלק מס' עיני העדה, פירושו של יוחנן אלימאן על התורה. ודעה זאת נתקבלה גם ע"י חוקרים אחרים, ובערך „אלימאן“ שנדפס זה מקרוב בכרך השני של ה-Encyclopaedia Judaica אומר הח' קאסוטו כי כ"י 849 (בטעות נדפס שם 349!) מכיל את ההקדמה לס' עיני העדה. כנראה חכמים אלה לא ראו את כה"י בעיניהם. ואמנם טעות היתה בידי שטיינשניידר ואין זה ס' עיני העדה כלל וכלל. אמנם יש בהתחלה איזה שורות מתאימות, דבר שקורה כמה פעמים ועלול תמיד להכשיל את החוקרים, אבל אחרי כן אין כל דמיון בין שני הספרים. את ההקדמה של ס' עיני העדה קראתי באלול תרפ"ו בכ"י יפה מן הספר הזה שהוצע אז לספרייתנו, ואין כל צד שזה בינה ובין הספר הנמצא בכ"י פאריס. ומכיון שאין כל ספק שיש לנו כאן באמת חבור שיצא מתחת ידי אלימאן כפי שיתברר, הרוחנו חבור חדש ודוקא חבור מלא ענין מהאישי המפורסם הזה.

כתב היד נכתב בקורסיבה אשכנזית יפה אם גם קטנה, בערך בשנת ר"ס. אם הוא האוטוגרף של המחבר, לא ברור לי. לצורך זה היה טעון השואה עם יתר האוטוגרפים של ר' יוחנן אלימאן באוכספורד ומנטובה. בגליון נמצאו הערות רבות בכתב איטלקי, המתחילות אמר המעיין או א"ה. בעל ההערות האלה היה מקובל חסיד ובכמה וכמה מקומות דברי המחבר מעוררים בו רגשי רוגז וכעס וגם בהלה, כי הוא עושה בדברי המקובלים כאדם העושה בתוך שלו. תוכן הספר מעיד עליו כי מאיטליה מוצאו. כל המלים הזרות הרבות באו באיטלקית. סגנון הספר יפה מאד כפי שכבר העיר בעל הרשימה הנדפסת. כולו מליצי ויפה לקריאה. המחבר אינו מדבד בעצמו כי אם שם דבריו כפי אישים שונים כדרכו של אלימאן גם בס' חי העולמים.

בהקדמה דף 8¹ מדברת החכמה (וכן כ"פ אח"כ: אמרה תורה), והיא מונה כתות החכמים למיניהם. אח"כ מונה שאלות שונות על התורה, על שם המחבר, כונת הספר, תועלתו ומדרגתו, יחסו וחלקיו. מדף 12^a עד 25^b באות התשובות עליהן, הכל בצורת שיחה בין „האיש“ ובין „האישה“—צורה הנמצאת בספרות הקבלה כבר בספר עזרת השם המיוחס

(1) קויפמן: Studien über Salomon ibn Gabirol עמ' 15.

(2) המזכיר שנה כ"א, עמ' 131.

בטעות ע"י שניאור זק"ש לר' עזריאל, ונמצא בכמה כתבי יד (1). כל התשובות ניתנו ברוח הפילוסופיה ובודאי ראויים להשוואה עם הלשונות המקבילים בס' חי העולמים שלו. בדף 20^b אנו קוראים „כי בדורנו זה נתחברתי עם איש חכם ונכון בידעת קדמוניות במורגלות ואחרונות (?) מחכמי הנוצרים אשר התפאר עלי גם כי לא גילה לי סודו כי ידע זה הסוד איך יתכן דרך ה' לשמור נצחיות האדם בגופו (2) וכי רבים עשו כן מהקדמונים אשר עודם בחיים עדינה. ושמו גדול בגויים אשר ידעוהו וממלכות אשר שמו קראו מסיר פארדיש (או: פיורדיש) „ציזאריאו מנטואנו“. כידוע היה אלימאן חי במנטובה. ואולי ידעו החוקרים מי הוא ההומניסט הנזכר. מדף 39b—25a נמשך ויכוח על המזגים ותורת הנפש, וכיאר כל כחות הנפש למיניהם, הכל בדרך הפילוסופיה בלי כל ריח של קבלה. וכן מדף 43a—40a על שבע מעלות הנבואה. וכאן נהפך הויכוח לשיחה בין האשה ובין בנה הלומד חכמה ודעת מפיה, וכך נמשך הויכוח גם בחלקים הבאים. בדף 43a מתחיל המחבר לדבר על „חלוקת העולם הרוחני לעשר מדרגות“ כלומר על עולם הרוחות. והחלק הזה (עד דף 120) הוא כולו ילקוט חשוב ומלא ענין של קבלה וביחוד דוקא של קבלה מעשית ועניני מלאכים ושדים. וכן דבריו בפתחת הפרק: „אראך נפלאות לא נראו בעמים מימים קדמונים, אנהגך בעולמים מלאים צאן לא אדם ובהמה רוח ונשמה לא נודעו בעמים עלילותם וצורם, כי המה הכל בעיני עורים ונפלאים המה לעין רואים כי מלאה הארץ מהם אלף אלפים זרכא רכבן עלי שחקים וממעל להם אין מספר וגדודים. אך לחלקם בין החיים יחלקו לעשרה ראשים. האחת רוחות טמונות בגושי אדמות ועלי קברות פעמים נראות ופעמים נעלמות. השני הם כפים לחים נחים שוקטים עלי מים רבים. השלישי רוחות פורחות בארבע פנות השמים. הרביעי נפשות אישיות לזהטות ומאירות עינים פקוחות. החמשי נשמות חיות אחרי מות לובשות מחלצות טהורות ומזוככות באות ומאירות לקדושים אשר בארצות החיים. הששי שמות זמניות לרגעים לימים חדשים ושנים תקופות ושמיטות ויובלים. השביעי אותיות חרות על לוחות לא גושמו במרחקים אך מתגלגלות בצרופים. השמיני מחנות אלהים חונות על גבהי השחקים ממעל לעכו רום כברקים. התשיעי ספורות נבואיות מאירות כספורים ועשירי קדש קדשים.“ הנסיון הזה להכניס כל החומר המקובל לא רק מספרי הקבלה, אלא גם מספרי הכשוף וההשבעות, לתוך מסגרת אחת, לחלק את כל המסורות השונות והסותרות זו את זו, הוא בלי ספק קנין

---

(1) עיון הפלים ע' 49 וכל דבריו שם אינם עומדים בפני הבקורת. בשם ספר הויכוח שאלות שהאשה שואלת לבעלה, מובא ס' עזרת השם גם בכ"י ברוסי מיז. מרגליות 1074 דף b 264.

(2) נראה שההומניסט הזה היה גם כן בעל אלכימאה והתפאר בידיעת ה"אלאכסיר" שלפי האמונה הכללית המשיג אותו לא יפעם פעם מיתה.

רוחו של אלימאן. ולא זו בלבד, אלא לפעמים קרובות שנה כאן גם את החומר עצמו ועשה מיתולוגיה חדשה כראות עיניו (1) בשנותו במקצת את טעם המסורות הישנות, אך לרוב כל דבריו מועתקים ממקורות ידועים, וניכר כאן שהמחבר היה בקי מאד גם בספרות המאגיה והכשופים. בדבריו על המדרגה הראשונה, מספר על השדים ומלכיהם, ודבריו תערובות ממאגיה ערבית וקבלה מעשית. הוא מכיר, למשל, את המסורת על ביליד מלך השדים (2) באמרו (דף 47a) „הן היום יאמר כי מלך מלך ביליד עליהם (על השדים) ואמת חותמו הגדול והנורא בכחו מורה על עשר כבוד מלכותו... ולפניו מלך שמהוריש ושבעת הפרתמים והפחות... ולפני פניו מלך אשמדאי גם הוא היה גדול המעלה ויותר מהמה היה חכם ירא אלהים.“ גם אין פלא אצל יוחנן אלימאן שהוא מכיר גם כאן את ספר התמר לאבו אפלה שהשתמש בו גם בספר החשק שלו. כאן הכנים בספורו הרומנטי את „עידו ובליאן“ הלא הם שני החכמים הנזכרים בתחלת ס' התמר (עיון קרית ספר ג' עמ' 186). המחבר מביא אותם (דף 48a) לפני המתווכחים כדי שילמדו להם את מערכות הרוחות! וגם שם בפי החכמים האלה כאן דרוש ארוך על ההקטרות לשדים וענינים דומים. חכמתם נקראת כאן בשמה הנכון הנמצא ג"כ בס' התמר ובשאר ספרים (וכן אצל אלימאן עצמו בס' שער החשק) והיא „המלאכה הרוחנית“ ומדף 50a ואילך נמצא נסיון ליסד ולכנס את החכמה הזאת באופן עיוני, ולכנס ולהצדיק עי"כ גם את כל מלאכת המליסמאות המקושרת בה. יש כאן כמה ענינים שמקורם לא נודע לי, מקצתם כנראה לא ממקורות יהודיים או ערביים כי אם מהמאגיה הנצרית של ימי הביניים, ואולי גם מעט נופך משל המחבר. גם מעתיק כאן (בשמו המלא) כל ספר הרזים על שמות מלאכי התקופות, החדשים והשעות וכדומה, והוא שונה בכמה פרטים מהנדפס בס' רזיאל (דף 56b: ס' הרזים הניתן לנח בן למך... מפיר רזיאל המלאך, והוא בס' רזיאל הנדפס בא"ד דף ל"ד ע"א). הנוסח בכ"י עולה הרבה על הנדפס והוא גם שלם ממנו. בדף 62 נשמרה כאן תפלה לשר החמה שכנראה אינה אלא יזנית משובשת: „אבצי אנתוליופון היליוס נאטום אגדור אפוסטום... אסיטור ניקומינס פילי פנטור קירי פנמאום וכו' וכו'“ כולם שמות יזניים. בחלק זה נמצאו מאות רבות משמות מלאכים ושדים ומשרתים שלא בא זכרם במלוננו של שוואב על

(1) בדף 44b למשל נאמר „לך לך ובקשת את סימקאלירון שמו ושני נעריו עמו דמיה שאיר וזאזאוש מבני הפילגשים נתן להם אברהם מתנות“, אבל המלים האלה מבני הפילגשים וכו' נמחקו ובגליון כתוב „אנשי השם מדור הפלגה מבני בבל“ בהכרח מתקבל כאן הרושם שהמחבר בעצמו עשה את המיתולוגיה שלו!

(2) עיון מאמרי במדעי היהדות א' עמ' 112—128. המסורה כי ביליד הוא השלישי למלכי השדים, נפוצה מאד, אבל נחלקו הדעות על שם המלך שקדם לו.

שמות המלאכים. מדף 64-66 יש נוסח אחר מספר הלבנה, שהדפוס הח' גרינופ בשנת תרע"ב בלונדון, וגם כאן הנוסח עולה עד לאין ערוך על נוסח כתב היד המשוכש והמאוחר שהיה לעיני המוציא לאור בכריטיש מוזיאום, דף 66b פרק על שמות הרוחות ושמות מלאכי התקופות שכולו ממקורות ערביים כפי שמעיד הכנוי התמידו איל במקום איל בשמות המלאכים. בסוף הפרק הזה (השייך למדרגה הששית מהעולם הרוחני), שבו מסתיים מניין שמות המלאכים ושמושיהם, אנו קוראים בגליון אנחת המעיין החסיד, "א"ה עד הנה שתיקותו יפה מדבורו!" במדרגות הבאות מבוארים דרכי ספר יצירה וחכמת הצירוף, מדף 68 והלאה נמצא גם פרק על האלפא ביתות המסטוריות שנתייסדו לדעתו על צורות ותמונות הכוכבים, וכן האלפא ביתא העברית המקורות היה יסודו בציורי הכוכבים. המחבר מצייר כאן את האלפא ביתות של מוכאל וגבריאל. בדף 68a רומז המחבר את שמו יוחנן עד שלא נשאר ספק מי הוא: ראוי שיהיה בתורה בכח האותיות כחות מתחלפות, קצתן ממדת הדין הקשה וקצתן מהרפה וקצתם חסד גמור וקצתן חסד רפה. עד כי ניסו הקדמונים בשמות האנשים ומצאו מכח הרכבת האותיות אם הם רחמים או דין טבעי האנשים אם הם נוטים לחסד או לדין או מורכבים. ולא עוד אלא שאמרו כי כפי הרכבת האותיות משמות האנשים כן יפעלו פעולות נוראות. והביאו לראיה כי שם יוחנן מסוגל מכח אותיותיו כי אם יכתב על לחם מצה ולתת אותו לאכול למי שנשכו כלב שוטה והשתמה ונרפא, וכאלה רבות". ברור הוא שלא היה בוחר במשל זה אלמלא שמו נרמז בו.

פירושו ליצירה נמשכים עד דף 79. מכאן ואילך עד דף 90 יבאר את השמות האלהיים הקדושים של המקובלים, שם בן ע"ב, מ"ב, כ"ב ועוד, צירופי שם הויה וניקודיהם, הכל על פי מקורות הקבלה המעשית. כך, למשל, הביא בדף 85a, "אמרי חכמי קדם" מאמר ארוך הנמצא בכ"י פאריס 851 דף 35b על סודות השם המיוחד. שתי פעמים מביא מאמרים מס' ברית מנוחה הידוע גם לו רק בשם ס' המאורות: פעם דף 88b ושנית 92b. כל הרשימה הגדולה משמות מלאכים ושליחיותיהם בדף 89a עד 90b אינה אלא סיכום קצר מהידועות האלו שבס' ברית מנוחה. הענינים האלה נכללים אצלו במדרגה התשיעית, "ספירות נבואיות", אבל הספירות ממש, ביחוד מצד היותם שמות אלהיים, קדש הקדשים, מתבארות ביאור רחב ומלא ענין מדף 90 עד 120, ובהן נגמר ציור העולם הרוחני. פירושו על עיקרי הקבלה העיונית האלה נכתב כולו ברוח הפילוסופיה עד שאין קץ למחאותיו של המעיין המאמין בגליון כתב היד, הטוען כי המחבר מגשים את הרוחניות בהבינו דברי המקובלים על עולם הספירות מלה במלה ולא כמשל בלבד. בדף 91a נמצא לשון זה: "כי אחד מבני יפת הגדול בחכמה

אמר בספר העצמים העליונים " ומביא שם את הפרק החמשי של ספר העלות הידוע בשם Liber de causis. גם בס' שער החשק מביא אלימאן כל המאמר הזה, מתוך ס' אמרי שפר לאברהם אבולעפיה. כוונתו ב"אחר מבני יפת" לפרוקלום הידוע לו כמחבר ספר העלות גם בס' חי עולמים (1). גם בחלק הזה מעתיק הרבה מס' ברית מנוחה, וגם מה שמביא בדף 102b, "ומדברי הרשב"י אמרו" איננו מן הזהר כי אם מלשונות הרשב"י בס' ברית מנוחה.

מדף 120 ואילך עד סוף הכרך רשם אלימאן כדרכו "לקוטים" ו"שרשים", ביחוד על הספירות. כאן מזכיר את האגרת של ר' אברהם אבולעפיה לר' יהודה סלמון, ס' משובב נתיבות למוטוט, ר' יוסף אבן זוקאר, פירושו של משה בוטריל לס' יצירה, ס' מלכיאל, הזהר (124b), ס' מאירת עינים ליצחק דמן עכו. כאן נמצאו ג"כ הקטעים מכנדרוקלום.

מהו שם החבור הזה שאשיות מחברו לא תוכל להיות בספק, לא אדע. ואולי ימצא כתב יד שני שיגלה אותו. ועל כל פנים ראוי ספר זה שהחוקרים יתנו עיניהם בו.

---

(1) עיין Bardenhewer, liber de causis (1882) ע' 322.

ר': קבלת ר' יצחק בן שלמה בן אבי סהולה וספר הזהר.

רגילים אנו לחשוב את ר' יצחק בן אבי סהולה בעל ס' משל הקדמוני הידוע לסופר מליצי שאמנם שאף להלביש תוכן לאומי ויהודי מקורי בצורות הספרותיות של המליצה הבאה מערב, אבל לא העלינו על דעתנו שאולי גם מאחורי מלחמתו זו של בעל משל הקדמוני במליצה הזרה תתגלה הקבלה ככה מניע. וגרם למטעות זאת על עצם כוונת בעל משל הקדמוני חוסר ידיעתנו בשאר חבריו.

ואמנם נמצא בידינו פירושו על שיר השירים (בכ"י אוכספורד, נייבויער 343 דף 37^b עד 53^a) וכן קטעים אחרים כפי שאזכיר, אבל המבקרים לא שמו עיניהם עליהם, ויתר על כן: שני החכמים שהזכירו את פירושו לשה"ש בקצור, סותרים זה את זה: נייבויער מעיד ברשימת כה"י שבבודליאנה כי פירוש זה חובר „בדרך הפשט ולפעמים גם בדרך הרמז“, וגם מוסף „חמחבר יוצא כמתנגד לבעלי הקבלה“. ולעומתו מונה זאלפלד (1) את הפירוש הזה בפרק על שה"ש בקבלה דוקא, אלא שלא נכנס לחקירת הספר. והנה כעברי על הספר הזה בהיותי באוכספורד בקיץ תרפ"ז, נדהמתי מאד כי מצאתי את הפירוש הזה לא רק שקוע ברובו וכולו בקבלה, ולא לפי דברי נייבויער, אלא נתברר לי ג"כ שחשיבות גדולה לו לתולדות הזהר; רצוני להוכיח במאמר זה שבעל משל הקדמוני הכיר את המדרש הנעלם (שהוא לדעת כל החוקרים החלק המאוחר שבין חלקי הזהר) עוד בטרם התחיל ר' משה די ליאון לחבר את ספרו הראשון.

נייבויער מעתיק חלק מההקדמה המלאה ענין ולא אעתיק אותה כאן עוד הפעם מלבד החלק המדבר על יחסו לר' משה בן שלמה בן שמעון מבורגוש מגדולי המקובלים בדור ההוא ולפירושו על שה"ש, כי נ. השמיט כאן את העיקר! וז"ל: „ואדבר בפתרון השיר כפי יכלתי את אשר ימצא אתי. ואתם אל תאשימוני אם לא אוכל להגיע עד תכונתו כי כאיש גבורתו. אך אמנם אני יודע כי הרב המעוז כבוד ועוז חכם לבב ואמיץ כח נאדרי בכח... אלופנו ומורנו עטרת ראשנו ותפארתנו הודנו והדרנו נסיכנו ומהללנו קרוב לנו האיש מגואלנו החכם המקובל בסתרי החורה כבוד ומורא ר' משה בר' שלמה יהי אלהיו עמו והוא בברגש רב ודיין בר אבהן ובר אוריין חבר בו ספר המודות ידובר בו נכבדות. ואם בלשונו האריך, הכל היה צריך. ונגדו עמדו הלבבות ונלאו המחשבות כי לא הניח מקרא ומדרש אשר לא פירש. ואף אם בעוונותי לא זכיתי לאור הלז להסתופף בצלו כי שמשו הנערב לא הופיע בארץ הזאת ולא קרב, אבל זכור אני

S. Salfeld: Das Hohelied Salomo's bei den jüdischen Erklärern des (1
Mittelalters (1879) p. 107.

כי בימי נעורי מעמתי מעט מדכשו בהיותי עם הרב בבית מדרשו ושמעתי ממנו נעים אמרים ומפיו יקרא אלי את כל הדברים. ואני יודע שאם אזכה בפירוש זה לשום תועלת שהיא מחכמת מעלת החבור ההוא נבדלת, כי רבה דעת האדם הגדול והודו ואני כמציל מידו כי ממנו למדתי ולפניו עמדתי...". פירושו של ר' משה אבד בצוק העתים אבל הפירוש הקצר הזה של תלמידו שמר לנו הרבה מסורת קבלותיו כי אין ספק שכל לשון "שמעתי" או "שמעתי מימי נעורי" שבו פותחים כמעט כל דרושי קבלה שבפירוש זה, הנהו רמז על מה ששמע וזכר מתוך חבור ר' משה. לעומת זה, אף אחד מהפירושים "בדרך הנגלה" (שמזכירם לרוב אחר הנסתר) פותח בלשון שמעתי. וכיצד נכשל נייבויער להאמין שר' יצחק מתנגד למקובלים, והרי כל ספרו אינו אלא קבלה? נ. מביא ראיה לדבריו מפירושו ל"שמן תורק שמך": "ואל יחוש המשכיל לדבריו הפתאים המתבוללים אשר בדורו באמרם שיש להם קבלת שמות וענינים אשר ברו מלכם והגיעו בהם לדעת העתידות ומי יתן החרש יחרישון ותהי להם לחכמה" — ולא שם אל לבו שדברים אלה שיש בהם משום בטול המשתמשים בקבלה מעשית נמצאים אצל כל המקובלים, ולא נגזים באמרנו שאין אף אחד מספרי המופת של הקבלה (ואפילו מבין אלה הדנים בעצמם על עניני השמות העמוקים!) שאין בו החראה כזאת. וכן מתרה גם ר' משה מבורגוש רבו הדן כמעט בכל ספריו הנשארים בידינו בסודות השמות, וגם באותו הספר הלא הוא פירושו לשם בן מ"ב (הנדפס בעילום שמו ובהשמטות ושבושים בשם "לקוטים מרב האי גאון") שיש בו רמזים ברורים אפילו לשמוש המעשי בשמות ידועים, נמצאת בו גם כן התראה במין זה. ומכאן שאין להתראות כאלה כל ערך וחשיבות ואינם אלא פרחי-דבור בלבד. וכן גם דברי ר' יצחק ורמזו לפעמים לצירופי שמות קדושים היוצאים מתוך חבור פסוקים ידועים. למשל יאמר על הפסוק ידיו גלילי זהב וגו': "וכאשר תחבר הפסוק הזה במכלולו לארבעת הפסוקים אשר עליו ותתבונן בהם לארכם ולרחבם תמצא רמז צפון בקרבם: י"ו במ" וכן על כמה פסוקים, ולא לחנם ימנה גם הוא מספר התיבות והאותיות בכמה פסוקים כדרך חסידו אשכנזי ובעלי הקבלה המעשית למצוא בהם רמז לצירופי שמות (1). ועל משה רבינו יאמר (בדף 49^a):

(1) למשל על "רוחצות בחלב": "ושמעתי אומרים כי מלת בחלב רמז לשם בן מ"ב ואשרי היודעו ובדרך הנסתר הוא חסד נעורים, ושמעתי כי בפסוק הזה יש בו עשרה תיבות ואולי הם כנגד עשרה מאמרות וכנגד עשר ספירות אשר כל אחת מחברתה מתגלגלת כשלהבת קשורה בגחלת, ואמרו שיש בו בכלל מ"א אותיות וזהו א"ם לבינה וכאשר תחבר הפסוק הזה אל שנים הפסוקים אשר עליו תמצא בהם כ"ב תיבות ואפשר שהם רמז לכ"ב אותיות אשר בהן נכתבה התורה". וכן דרכו לאחוז בלשון אפשר ואולי ברמזיו, אבל את סודותיו עצמם, עניני הספירות אשר "שמע" מרבו, מביא כודאי.

„מן הידוע כי בקבלת הפסוק הזה (ויאמר כה תאמר אל בני ישראל אהיה שלחני אליכם) ובצירוף אותיותיו השיג משה רבינו ע"ה תכלית השגת החכמה והמעלה הרמה בחדוש האותות והמופתים". ומפליאים הם דבריו (בדף 44^b): „וראיתי לאחד מן המתפארים בקבלת השמות פתרון במלת ארגמן. ואמר כי האלף רמוז אל האחד הרוכב, רגמ"ן הוא ראשי שמות הסוככים כסא מהללו ושרפים עומדים ממעל לו" — והנה „פתרון" זה נמצא גם אצל רבו המשובח ר' משה מבורגוש כמה פעמים בפירוש שרפים עומדים ממעל לו (כ"י מוסאיוז 92) ובפירושו על מרכבת יחזקאל.

לרוב בחר בפירושי הסודות בלשון הסתר והעלמה ומקצר ומצמצם הסוד בשתיים שלש מלים בדרך הרמב"ן בפירוש התורה, ובלי ספק ר' משה רבו האריך בפירושו והרחיב הלשון כדרכו בשאר ספריו. יתכן שידע גם את פירוש ר' עזרא לשה"ש שאליו רומזים כנראה דבריו בדף 38^b: ונסכמתי בזה לדעת חכם אחד מחבמי תורתינו אשר הוא יודע בחכמת הקבלה שאמר דע שכל מלת יין הנזכר בשה"ש וכן כל מלת בשם ובשמים קבלנו כי הוא משל על החכמה ומלת תפוח משל לכבוד השכינה; וקרוב לזה כתוב בפירושו של ר' עזרא.

ואולם קבלת ר' משה מבורגוש איננה המקור היחידי לפירושו בדרך הנסתר, ונוסף עליה עוד קבלת המדרש הנעלם כפי שאראה. וזה חשוב מהטעם הבא: הספרים שיש בהם רמזים אל הזוהר או לשונות ממנו לפני התגלותו — אין בידינו לקבוע בדיוק ובבטחון את זמן חבורם ולכן כל ההוכחות הלקוחות מהם לא יוכלו להכריע בשאלה: אם היה הזוהר או חלקים ממנו בידי חכמים אחרים ומתי? והנה יש לנו עכשיו שני תאריכים בטוחים ומוכטחים על ידי עדויות של המחברים עצמם, והם: מצד אחד שנת ה' אלפים מ"ו ומצד שני השנים שבין ה' מ"א — ה' מ"ד. על פי עדותו של ר' משה די ליאון בס' שקל הקדש אנו יודעים שספרו הראשון אשר חבר היה ספר שושן העדות. אני בראשונה חשבתי למצוא ספר זה בקטע גדול שנשאר מתוך אחד ספרי ר' משה די ליאון בכ"י מינכן 147). ואמנם נוכחתי לדעת כי טעיתי אחרי שהצלחתי למצוא בקמברידג' (בכ"י העברי המסומן עכשיו Add. 505) את מחצית הספר עם ההקדמה הארוכה ושם נאמר בפירוש „על כן אני משה ב"ר שם טוב באלהי ישראל נסמכתי ונשענתי וחברתי חבור זה בשנת מ"ו ליצירה בעיר וארל חגארה לכבוד הנשיא הגדול ... ר' יוסף הלוי נר"ו". אם בן בשנה ההיא התחילה פעולתו הספרותית הגלויה של ר' משה. והנה פירוש שה"ש לר' יצחק בן שלמה שלפנינו נתחבר אחרי שנת ה' מ"א שכן הזכיר בו את ס' משל הקדמוני שנתחבר בשנה ההיא (2), ולפני שמלאו ארבעים

(1) הקדשתי לקטע זה מאמר בירחון הגרמני (1927) וכל דברי שם עומדים על מקומם מלבד החלק האחרון על היות קטע זה חלק מס' שושן העדות.

(2) בדף 44^d אמר: וכבר הארכנו בס' משל הקדמוני במעלתו (של הצירי).

שנה למחבר (כאומרו בהקדמתו „ואם שנותי קרכו אל הארבעים“). וידענו מס' משל הקדמוני שנולד בשנת ה' אלפים ד', ואם כן חבר הפירוש הזה לפני שנת מ"ד או בשנת מ"ד עצמה. ובספרו זה מביא כמה מדרשים שכולם נמצאים אתנו במדרש הנעלם כלשונם חוץ מאחד, ומזה מוכח שאפילו החלק הזה שהוא השכבה האחרונה שבספרות הזוהר לדעת המבקרים, היה בעולם כבר לפני שנת ה' מ', ויהיה מחברו מי שיהיה — הרי הכל מסכימים שכין עיקר הזוהר ובין מדרש הנעלם נמצא לכל הפחות דור אחד, וגם בזה נפלה ההשערה שהיתה לר' משה די ליאון יד בחבור או בעריכת עיקר הזוהר.

ואלה לשונות המדרש הנמצאים בפ' שיר השירים: (א) דף 38^b על שיר השירים: „... והוא נאצל משיר של שרי מעלה ובהתנועעו בשיעורים ידועים מוכנים על ידי ציור הנקודות המצויירות בטעמי טעם הקולות מכוונים כנגד המעלות הרוחניות כאשר מפורש בחכמת הנגון. וכן אמרו רז"ל תלת מינין אינון דמישבי ליבא כלי קול וגרון ודא הוא ניגון דכתיב ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן דאינון תלתא כלי קול וגרון ודא הוא ניגון. והמשוררים הקדושים היה להם יתרון קצתם על קצתם... ושלמה המלך זכה בזה השיר יותר מכל אשר היה בדורו כמו שאמ' ז"ל: תאנא מלאכים האומרים שירה בלילה הם שרים על כל בעלי שיר, וכשפותחין שירה מוסיפין העליונים רוח לדעת ולהבין ולהשיג מה שלא השיגו שמים וארץ ומוסיפין כח בהיא שירה. אשרי שזוכה לדעת באותו השיר דתניא כל מי שיודע באותו שיר ידע ענייני התורה והחכמה ויאזין ויחקור ומוסיף כח וגבורה במה שהיה וכמה שעתיד להיות, ובו שזכה שלמה לדעת דתני ר' שמעון דוד היה יודע בזה ותקנו) שירים ושבתות ורמו בהן העתידות לבוא והוסיף כח וגבורה ברוח הקדש. שלמה זכה יותר באותו השיר והיינו דכתיב עשיתי לי שרים ושרות כלומר קניתי לי לדעת שיר מאותם השירים העליונים והיינו דכתיב שיר השירים כלומר שיר של אותם שרים של מעלה, שיר שכולל ענייני התורה והחכמה וכח וגבורה במה שהיה ועתיד להיות. וא"ר אלעזר אלו השרים עמדו עד שנולד לוי, משנולד לוי אמר שיר. כיון שנולד משה ונמשח אהרן ויתקדשו הלויים נשלם השיר והשרים עמדו על משמרותם והיו כלם אלה נכח אלה והעולמות אחד ומלך אחד שוכן עליהם. בא שלמה ועשה ספר מאותו שיר של אותם שרים וסתם החכמה בו. וא"ר יהודה למה נקרא שם השרים של מטה לויים על שנלוים למעלה כאחד והשומע נלוח ונדבק נפשו למעלה“. והנה כל המאמר הזה נמצא אצלנו בזוהר עצמו בפ' שמות דף י"ח ע"ב עד י"ט ע"א, אבל ידוע הוא לכל בקי בענייני הזוהר שרק בטעות שמו המעתיקים את החלק מדף י"ד עד סוף הפרשה בעיקר הזוהר והוא שייך בלי

(1) בכ"י כתוב בשבש ותהי.

כל ספק למדרש הנעלם על פי לשונו, עניונו ושמות החכמים הנזכרים בו. והנוסח שהיה לפני בעל הפירוש לשה"ש היה שונה אך מעט מהנוסח הנדפס. ולא נתפלא על ר' יצחק שהחזיק את המאמר הזה בחזקת מדרש אם גם חכם כמו זאלפֶלד בספרו הנזכר על פירושי שיר השירים בימי הבינים מכנה מאמרים אלה לפי תומו, "ראיות מהתלמוד על מסורת השיר"!

(ב) דף 39^a: "ומה נורא המקום הזה אשר אמרו עליו בירושלמי א"ר יצחק משכני אחריו כך לכל צדיקיא וצדיקיא עכיד מאריה דאפויא בשעתא דסליק נשמתיהו לעילא הוא אומר סק סק ונשמתא אתיב ליה משכני אחריו נרוצה, הואיל ורעותיה דאעיל לאדרוהי עלאין, נגילה ונשמחה בך הה"ד יעלזו חסידים בכבוד, דהאי הוא מארי דאפויא, ע"כ לשון ההגדה". והנהו במדרש הנעלם לפ' נח, בזהר חדש (דפוס ורשה תרמ"ה) דף כ"ו ע"א, בשנויים קטנים.

(ג) דף 43^d על ששים גבורים: "אמנם לפי דעת רז"ל הוא מניין קצוב וחשבון ידוע מעין גדול ומכוע ואעפ"י שמצאתי אותו בתוך הגדות ידובר בו נכבדות והוא אמרם: תנו רבנן זמנא חדא אזל ר' דוסתאי למחמי ר' אלעזר בן ערך. אודמן ליה ר' חגי אמר ליה לימא לי מור (!) האי אורחא דתקנא למאן אזל. אמר ליה למחמי סבר אפי יומין. אמר מאן הוא. אמר ליה למאן דנחתו גביה רכיבא [אזלי צ"ל רברבא] עלאה דמלכא בריך הוא. א"ל אי רעותיה דמר דאזיל עמיה לאורחיה. א"ל אי תיכול למסבר סברא למאי דתשתמע זיל ואי לא סטי לארחך כי היכי דלא תוענש. אמר ליה לא ליחוש מור להאי דהא שמעית מלתא דרזא עילאה דאסתכלית בה וסברית סברא. אמר ליה ומאי היא. א"ל שמעית רזא דהאי פסוקא הנה מטתו שלשלמה היא כורסיה יקריה דמלכא דשלמא כולא דיליה. ששים גבורים סביב לה אלין שתין רברבוא משמשין עילאי קדישי דאינון משמשין גבי כורסיה יקרא דמלכא עילאה. מגבורי ישראל דאינון מתמנאן תחות שולטנא רברבא קדישא מיכאל אפטרופיסא דישראל. ובגיניה ראינון תחות ידיה כולחון רברבין אפטרופיסין דישראל הה"ד מגבורי ישראל. אמר ליה ר' דוסתאי יאות את יתיר מני למיזל למחמי סבר אפי יומין. זה הוא [לשון] רבותינו חתום בחותם המלך שלמה חתום". והנה כל הלשון שם במדרש הנעלם פר' נח, ז"ח דף כ"ה ע"ג.

(ד) דף 44^c על בעטרה שעטרה לו אמו: "ואמרו באותה שעה שהנשמה יושבת נזונת מאותו האור של מעלה מתלבשת בו דא"ר תנחום לבוש הנשמה לעולם הבא אור זוהר מכסא של מעלה מכסא הכבוד שני' אור זרוע לצדיק ולשרי לב שמחה וכתו' והיה לך לאור עולם". וגם הוא במדרש הנעלם פ' נח, זחר חדש דף כ"ו ע"א.

(ה) דף 46^{b/c}: "ומצאתי לרז"ל ענין נפלא על זה מורה והוא

אומרים: ר' יהודה בן פזי הוה יתיב אתא לגביה ר' זיורא ור' אבא. אמרו ליה לימא לן מר השבטים בני יעקב מאי אינון לעלמא דאתי. א"ל קב"ה סליק להון כמתיבתא דרקיעא וכל נשמתא דצדיק דסליק אינון סהדין על עובדותי הה"ד הבנויה זו ירושלים של מעלה ששם עלו שבטים שבטו יה עדות לישראל כדו להעיד על כל צדיק וצדיק מישראל. ולמה להיות כולם מודים ומברכים שמו הה"ד להודות לשם ה' וכל אחד ואחד מכיר את שלו ומשתבח ואומר רבונו של עולם ראה מה הנחתי בארץ וזהו להודות לשם ה' והיינו דתנן כל צדיק וצדיק יש לו מדור לפי כבודו ולפי הראוי לו. מאן דאתי מן ראובן מדורו עם צדיקים מראובן וכן כל שבט ושבט ומאן דהוא גר מאומות העולם מדורו עם גרים והשבטים עומדים לעדות על כל צדיק וצדיק מישראל הה"ד שבטי יה עדות לישראל. ע"כ לשון ההגדה. והוא בסוף מדרש הנעלם מפ' נח דף כ"ז ע"א וע"ב.

ו) דף 48a על עשר מעלות הנבדלים: „ויש לכל אחד במעלתו שם מיוחד לעצמו, פתוחי חותם איש על שמו. כמו שאמרו ז"ל תניא עשרה משמרות של מלאכי השרת איכא ברקיעא ואינון מתחלקין בשלש משמרות דהוי ליליא. ותדע לך היאך. כד מסיימי ישראל תשבחות הלילה נסבין שירתא בתריהון אינון דנקראים מלאכים וחשמלים ואראלים ואמרו הבו לה' בני אלים וגו'. בפלגות ליליא ממש דמסתיום משמרה שנייה דההיא שעתה קודשא ב"ה מסתכל בעדן ממש דגניזא לצדיקווא לעתיד לבא פתחי חיות הקדש ובתריהון שרפים ואופנים וכרובים ואמרי מה רב טובך אשר צפנת ליריאיך, סולו לרוכב בערבות ביה שמו. בתחלת משמרתא תליתאה נסבין שירתא אינון דנקראין אלהים ואמרו וה' לעולם ישב וגו'. כד אתא צפרא פתחי שמיא ואמרי השמים מספרים כבוד אל וגו'. כוכבי בקר אמרי מנה מספר לכוכבים וגו' גדול אדוננו ורב כח. אותם המלאכים הנקראים בני אלהים פתחין ואמרין ברוך יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים. הרי הודיעונו עשרה מעלות". הרי לפנינו לשון המדרש הנעלם לפ' בראשית כפי שנדפס בזהר חדש דף ו' ע"א, אלא שכנראה אחד המעתיקים השמיט כאן שורות אחדות וקפץ על המערכה הראשונה הנקראת אישים וענייניה.

ז) דף 50a על אמרתי אעלה בתמר: „שמעתי מימי נעורי במלת תמר סוד נחבא... והיה לכי מגמגם עלי ואש יקודו נתן בין כסלי עד אשר מצאתי לרבותינו ז"ל רמזים יקרים בשתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים ואולי התמרים הללו מן התמר הזה נכללו והוא אפרם ויבאו אלימה ובאלים י"ב עינות מים וע' תמרים ויחנו שם על המים. כד אתא ר' שמעון אמר וזי למאן דלית ליה ליבא למנדע ועיינין למחזי, האי קרא לא אתא אלא למנדע חכמתא רבתא דתנינא משמיהון דמרי מתניתא הא אלים

אילן הוא כמאן דאמר כי יבושו מאלים אשר חמדתם והוא אילן שהיו חוקקין בו ע"ז. וכפי גדולו של אילן היה ע"ז גדל עמו ונקרא אלים כדון האי אלים הוא אילן ממש. א"ר יהודה וכי באילן יש שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים. אמר ליה יהודה ברי שתוק ורוא עלאה הוא דתנינן אילן יש להקב"ה והשליטו למעלה ויש בו שתים עשרה גבולי אכסדראות [! צ"ל אלכסון] והם שתים עשרה עינות וגו' ושנים עשר גבולות אלו נכללין בארבע רוחות העולם וחוזרין בחלילה, והם גבולות עמים שהם י"ב במספר שבטי ישראל וכנגדם שדים שנים עשר וכשתשקול מדתם תמצא לרוח מזרחית תשעה ולרוח דרומית תשעה ולרוח צפונית תשעה ולרוח מערבית תשעה. ושבעים תמרים אותם הפקידים הממונים על שבעים אומות והם ענפי האילן ונתלין כמנו וכישראל כתוב ויחנו שם על המים. ויחנו שם באילן בתוכו בגוו במבחרו, על המים על שאר השרים הממונים על האומות. א"ר יצחק משמע בודאי קרא קדישא הוא רוא דכיה. מדחוינן מכאן אלו לטורא דסני ומכאן אתבחרו לקבלא אורייתא ועד הכא לא והא כתיב והוצא את עמי בני ישראל ממצרים א"ר יהודה ב"ר יוסי באותה שעה באילם הוכשרו בכל ועד הכא לא הוכשרו בכל. עד כאן הוא לשון רז"ל. המאמר הזה לא נמצא בלשון זה במדרש הנעלם ולא בזהר שלפנינו אבל אין ספק שר' יצחק מצא אותו שם. הדרוש על אלים שהוא אילן ועל מלת על בפסוק ויחנו שם על המים נמצא בשרידי מדרש הנעלם לפי בשלה, בזהר חדש דף ל' ע"ד אבל בלי הפתיחה תנינא משמיהון דמרי מתניתא, וההמשך, מלשון "תנינן אילן יש להקב"ה" אינו אלא פאראפראזה ברוח הזהר על לשון ס' הבהיר (דפוס וילנה ס' מ"ב) — והנה מאמר כזה ממש בא גם בס' הנפש החכמה לר' משה די ליאון (באזיליאה שס"ח, גליון ג' דף ג' ע"ג) בפתיחה "תניא ר' יוסי אומר אילן אחד יש לו להקב"ה והוא מוגבל בארבע רוחות העולם וכו' תלויים י"ב גבולי אלכסון ובכלם יש פקידים מופקדים להנהיג העולם השפל... והאלכסונים הם לרוח מזרחית ט' לרוח צפונית ט' לרוח דרומית ט' לרוח מערבית ט'". גם מאמר זה נפקד מקומו בזהר שלפנינו, אבל בודאי שני המאמרים הדומים זה לזה במקור ספרותי אחד יהלכו. ואשר למוטיב הנזכר כאן, כי י"ב שדים כנגד י"ב שבטי ישראל, הריהו ידוע ואם גם לא מתוך נוסח הזהר שלנו אבל מספרי ר' דוד בן יהודה החסיד ששאב מהזהר וכן כבר מתוך קבלת ר' יצחק בן יעקב הכהן. ב"טעמי הטעמים" שהדפסתי במדעי היהדות ח"ב, נמצאו (כע' 269—270) שמות י"ב השרים האלה המקטרגים "על י"ב שבטי יה עליונים ותחתונים". ודברים אלה נכתבו לכל המאוחר בזמן אחד עם פירוש שה"ש שלנו. כנראה המדרש הנעלם קלט לתוכו בצורתו המלאה שנאכדה מאתנו, גם מסורות כאלה.

(ח) דף 52^ב: "מצאתי בירושלמי הגדה נשמרת מעודה ואומרת. אמר ליה

ר' חיוא לרי יוסי לימא לן ממילי מעלייתא דהוה אמר אבוך בתענוגי הנשמה. אמר ליה ר' יוסי אימא לך מילתא והיא טמירתא ביני מטמונייא דאבא בבי גנזוהי והא היא: כרם היה לשלמה האי כרם דא היא נשמתא קדושא דאתנמעת לעילא לשלמה למלכא דשלמא כלא דיליה. בבעל המון הוא כורסי יקריה דשליטא על כל חילא דשמיא וארעא והוא מריה דכל חילא יהב נשמתא לנוטרים אלין נטרי פקודייה. איש יביא בפריו אלף כסף אלף עלמין דכסוף בהו הקב"ה ע"כ לשון ההגדה להיות לי לעדה". וכל זה לשון המדרש הנעלם לפ' נת, ז"ח דף כ"ב ע"א.

הוצא לנו מכל זה הוא שאמנם היה בידי ר' יצחק המדרש הנעלם וקורא אותו בשם ירושלמי, אבל שאר חלקי הזוהר כמו הזוהר לשיר השירים או דרשות בזוהר העיקרי שיש בהם ענין לשיר השירים לא באו לידו, כפי הנראה. וגם זה נראה קרוב לודאי כי כדבר שנתגלה אך מקרוב נדמו המדרשים האלה בעיני ר' יצחק, שהרי אין דרכו בכל פירושו זה להביא לשונות שאר המדרשים (שיר השירים רבה, דרושי הגמרא וכדומה) והקטעים מהמדרש הנעלם המה המדרשים היחידים שמביא בכל ספרו, ומזה אני שומע שרק מזמן קרוב הגיעו לידו וראה לפרסם אותם ברכים כי נפלאו בעיניו. ואם נשאל שמא בשאר דברי פירושו יש רמזים לקבלת הזוהר — לדעתי אין למצוא רמזים ברורים לכך. לשונות כמו (בדף 44^a) „ושמעתי כי במלת שער סודות נכבדות עשר ידות“ אין פירושים בהכרח שר' משה מבורגוש השמיע באזניו סודות השערות שבאודרא דוקא, וגם טרמינולוגיה המיוחדת רק לזוהר לא מצאתי כאן. מונחים כמו „השלמת הכל“ (דף 46^a) או „כלל הכל“ (דף 48^b) נמצאו גם בספרי ר' עזרא ור' יעקב בן ששת, שקדמו לו ארבעים עד חמשים שנה.

וכי יש יסוד לשער שמידו ר' משה די ליאון באו לו המדרשים האלה? אין כאן בידינו להכריע, אבל אין הדבר מן הנמנעות: מקום מגוריו של ר' יצחק לא נודע לנו ובהקדמת פירושו יספר כי גלה מארץ מולדתו „בהיותי מטולטל וגולה רש ונקלה, לא מצאתי בארץ נדודי מורה ומפרש“, וכן: „הניאני הזמן בבגדו... ויטשני אל ארץ אחרת ואשכון ערים נכחדות אל הנדוד מועדות“ וקשה לעמוד על כוונת המחבר ברמיזותיו האלה, אם כוונתו לגלות ונדודים מספרד בכלל או מקאשטיליאה בפרט ששם בלה ימי נעוריו עם קרובו ר' משה מבורגוש. אבל ברור גם זה שהיו יחסים למשפחתו עם העיר ואדל חגארה מקום מגוריו של ר' משה די ליאון בשנים הללו: הרי מצינו בתשובות הרשב"א (סי' ר"ע) — רע"ז, ר"פ—רצ"ד) כמה תשובות לתלמידו ר' מאיר ברכי שלמה בן סהולה בואדל חגארה ועל פי השם ברור כי אחיו של בעל משל הקדמוני הוא, וגם אם נאמר שר' יצחק בעצמו לא גר שם, על כל פנים אפשר שקבל קונטרסי מדרש

הנעלם בשם „ירושלמי“ משם על ידי אחיו. על שם אחיו זה הדפיסו בורשה תרל"ה גם את פירוש סודות הרמב"ן לר' יהושע בן שועיב מתוך כ"י פאריס, כי הח' שניאור זק"ש קבע את מחברו מתוך לשון אחד הנמצא בס' באר מים חיים לר' חיים עובדיה בן יעקב (שאלונקו ש"ז דף י"ג ע"ד) על שמו של ר' מאיר ב"ר שלמה אבוסאולה — ואלו היה זה נכון, הרי גם אחיו מחסידיו הקבלה הוא.

השם „ירושלמי“ למדרש הנעלם גם הוא רגיל אצל ראשוני המקובלים: ר' משה די ליאון בס' שקל הקדש ובס' משכיות כסף (כ"י אדלר בניו יורק), ר' יצחק דמן עכו בס' מאירת עינים, ר' דוד בן יהודה החסיד בס' אור זרוע, ר' ונדאל די טולוסא מקאמאלוניא במגיד משנה (1) (הלכות שחיטה פ"ב) וכן התשובות המזוויפות על שם רב האיי גאון בקובץ שערי תשובה — כל אלה מביאים לשונות המדרש הנעלם בשם ירושלמי ונראה שבשם זה הפיצוהו בראשונה. אמנם ראוי לשום לב לעובדה, שכבר ר' משה מכורגוש קורא בהקדמת ס' עמוד השמאלי על ספורות הטומאה את בעלי הקבלה העמוקה בשם „גאוני המדרש הנעלם“ (2), וספר זה נכתב בערך בשנות השלשים או הארבעים של המאה הראשונה.

אבל לא בפירושו לשיר השירים בלבד אלא גם במקום אחר נשאר זכר לקבלתו של בעל משל הקדמוני. כידוע מכילה הפוליגלוטה המפורסמת לס' תהלים שנדפסה בנינואה 1516 גם עמודיה אחת עם פירושים והערות וכווצא בזה, ורוב הפירושים האלה דברי קבלה הם ויש בהם ענין מכמה צדדים. ושם מביא בדפים 155 — 160 שני מאמרים ארוכים בקבלה שרשום עליהם Ex commentariis R. Jsaac ben Schola ואין ספק כי נפל כאן שבוש בדפוס ויש לקרוא את השם Schola והוא ר' יצחק סהולה בעל משל הקדמוני. ואעתיק כאן שני המאמרים האלה המראים שר' יצחק ידע גם כן לפרש דברי קבלתו ביותר ענין אם מצא שעת כושר לכך. אם הדברים באו, כפי מה שכתוב עליהם, מתוך פירוש על ס' תהלים בדרך קבלה אשר חבר ולא נשאר בידינו, לא אדע, אבל קרוב לשער כך. וזה פירושו על ראשית חכמה וראת ה' שכל טוב לכל עושיהם: „החכמה אשר רמו אליה בפסוק הזה כי היא החכמה אשר מאין תמצא והיא הנרמזת במלת בראשית ר"ל באות הבית ואמרו (בס' הבהיר) אל תקרא בית אלא בית שני בחכמה יבנה בית. והמדה הזאת מכוסה ונעלמת בחותם התעלומה נחתמת כענין שני ונעלמה מעין כל חי ומעוף השמים נסתרה ואומר אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה ר"ל שאין אחר זולתו יודע הנתיבות החקוקות בה ובכל מקום חכמים המרכות (3) מנו החכמה כאלו היא ראשונה מפני שהיא נמשכת ממקור

(1) מאמר זה הראני בסובו הרב מנחם מענדל כשר, בעל תורה שלמה, והוא הספור המופלא על ענין השחיטה במדרש הנעלם לס' בראשית דף י"א ע"ד.

(2) הקדמה זאת נמצאת רק בכתבי הוד מהספר ולא בקטעים הנדפסים.

(3) ואולי צריך לקרוא „חכמי המערכות“, כלומר מערכות הספורות.

החיים — והיא התחלת המנין ומנוי המדה הפנימית שהיא המוצא והמקור בה נרמז בענין כי יש לכסף מוצא ואומר כי בצל החכמה בצל הכסף ובעלי החכמה מכנים המדה הפנימית הזאת בשמות הרבה, מהם מי שמכנה אותה כתר מפני שכל המדות מוכתרות בה והיא בהן, ומי שמכנה אותה בלשון אין מפני שאין יד המחשבה תופשת בה ונסמכו בזה ללשון הכתוב שאמר מאין יבא עזרי. ואם תזכה במאמר זה עוד תדע סוד ההרים הרמים ותשתמר ותהיה תמים. אמנם שאר השמות המכוונים אל המדה הזאת כולם מכונים לזה הדרך ישכון אור. ובפסוק הזה רמז אל המדה הזאת במלת ראשית ונכללה החכמה בה ואמרו ז"ל כל הנביאים כולם נתנבאו באספקלריא שאינה מאירה ומשה רבינו ע"ה מסתכל באספקלריא אחת המאירה שני וירא ראשית לו. ועוד הוסיף בזה הפסוק יראת ה' והוא ביאור אל הראשית כמו והאלהים עשה שיוראו מלפניו ובהיות שלש המדות שזכרנו נקראות פנים כללן זו בזו ואמר ראשית חכמה יראת ה' ואמר החכם הן יראת ה' היא חכמה ואמר קנה חכמה קנה בינה, הא למדתה (1) כי אלו השלש עטרות לכתר יחוד שלם נבחרות והם שלש אמות לעולם מתאימות ונרות העולם אחריהם רועות עליהן והן אמרות ה' אמרות טהורות וחשובות שבע שבליים בקנה אחד מלאות וטובות ובהיותם קשר אמיץ וחזק כללם כולם ביחד באמרו שכל טוב לכל עושיהם ר"ל המתכוונים בהם והוא מלשון כי אם אלה מעשה היום, ואמר תהלתו עומדת לעד על המדה הפנימית שזכרנו וכן הוא אומר יראת ה' טהורה עומדת לעד ואמרו הוא תהלתך והוא אלהיך והבן"1). ואחרי מאמר זה בא עוד מאמר שני: „רשע יראה וכעס שיניו יחרק ונמס תאות רשעים תאבד. הפסוק הזה רמז למדת הדין של מטה כי הרשע בועט ביסורין וחורק שיניו כלפי שכינה ומפני זה תאות רשעים תאבד ועל כיוצא בזה נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא ואומר אש לפניו תאכל וסביביו נשערה מאד. הרי חתם בדמיון מה שפתח במזמור הראשון והודיע כי הכל אחד והמדות האלה הנזכרות הם שמו של הב"ה ושמו הוא ית' ומפני זה הוא פועל בבריותיו במדה הצריכה להם כפי כחם נכלל במדות ונמנה עמהם אבל מצד עצמו הכל הולך אל מקום אחד והכל הוא ייחוד שלם והמדות האלה אינן מוגבלות ולא נפרדות והמגביר או המפריד מדה אחת מהן או מוסיף עליהם או גורע מהם נקרא קוצץ בנטיעות ועונשו גדול כאלישע אחר אמנם מן המדות האלה ומטה עולם הנפרדים אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד זאת תתבונן במה שרמזתי לך תזכה לסוד הפסוק הזה". והנה דרך קבלתו כאן כדרך בעל שערי אורה בפירוש המדות וכנוייהם.

(1) המאמר הזה מובא גם כן בספרו של Galatinus: De arcanis Catholicae veritatis (דפוס פרנקפורט 1603 עמ' 62—65).

פרק ז': ס' אבני זכרון.

בניסן תרפ"ז קנה הרב ש. אסף בחברון כ"י בשכיל ספרית האוניברסיטה הנמצא שם כעת בסימן 8° 404. כ"י זה חסר בראשו ויש בו סימני דפים עתיקים שמתחילים מ"א, וא"כ קדמו עשרה דפים שהכילו ההקדמה ותחלת החלק הראשון. וכן חסר בסופו, וכעת נמצאו בו 140 דף בכתיבה רבנית ספרדית יפה, בערך מהמאה הט"ז, ובתבנית 18 : 121/2 צ"מ. ונראה שנכתב כמארוקו. בכל הספר אין רמז לשמו או לשם מחברו, ואין פלא בדבר מאחר שההקדמה חסרה. להלן אקרא כ"י זה בקצור כ"י י'. חבר ורע לא מצאתי לספר זה שמיד משך את תשומת לבי אליו מרוב חשיבותו. רשימות כתבי היד של הספריות המפורסמות לא ידעו עליו ולא כלום. ואולם כאשר זכיתי לעבור על כתבי היד שבאוסף החכם גאסטר הנמצאים כעת בכרוטיש מוזיאום ועוד לא נגמרה מלאכת הרשמתם, מצאתי בו שני כתבי יד שהם מעניינים. האחד, כ"י גאסטר 956 (117 דף בכתיבה רבנית ספרדית, אמנם לא יפה כמו זו שבכ"י י', בערך מאותה התקופה) מכיל גם הוא את נוסח הספר הנמצא ב"י, וגם כאן חסרים הדפים הראשונים, כמעט בדיוק עד המקום שגם י' פותח בו, וחסר בסופו. מלכד זה נכרך הספר שלא כסדרו וסימני הדפים ניתנו עליו בסדר זה, וגם אם מסדרים אותם כהוגן כפי שאצוץ להלן יש בו חסרונות גדולים בשלשה מקומות, אבל בכ"י י' נמצאים כל הדפים החסרים כאן. לעומת זה יש בו תוספת בסופו, כחמשה עשר דפים יתר על מה שנמצא ב"י. וניכר ממנו שהספר נתחלק לכל הפחות לחמשה חלקים; י' נפסק בדפים האחרונים של חלק ב', וכאן נמצא עוד ח"ג וח"ד ורמז כבר במקום אחד למה שעתיד לבאר בחלק החמישי, אבל לא נמצא כאן. אחרי שטרחתי לחקור ענין הספר, ראיתי שסדר הדפים הנכון הוא: דף 1—48 (חלק ראשון); חסר; דף 64—69 (סוף ח"א ותחלת ח"ב); חסר; דף 101—117 חלק שני (על כתר וחכמה); חסר; דף 49—63 (סוף בינה בדרך כלל וכולה בדרך פרט); חסר הרבה; דף 70—89 סוף חלק שני; 90—100 חלק שלישי ורביעי. ואולי שנו בינתים את הכריכה על פי הסדר הנכון שהצעתי שם בשעתו, עכ"פ מוכרח אני להביא דבריו על פי סימני הדפים שמצאתי בכ"י בעברו עליו. על כה"י השלישי, גאסטר 720 שמכיל חלק מהחלק השני של ספרנו אדבר למטה, ואולם גם בו אין זכר לשם הספר.

הספר הוא מעין נסיון להקיף כל השאלות העיקריות של הקבלה העיונית, לא בדרך שקלא וטריא אלא מתוך אסיפת החומר העיקרי והחשוב בעיני המחבר

שמִּצְאוּ בספרי הראשונים. מתוך נתוח המקורות שהיו לעיוני, ניכר שתכר את ספרו בין ק"ם ור' בערך, וספרו ביחוד בשני חלקיו הראשונים הוא אוצר כלום לדיעת ספרי הראשונים הואיל והמחבר ראה וקרא עוד כמה וכמה ספרים שאכרו מאתנו בצוק העתים, וכיחוד חשוב החלק הראשון שבו העתיק דבריהם מלה במלה ומזכיר את מקורותיו בדיוקנות מספקת. בחלק זה אין שנויים בין נוסח י' ונוסח ג' (גאסטר 956). חלק זה מוקדש לשאלות תורת האצילות, יחס האין סוף לספירות ולסודות הכרוכים בזה, (וראה מה שהעתיק מדבריו על מהות החלק הזה בעמוד הבא) וכולו לקוטים מספרי זולתו ואין בו כלום מהמחבר המאסף מלבד סדור הלקוטים וכחירתם. ואנתח תוכנו כאן על פי כ"ו י'.

המחבר התחיל דבריו, כמו רמ"ק בפרדס רמונים ור' מאיר בן גבאי בעבודת הקדש, מתוך ברור תורת ספר יצירה לפי הבנת המקובלים הראשונים, שכן קשרו דעותיהם העיקרוניות על תורת האצילות עם ס' יצירה.

דף ו (ו"א בסימן ישן) מתחיל באמצע מאמר מס' מערכת האלהות (פרק שלישי, דפוס מנטובה דף ל"ו ע"ב באמצע והלאה) על תורת האצילות, ובדף 2^a למעלה מסיום ברמיזה "עין שם עד סוף הענין שכתב במערכת השמות ומשם תראנו כי לא רציתי להאריך אלא מקצר ועולה". וממשיך כאן מיד, "והרמב"ן כתב בפירוש ספר יצירה ומעתיק כאן עד סוף דף 5^b את כל פירושו לפ"א של ס' יצירה, ולענין הפירוש הזה אקדיש חקירה מיוחדת בפרק הבא וגם אדפיסנו שם. אחרי זה בא, "והרב הגדול האשכנזי כתב בפירוש ספר יצירה" ומעתיק כאן עד דף 15^b את לשון הקדמת הפרוש על ל"ב נתיבות החכמה המיוחדת להראב"ד (וכבר הארכתי על מחבר הפירוש הזה בפרק הראשון מהחקירות האלה). ויש בנוסח זה שנויים עצומים מהנוסח הנדפס וכיחוד תוספת רבה מאד במספר כמה דפים בפירוש הנתיב הו"א, הכ"ו (שלישה דפים תוספת!) הל' ול"ב (על תוספות אלה כבר דברתי בקצור למעלה בפרק ב' עמ' 39). התוספת לנתיב ל' מכללה פירוש שלם ל"ג מדות שהתורה נדרשת בהם, שהם ענינים "נסתרים ונעלמים ונמשכים מעתיקא דעתיקין שהוא אריך אנפין"—כלומר י"ג מדות אלה דומות לדעתו ל"ג מדות הרחמים, "תקוני דיקנא" של האריך הנדרשים באדרא רבא. ואין הפי' הזה הוא שהשתמש בו בעל ס' הפליאה. ותוספתו לנתיב הל"ב כבר הזכרתי למעלה בעמ' 4), ומסיום ברמיזה למעשה בראשית שלו.

(1) אזכיר כאן שמות חמשים השכלים שהם ג' שערי בינה לדבריו (דף 15^b): "השער הראשון נקרא שכל קדמון, ב' שכל קבוע ג' שכל נאצל ד' שכל מופלא ה' שכל מתנוצץ שכל צח ז' שכל מצוחצח ח' שכל מזהיר ט' שכל מקדיש י' שכל מאיר י"א שכל בהיר

מיד אחר זה ממשוך המלקט: „והרב הירושע דמן עכו כתב בפירוש
ס"י ז"ל" והנהו מעתיק כאן מדף ב¹⁵ עד א³³ כל לשון פירושו של ר' יצחק
דמן עכו על כל פ"א מס' יצירה שלא ידענו עד עכשיו אפילו על מציאותו כ"ש
על תוכנו. וכמעט כל פירושו מיוסד על פירוש ר' יצחק סגי נהור, („החסיד" סתם)
שמעתיק אותו מלה במלה ומפרש ומרחיב את דבריו, וערכו לעבוד מדעי של
פירוש החסיד גדול מאד. גם הביא כאן את „פירוש מעשה בראשית" של החסיד
(דף 17^a) ובאמת מצאתי אותו ב„לשון החסיד" שר' אשר בן דוד בן אחיו של
החסיד ר' יצחק מזכיר ב„קצור ענין מעשה בראשית" שלו שגליתו בכ"י פאריס
353 דף ב³⁰. גם כאן כמו בס' מאירת עינים, אוהב ר' יצחק דמן עכו לדבר
בגוף ראשון (דף 17^a): „ואני הצעיר יצחק דודיע מן עכו השותה בצמא את דברי
צעיר תלמידיו כ"ש את דברי עצמו אומר...“ או, בכ"י גאסטר במקום אחר:
„וזה"ב דעת"ו אומר" כמו במאירת עינים). לפני ר' יצחק דמן עכו היה עוד נוסח
יותר מלא מס' העיון, כי יאמר על ענין האבנים שבס' יצירה „אם תרצה לעמוד
על זה הענין בדרך ארוכה עיין בספר העיון לרב חמאי ז"ל, ואין זה אצלנו. גם
קבל את תורת השמיטות של בעל ס' התמונה, כי יאמר בפירוש (כדף 28^a)
אחרי שפירש ענין סוד השמיטות שהעולם הזה השמיטה שאנו בה, הוא מספירת
הגבורה, כדעת בעל התמונה. בסוף פרק א' מפסיק המלקט את העתקתו ומעיד
„והחכם הזה פירש בארוכה בפרקים הבאים בענין כ"ב אותיות ומשם יראנו הזוכה
אליו לפי שלא רציתי להאריך אלא לקצר... שלא באתי בחלק הזה אלא
לעוררך בענין עילת העילות יתברך ובחלקים אחרים שמדבר בחלק כל
ספירה וספירה שם אכתוב בע"ה כל ענין וענין במקום הראוי לו". פירושו של
יצחק דמן עכו היה על פי עדות זאת ספר גדול וחבל על דאברין.

דף 33^a-34^b מכיל שתי התשובות המיוחסות לר' האי גאון על תורת
הספירות והמאורות, שנדפסו בס' פרדס רמונים ועוד כמה פעמים. אחרי זה מדף
35^a עד 49^b מעתיק מתוך ספר מה ש„הרב רבינו שם טוב גאון כתב בתשובת
שאלה זו" והתשובה הארוכה הזאת על יסודי תורת האצילות מתלמידו של

י"ג שכל מטהר י"ד שכל קדוש ט"ו שכל קדיש ט"ז שכל מאחו י"ז שכל מנהיג י"ח שכל
מאציל י"ט שכל מלביש כ' שכל מתלבש כ"א שכל מבואר כ"ב שכל החכמה הקדומה כ"ג
שכל הבינה כ"ד שכל המדע כ"ה שכל היראה כ"ו שכל הגדולה כ"ז שכל הגבורה כ"ח שכל
התפארת כ"ט שכל הנצח ל' שכל הכבוד ל"א שכל ההוד ל"ב שכל ההדר ל"ג שכל האמונה
ל"ד שכל הסוד ל"ה שכל היסוד ל"ו שכל המלאכה ל"ז שכל העוז ל"ח שכל הנגה ל"ט
שכל הכבוד מ' שכל כסא הכרוב מ"א שכל חדרי המרכבה הגדולה מ"ב שכל התבונה מ"ג
שכל אופן הגדולה מ"ד שכל המדה מ"ה שכל השיעור מ"ו שכל מתכונת הגוף מ"ז שכל
נאמן מ"ח שכל מחדש מ"ט שכל מפורש" — ושער חמשים מכיון שלא נגלה למשה. אין
לו שם כאן. (שם שער י"ב חסר בכ"י).

הרשב"א בעל ס' בדי הארון לא נודעה לנו עד עכשיו ונשכחה כנראה לגמרי מלבד שנדמה לי כי ר' שם טוב בן שם טוב השתמש בה בס' האמונות ובספרו השני הנמצא בכ"י בכרוטיש מוזיאום 771. וזאת תחלתה: "ידיד נפשי הנכון גם כי קשה עלי מאד לכתוב במגלת ספר בענין יסודי הנמצאים ושורשיהם מעומק הענין ודקותו וקוצר השגתו עד שהיא עולה במיעוטה אמנם חוץ אהבתך אשר אינה תלויה בדבר הרשני לרשום ולכתוב קצת דברים אשר הם התחלה ליכנס בדרכי הנבואות כאשר קבלנו מאבות הראשונים עד מפי ארון הנביאים מרע"ה". ודרכיו בתשובה הזאת הדנה באריכות על סוד שורש כל השרשים ויחסו לאצילות וכיחוד לכתר עליון קרובים מאד לדרכי ספרו בדי הארון המונה לפני מכ"י אוקספורד. ואקוה להביא תשובה זאת בדפוס בהודמנות אחרת שכן היא ראויה לכך. אחרי הקדמה מדברי הפילוסופים וכיחוד מדברי הרמב"ם בספר המדע על הסבה הראשונה עובר לקבוע מהות הספירות שהן לדעתו כאן, "כלים לשורש כל השרשים", ומכאן והלאה מתוכח באריכות על שאלת יחס כתר העליון לשרש הכל, מתוך ספר הבהיר ושאר ספרים, וקורא את הזוהר כאן (דף ב' 37) ספר רשב"י ו"מדרש רשב"י" ומעתיק ממנו כמה דברים ארוכים מכל החלקים מלבד התיוקונים ור"מ, כמעשהו בס' בדי הארון שלא הזכירו רושמי הספרים עליו שגם בו מביא כמה דפים מספר הזוהר. מלבד זה נזכרו גם כאן כל אותם הזיופים העתיקים שכמובן לא הוא זייפם כי סגנונם יותר קדום, שהובאו גם בספר בדי הארון ומשם עברו לבעל ס' האמונות ולשאר מקובלים¹). מלבד זה היו לעיניו פירוש ספר יצירה לרשב"י (דף 38^a), ואין כוונתו בזה לאותו הפירוש על עשר הספירות המיוחס ל"החכם הגדול רשב"י" בכת"י בריט. מוז. 771 דף 108^b ואילך. וכן פירוש ס' יצירה להרב החסיד ר' יצחק סג"ל נהור. בדף 38^b: "וחפשתו בכל הספרים שבאו לידי אם כתר עליון הוא שורש כל השרשים ומצאתי מחלוקת בין המקובלים האחרונים, אבל הרמב"ן ז"ל אמר שלמעלה מן הכתר הוא שורש כל השרשים. אבל לדעת הרוב י" ספירות מכ"ע התחילו... וכמה ימים מי"ב שנים ועד עתה השתדלתי להבין במדרשי הקבלה לדעת אם בכלל המעלות שבכתר עליון אם שורש כל השרשים שם ומעומק לשון מדרש רשב"י לא יכולתי להכריח בדבר עד לאתר זמן... לכן הנני אומר בפחד וברעדה בזיע ובחלחלה כי כתר עליון הוא דמיון כלו... וכן נראה לי דעת רשב"י ז"ל". והוא מוכיח דעתו מן האדרא רבא. ודעתו לפתרון השאלה היא שאמנם א"ס למעלה מכתר אבל גם כתר עליון אינו נכנס במנין עשר ספירות ודעה זו קבלה ממנו ר' שם טוב

(1) דף 37^b "מצאתי בשם חכמי הישיבה של מתא מחסוא" (נדפס בס' אמונות) ובדף

42^b "בשם ר' יהודה החסיד שקבל מגאוני ישראל ממתא מחסוא מצאתי לשון זה" וגם הוא נדפס שם.

בן שם טוב בס' אמונות. ובדף ב' 42 מתחיל בפירוש עשר ספירות, כפי סדר ס' יצירה ושל רשב"י ז"ל זר' אליעזר הגדול והקדמונים, כלומר מחכמה כספירה ראשונה שבמנון למטה, אולם המלקט לא העתיק כאן אלא דבריו על החכמה בלבד שהם מענינו והפסיק וכל יתר דבריו נאבדו מאתנו, וכפי שניכר מלשונו על ספירה זו, דבר על כל ספירה וספירה באריכות ואין כאן, "תשובה" קטנה או יותר גדולה אלא ספר גדול על תורת הקבלה מר' שם טוב ן' גאון, שחברו על פי דעות הזוהר.

ראוי להזכיר כי גם כאן קורא את הזוהר (או את מחברו רשב"י) בשם אור ישראל סתם ("ומצאתי לאור ישראל זה הלשון") והוא הכנוי הנמצא בשמוש זה גם בס' הנפש החכמה לר' משה די ליאון סימן נ"ב. "ספר פלאי" (כ"י ג' ספר פאלי) שממנו בא מאמר ארוך בדף 44 הוא ספר מעין החכמה מחוג ס' העיון ונקרא כאן על פי המלאך הנזכר בהקדמתו. בכלל כל הספרות מסביב לספר העיון חבה יתרה נודעת לה מצד ר' שם טוב ויש הרבה תועלת בדבריו להבנת הספרות הזאת הקשה כ"כ. בדף ב' 46 "פירוש תפלות להחכם הגדול בחכמה" הוא פירושו של ר' עזרא הנמצא בידי מכ"י. האדרא זוטא נקראת כאן 47^a "צוואתיה" של רשב"י בנגוד ל"אדריה". חלק אחד מהזוהר בא כאן בשם "מעשה בראשית לחכמי המשנה" והוא אחת מן ה"מתניתין" שאבדו, שכן קוראים גם ל"מתניתין" הנמצא אצלנו בתחלת הזוהר חדש דף א' ע"ד בכתבי יד רבים שנמצאת בהם כחטיבה בפני עצמה "עשר ספירות לחכמי המשנה" (1). בסוף החלק הנשמר כאן מביא גם את לשון פירוש הרמב"ן לס"י במשנה הראשונה.

אחרי זה סדר המלקט מדף ב' 49 עד ב' 50 ההקדמה השלושית מפיו ר' עזרא לשיר השירים. בכ"י ן' קורא אותו ר' עזריאל אבל בכ"י ג' דף 44^a נקרא "הרב הגדול רבינו עזרא רבו וחותנו של הרמב"ן". הידיעה הזאת המקשרת את שני החכמים האלה בקשרי משפחה, יחודה במינה היא, אלא שכנראה נשתבשה כאן מתוך גירסא אחרת הנמצאת גם בכתבי יד אחדים מפירוש התפלות של ר' עזרא, למשל בכ"י פארמא, פרו 105 (שטרן 46) נאמר בראש פירוש התפלות "מהרב ר' עזרא ז"ל שהיה מקובל עם חתנו ר' עזריאל זצ"ל", וזאת היא ידיעה יקרה המלמדת אותנו שר' עזרא היה זקן בהרבה מר' עזריאל, וזה מתאים לכל מה שיוצא מחקירת ספרי שניהם, ואולי יש לסמוך גם על העדות הזאת על קשרי משפחתם שנשכחו אחרי כן?

אחרי זה מביא המעתיק בדף ב' 50 מאמר נכבד שאיני יודע מקומו ולא שם אותו, פלוני אלמוני" שמספרו נעתק, וז"ל "והחכם הגדול פלוני אלמוני

(1) כן הוא בכ"י פאריס 335 ועוד 843 דף 42, 835 דף 14; ניו יורק (בית המדרש וכו'), כ"י הברשטם 463^b 25 25; קמברידג' 645¹. Add.

כתב ז"ל גרסינן בפרקי ר' אליעזר קודם שברא הקב"ה את העולם היה הוא ושמו אחד, תמצא כי השם מורה על אצילות השמות אשר עליהם נאמר קץ שם לחושך ונתן להם גבול ומדה כי אמר לעולמו די וגם שם נעשה מאותיות המורות על ענין השעורים, ובעילת כל העילות לא יוחם (!) וגבול והתחלה וסוף ולא שיעור ולא מדה ה"ו וההיתר בזה הוא על זה הדרך. האמת הוא שמלת שם מורה על עשר ספירות ובעילת כל העילות ישנן נעלמות לא גלויות והם בו בכמש ולא במש נבדלות ממנו ולא נבדלות נתפסות ולא נתפסות רצוא ושוב כזוהר היוציא (!) מהמים אליהם ישוב וכשלהבת היוצאה מהגחלת כד"א ורוח אלהים מרחפת על פני המים הרוח המלוכלח אשר אצל המים כי מהם יוציא ואליו ישוב ונקראת חשך כי לפניהם נחשך כל האור מהאור וגם השם הוא אמצעי בין עילת העילות ובין האצילות שאם לא כן יש תימה גדול אחר שכל דבר ואצל דונה לו ועוד איך ימשך ממי שאין לו התחלה וסוף ולא הנבלה ולא שיעור ולא תמורה ולא דבר מכל אלו איך יצא ענין הפכו לו אבל יותר זה במ"ש שכזה השם ובאמצעותו האציל עשר ספירות נגלות הנקראות אויר נתפס ומפני שהעשרה ספירות האלה הנעלמות היה חפץ אלהי שותגלו דוגמת העליונות זולתי שאלו בעלי גבול ושעור מצד עצמם לא מצד המאציל ות' ואמר בעל ס"י ע"ם בלוימה עשר ולא אחד עשר פירוש כי לא יכנס הכתר במנין כי הוא נעלם על כל נעלמים וכמו שבעילת כל העילות אין ליחס בו לא מספר ולא גבול כן בכתר אין להפרידו ממקורו ולזה אין אות שיורה עליו כי האות מורה על דבר שהמחשבה תופשת בו והמהשבה אינה תופשת כי אם בדבר מוגבל, ואין רמז לו כי אם קוץ היוד בלבד לומר שיש למעלה מהכתר עילת העילות אשר אינו מוגבל ולא למעלה מהחכמה הכתר עז"ה ונתגלה בחכמה כמו שיוד אינה נעשית עגולה כי אם בעלת שטח גלויה מעט כי שם יורד השפע דרך אותו הגילוי וכמו זה כן זה ולז"א עשר ולא אחד עשר כמו שעילת העילות הוא אחד ואינו במספר ולא בגבול ומדה כן הוא הכתר שהוא האחת עשרה והדעת העליון אשר מבינייא מכין החכמה והבינה ישלים למספר י"א לפי דעת רשב"י ז"ל כי בכל מקום שמדבר בכתר אומר דעת עליון והתפארת נקרא דעת תחתון ואמרו בס' יצורה אם רץ לבך שוב למקום שלכך נאמר רצוא ושוב והבן כי הם סתרי סתרים ועם זה נתבאר סוד הקליפות כי נעשו מצד הנגדיות אשר לאצילות עם עילת העילות כי זה אינו תחת גבול ומדהולא מוגבל ונותן גבול ומדה ומצד הקץ והגבול נקראו הקליפות קץ הימים ואסור לזלזל בהם כי טובות הנה כשהן במקומם שהם נאחזו בכנפים והכנפיים בכינויים והכינויים בשמות ומהם נבראו כל הדברים בעלי הגשמות והבן כיצד נבראו הקליפות כי מיד עם הכתר נברא קליפתו כי הקליפה קודמת כל דבר כמו שהיצה"ר קודם והקליפות הוא מצד הגבול

אשר ניתן לאצילות והקליפות נעשו רעות כשיוצאות ממקומם ורוצות ליכנס
בנסתר להם שלא יכנסו ולזה צריך שלא יכנס בעילת העילות דבר ולא מספר
מהטעם שאמרנו. וכן מוסיף שם עוד עניינים אחרים על סוד הקליפות והיכולותיהם
והמלקט מסיים מבלי להביא כל סימן של סיום המאמר ברמיזה לחלק ספרו העתיד
לדבר על סוד ההיכלות האלה, „כי לא באתי בחלק זה כי אם לעוררך על ענין
העילה יתברך. וקשה להניח שהמקלט בעצמו הוא אותו, החכם הגדול פלוני
אלמוני“ (וגם בג' נקרא כך).

בדף 52^a אחרי הפרק ההוא בא סיכום המסקנות שהמלקט העלה מכל
דברי המקובלים שקדמו ובעיקר „שכולם מסכימים בראיות ברורות ודברים נכונים...
שעילת כל העילות למעלה מהכתר וכל מה שדברו החכמים ונשאו ונתנו אינו
כי אם בעשר ספירות שהם כבוד נאצל לצורך העולמות ומוציאים לפועל מה
שיש במחשבה העליונה והספירות הם כוחות שכליות רוחניות מאורות דקות
וזכות פנימיות מזהירות זוהר הנפשות וכבוד יתברך ויתעלה שוכן בתוכן ולזה
נקראו כולם יחד שכינה שר"ל שוכן י"ה, ודע כי הספירות שהם עצמו של הקב"ה
כ"ביכול כמו יסודות אדם באדם והבן כי על כן אמר הנביא יחזקאל כמראה
אדם עליו מלמעלה, ראה דמות הכבוד כולו על יד אמצעיים רבים. ומוסיף לזה
הערה: „ואע"פ שאין דברי צריכים חיזוק והיה די כמה שכתבנו בדברי החכמים
הנזכרים למעלה, עכ"ז ראיתי לכתוב בכאן עניינים נוראים ונפלאים מחזיקים
הענין מצאתי בספר התיקונים לבוצינא קדישא... רשב"י ז"ל ותראה איך הסכימה
דעתם של החכמים הקדושים הנזכרים למעלה לדעת הקדוש רשב"י ז"ל אע"פ
שלא בא לידם ספר התיקונים שלא נתגלה בימיהם... ואע"פ שיש בהם
מהחכמים שנתגלה להם ספר הזוהר כמו שנראה מדבריהם, עכ"ז
ספר התיקונים שחבר רשב"י ז"ל בידו לא בא לידם, לפי שם הזוהר
הוא חיבור החכמים שהיו בדורו וגם מה שבאו אחריו ולפי זה גלה רשב"י
ז"ל בחיבור זה מה שלא גלו חכמי הזוהר בחיבורים האחרים.“
דברים אלו מעידים שלמלקט הזה היתה עוד קצת הרגשה בקרתית, והרגיש
שהתיקונים נבדלים משאר חלקי הזוהר (לרעיא מהימנא אין זכר אצלו), וכן ראה
על נכונה, שגם ר' שם טוב ׳ן גאון עוד לא ידע את תיקוני הזוהר, ובאמת
עובדה היא שלא שמו לב אליה למדי, שכל הראשונים שמביאים בספריהם לשונות
רבים מדברי הזוהר בדור שלאחרי התגלותו, כמו ר' מנחם ריקאנאטי, בעל לבנת
הספיר, בעל ס' מראות הצובאות ואחרים אינם מביאים אף מאמר אחד מהרעיא
מהימנא ומהתיקונים!

ככ"י גאסטער חסרים דפים אחרים מיד אחרי תחלת המאמר הראשון
מס' התיקונים (שהוא מאמר „פתח אליהו“ הידוע בראש התקונים), וההמשך

באמצע הלשונות מהתיקונים נמצא שם בדף 64. כאן מביא (בי' דף 55-56) כלשון ס' התיקונים את המאמרים שנדפסו בטעות בזהר בראשית דף כ"ב עא"ב שכבר הרגישו רבים שאינם מהזהר עצמו, וכאן נמצא עם המשך ארוך שאינו נדפס עדיין, עד כמה שאני יודע. בי' אין כל סיוס מיוחד לחלק הראשון אלא רק „תם ונשלם ח"א" בלבד, אבל בג' נמצא כאן עוד (69^b) „הנה קבצתי לך עניינים נפלאים מס' התיקונים שהיו מפוזרים אהת הנה ואחת הנה ... וכל דבריו מכוארים עם העניינים שהקדמתי משאר החכמים ולא יכולתי לבאר העניינים האלה כחפצי כי פחדתי לדון דבריו יותר ממה שכתבתי והש' יכפר בעדי. נשלם חלק ראשון”.

„החלק השני — כן דבריו בפתיחתו — מדבר בעשר ספירות בלימה בכל ספירה וספירה בחלק הראוי לה בדרך קצרה ובסברא נכוחה, ועל גדול החכמים סמכתי ולשונו תפסתי שאם באתי להאריך בכל ענין וענין לא יכולנו נייר והמועט מחזיק את המרובה כי החכמה הזאת נוראה ודעתינו בה קצרה”. ומי הוא גדול החכמים הנרמז כאן אשר „לשונו תפס” ? מכיון שתשובתנו על שאלה זו תהיה אחרת מהתשובה שהמלקט בעצמו רומז עליה נקדים מלים אחדות להבנת דרכי החלק הזה. כל י' הפרקים על הספירות בחלק זה נחלקים לשני חלקים כל אחד ואחד: בראשון בא באור „בדרך כלל” ואחר כך באור „בדרך פרט” שהוא מכול את פרטי הכנויים. אמנם יש כמה כנויים נדרשים גם בחלק הראשון ויש כאן לפעמים כפל דברים לפי הענין, עד שנראה כי אולי משני מקורות שונים שאב המחבר את החלקים האלה. ובאמת — החלק הראשון נמצא עוד כחטיבה שלמה בפני עצמה בכ"י גאסטר 720⁶ שהוא כה"י הנרשם ברשימת שוואגער את פרענקל י"א (אוצר כלי חמדה, הוסיאטין תרס"ו) בסו' 349 ונקרא שם „פירוש עשר ספירות בדרך כלל כתוב (?) ימניות פנימיות מוחות תוכיות קדושות לכיות מהורות” ותופש שם דף 239^a עד 265^a. הנוסח איננו משוכח ביותר ובאותם החלקים שנשמרו מזה בג', הוא עולה בהרבה עליו, בשעה שהמעתיק בכ"י י' (שאין בו חסרונות דפים רבים כמו בג') קצר בחלק זה כמה רמיוות שיש להן ענין לתולדות הספרות. דרך הפירוש הזה הוא שונה מן הקצה אל הקצה מהחלק המפרש אח"כ את כנויי הספירות בדרך פרט, ואעמוד עליו עוד ביתר דיוק. אבל מהו החלק השני? המלקט יספר לנו דעתו על זה בסוף דרך הכלל של ספירת הכתר ואעתיק לשונו על פי הנוסח השלם שבג' דף 103^a): „עד כאן בדרך קצרה דרך כלל ועכשיו ראיתי לסדר בכאן כל השמות וכל הכנויים הנמצאים לספירה הזו דרך פרט למען ירוץ קורא בו כמו שהוצאתי

(1) בי' דף 65^a נאמר רק „עד כאן בדרך קצרה מה שראיתי לכתוב בספירה הזאת בדרך כלל, מעתה אכתוב פרט” ותו לא מידי!

מספר האורה אחת לאחת למצוא חשבון, וכן אעשה בכל ספירה וספירה למען יהיה הספר הזה כולל כל עניוני הקבלה. ואעפ"י שאכתוב בתוך דברי ספר האורה עניונים אחרים מספרי הקדמונים ולא אזכור שם כל אחד ואחד כמו שעשיתי בחלק הראשון, לא עשיתי זה משום ווהרא ח"ו אלא להקל על המעיין בספר הזה כי יודע כל שער עמי כי לא חדשתי דבר מעצמי אלא מה שמצאתי בגנזי הקדמונים כתבתי". וכן עוד הפעם בתחלת פירוש המלכות בדרך פרט (ג' דף 75^ב) "ועתה אסדר השמות והכנויים שיש למדה זאת על הסדר כדרך בעל ספר האורה". ואם גם בכ"ו ו' אין זכר כאן ל'ס' האורה (כלומר ל'ס' שערי אורה הידוע) על כל פנים נראה מסגנון דבריו בפרק הראשון, כאלו אין אלה הם הוספות מאיזה מעתיק מאוחר. ועל פי זה היונו אומרים שר' יוסף גיקאטיליא בעל ספר האורה על כנויי הספורות הוא הוא גדול החכמים שהמלקט תפס את לשונו — ומה נתמה בראותנו כי אין כל צד שוה בין דרכו כאן ובין דרך ספר האורה, ולא זו בלבד אלא כל החלק הזה על דרך פרט הוא הוא ספר השם המיוחס בטעות לר' משה די ליאון ונתחבר מאיזה ר' משה אחר בערך בשנת ק"י 1) ומחברו הוא "גדול החכמים" אשר לשונו תפס מלה במלה מראש ועד סוף, והוא דבר פלא כי איך נאמר שסופר בור שלא ראה את ספר השם חשב את ס' שערי אורה למקורו של המלקט ושם את דבריו בפי המלקט עצמו — שאם כן הוא, למה לו כל המליצות המיותרות בפי איש אחר. ומאידך גיסא קשה להאמין על המלקט הנאמן מאד בכל דרכיו בשאר חלקי קבוצו, כי בא להתעות את הבריות וכדי להסתיר את מקורו האמתי בחר בלשון ערומים ועשה את עצמו כאלו מתקן ספר האורה משאר ספרים. ואם אשקול ספקות אלו, גדול נם האחרון מהראשון וקלה בעיני התמיה הראשונה מהשניה. ואומר כי גם המלקט לא ידע מי המחבר האמתי של ספר השם ולכן לא פירש את שמו וקראו רק גדול החכמים ועל ספר האורה לא חלם. והוא צירף את שני המקורות השונים והיו לאחדים בילקוטו. החלק על דרך הכלל הוא מקור נכבד לכמה ידיעות, ויש לשער שנמצא עוד בכתבי יד אחרים אלא שלא השגיחו בו. הוא מתחיל: "הספירה הראשונה כתר היא נקראת סוגרת ומסוגרת לפי שהיא מוקפת מכל צדדיה ומכותרת וכך!! והיא מכתרת לשאר הספירות, אמרות ה' אמרות מהורות, ודרך ליכנס לתוכה, לא ידע אנוש ערכה, זולתי שאנו יודעים שהשניה נאצלת מהראשונה ובמקום שמסיים השנייה כלפי ראשונה הם התחלת הראשונה, זהו מה שאנו משיגים ממנה והיא השגה שאין סוף אל רוממותה ארוכה מארץ מדה" וכן הלאה בדרך חרוזי מליצות 2) בחלק גדול מכל הפירושים הללו.

(1) עיין מאמרי בקרית ספר א', (תרפ"ד) עמ' 45—52. והספר נדפס בוויניציאה שס"א.

(2) וזה לשונו על הרצון: "והוא [כ"ע] קודם בריאת העולם היתה בתכלית השווי בק

בסוף כל ספירה וספירה מונה בעל הפירוש הזה את ה"שמות" הקדושים שמות מלאכים ושרי האצילות הנערכים אליה זה "משמשים לספירה" היא. כאן השתמש הרבה בשמות שמוצאם מס' ברית מנוחה ומספרים הקרובים לו כפי שאזכיר להלן. גם מצוייר למעלה מהשמות האלה בכל פרק שם הוי"ה בציוור עיינין כלומר בכתב מסתורי הידוע מהתשובה המזוייפת על שם ר' הארי גאון מפי ר' חנוניא איש ירושלים¹); והמלקט שם כתיבה זו בסוף כל פרק ופרק אחרי מניין המצוות התלויות בספירה (הלכות גם הוא עוד מס' השם). רוב הרמיזות לספרים אחרים שנמצאו בפירוש הוא על דרך הכלל, נשמטו ע"י המעתיק ב"י שלא ראה בזכירת סתם שמות כאלה תועלת, כנראה, אבל בשני כתבי היד שבאוסף גאסטר ישנן.

בסוף הפרק על הכתר מוסיף בג' דף ב¹⁰⁶ (ליתא ב"י ומקצתו נמצא גם בכ"י גאסטר 720 דף ב²⁴²) הערה ש"אין כוונתי בספר זה לדבר בעניין השמות וכל הרוצה לעמוד על סוד אלו השמות²), יעיין בס' ברית מנוחה ובספר החשק ובס' השיעור לר' ישמעאל ובתפלת ר' נחוניא בן הקנה ובתפלת רב המנונא סבא ובתפלת השער וכך וכו' ובספר העיון". יש לשאול מי הוסיף כל הרמיזות האלה, מלקט הספר או המחבר הראשון של הפירוש בדרך כלל? מתוך העובדה שגם בשאר החלקים (למשל השלישי) יש רמיזות מעין אלה ובאותו הסגנון, נראה שהם באמת מעשה המלקט, אלא שנמצאו ג"כ בכ"י גאסטר 720. כנראה מצא המלקט בראשונה רמיזות מעין אלה בספר הקטן שהוא שהכניס לתוך ילקוטו והושפע ממנו וקבל מנהגו ומכיון שגם הוא עוד ראה לפניו את הספרים הללו, היה ביכולתו לדבר גם הוא בסגנון זה. טבעו של המלקט הזה אינו נותן מקום לשער שהוא בעצמו חבר באמת את פירוש הספירות בדרך כלל, שאם כן לא היה מצרף לו ספר אחר כמו ספר השם ההורס בהרבה פרטים את דברי הפירוש הראשון הזה.

המיצוע מתמצעת לשום צד אינה נוסעת ותחפץ בתוכה מסותרת כשלהבת בגחלת נקשרת, וכשהופיע הרצון ונתפשט החסד העליון נתגלו הספירות כל אחת ואחת כפי מערכתה... ולה כל מינו בראשית מתייחסים" וכן הלאה על פי דרך האדרות שבזוהר. כמוכן מזכיר גם כאן כמה מכנויי הספירות, לפי שיטתו.

(1) תשובה זאת הנמצאת בהרבה כתבי יד נדפסה בשלמות כנראה רק ב"שורון היו"ל ע"י קאבאק, כרך ג' עמ' 54—57, וסופה עם ציוור השם בכתיבה הזאת המשמשת גם הרבה בקמיעות, נדפס כבר בס' פרדס רמונים לרמ"ק בשער השמות פרק ראשון.
(2) כאן נזכרו אפשסחורון, והודרידאל, ואהדונהי, כלמיה, בואל, פסכר, גבריאלי, סנדלפון, עוזיאלי, וכן לפני זה השמות אראריתא כוון איה ביה גיה וכו' עד תיה, וכן לגבי כל ספירה וספירה, וכן שמות שרי האצילות (סביאל וכו') שהן "כגוף רוחני לאצילות" היא, מדברו ר' יצחק בן יעקב הכהן.

בסוף הפרק על החכמה בדרך פרט הכנים המלקט בכ"י ג' מתוך מקור אחר לוח מלא ענין משמות ל"ב נתיבות החכמה שנמסרו לחנוך וכו' וכו' מסורים לחכמי הקבלה לא לכולם וזאת לזקנים קדמונים חסידים עליון" וכל המאמר הזה ששייך לספרות מסביב לס' העיון ולא נמצא בספר השם, נדפס מתוך איזה כ"י בס' מאור ושמש (תקצ"ט) דף כ"ד ע"ב, וכן נמצא גם בכ"י גאסטר 720 לפני פירוש הספירות הלקוח מספרנו. וזה לשון המעתיק או המלקט בסוף המאמר בכ"י ג' (דף 114^a): „ע"כ ראיתי לכתוב בענין ל"ב נתיבות חכמה עם מה שכתבנו בחלק הראשון ואעפ"י שיש סודות אחרים בענין ל"ב נתיבות, לא רציתי לכתבם בכאן שאין רצוני להאריך אלא מקצר והולך בכל ענין, והרוצה לעמוד עליהם דרך ארוכה, יעיון בס' תולדות אדם ובספר הבזק ובספר הייחוד לר' אליעזר מגרמישא ודי במה שכתבנו.”

בפרק על הבינה מבאר בסוף דרך הכלל את סוד השמטות ובג' דף 49^a מציא שם המאמר שכבר הבאתי אותו למעלה בפ"א (עמ' 11—12) שיש בו שמו האמתי של בעל פירוש ס' יצירה המיוחס להראב"ד, ואין צורך להעתיקו כאן עוד פעם. אבל אעתיק מקצת לשונו על תורת השמיטות כפי שנמצא בו דף 78^{a/b}: „... על ששת ימים אלו אמר הכתוב כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ ופירושו שהבינה התקין והזמין ששת ימים עם השמים והארץ שהם עיקר הבנין ולא שיחסר בי"ת ח"ו כמו שסוברים רוב המפרשים וכיום השביעי שהוא היסוד שבת וינפש וקבלת סדר הימים האלה בשמו שם יש דעות חלוקות יום ראשון לתפארת ויום שני לעטרה ויש דעת אחרת יום ראשון לחסד יום שני לגבורה יום ג' לתפארת יום רביעי לנצח ה' להוד ו' ליסוד שביעי לעטרת. ודע באמת שאין אנו יודעים באיזה היקף אנחנו אם בראשון אם באחרון אם באמצע ולפי דברי החכמים כולם מסכימים שאין אנו בראשון ולפי הפשט ג"כ ממה שרמזו ז"ל בפסוק ויהי אור (כלומר: שכבר היה) ולפי שראיתי אריות שואגים בענין זה לידע באיזו שמטה אנחנו, זה מתחיל מלמטה למעלה וזה מלמעלה למטה ע"כ לא ראיתי לכתוב אותו בכאן כי פחדתי מרבותי חכמי הדור שמא יתפשו עלי וזה לשון מראות הצובאות" ומעתיק כאן באריכות (כשלושה דפים) את כל דרשתו על דור הולך ודור בא שמטה הולכת ושמטה באה, הנמצאת בס' מראות הצובאות בפרשת בהר סיני. בג' מרחיב את לשון הפתיחה במעט ואומר (דף 50^b) על סדר השמטות „יש פנים לכאן ולכאן כמו שהוא מבואר בס' לבנת הספיר (1) ואת לשון ס' מראות

(1) כי בס' לבנת הספיר הולך בשישה אחרת וחושב שם (עיון כבר בתחלת הספר דף א' בדפוס ירושלים, וכן כ"פ בחלק על ויקרא שראיתי בכ"י) שאנחנו בשמטה האחרונה. וגם זאת היא ראייה מכרעת שאין ליחס ספר זה לר' דוד בן יהודה החסיד כמו שעשה בפעולות

הצובאות מביא בפתיחה „ועתה אכתוב מה שאחז"ל במדרש הנעלם במראות הצובאות והואיל וכתוב שם רשאי אני לכתוב אותו בכאן כדי שיהיה לי לזכירה". ומכאן ראה מכרעת שבעל הפירוש בדרך כלל חשב את כל דברי ס' מראות הצובאות כנובעים ממקור המדרש הנעלם, ולכן אפשר להבין שבחלק על ספירת הכתר מביא מאמר מהמדרש הנעלם (1) שאינו לפנינו כוזה בשום מקום, כי מקומו בס' מראות הצובאות, וכן מעתיק בפרק על בינה (בכ"ו י' דף 76^b עד 77^b) כל לשון ה„מדרש הנעלם" על ה' אורי וישעי והם דברי ס' מראות הצובאות בכ"ו קמברידג' דף 30^a והזכרתם במאמרי על ר' דוד בן יהודה החסיד במקומו.

בכ"ו גאסטר 720 נמצאו בספירת החסד רמיזות אחדות שאינן ב"י. בג' חסרים הדפים הללו ולכן אין אפשרות להשוות נוסחתו. בדף 253^a מצינו: „כתוב בספר הלבוש [צ"ל המלבוש] ושנינו בצניעותא דספרא (2) כיון שנתבסמו למעלה כללי האדם של גוף הקדוש זכר ונקבה נתחברו ויצאו מהם התבסמות של כל ונתבסמו כל העולמות עליונים ותחתונים", וכן מסיים שם פרק החסד בדף 253^b בהביאו כמה שמות וצרופים ואומר „לא כתבתי זה כי אם לעוררך כמה עניינים נפלאים בכל ספירה וספירה והרוצה לראות העניינים בארוכה יעיין בספר המלבוש בענין המשמרות". ולא אדע לאיזה ספר כיוון כאן. וכן מביא שם בדף 254^a בחלק על ספירת הגבורה (שנקצר מאד בכ"ו י') בעניין שם בן מ"ב אותיות: „ובתשובת שאלה לרב האי גאון ז"ל שהשיב לגאונים ששאלו ממנו וזה לשונו וששאלתם זאת הודיעה שאמר ר' יהודה [במס' קדושין דף ע"א] מאי היא כבר כתבנו שאין יודעין היאך קריאתו והגיגו באמונה ולא מסרו במסירה בדינו מפי רב מסירה בכוונה שיושב זה ומוסר לזה בקדושה ובטהרה וכל מי שאינו יודע הסדר הזה חשוב כאילו אינו יודעו כמו שהיה מסור מפה אל פה מפי אדון הנביאים ע"ה עד ר' עקיבא ור' ישמעאל בן אלישע כהן גדול עכ"ל ז"ל". ומביא שם פרטי השם הזה כסדרו הידוע (אכגית"ן וכו') ואומר „וצירופם זה (של האותיות האלה מתוך הפסוקים הראשונים שכתורה) על דרך האלפא ביתות כתוב בתשובת שאלה לרב האי גאון כמו שצרפם, וכן

ר' שלמה אהרן וורטהיימר במבוא שלו שם, כי ר' דוד אחז בס' מראות הצובאות בפה מלא בשיטת ס' התמונה: „והקבלה האמיתית שקבלנו איש מפי איש עד משה רע"ה שהשמטה שעברה היא של חסד והשמטה הזאת שאנו בה היא של גבורה ועל כן יתעוררו בה כמה צרות וצוקות" וכן דורש את הפסוק וביום שלישי יקימנו ונחיה לפניו בשמטה הבאה. והוכחה זאת יש להוסיף על מה שכתבתי בשאלת ספר לבה"ס בסוף מאמרי על ר' דוד בן יהודה.

(1) אמר משה למרגלים שחקרו אם ארץ ישראל תחת עץ הדעת כשאר הארצות או תחת שורש הכל הנקרא אי"ן.

(2) בכ"ו י' דף 92^b מעתיק כל המאמר רק בשם שנינו בצניעותא דספרא ואין זכר לספר המלבוש וכן כל ההערה הבאה אח"כ איננה ב"י.

כיארם רב חמאי הגדול ז"ל בספר הפנימיות" ועוד מביא שם שמצא
"בספרי המקובלים שהאומר השם הקדוש אראריתא בשומע תפלה אין תפלתו
חוזרת ריקם ובגנזי רשב"י ז"ל שהשם הקדוש אהיה אשר אהיה הוא נשמה
לאלו האותיות של שם בן מ"ב אבגיתן קרעשטן וכו".

בספירת התפארת מעתיק בחלק הכלל (ככ"י דף 98^a באמצע עד סוף 100^b)
סודות עמוקים על עשר האורות ועשרה המפעלים התלויים באור העשירי שבת"ת
ואח"כ בלי כל הפסק במעבר קטן לשון ס' מעין החכמה על המקורות הנוכעים
מהכתר ופירוש עליהם (עד סוף החלק הכללי). וכל הדברים האלה לקוחים
מ"פירוש עשר ספירות" הישן הנמצא עוד כספר בפני עצמו בכמה כתבי
יד (ובשמות שונים) והשתמש בו גם בעל ספר הפליאה (דף ק"ט ע"א עד ק"י
ע"ד) וגם ר' משה קורדוכירו בפרדס סוף שער הצחצחות, ושניהם מעתיקים
חלק הדברים על הת"ת הנמצאים גם כאן בלי זכירת מקור. בכ"י גאסטר 720
דף 257^a מזכיר את שם מקורו שכן לשונו שם "עיון בספר הסודות בנתיב
זה עצמו שהוא נתיב המהות והמציאות" וכנראה אין כוונתו כאן ל"פירוש
הספירות" ההוא (הנקרא גם ס' סתרי תורה בכ"י שונים) כי בכ"י מינכן 215⁵
הנמצא לפני בהעתקתי לא מצאתי את נתיב המהות והמציאות ברשימת שמות
הנתיבות שהוא קושר אותם עם האורות שבתפארת.

אחרי שגמר פירוש כנווי הת"ת מס' השם, מוסיף (ככ"י י' דף 108^a)
עוד הערות אחדות על י"ג מדות הרחמים, בראשונה לדעת רב האי גאון (כתשובה
המזוייפת הידועה) ואח"כ מביא פירוש זה מר' יצחק סגו נהור שעוד לא מצאתיו
במקום אחר: "ורבינו יצחק החסיד פירש על זה הדרך השם הראשון הוא
מעלת השכל והחכמה, השם השני מעלת הכונה הנמעת כבינה שש קצוות שאינה
עולה למעלה עד רום מעלה כמו החכמה החופפת ועולה עד למעלה, אל כנגד יד
של ימין, רחום כנגד הזרוע מתחת המרפק, חנון כנגד הזרוע העליון שנותרים
עליו התפלין, ארך אפים כנגד האף וכל הפנים, ורב חסד כנגד צד ימין שכראש
והם ד' רהיטי דמוחא כמו ארבעה בתי התפלין, נוצר חסד לאלפים כנגד האמצעי
שכראש ונוצר הוא מלשון נצר מטעי ואמצעי שכראש הולך עד השדרה עד צדיק
יסוד עולם, נושא עון כנגד כתף השמאלי בפרד שהוא נושא חוזק הגוף וגם
כתף הימנית הוא כנגד נושא עון, ופשע כנגד הזרוע השמאלית אשר תחת הכתף
ובאותו הזרוע מניחים התפלין ועל זה אז"ל עון פושעי ישראל בגופם, וחטאה
כנגד הזרוע השמאלית הדבוקה ליד, ונקח כנגד היד השמאלית ומעלת היד הימין
פשוטה למעלה מן הראש כעין נשיאות כפים ומעלת היד השמאלית נתלית למטה
והיינו דכתיב ידיו אמונה ידו כתיב וכתוב וישא אהרן את ידיו אל העם ידו

(1) עיון דברי שטיוונשניידר ברשימת מינכן, מהדורה שניה עמ' 96—97.

כתיב והמבין יבין" ומיד אחרי זה מביא עוד דעת הרמב"ן ז"ל על ר"ג מדות (מפירושו לתורה), ונראה שהמלקט שאב דברים אלה מתוך אחד מפירושי סודות הרמב"ן שהיו לפניו שגם בכל הפירושים הידועים לנו נשמרו לשונות החסיד ר' יצחק. גם כאן רומז בסוף הפרק ל"ס' ברית מנוחה, ואלה הם המלאכים המשמשים למדה זו... ותחת אלו המלאכים כמה מחנות קדושים לאלפים ולרכבות כאשר תמצאם בספר ברית מנוחה והמבקש בספרים ימצא מנוחה" (י' 109^b), וכן בסוף הפרק על הנצח שם ברף 112^a אומר על השם הקדוש יואחצביחון שהוא במדה זו, "אין קץ ותכלית לפעולות זה השם הקדוש ובספר החשק ובספר ברית מנוחה תמצא סודו כי איני רשאי לכותבו".

בפירוש ההוד על דרך כלל טעתיק בפתיחה, "אמרו מקובלים" את כל המאמר על ט"ו המעלות שנאצלו מן ההוד הנמצא בסוף, "פירוש טעמי הנקודות וצורתם" שהדפסתי במדעי היהדות ספר ב' עמ' ק"ה שורה 20 עד סוף הפירוש (כ"י גאסטר 720 דף 260 וירושלם דף 113—114).

כ"י י' גומר בערך בסוף כנויי המלכות מתוך ספר השם לגבי כנוי מטה, ומכאן והלאה נמצא רק בג'. שם העתיק המלקט גם את כל דברי בעל ס' השם בסיום ספרו וגומר בזה את החלק השני.

החלק השלישי (דף 90^a — 95^b בג') מדבר, "בשבעה היכלות אשר תחת המלכות נכונות ובמעשה מרכבה וכסא הכבוד בדרך קצרה אך לא באריכות כפי כוונתי בספר הזה. דע שבענין ז' היכלות אשר תחת המלכות יש נוסחאות רבות בין חכמי האמת בסידורם אעפ"י שהכל הולך אל מקום אחד ואם באתי לכתוב סברת כולם רבה עלי הדרך ואין כוונתי בכך... דע שקבלו חכמי האמת שכמו שהמציא הב"ה לכבודו הקרוב אליו שהוא מדת הת"ת הוא הקו האמצעי תשע אספקלריאות שם כתר וכו' עד מלכות וזהו הנקרא עלמא דדכורא, כך הספיק הב"ה ט' אספקלריאות לתפ' ישראל שהיא העטרה והם הנקראים היכלות ונקראים בספר הזוהר עלמא דנוקבא, ודע שמלכות הוא סוף עולם הזכר וראש לעולם הנקבה שהיא ראש להיכלות מלמעלה למטה והיא כוללת ג' היכלות שהם כנגד כתר חכמה בינה שהם נכללים בהיכל אחד ולפיכך לא דברו חז"ל כי אם בז' היכלות שהם ממדת חסד ולמטה ולכך נקרא ז' אעפ"י שהם י' בכלל" והוא קורא לג' האלה שמות דומים לאלה שבס' אמונות בשער השמיני וכנראה שאבו שניהם ממקורות משותפים. הראשון הוא כסא הכבוד, אכתריאל רבא, מלכי צדק, גלגליאל רבה ומיטטרון, השני הוא חשמל החיצון, מיכאל הפנימי, החיה הנקראת ישראל ועטוריאל רבה, והשלישי היכל הקודש החיצון, ערפל, יסוד האש, גבריאל רבה, מיטטרון הגדול [כלי יודין], יהואל הגדול. ואת שבעה ההיכלות עצמם מביא מן התשובה הארמית הנדפסת בבית המדרש ח"ו עמ' 109—111 בפתיחה, גמורנא מסבי סביוא חכימיא חסידייא דאולפין אורייתא

בזיוא דשמשא נהירא לון בגנתא דעדן. אח"ז בא מאמר מ, "מדרש הנעלם" על ז' ההיכלות והוא מההיכלות שבזוהר אשר את שתי נוסחאותיהם (כפ' בראשת ופקודי) כבר ידע, ואחר זה מוסיף בדף 92^b הערה מעניינת זו: "דע שבעניין מעשה מרכבה יש סודות גדולים לא יכילם ספר והרוצה לעמוד עליהם יחפש בספרים וימצא מרגוע לנפשו כגון בספר מראה הבזק ובפירוש מעשה מרכבה להה"ר יוסף בן ג'יקטילויא ז"ל ובס' היוחוד לר' אליעזר מגרמישא ובספר משכן העדות להר' משה די ליאון ז"ל ובספר הסודות ובס' ברית המנוחה ימצא מעשה מרכבה עליונה ותחתונה ובפר' וישמע יתרו הביאו רשב"י ז"ל בפסוק ה' אלהיך וראה כמה סודות עליונים כתב הרשב"י בענין זה ואעפ"י שדעתי היה לכתבו בכאן לפי שהענין הזה אינו מצוי בספרי הזוהר שראיתי במקום הזה זולתי שמצאתיו בספר אחד זקן מאד כשהייתי מחפש בספרי הר' כלף [כלף] (1) ז"ל...". והנה אלו ידיעות נכבדות מאד. החלק מהזוהר שהוא רומז אליו הוא הנדפס אצלנו בזוהר חדש פר' יתרו במקום השלישי.

בדף 93 מעתיק מאמר ארוך (שהוא לר' אלעזר מגרמישא) על סוד המרכבה לגבי פסוק לגנת אגוז ירדתי (והדברים נדפסים בס' חכמת הנפש לר' אלעזר), ומיד אחר כך רומז עוד, "ובסוף הספר תמצא מה שהוצאתי ממעשה מרכבה של ר' ישמעאל הלכות כסא הכבוד בדרך קצרה" והדברים אינם עוד בג' אלא היו בחלק החמשי (על שעור קומה) שאבד, ונראה שרומז בזה להלכות הכסא לר' אלעזר מגרמיזא. בדף 95^b מביא, "לשון פרסה ר"ל שומה בלע"ז (suinma) ובלשון ערבי ג'ומלה" לפירוש הפרסות שבשעור קומה.

מדף 96^b עד 100^b נמצא, "החלק הרביעי מדבר בענין מטטרון" ואליבא דאמת החלק הנשמר כאן מדבר אך מעט מאד על הנושא הזה אבל מרבה לדבר על תורת המלאכים, ומוסיף כי, "הרוצה לעמוד על ענין זה יחפש בספרים ובפרט בספר ברית מנוחה ובספר תולדות אדם". והוא מפרש כאן (דף 97^b עד סוף הספר, לפי סדורו הנכון שהקדמתי בתחלת דברי) אותם, "שמות מלאכים שנתפרשו בקבלה" והם המלאכים מיכאל גברואל נוריאל רפאל סנדלפון יופיאל אוריאל רזיאל ישראל יהואל חפניאל שרא רבה ויקורא, חכמיאל טהריאל טוריאל אכתריאל כלמיה כרוב לבניאל מריאל נשיאל נחמיאל סודיאל ספריאל ענאל עוזיאל פדאל פתחאל צדקיאל צפניה קדושיאל קוריאל רמאל שרשיה שמעיאל תמכואל תרשיש אסימור, ואח"כ נפסק כה"י. הקטע האנגלולוגי הזה שכלו מועתק ממקור אחר, מלא ענין הוא וראוי שחוקרי הפולקלור היהודי יעיינו בו. כאן אנו למדים בפעם הראשונה שיש גם לפילוסופיה מלאך משלה! שכן נאמר כאן על המלאך רמאל שהוא, "רבו של נחש" והוא, "ממונה על חכמות חיצוניות ועל חכמת הפילוסופיא

(1) שם זה מצוי גם בין היהודים, עיין שטיינשניידר ב-XI J.Q.R. עמ' 126/7.

שהם כמבע העולם". כותבה או מחדשה של דעה זו על רמאל (מלשון רמאי!) חשב איפוא שהפילוסופיא באה מן הנחש הקדמוני שלמד אותה מפרי רבו! וזהו מתאים להלך הרוח שאנו מוצאים בספרים מסוג ס' ברית מנוחה אשר לסוגו שייך גם מקור הפרק הזה על שמות המלאכים ושליחויותיהם.

ומה הם הספרים האלה הנרמזים כאן ביחוד בג' ובכ"י גאסטר 720? נעבור על אחדים מהם בקצרה.

ס' ברית מנוחה ידוע ונדפס עד כמה שנמצא.

ס' החשק שמביא אותו פעמים יחד עם ס' ברית מנוחה (ג' דף 106^b וי' דף 116^a) הוא ספר על תורת השמות בקבלה המעשית ונתחבר בחוגו של ברית מנוחה והוא אחד מספרי המופת של הקבלה המעשית העתיקה. כולו נמצא בכ"י בריטיש מוזיאום, מרגוליות 748 וגם שם הראש, "ספר החשק עם ברית מנוחה" ומרגוליות אינו מזכיר כל כ"י אחר אבל באמת נמצא בהרבה כ"י. בספר זה נמצאים י"ב הניקודים של שם הוי"ה בכתיבה מסתוריית הנזכרים כאן בסוף כל פרק ופרק.

ס' תולדות אדם שנזכר לענין ל"ב נתיבות החכמה (ג' דף 114^a), ולענין שמות המלאכים שם דף 96^b מצאתי אותו בכ"י פאריס 841° ומחברי הרשימה של כ"י פאריס לא הרגישו כי המלים הראשונות מעידות כאן על שם הספר (2) ושם נמצאו באמת שני הדברים: גם פירוש מוזר ומתמיה מאד על ל"ב הנתיבות בפנים חדשות וגם (מדף 199—204) כל הפרק על המלאכים שהמלקט העתיק מכאן, אלא שמוסיף בעל ס' תולדות אדם בחבורו הגדול עוד כמה רמיונות לשער מיוחד על תורת המלאכים ("שער המלאכים" והוא אחד מעשרה השערים שכל הספר הזה נחלק להם), אבל בכ"י פאריס שמכיל במאה דף רק חלק מצער, כטפה מן הים מכל הספר, לא נמצא השער הזה, ומזה מובן שהמלקט אעפ"י

(1) הידועים לו הם: אוכספורד 1965 דף 33—53 (שלם; לא נזכר ברשימתו של נייבויער) ומקצתו שם בס' 1832; שלם הוא גם בבית המדרש בלונדון (ה"ה Jews College) של רשימת נייבויער, אבל לא ה"ה Jews College האמתי!) סי' 91 דף 42—61; המבורג סי' 233 ברשימת שטוינשניידר; בכריטיש מוזיאום עצמו עוד הפעם מרגול' 8453; כ"י גירונדי 98 דף 16 ואילך (איהו עכשיו?) ונראה לי כי הוא הספר על צירופי השמות הקודם לס' ברית מנוחה גם בכ"י 881 של בית המדרש לרבנים בניו יורק, דף 6—23. בכ"י אחד שהיה אצל שוואגר ופרענקל (אוצר כלו חמדה סי' 351) מייחסים אותו לתלמידי האר"י לרב חמאי גאון שגילה לתלמידיו אחרי פטירתו את ס' ברית מנוחה, וחבר גם כן ספר החשק וס' תכלית חכמה [צ"ל תכלית חכם, והוא הספר הידוע בחכמת המגיה בכ"י מינכן 214] ואין למסורת זאת יסוד, כמובן, כי מחברים שונים לשלשה הספרים הללו.

(2) אולי זהו גם כן ס' תולדות אדם בקבלה הנמצא בפארמא כ"י ד' רוסי 1254² ואולם מדבריו הקצרים של די רוסי או אפשר לעמוד על שיבו ועוד לא ראיתיו בעיני.

שהעתיק מכאן דפים שלמים בכל זאת מעיר כי מוסיף עוד ביתר אריכות
בס' תולדות אדם עצמו (1).

ספר הבזק או כפי שקורא אותו בג' דף 92^b ס' מראה הבזק אינו
ידוע עוד ולא מצאתי לו זכר עד עכשיו. נראה שהיה מסוג ספר העיון.

ספר היחוד לר' אליעזר מגרמישא איננו „היחוד של ר' אליעזר
מגרמישא" הנמצא בכתבי יד רבים בצורות שונות (והוא מאמר אמתי מבעל הרוקה)
כמו בכ"י פארמא באוסף שטרן (פרו 94 דף 72^b) אלא הוא ספר חשוב מסוג ספר
העיון המכאן באמת כדברי המלקט את ל"ב הנתיבות בדרך מיוחדת וחדשה וכן
ענייני המרכבה והוא נמצא לפני בשם הזה בכ"י 488 8° בספרינו בירושלים
ועוד נמצא בפירנצי ב-Laurentiana שולחן II, כ"י 15 בשם הנכון „ס' היחוד
האמתי" (2) והשערותו של שטוינשניידר (3) כי יש כאן אולי תמצית או קצור דברי
בעל הרוקה בשער הסוד והיחוד שלו אינה נכונה ואין כל צד שזה בין שני
הספרים. וכבר ר' משה מבורגוש מביא מאמר ארוך מכאן וקורא אותו „ספר
היחוד האמתי" מבלי להזכיר את שמו של ר' אליעזר מגרמישא.

ספר הפנימיות לרב חמאי הגדול גם הוא מן הסוג הזה, וסודות
השם אראריתא נדרשים באמת בכל הספרים שמסביב לס' העיון, ושם הספר
מתאים מאד למליצה המקושרת תמיד עם שמו של רב חמאי „ראש המדברים
על ענין הפנימיות" (או „פנימיות החכמה") ובכמה כתבי יד מסוג זה
מזכירים את רב חמאי הגדול להכדילו מרב חמאי סתם ושניהם כאחד לא היו
ולא נבראו.

ספר הסודות הנזכר פעמים (כ"י 720 דף 257^a וג' דף 92^b) לא נודע
והוא או מסוג העין או מסוג ברית המנוחה (4).

ספר המלבוש (כ"י 720 דף 253^b) הוא ספר על סודות האידרא ונראה
שהיו בו גם ענייני קבלה מעין ס' ברית מנוחה ואיננו הספר על מלאכי התקופות
הנודע בשם ס' המלבוש. ולא אדע מה הן המשמרות הרמוזות כאן, הקשורות
כפי דברי המפרש בכ"י גאסטר בסודות נקוד השמות וצירופיהם.

ספר האורה, מזכירו בסוף פירושו לספ' חכמה (ג' דף 116^a) לגבי
„שם" ארוך המורכב מצירופי שם הוי"ה: „ופירוש השם הקדוש הזה תמצאנו
בספ' האורה שהוא פירוש האלפא ביתית" [! צ"ל ביתות]. אין זה, כמובן,

(1) ס' תולדות אדם זה מובא גם בהגהות כ"י בגליון ס' הזוהר דפוס מנשובה ח"ב דף
קנ"ג ע"א הנמצא תחת ידי.

(2) וכן גם ברשימת שוואגר את פרענקל י"א, ס' 190 (אוצר כלי חמדה עמ' 36)
הנמצא עכשיו בבית מדרש לרבנים בניו יורק 837.

(3) ברשימת כה"י העבריים בליידן עמ' 100 בהערה.

(4) אולי יש לו שייכות לס' סוד הסודות בכ"י גינצבורג 1103?

ס' האורה לר' יוסף ג'יקאטיליא אלא ספר בקבלה על תורת השמות, ובאמת נשמר חספר הזה בכ"י שענבלום 79 ונקרא גם שם, "פירוש אלפא ביתא" (עיון בן יעקב אות א' ס' 572), ואיני יודע לאן בא כתב יד זה אחר כך.

כל הספרים הנזכרים האלה וכן האחרים שלא חזרתו עליהם כי ידועים הם למדי (כמו פי' המרכבה לר"י ג'יקאטיליא או ס' משכן עדות ואחרים), כולם פרי התפתחות הקבלה במאה ה"ג והי"ד וביתוד בזו האחרונה שתגבורת היסוד החזיוני וההזיתי ניכרת בסוגי ספרות שלמים בקבלה. המלקט עשה מלאכתו כנראה זמן לא כביר אחרי שספר הקנה וס' ברית מנוחה ודומיהם נתגלו בעולם ואינו מזכיר שום ספר שהיונו יכולים לומר עליו בודאות שנתחבר אחרי שנת ה"א ר'. ואם גם אין ראיה ברורה על מקום המלקט, נמצא זכר לדבר ברמזיו המעטים. רחוק מאד לשער שבספרד בחמשים שנה שלפני הגירוש השתמשו היהודים עוד בשמות ערביים כמו כלף ובאותו החלק הדרומי הנשאר ערכי עד הגירוש, לא היו בו באותו הזמן קהלות חשובות שאפשר לחשוב עליהם בקראנו את דברי המלקט שהעתיקתי למעלה בע' 83. אלא נראה יותר שהילקוט הזה נתחבר בארץ מארוקו הממולאת חכמת הקבלה מאז, ואין פלא שדווקא שם נשמר הספר (נדמה לי שגם כה"י גאסט 956 7201 מוצאם משם), וכן ההערה שאזכיר בשורות הבאות גם היא מתוך כ"י שבודאי בא מארץ זו.

והנה על פי מקרה נפלא עלה בידי לקבוע גם שם הספר הזה שלפנינו. בעברי על כתבו יד הקבלה שב"Jews College בלונדון עיינתו גם בכ"י הלברשטם 339 (הירשפלד 335). בדף 43^a שם מתחיל מאמר, "סוד כ"ב אותיות כמו שפירש אותם רבי משה בר מיימון בר אלכאז תנצב"ה זלה"ה הוא המחבר ספר היכל הקודש", שהיה חי במאה ה"ט" במארוקו. בספר זה מביא את, "הברייתא הראשונה" מספר יצירה עם פירוש ארוך (עד דף 44^b) מבלי להעיר על מקורו, ואמנם הוא פירוש הרמב"ן שהזכרתיו למעלה. ועל אותו העמוד בשולי הגליון למטה כתוב באמת כך, "לעיל בס' אבני זכרון דף י"ב ע"א פי' הרמב"ן ז"ל בדף כ"ה ע"ב פי' להרו"צ דמן עכו ז"ל" — כלומר אחד מבעלי כתב היד ההוא רשם לו כאן מקורות לדברי הספר. וראה זה פלא, כי בכ"י ירושלם 8° 404 בדף י"ב ע"א לפי סימני הדפים הישנים מתחיל באמת פירוש הרמב"ן ז"ל בדף כ"ה ע"ב באמת מתחיל פירוש ר' יצחק דמן עכו שלא נשמר בשום ספר אחר מלבד ולקוטנו. ומזה נראה ברור, כי או כתב יד ירושלם 8° 404 עצמו או כ"י שנעתק ממנו באותו סדר הדפים בדיוק היה לעיני בעל ההערה בכ"י הלברשטם 339 והלה ראה עוד את כל הספר וידע את שמו, ושמו זה יאה לו, כי הלא קבץ ולקט המלקט כאן אבנים מספרי הראשונים לזכרון בילקוט אחד, ומזה נתאמת השם שרשמתי בראש הפרק הזה.

פרק ח': פירושו האמיתי של הרמב"ן לספר יצירה ודברי קבלה אחרים המתייחסים אליו.

מקומו האמיתי של הרמב"ן בתולדות הקבלה עודנו טעון ברור ודברי החוקרים בענין זה אינם משביעים רצון כלל וכלל, והטעם לזה הוא במשפטים הקדומים שבהם ניגשו לחלק זה שבפעולתו הרוחנית של הרמב"ן: הכוונה לצמצם ולטשטש דמות קבלתו וחוסר רצון להתעמק בחלק זה ובריחה מן העובדות לספורי מעשיות מכל המינים, כל אלה מצוינים דברי רוב החוקרים שהקדישו בכלל שימת לב לשאלת קבלת הרמב"ן. לעומת זה חוסר כל בקורת בספרים כמו תולדות הרמב"ן מאת מאיר רפאפורט-הרטשטיון (תרנ"ח) גם הוא לא יוכל לסייע להתקדמות ידיעתנו בפרק המעורפל הזה בתולדות הקבלה.

מן המשפטים הקדומים השולטים לגבי הרמב"ן, היותר בולט הוא זה שאסור להאמין שדברי קבלה מפורשת יצאו מתחת ידי הרמב"ן ושיש להרחיק כל דבר כזה מסף בית מקדש הרמב"ן ולמעט בזה עד כמה שאפשר דמותו הקבלית. הסבה העיקרית לכך היתה שנוכחו לדעת כי ספרי קבלה חשובים שוחסו לרמב"ן כמו ס' האמונה והבטחון, פירוש שיר השירים והפירוש הנדפס לס' יצירה אינם משלו אלא דברי בני דורו. ואמנם איש לא שאל מה הן דברי הקבלה שהראשונים, תלמידיו או תלמידי תלמידיו מביאים ממנו באמת — שהרי כל הספרים הללו אין עליהם כל עדות אמיתית מן הראשונים המיחסת אותם לרמב"ן, ואם האחרונים לא נאמנו עלינו, איזהו הטעם להבאיש ריח עדותם של הראשונים? ואם כל אלו שהבינו עניני קבלת תקופתם בודאי יותר טוב ממחברי זמנינו ראו ברמב"ן מקובל עמוק וגדול, מה נאמר בקראנו בספר מדעי¹⁾ „הרמב"ן שהגיע להשפעה בקבלה, והוא דבר מתמיה (!merkwürdiger Weise), אי אפשר כמעט להתיחס בכובד ראש אליו כמקובל" — והחוקר הזה מביא „ראיה" לא רק מדברי ר' יצחק דמן עכו שהפך את כוונתם מתוך אי הבנה כפי שאזכיר להלן, אלא גם מתוך העובדה שרמב"ן בפירושו על בראשית ברא מורה בריאת יש מאין! ולא זכר (וכן אחרים שהביאו ענין זה, לא זכרוהו) כי הדבר כתוב בחלק „פירוש המקרא על פשוטו" — כאלו מפירושו בשכבה זו יש ללמוד דבר על השקפותיו בשכבה העמוקה יותר (שרמו לה בסוף הפסוק שם „על דרך האמת"), ועוד: כאלו יש באמת מקובלים או אפילו מקובל אחד שהעז לומר שאין בריאת יש מאין! כאן נכשלו רבים מן החדשים שנתחלפו להם פלפוליהם של פראנק או אחרים בלשון המקובלים עצמם. הרי כל המקובלים כאיש אחד יורו ויודו על „בריאת יש מאין" — אלא, והוא העיקר האמיתי שלא עמדו עליו לא ערנפריו ולא חבריו, שכל אלה הבינו ופירושו

1) Ehrenpreis, Die Entwicklung der Emanationslehre in der Kabbala des XIII. Jahrhunderts (1895), p. 32.

מלים אלו בדרך הקבלה כך שהפכו אותם להפך כוונתם הפשוטה — בעשותם את אי"ן לשם סמבולי לאצילות הראשונה. ואם כך מצאו „סתירות“ בין דברי הרמב"ן והקבלה ה„אמתית“, אין פלא שלא רצו להאמין שלא חבר דברי קבלה סמש. וכידוע כבר הביאה עמדה זו בשעתה את הח' זכריה פראנקל להכחיש את אמתת הפירוש על ס' איוב, מפני שיש בו דברי קבלה יותר מדי מפורשים (1)!

הפירוש לס' יצירה הנדפס על שם הרמב"ן בכל הדפוסים אינו שלו אלא לר' עזרא או לר' עזריאל, כפי ששיער בראשונה יעלינק (2) ואין כל ספק שדעתו נכונה. ואמנם בדברי המקובלים מבית מדרש הרשב"א מובאים כמה לשונות מפירוש ס' יצירה של הרמב"ן (ואיש לא בדק אותן!) שאינם נמצאים בפירוש הנדפס ואין אף אחד ביניהם שותאים לו, ומוכח מזה כי הם לא נתכוונו כלל לפירוש הנדפס אלא ראו פירוש אחר, ואין אפילו צל של טעם לחשוד במקובלים הללו שרובם היה תלמידו הראשי של הרמב"ן. והנה הפירוש הזה נמצא בכמה כתבי יד, אבל זמן רב היותי מהסס באמתתו, כי מצאתי לשונות הראשונים שחסרים בהם וגם תוספת ארוכות שלא לצורך עד שנודמן לי נוסח הפירוש בכ"י ירושלים 404 זרק אז נתברר לי אמתת הענין, וראיתי שראוי פירוש זה להתפרסם בדפוס, ואמלא חובה זו למטה.

פירוש זה נמצא בשתי נוסחאות: אחת קצרה ואחת ארוכה. בשתיהן אינו מגיע אלא עד לסוף פרק הראשון (משנה י"א) וסוף הפרק וכל השאר אינם, ולפי עדות ר' שם טוב נ' גאון שבאה בודאי מפי רבו הרשב"א לא חובר יותר. הנוסח הקצר והטוב יותר, לדעתי, נמצא עד עכשיו רק בס' אבני זכרון אשר דגתי עליו בפרק הקודם. גם בכ"י ירושלים 8° 404 וגם בכ"י גאסטר 956 חסרה התחלת הספר (על פי סימני הדפים הישנים בכ"י ירושלים עשרה דפים) וכדף השני שם סעתיק בפתיחת „והרמב"ן כתב בפירוש ס' יו"ל" את כל הפירוש עד דף 4b למטה (ומסיום עכ"ל הרב הגדול ז"ל). וכל הלשונות שמביאים תלמידי תלמידו של הרמב"ן מפירושו ליצירה נמצאים כאן ומצבו בדרך כלל יפה מאד עד שרק במקומות מעטים עזבתי את גירסתו ובחרתי בגירסת שאר כתבי היד, כמו

(1) עיין מאמרו בירחון הגרמני שנה י"ז (1868) עמ' 449-458 וכבר השיב לו תשובה נצחת הח' זכריה שווארץ בהקדמה להוצאתו מדרשת הרמב"ן על ס' קהלת מכ"י (תרע"ג) שגם בה רבו דברי הקבלה; ואוסיה כאן עוד שטענת פראנקל שאין מי שיזכיר פירוש זה לפני שנת ר', אינה נכונה כלל, כי כל תלמידי הרשב"א מזכירים אותו (ודינו בזה כדון הפירוש לס' יצירה) הלא הם א' ר' בחיי בן אשר בפירושו לבראשית א', ד'. ב' ר' יצחק דמן עכ' בס' מאירת עינים כ"י פרשת ראה (וכבר רמז לזה שטיוונשניידר ברשימת מינכן ע' 237 ומה שמוסיף שם בלשון קצרה: וש"מ, כנראה בא לבטל דעת פראנקל ברמזא לחכימא). ג' ר' יהושע נ' שועיב בביאור הרמב"ן דף ל"א ע"א. ד' ר' שם טוב נ' גאון בס' בדי הארון ח"א פ"ה ועיין לשונו אצל Munk, Mss. de l'Oratoire עמ' 22, (1911). וכן ה' בס' הדרשות לר' יהושע נ' שועיב פרשת חקת ופ' ראה.

2) Mose de Leon und sein Verhältnis zum Sohar (1851) p. 46.

בתחלת הספר ששם כנראה קצר הענין יותר מדי או נשתבש. הנוסח בכ"י גאסטר מתאים לו, אבל איננו עכשוו תחת ידי להשתמש בו. הנוסח השני הוא הנכצא בשאר כתבי יד הידועים לי, והוא לקוי בחסר ויתר. על החסר אדבר למטה. היתר הוא תוספת באור הענין, הוספת משלים לסבר את האוזן ובכלל הרחבת לשון ואין ספק שגם הוא ישן מאד, כי הגיע כבר במאה הי"ד לחוגי המקובלים באשכנז ונמצא בכמה קובצים שברוך ישרה (כמו הכ"י בבריטיש מוזיאום) או בלתי ישרה (כמו כ"י פאריס והשני בירושלם) יצאו מחוגים אלה. המשובח שבכ"י המכילים נוסח זה, הוא בלי ספק כ"י ליוודן Warner 24⁷ דף 146b—149a הנמצא אחרי הפירוש הנדפס המיוחס כאן כמו כן לרמב"ן. ראשו כאן: „ועתה אכתוב פירוש אחר על דרך הקבלה מבואר ופה והוא גם כן לרב החכם רבינו משה ב"ר נחמן". נוסחתו כשהיא לעצמה טובה מאד ורק במקומות אחדים תקנתיה עוד מתוך שאר כ"י מהסוג הזה. מאלו היו תחת ידי עכשוו: כ"י בריטיש מוזיאום מרגוליות 752 וכ"י ירושלם 8⁰ 330 (דף 259a—261a). שניהם חוזרים למקור משותף: הסימנים א' — ו' אשר בחלוקת כ"י זה ברשימת מרגוליות הנם ג"כ בכ"י ירושלם ומלבד זה נוסח הפירוש שלנו בשניהם משוכש עד אין ערוך ורבים מן השבושים האלה מתאימים בשניהם, וגם שניהם מביאים אחת מההוספות שבכ"י ליוודן והוא המשל על הצמצום במשנה הראשונה, במקום בלתי-נכון בתוספת המלים „דולג לעיל". מרוב שבושם בפרטי גירסאותיהם לא הבאתי את כל שנוייהם כאן שנוולדו על ידי מעתיק או מעתיקים בורים, ורק במקומות שכ"י ליוודן נשתבש וגירסתם עדיפה על פי מקרה, הזכרתי אותם. בשניהם אין זכר לשם הרמב"ן, וגם אין הפרש אצל מרגוליות בין פירוש זה שבו פותח הקובץ (דף 3^a—5^a) ובין מה שבא אחר כך: השגות על פירוש (הזה 1) וחלק מפירוש אחר לגמרי מחוגי חסידו אשכנז שכולם נכללו אצל מרגוליות בסו' א'. כ"י זה הוא ישן מאד, ובכל זאת כולו חרוזים וקמשונים. כ"י ירושלם חדש בערך אליו (נכתב בערך ת"כ) ונתוספו בו עוד שבושים חדשים. גם כתב יד השלישי מחוג הזה, פאריס 680 דף 209—214 אין בו שם הרמב"ן, ומזה נראה שהטופס שהגיע לחסידו אשכנז המאוחרים לא נזכר עליו כל שם. ואפשר להוכיח כי גם לשם הגיעו שני הפירושים זה של ר' עזרא או עזריאל וזה של הרמב"ן יחד, כמו שהם נמצאים בכ"י ליוודן זה אחר זה, כי דברי המוסף בכ"י מרגוליות ובכ"י ירושלם מביאים בפירוש לשון „הנוסח ראשונה" שעכשוו אינה עוד בכתבי יד ההן, אבל היתה בודאי במקורם הראשון. וכפי שיוצא מלשונה, אין הנוסח הראשונה הזו אלא הפירוש ההוא המיוחס בטעות לרמב"ן. כ"י ליוודן מוצאו מספרד, וכן גם כ"י אוקספורד 2456 שאינו מכול „תמצית" או „קצור" של הפירוש הנדפס,

(1) ועיון כאן בהערה בסוף נוסח הפירוש.

כפי דברי נייבויער במפתחות המחברים שברשימתו אלא את הפירוש האחר שלנו. והוא הדין לגבי כ"י אוקספורד 1598 שגם הוא לדברי נ' רק קצור מהנדפס. המעתיק קורא אותו שם „פרישת ספר יצירה מיסוד הרמב"ן". אמנם הפירוש אינו תופס הדפים 57—62 שנייבויער נותן לו, אלא רק חלק קטן, ואחרי כן באו לקוטנים שונים על סודות התפלה ועליהם סובבת החתימה שנדפסה אצל נייבויער. וכן נמצא פירוש זה, על פי התחלתו, גם בשני כתבי יד בפארמא (פרו מחלקה א' כ"י 13 דף 99 — 101 וכן כ"י שטרן 97), וגם כאן בלי שם הרמב"ן.

ההוכחה המכרעת שהנוסח הקצר הוא המקורי יותר, נמצאת במשנה ה': הראשונים מעידים לנו שהרמב"ן כתב כאן שלא הבין המשנה הזאת והתפלאו על זה מאד גם חפשו טעמים לכך, והנה כזה נמצא באמת מלה במלה בנוסח ההוא בשעה שבכל כתבי היד מהסוג השני חסרה הערה זאת והפירוש עובר על כל המשנה מבלי להזכירה בזכורה כל שהוא. מזה יוצא שהמעבד שאולי היה קרוב מאד לזמן הרמב"ן ועל כל פנים הבין דבריו יפה כפי שניכר מהוספותיו, שם את לבו לתוכן בלבד ולא העתיק בנוסחתו דברים שלא ראה בהם תועלת לבאור התוכן ולענין עצמו: ודבר זה מבאר גם את החסרונות האחרים שבנוסח הארוך והמה שתי ההערות המסיימות שתיהן ב„צריך עיון" (כמו ההערה על אי הבנתו במשנה ה') אשר בסוף משנה ד', שהמעבד השמיט אותן מפני שאינן מוסיפות ביאור, ושאי אפשר להבין אותן כתוספת מצד הנוסח הראשון. וההערה השניה כאן חשובה לנו כי הזכיר בה במפורש את „החסיד" שאינו אלא ר' יצחק סג"י נהור בן הראב"ד שרוב הראשונים כמו ר' עזרא, ר' עזריאל, ר' יהושע ו' שועיב ואחרים קוראים אותו בשם החסיד סתם. ולפי עדות אחת הרמב"ן הזכירו גם בטעם אסור העריות שלו בשם זה, ועיין למטה. ואמתת הערה זו ניכרת עוד מטעם אחר: מתוך פירוש ס' יצירה של ר' יצחק סג"י נהור הנמצא בידי מארבעה כתבי יד אי אפשר היה להוציא הגירסא הזאת שהרמב"ן מזכיר כאן, רק קרוב לכך נמצא שם ועובר על הענין מבלי לפרשו ולכן אין בפנינו נוסח מדויק של המשנה לפי גירסתו. אם כן רק מי ששמע מתלמידיו החסיד מסורת על גירסתו בספר יצירה, היה יכול לכתוב הערה זו. והנה כבר ר' יהושע אבן שועיב מביא הערה זו על גירסת החסיד („ובמלת המעור") בפירושו לסודות הרמב"ן (תרל"ה) דף י"ט ע"ד ומתוך מה שהקדמתי יוצא שלקח הערה זו ממקור אחר, דהיינו שמצא אותה בפירוש הרמב"ן שהיה ידוע לו כפי שאזכיר.

אמתת הפירוש הזה וזכותו להקרא בצדק על שם הרמב"ן ברורה וניכרת לא רק מתוך השוואה עם רמיוותיו וסגנון לשונו המסתוריים בפירושו לתורה (שאמנם נתחבר בודאי זמן רב אחרי כן) ובשאר חבוריו המוסכמים כמו הפיוט מראש מקדמי עולמים—בייחוד השמוש בתרגום המדויק של המונח הדתי הנוצרי

restitutio omnium rerum in integrum) (השבת כל הדברים להוייתן) בכוונה מסתוריית יהודית נמצא רק בבית מדרשו של הרמב"ן! — אלא גם מתוך שימת לב ליחסו לר' עזרא ועזריאל. כשם שגם בפירושו על התורה וכיחוד לגבי טעמי המצות ושאר פרטי הקבלה אחז הרמב"ן לרוב בשיטה אחרת מאשר ר' עזרא בפיו שיר השירים ובפירוש ההגדות שלו¹), דבר שהרגיש בו בהרגשה דקה כבר ר' יהושע ו' שועיב שמביא הרבה ראיות מכריעות לכך בביאורו, כך גם כאן יחסו לפי ס' יצירה: שתי שיטות לפנינו כמעט בכל צעד ושעל. כותבי תולדות הקבלה שלא הרגישו בדבר זה, כנראה לא קראו את ספריהם של ר' עזרא או לא ירדו לסוף דעתם של בעלי הקבלה הראשונים שהיו בעלי גוונים שונים הרבה יותר ממה שאנו מכירים כיום מתוך ספרי המפרשים המאוחרים או החדשים. אין פלא שהרמב"ן הזכיר כאן את ר' יצחק שכן כמה דברים בפירושו זה מראים בעליל, שמחברם ידע את פירושו. שאר דבריו נאמרו רק בלשון „שמעתי“ וחבל מאד שלא גלה לנו שמות רבותיו. וכאן מקום אתי להזכיר נשכחות והוא שמצינו לתלמידו הרשב"א שמביאים כוונות התפלות שקבל הרמב"ן מהמקובל בן בלימה. ר' יהושע ו' שועיב מזכירו שתי פעמים: לגבי ברכת כהנים (דף כ"ט ע"ב): „ושמעתי בשם החסיד ז"ל כי העלוי [בכוונות] ממטה למעלה ... אבל כפי מה שקבלנו בג' שמות הללו ובניקודם וכמו שהזכיר אותם, בבירור הכוונה ככוונת הרב ז"ל (הרמב"ן, המורה להיפך כי הכוונה ממעלה למטה) ושמעתי כי כן קבל מהחכם המקובל בן בלימה“, ולגבי קריאת שמע (דף ל"ב ע"ד): „שמעתי כי זה (ממעלה למטה) דרך הרב ז"ל ביחוד בק"ש כמו שקבל מבן בלימה ז"ל ואם באמת שמעתי בשם החסיד ז"ל כי כוונת הייחוד לעולם ממטה למעלה“. וכן מביאו ר' שם טוב בן אברהם ו' גאון (בקיצור פירושו הנדפס בס' מאור ושמש, ליוורנו תקצ"ט, דף ס"ז ע"ב) לגבי ברכת כהנים „אך הראשון (הדרך הראשון בייחוד, בנגוד לדרך החסיד ר' יצחק בן הרב) קבלתי איש מפי איש עד בלימה“, וכן גם בלקוטים הישנים מיסודו של ו' שועיב שנעתקו מכ"י גירונדי 62 (איפה זה נמצא כעת?) בכ"י הלברשטם 174 הנמצא כעת ב Jews College בלונדון סי' 313. שם נמצא בדף 16b על ייחוד ק"ש „אבל בשם בן בלימה שמעתי שהוא ממעלה למטה“, ומי איפוא בן בלי שם זה? שהרי אי אפשר ששמו האמתי של יהודי ספרדי היה בן בלימה, ונראה שהיה להם טעם כמום להסתיר שם רבו הזה של הרמב"ן שממנו קבל כוונות התפלה וברו לו שם מסתורי מלשון עשר ספירות בלימה? ואינו ר' יהודה בן יקר כי ר' שם טוב ו' גאון קורא אותו בשמו המלא פעמים

(1) יוצא מן הכלל, למשל, פירושיהם לפרק ראשון בס' בראשית שבהם אחוז כל

מקובלי גירונה בשיטה אחת, ועיון למטה ובנספח ג'.

בס' כתר שם טוב (דף 37ב ועוד פעם 44ב) ואם כן למה יחליף את שמו לגבי ברכת כהנים דווקא. ודבר זה עודנו טעון חקירה.

הפירוש לס' יצירה נכתב כנראה בזמן שהרמב"ן עוד נטה יותר לפרש דבריו בקבלה. והרי יש בדינו מעין עדות שאפילו בפירושו לתורה נטה בראשונה לאחוז בדרך אחרת, ולהבליט את סתרי התורה יותר, שכן נשאר לנו בכתבי יד רבים (1) עוד דף או חצי דף מפירוש מעשה בראשית ובעלי הקבלה נזהרו ואמרו שאין לסמוך על קבלתו זו"ל הפתיחה בכ"י אוכספורד 1644 דף 114ב: עוד בא לדינו בענין סדר מעשה בראשית ואמרו לנו כי הוא מלשון הרמב"ן ז"ל שעשה התחלה כשעלה במחשבה לחבר הפירוש כי חשב לגלות הדברים יותר בכאורים אלא שחלה ובא לו בחלום ומנע מחשבתו ואז נמנע (2) עד סוף ימיו שחיבר הפירוש וסתם הנעלמים, ומה שכתב, כבר העתיקו תלמידיו ז"ל אמנם לא נתאמת אלינו לכן אין לסמוך עליו". ונראה שאין כוונת דברים אלה להטיל ספק באמתת ההעתק עצמו, אלא לתוכן הקבלה שאין לסמוך על פירוש הדברים מכיון שלא סמך הרמב"ן ידו עליהם, ואולי יש לפרשם אפילו על ספק אמתת המאמר כולו אם יצא מתחת ידי הרמב"ן. ואני אומר שעלי עושים הדברים האלה וביחוד תוכן המאמר עצמו רושם אמתי מאד ומצד הפנימי, מצד השפה הקבלית או עצם הפירושים איני רואה כל טעם להטיל ספק באמתתם ועל כל פנים אדפוס אותם כאן בסוף המאמר וישפמו הקוראים עצמם. ועל כל פנים פרצופם של פירושו לס' יצירה ושל המאמר הזה דומים זה לזה ואפשר מאד שקרה איזה מקרה בחיי הרמב"ן שגרם לשנוי דרכו בגלוי הסודות, ודברים דומים לזה נודעים לנו רבים בתולדות הקבלה עד ימי האחרונים. ובאמת ברור שכבר בעל ס' כתר שם טוב על סוד שם המפורש שחבר ספרו בשנות החמשים או הארבעים למאה ה"ג ידע את הפירוש הזה בכתב או את קבלת מחברו מבעל פה: הרי דבריו (3) על המשנה ד' בפ"א הם ממש דברי הרמב"ן בפירושו ולא נמצאו דברים אלה בספרות הישנה של הקבלה אלא שם. ומה שאומר "שמעתי", יתכן ששמע כן מן הרמב"ן עצמו כי ר' אברהם מקולוניא עלה לארצות אלה ובודאי בקר אצל מקובלי גירונה חביריו לדעה.

ומכאן אזכיר את עדיות בעלי הקבלה על פירוש ס' יצירה האמתי של הרמב"ן.

(א) ר' אברהם אבולעפיה בספר אוצר עין גנוז (4) שחברו בשנת ה"א מ"ה כותב, שמין י"ב פירושי ס' יצירה שלמד בין שנת ה"א ל"א והשנה ההיא היה גם, פי' הרב ר' משה בר נחמן זצ"ל ורובו הוריות, ואם היותו בקי

(1) למשל ירושלים 3 4⁰ דף 34; מינכן 240 דף 47; פאריס 803, אוכספורד 2456 דף א'.

(2) בכ"י כתוב נשבע ותקנתי על פי כ"י מינכן (אצל שטיינשניידר ברשימתו עמ' 113).

(3) גנוזי חכמת הקבלה הוצאת יעלינק עמ' 44—45.

(4) המאמר נדפס משם בבית המדרש ליעלינק בחדר שלישי עמ' XLIII במבוא.

בפירוסופיה לא המשיכו על דרכה" כלומר לא פירש אותו בדרך זו, ולפי מה שכתב באגרת וזאת ליהודה בכדומה לזה על דרכי הפירושים כס' יצירה, הרי זה שבח גדול (1). מכיון שמזכירו על יד פירושיהם של ר' עזרא ור' עזריאל, אין לחשוב שנתחלף לו בפירושיהם. אמנם דבריו "רוכו הוריות" אינם ברורים די צרכם עד כדי לשפוט מהם על טיב הספר. אם רצה לומר שאינו נותן לרוב אלא הוראות המשניות על פי הקבלה, הרי זה מתאים בודאי לספרנו. ואין פלא שלא הזכיר כי אין הפירוש שלם, שהרי גם לגבי פירושו של ר' אברהם ן' עזרא לא הזכיר כדבר הזה, אע"פ שידענו מעדותו של ר' שמואל ן' מוטוט כפי התפלות שלו שגם הוא לא חובר פירוש אלא על "קצת משניות" ממנו.

(ב) ר' שם טוב בן אברהם ן' גאון מתלמידי הרשב"א כס' בדי הארון ספר ראשון פרק ה' (2): "וגם הרב הגדול הרמב"ן ז"ל כתב ספרו וספר איוב ... אמנם סתם דבריו ביותר... עוד פירש ספר יצירה בפרק הראשון בלבד שלא קבל יותר מפי מקובל אמנם הרב החסיד סגיא נהור ז"ל פורשו כלו לפי שקבלו". עדותו זאת מתאמת לפירושו ולו בלבד, שהרי לא נמצא בדיני פירוש אחר על פ"א בלבד.

(ג) ר' שם טוב ן' גאון בתשובה שנשמרה כס' אבני זכרון כ"י ירושלים 404 8° דף 49^a: "ובפירוש הרמב"ן כס' מצאתי כי כ"ע יתברך מלא יותר ממה שהלכ יכול להרהר כבוד וצמצם עצם הכבוד כשיעור פני הפרכת וכבין שני הכרובים ונמצא חשך על פני הכל כלומר העדר האור הוא חשך והמשיך ממקור הכל האור הבהיר הנקרא חכמה ל"ב נתיבות וכל נתיב ונתיב נוקב בחושך האותיות כלומר בצורתם". הדברים נמצאים אצלנו כמעט מלה במלה בנוסח כ"י ירושלים והם מזכירים שהפירוש שר' שם טוב בן גאון דבר עליו במאמרו שהבאתי בסומן הקודם הוא הוא פירושו באמת. השמוש במלת "כלומר" אופייני בשביל הפירוש הזה.

(ד) בעל ס' מערכת האלהות מתלמידי הרשב"א במערכת השמות השווים (3) לגבי נצח והוד: "והרמב"ן ז"ל קראם כפי ספר יצירה שלו אלהים חיים" וזהו דבר תמוה מאד שאינו לפי דרכי בעלי הכנויים ונמצא באמת בפירושו במשנה א' במקומו.

(ה) שם במערכת הטעם (דף ק"ט ע"ב) בדברו על ספירת היסוד, רישומו נוטה קצת אל השמאל, ועל הדרך הזה קראו הרמב"ן בפירוש ספר יצירה שלו

(1) עיין גנוי חכמת הקבלה חלק עברי עמ' 15-16: "קצתם (בין מפרשי ס' יצירה) מורים בקצתם הקבלה וקצתם בכולה והשלם שבהם אשר הורה בכולם ידוע והקרוב ל המורה במקצתה והחסר שבם פירשו לפי דעת החוקרים וידוע שכל הנמשך אחר דעת החוקרים ירצה להפק כוונתי זאת". ואולי יש קשר בשמוש הלשון בין "ההוריות" שבקאראקטוריסטיקה שלו על פי הרמב"ן ובין דבריו כאן על "השלם אשר הורה בכולם".

(2) Munk, Mss. hébreux de l'Oratoire (1911) p. 22.

(3) דפוס פירארה שו"ה דף צ"ו ע"א.

דבר" וכוונתו לדבר (כח שמאליו!), והוא נמצא בפירושונו במ"א בשם שדי שהוא יסוד, ודורש עליו הפסוק לפניו ולך דבר.

ז) ר' יהושע אבן שועיב תלמיד הרשב"א בכיבוד פירוש הרמב"ן על התורה הנדפס על שם ר' מאיר אבוסאולה (ורשה תרל"ה, דף ה' ע"א): „כמו שמפרש הרב שאמר בפירוש ספר וספר וסיפור: ספר הוא הבינה שאדם מונה בה" והוא כתוב אצלנו על נכונה בנוסח כ"י ירושלם בסוף המשנה הראשונה.

ז) שם, דף ה' ע"ב: „נשמת שדי רומז ליסוד העולם כמו שפירש הרב במ' יצירה" והוא אצלנו במשנה ראשונה לגבי כנוי שדי.

ח) שם דף י"ב ע"ג: „והוא [השם אלהים!] השם הראשון של י"ג מדות המוזכרות בפ' כי תשא אשר לפניו הגדולה והגבורה והוא ראש הבנין ותחלת המנין כמוזכר בפ' הרמב"ן ז"ל בספר יצירה", ועיון מה שכתב כאן במשנה ראשונה על שם הויה בנקוד אלהים שהוא מוסד הבנין.

ט) שם דף י"ד ע"ד: „וזכר פירש הרב ז"ל בפ' ספר יצירה כי דבר הוא כנוי לשם שדי", ועיון למעלה סימן ה'.

י) ר' יצחק דמן עכו שלא היה מתלמידי הרשב"א בעצמו אבל קרוב לבית מדרשו ולתלמידיו בני דורו, מביא במ' מאירת עינים כ"י מינכן 17 דף 3^a „ראיתי בפ' ספר יצירה שאומרין עליו שהוא פרישת הרמב"ן ז"ל שאמר בפ' י' עומקים איני מכין זאת הבבא וצריך עיון, והוא תימה גדול על המקובל האמתי ז"ל שיאמר על דבר זה אינו מכין, ואולי הרב ז"ל מרוב פלפולו היו קשים לו ענינים בבבא זו שאין אנו מרגישים, ומ"מ אכתוב בו כפי מה שקבלתי". וזה נמצא באמת בפירושונו בנוסח כ"י ירושלם. ומה שמביא כאן בלשון זהירות „שאומרין עליו שהוא פרישת הרמב"ן", מתברר שתלמידי הרשב"א מסרו לו כך, ומגודל התימה הזה שבאידהבנת הרמב"ן בבבא פשוטה לפי שיטת רוב המקובלים כנראה היה מסופק במקצת באמתתו, בשעה שכמוזכר איפכא מסתברא; ובאמת גם הוא בעצמו אינו מתיחס לרמיזתו הספקנית בכובד ראש וממשיך כאן וגם במאמר הבא מתוך הכרת אמתת הדברים, וכל סגנונו כאלו יאמר: ראו נא כמה מופלא הענין שעל פירוש כזה שיש בו תימה גדול כ"כ אומרין עליו שהוא פירוש הרמב"ן. ולא הייתי מפרש כאן כוונתו בשאר דבריו הפשוטים לכל קורא אלמלא כבר נכשל בהם הח' ערנפריוז בספרו על תורת האצילות בקבלת המאה הי"ג ופירש אותם בהפך כוונתם הברורה, כי מצא בכאן שר' יצחק דמן עכו — שמכנה אותו כאן בלי כל טעם (שהוא רק כמעתיק דברי אחרים) בשם גנאי Flachkopf! — בא לומר שהרמב"ן מרוב פלפולו ועסקו בהלכה לא ירד למדי לעומק הפרובלימות הקבליות! ואיפכא מסתברא כי ה"בבא" איננה „הקבלה" כפירושו התמוה של ערנפריוז אלא המשנה החמישית בספר יצירה

והפלפול הוא פלפולו בקבלה דווקא וכוונתו לומר: אולי התעמק הרמב"ן בפלפול שיטתו כל כך עד שנולדו לו קושיות במקום שאנו איננו רואים אותם כלל, וזה בדיוק הפך דברי ערנפרייז. ומוטב שמי שרוצה לספר שהרמב"ן לא היה לו פנאי או לא עסק למדי בקבלה, וספורי מעשיות כאלה, לכל הפחות לא יסתויע בדברי הראשונים שכולם פה אחד מעידים ההיפך, ועדותם עדות בנידון זה.

י"א) עוד שם בס' מאירת עינים כ"י דף 80^a: „כתוב בפירוש ספר יצירה לרב ז"ל: ה' כנגד ה' ואמר שהספר האחרונה ו?אולי יש לקרא האחרונות הם כנגד ה' העליונות וכלם נקשרות אלו באלו ונעוץ סופן בתחלתן ולכך נבראו י' אצבעות בידים וי' אצבעות ברגלים, ה' של יד אחת כנגד ה' של רגל לומר שהראש מקושר בסוף והכל אחד. ומה שלא היו בכ' הידים ה' אצבעות וכן ברגלים, כי היה נראה חסר מכאן ולכך יחד בכל צד כל המדות שמתחלתן כך יצאו ר"ה ח' כנגד ה', כחכח"ג כנגד תנהי"ם לפעול באלו צד ימין ורחמים ובאלו צד שמאל ודין" והנה אריכות הדברים שבכאן חשודה מאד, וכאמת נמצא בפירושונו מזה רק הסוף והוא העיקר ונדמה לי שיש כאן כבר אצל ר' יצחק דמן עכו הרחבת לשון מעין זאת שבנוסח הארוך.

י"ב) ר' יצחק דמן עכו הנ"ל בפירושו לס' יצירה, הנמצא בס' אבני זכרון שהזכרתיו כבר כמה פעמים, כ"י ירושלים 404 8° דף 17^b, מביא על הפרש שבין נתיבות ודרכים „והרמב"ן ז"ל פירש בהיפך (מהחסיד ר' יצחק סג"י נהור) ואמר כי הדרך הוא הגדול והנתיבות הם השבילים הדקים". ובגירסת כ"י גאסטר 956 נאמר בפירוש „והרמב"ן בפ' ספר יצירה פירש... " והלשון נמצא כאן.

י"ג) ר' משה בוטריל בפירושו לס' יצירה בפ"א מ"ב על סדר הספירות במשניות ט' עד י"א (דפוס מנטובה דף ל"ב ע"א): „הרב ר' משה בר רבי נחמן ז"ל חולק בזה ואומר על הכינה שהוא מים מרוח כי הוא אומר שכתר עליון שהוא קדמון הוא רוח אלהים חיים והחכמה היא רוח מרוח והכינה מים מרוח והחסד מים ממים" והיא באמת שיטת פירושונו החולקת על שטת שאר מפרשי ספר יצירה. במקרה זה, איפוא, דברי ר' משה בוטריל שתושדים באמתת לשונותיו כידוע, נכונים הם וגם הוא ראה פירושונו.

י"ד) ר' שם טוב בן שם טוב בעל ס' אמונות בספרו השני על יסודות תורת הקבלה שנמצא בלי שם בכ"י בריטיש מוזיאום מרגוליות 77, דוחה בדף 124^a את דעת הרמב"ן: „גם כי הרמב"ן הכנים במנין הכתר עליון ואמר שמה שאמר ובס' יצירה] לא אחת עשרה להוציא שרש הכל מן המנין ואין פירוש זה נכון כלל" ודעתו זו של הרמב"ן נמצאת בפירושונו על משנה ד'.

ט"ו) ר' משה קורדוכירו בס' פרדס רמונים בשער ראשון סוף פרק ד': „והנה בארנו המשנה הזאת בנוסחא היותר מפורסמת בספרים ובמפרשים עם היות

שהרמב"ן ע"ה נראה שיהיה לו גירסא אחרת, עכ"ז לא נחוש אלא להסכמת רוב הספרים ... ועוד שעדיין לא נתאמתנו היות הפירוש ההוא להרמב"ן כפי הנראה מתוכו". גם יעלינק (1) וגם שטיונשניודר (2) לא הבינו הערה זו, כי פירשו הדברים על הפירוש הנדפס על שמו, ולא שמו לב לזה ששם הגירסא בסוף משנה ג' כמו גירסת הרמ"ק וגירסת הנוסח הנדפס במנטובה — אלא באמת ספקותיו דווקא על פירושנו הגורם בסוף המשנה ההיא כגירסת רבינו סעדיה גאון בפירושו הערבי לס"י ומזכיר גירסתנו המקובלת בשם גירסת החסיד. וספקותיו (שלא הביא להן ראיות) על אמתת הספר אינן נראות ע"פ העדויות של תלמידו הרשב"א ועל פי מהות הפירוש עצמו. וכבר העירותי במקום אחר, שאין לדברי ה"בקורת" הספרותית שבספרי הרמ"ק ערך גדול ומעט בהם הרבה טעויות, והרי יחס גם את ס' המערכת לר' מודרוס אבולעפיה ואת ס' התמונה לבעל ספר הגבול וס' מראות הצובאות וגם מכיון מאמר שני מעצם הפירוש הזה ואין שם כל רמז לספקות על אמתתו.

מ"ז) שם בשער השלישי פרק ד' על משנת עשרת העמקים: „ובמשנה זאת כתב הרמב"ן ז"ל אינו מבין בבא זו עכ"ל, ובאמת אין קושי המשנה הזאת כל כך אם לא שנאמר שהוקשה לו הסדר ועכ"ז נראה מזה ענותנותו של החסיד ע"ה שבחר לומר אינו מבין מלסתור טעם קבלתו מפני דוחק משנה אחת מפני שרצה לחשוך דעתו ולא לסתור גבול ראשונים". סגנון דבריו כאן—והיא אותה המשנה שגם ר' יצחק דמן עכו תמה על דברי הרמב"ן עליה — אינו סגנון של ספקן כלל. ולעצם הענין טעם הרמ"ק לאי הבנתו של הרב נראה גם לו קרוב לאמת. כי על פי שיטתו בשאר המשניות (וגם שם נגד שאר המפרשים!) מתחיל כל פירושו סדר אצילות מן הכתר ולא מן החכמה ולפי שיטה זו באמת קשה משנה זאת מאד, שאי אפשר לפרש אותה בדרכי הסימבוליקה של הקבלה אלא מחכמה (לשון עומק ראשית!) ולמטה, ובכל זאת לא עזב שיטתו וכתב כאן מה שכתב. י"ז) כל המקובלים שהזכרתי, לא הכירו כל פירוש אחר בשם פ' הרמב"ן מלבד הנדפס להלן. והראשון הידוע לי שהביא גם את דברי פירושנו וגם את דברי הפירוש הנדפס מכבר ואפילו מבלי להבדיל ביניהם וכאלו ספר אחד הם, הלא הוא ר' מאיר ב"ר יחזקאל בן גבאי בס' עבודת הקדש: בחלק הייחוד מביא ששה לשונות (מלבד רמז קצר כללי יותר מדי) שחמשה מהם נמצאים רק בפירוש הנדפס והמיוחס לו (3) אבל אחד מהם והוא בפרק שמיני נמצא בתחלת הפירוש

¹ Beiträge zur Geschichte der Kabbala חוב' א' עמ' 13, ומה שמוסיף יעלינק שם.

נכתב בשעה כשעוד האמין באמתת הפירוש הנדפס, וחזר בו אחר כך.

² ברשימת ספרי הבודליאנה עמ' 1965.

³ פרק ב' ופ' הרמב"ן בבא זו שאין התחלת ישות אלא מחכמה; בסוף פ"ט:

„וכתב הרמב"ן ז"ל בפ' ספר יצירה זה לשונו: ולכך נעשו המדות כך להתבונן בהם באין

האמתי: „וז"ל הרמב"ן ז"ל בפירוש ס"י כי קיום כל דבר בעוד הרצון בו ר"ל כי קיום העולם התחתון והעליון בעוד התפשטות אצילות עלת העלות בו ויהיה כלה בהתהפך הרצון להשיב הדברים להויתן כמושך רוחו אליו ע"כ." מכאן ניכר שלפני בעל עבודת הקדש היה הנוסח הארוך יותר שכן נמצא שם ככל הכתוב כאן. בודאי שאבן גבאי מתוך אחד מכתבי הוד (כמו ליידין) שהכילו שני הפירושים זה אחר זה ונעשו לאחד בידו.

הפירוש הזה וכן גם המאמר על פרק א' בס' בראשית משתמשים בגלוי ובברור בטרמינולוגיה הקבלית מבלי להעלימה ברמזים מליציים וסתומים המובנים רק לעומדים בסוד ה' כדרכו ברוב ספריו. ביחוד הפירוש ליצירה מגלה לנו דעותיו של הרמב"ן על תורת הספירות, מהות האצילות והשתלשלותה בשעה שבשאר ספריו אמנם השתמש בדעות אלה ובנה עליהם אבל לא פירש אותם. מצד זה יש לפירושו חשיבות רבה. יחסו לשאלת אין סוף וכתר או לשאלת מעמד עולם הספירות מעל לעולם המרכבה מתבררים רק כאן. המאמר על מעשה בראשית מלא ענין מיוחד משני צדדים: בחשוואה למאמרים אחרים על ס"ב מחוגיהם של מקובלי גירונה ובהשוואה לספר הזהר. גם ר' עזרא (כסוף פירושו לשיר השירים) וגם ר' יוסף ב"ר שמואל (בפרק האחרון של ס' משיב דברים נכוחים לר' יעקב בן ששת, כ"י אוכספורד) ששניהם קדמו כנראה לרמב"ן בערך בדור אחד פירשו את הפרק הראשון מס' בראשית, וניכר בבירור שקבלתם וקבלת הרמב"ן בענין מעשה בראשית קבלה אחת היא ויש יסוד לחשוב שכל זה בא לשלשתם מיסודו של ר' יצחק סג"ל נהור. מקצת דברי הרמב"ן ודברי ר' עזרא שוים אפילו מלה במלה עד שאפשר לשער כי השתמש בדברי ר' עזרא. גם ניכר המעבר בין סגנונו הקבלי הברור של הרמב"ן כאן ובין רמיוותיו בפירושו הגדול: מקצת ביאוריו עברו ישר לשם ומקצתם לבשו צורה אחרת של רמז דק ויש אשר העלים לגמרי ולא זכרם עוד. ראוי לשימת לב שכמה מהדברים הבאים בפירושו הגדול בפתיחת „יתכן", הם הם עצם דבריו או דעותיו במאמר הקצר. מהצד השני הרי זה פלא שגם הפירוש למעשה בראשית „הקבלי" ביותר בספר הזהר ח"א דף ט"ו—כ"ב וגם המאמר הזה המיוחס לרמב"ן סובבים רק על הפסוקים

סוף"; פרק י"ד „כי המושבע מן המורגש והמורגש מן המושכל והמושכל מרום הנעלם והנעלם אין לו סוף אם כן אפילו המושכל והמורגש והמושבע אין להם סוף כך פירש הרמב"ן ז"ל בפ"י לספר יצירה וכתב עוד שם ז"ל הבן בחכמה וחכם בנינה פי' כח"ש בינה שהוא בחכמה המשיך אותו המשך מרום מעלה בחכמה כדי שימשך ממנה אל הבינה". וכן בפרק הזה עוד על המשנה „ועל דבר זה נכרת ברית ופירש הרמב"ן ז"ל לכך נגלה הדבר כדי שיהיה כח להסתכל ולדבר בו ולהרהר ולא במופלא ממנו כי מכח הדבר שהוא נקרא ברית שמיוחד התמורות בכח אחד יכול להכיר שאין הנסתר אלא אחדות גמורה". ובפירושו האמיתי אין זכר לכל השיטה הזאת.

א"י"ט"ז וקשה בעיני להאמין כי אך מקרה הוא. על השואת תוכן שני המאמרים
אבוא לדבר במקום אחר, כי אין כאן המקום לעורר השאלה החשובה והקשה
של יחסי קבלת הזהר וקבלת הרמב"ן הטעונה ברור יסודי חדש.

מלבד שתי תעודות אלה לדיעות קבלת הרמב"ן ישנן בידינו עוד שתיים
אחרות אשר לדעתי אין טעם מספיק לבטל אמתתן, ומן הראוי לעמוד עליהן כאן.
בכ"י ברלין (רשימת שטיוונשניידר סי' 193) זכין גם בכתבי יד אחרים (1)
נמצא פירוש ל"אל יתהלל חכם בחכמתו וכו'" (ירמיה ט', כ"ב) שאינו אלא
כעין סניגוריה על חכמת הקבלה. פירוש זה נתחבר כנראה בערך במחצית השניה
של המאה הי"ד בספרד ועיקרו הם ראיות לאמתת הקבלה מתוך ספרי הקדמונים,
וביניהן גם מאמר אחד הבא כאן בשם הרמב"ן והוא אגרת על הפנים הפנימיים
שבתורה. הדפסתי אותה כאן בפעם הראשונה למען ידע הקורא לשפוט בעצמו.
ביחס לשאלת אמתת האגרת הזאת השודה בעיקר הסכיבה שהוא נמצאת בה
שהרי באו במאמר זה כמה לשונות מזוייפים על שמותיהם של גדולי הראשונים
ואמנם גם לשונות אמתים אינם נעדרים כליל. ומצד תוכן האגרת עצמה יתכן
שבאמת יצאה מתחת ידי הרמב"ן: הרי אינה אלא פאראפראזה ארוכה ומדוייקת
של הרעיון על פנימיות התורה אשר הביע אותו בהקדמת פירושו הגדול. כל מה
שנמצא באגרת, מראה קורבה ידועה גם להקדמה זו וגם להקדמה לחלק השלישי
מספר התמונה הסובבת על אותם העניינים. לא נראה כל טעם מיוחד לזייף
דברים שאין בהם חדוש נוסף על דברי הרמב"ן עצמו. הרי מזייף היה מוסף
על דעת הרמב"ן עוד דעות הרחוקות ממנו כדי להתלות בשמו המפורסם ולהסתיע
בו. ואמנם גם לשון האגרת הזאת סתומה היא למדי, ממש כדברי ההקדמה
הנזכרת, אבל לא אוכל למצוא בה דבר שלא יתכן להאמר או להכתב בימי
הרמב"ן. רעיון "נשמת התורה" כבר הובע בבירור בפירוש האגדות לר' עזרא
במס' תענית וכל הפרטים על סימני המסורת שיש בהם רמיונות לסודות הפנימיים
שבתורה הובאו גם שם וגם בספר התמונה. ומכיון שהרמב"ן חבר את פירושו
רק בסוף ימיו, אינו מן הנמנע כלל שכבר נשאל קודם לכן והביע בכתב את
דעותיו העיקריות על מהות התורה.

ועוד בידינו טעם איסור העריות בדרך רמז וסוד שתלמידי הרשב"א מעידים
עליו כי מדברי הרמב"ן הוא. ר' יהושע ן' שועיב מביא בפרשת אחרי מות, כי
אמנם בפירושו הגדול לאיסור העריות לא רמז הרמב"ן שום דבר מפורש, אבל
מצאנו לו מגלת סתרים כתוב בכתב ידו והוא העתיק בביאורו לפי הרמב"ן
את כל לשונו והואיל ואין ספרו מצוי בידי החוקרים, העתקתי כל השו"ך לעניננו

(1) נמצא למשל גם בכ"י שעמד בשנת תרפ"ח למכירה אצל הרב פולידאנו בסנג'ר
(סי' 34 ברשימתו).

מדפוס וורשא תרל"ה, בנספח ד'. והוא מאמר חשוב מאד. כמו כן הזכיר גם ר' שם טוב בן אברהם ן' גאון את המגלה הזו בס' כתר שם טוב (ס' מאור ושמש, ליוורנו תקצ"ט, דף מ"ג ע"א), אכן העתיק רק מחציתה הראשונה וזוהי פתיחתו: „ואני מצאתי במגילת סתרים מהרב שקבל מהחסיד טעם איסור העריות והנה זה תמוה כי לא מצינו בכל מקום שהרמב"ן היה תלמיד החסיד (ר' יצחק סני נהור) ולהפך בפירושו לס' יצירה בהזכירו את החסיד אינו קורא אותו טורי. אמנם יתכן שכוונת ר' שם טוב כאן לא לקבלה ישרה אלא לקבלה ממוצעת, בידי חכם שלישי. ובאמת גם ר' משה מבורגוש בדור תלמידי הרמב"ן מקשר הרמב"ן והחסיד ע"י חכם אחר שאינו זוכרו בשמו(1). ויש לשאול אם ערך או חצי-ערך לעדויות שבספרו של ר' משה מבורגוש? הרי כמה דברים בספר עמוד השמאלי חשודים מאד מהצד ההסטורי; אמנם העדויות האלה „הרב הגדול הרמב"ן אמר שקבל מפי רבו מפי החסיד החכם ר' יצחק ז"ל (דף 133) וכן „הרמב"ן ז"ל שקיבל בפירוש זה השם בשם החסיד ז"ל" (דף 132) — כל אלה מתאימים למה שהוכחנו למעלה ממקור אחר לגמרי, מפירושו ליצירה, על מציאות מתווך בין שני המקובלים האלה, עד שלדעתי קשה מאד לומר שאין כאן אלא בדותות בעלמא. נראה שיש כאן זכר למסורת הסטורית בעלת משקל וערך ידוע. אמנם אין בידינו להוכיח שהרמב"ן באמת עסק בתורת הספירות השמאליות ויתכן שתוכן הקבלות האלה בספר עמוד השמאלי אינו מהרמב"ן אעפ"י ששלשלת המסורת הנזכרת אתם ראויה לסמוך עליה, אבל אי אפשר להחליט בזה שום דבר מוחלט על יסוד ידיעותינו הקלושות. מאחרי שתורת הספירות השמאליות היא כודאי מן הפרקים הסתומים ביותר שבקבלה, ברי הוא שהרמב"ן אם גם הכיר אותה או ידע ממנה כודאי היה מעלים אותה בפירושו על התורה, ואין להביא משתיקתו ראיה.

הדפוס של ס' כתר שם טוב בס' מאור ושמש משובש מאד ולכן אפשר ג"כ שנפל כאן שבוש ובמקום „שקבל מהחסיד" יש לקרוא „שקיבל בשם החסיד" ויש להשוות כתבי היד השלמים והטובים של הספר למען דעת את גירסתם, ואני לא הספקתי לעיין בהם.

מגלת סתרים זאת היתה כנראה גם לעיני מקובלים אחרים שלא הזכירוה: גם דברי ר' בתיו בן אשר מראשוני תלמידי הרשב"א בטעם איסור העריות לקוחים משם כפי שאפשר להוכיח בנקל, אלא שמשום מה רק חבריו הבאים אחריו מצאו צד היתר להזכיר את מקור הדברים. רמז לדעת הרמב"ן על ענין

(1) בספרו על תורת האצילות השמאלית הטמאה הנמצא בכ"י ברלין (שטוינשניידר 193) וכן גם בשאר כ"י (פולידאנו ועוד) מבלי שנוזכר שם הספר בשום מקום. אבל מצאתיו עכשיו בס' לבנת הספיר לויקרא, כ"י ברושיש מוזיאום (מרגוליות 767) דף 281 שמביא לשון זה: „והנה החכמים הקדמונים פירשו אותם עשר בספר מסאבא והנם כתובים על ספר עמוד השמאלי להר"ם ז"ל בן שמעון" והוא ר' משה בן שמעון מבורגוש.

זה נמצא ג"כ כבר בספר הרמון לר' משה די ליאון (משנת ה' מ"ז). גם הוא ידע כבר כי טעם האיסור הזה „שלא לקרב הענפים עם השרש" (1). בספר הריקא נאטי הועתקו הדברים כבר מס' כתר שם טוב שהיה לנגד עיניו.

קרוב היה לשער שהמתווך בין הרמב"ן ובין ר' יצחק החסיד בן הראב"ד היה רבו ר' יהודה בן יקר כי יודעים אנו עליו שנטה לקבלה כפי שמעיד עליו פירושו לסדר התפלות הנמצא למשל בקמברידג' (2), ור' משה מכורגוש שם בפיו אפילו קבלה על ספירות הטומאה (לגבי הספירה השלישית „שקבל מפיו רבותיו הקדושים"). ולא אוכל להכריע. אבל חושבני שיש כאן מקום לשאלה: אולי ר' יצחק בן אברהם בן דוד שהוא ר' יצחק החסיד ור' יצחק בן אברהם הצרפתי שבאמת היה רבו של ר' יהודה בן יקר אינם אלא חכם אחד? בספר תורת האדם (ויניצואה שנ"ה דף ל"ב ע"ג) מזכירו הרמב"ן בלי תואר מיוחד (3) אבל בס' הלקוטות שלו לפסחים (דף י"ד ע"ג) מעיד עליו עדות מפורשת זו „קבלתי מפיו מורי ר' יהודה זצ"ל שקבל מרבו ר' יצחק בן אברהם הצרפתי שהלל בלילי פסחים טעון ברכה אשר קדשנו לגמור את ההלל והביא ראיה מן הירושלמי וכבר עמד על זה שכטר (4). על פי תוכן דבריו אין לחשוב כי זהו המקובל ר' יצחק. גם יש להזכיר, כי בספרי קבלה ידועים נזכרים שניהם וקשה לשער שמחבריהם שנו את התוארים וקראו לאותו המקובל פעם כך ופעם כך. בכ"י אוכספורד 1945, למשל, בלקוטים ישנים מאד, נזכרה קבלת ר' יצחק בן הראב"ד על התפלות (דף 57 a/b) ומיד אחרי כן, בעמוד חבא, נמצא סוד אחר „בשם החכם הצרפתי ר' יצחק ז"ל". גם בעל סי' האמונה והכטחון מכיר את שניהם. בפרק ט': כך קבלתי מפיו החכם רבי יצחק הצרפתי ז"ל" ובפרק י"ט: „שמעתי בשם החכם ר' יצחק הצרפתי" (והם דברי קבלה), בשעה שהזכיר את ר' יצחק סגי נהור בשם „החסיד ר' יצחק ב"ר אברהם". בלקוטים בכ"י אוכספורד 2256 דף 12^a מצאתי לשון זה על סוד פסח: „מצה וחמץ עמו בבית כי בשניהם נעשה הנם רחמים לישראל והדין על המצריוס והוא ובית דינו הסכימו בדין וזה אני ולא שליח כמו שפירש הרמב"ן ז"ל טעם זה מצאתי בשם החכם ר' יצחק בר אברהם ז"ל מצה אינה לא מתוק ולא חמוץ אלא בינוני ולזה רומז לתפארת שהוא מקבל משניהם". מכל זה נראה על כל פנים שגם ר' יצחק

(1) כ"י בריטיש מוזיאום דף 95.

(2) עיין מאמרו של שכטר ב — IV J. Q. R. (1888) עמ' 245-255. אנכי עברתי

על כתב יד קמברידג' ומצאתי עוד כמה דברי קבלה מלבד אלה שהזכירם שכטר.

(3) „... וגדולי רבותינו הצרפתים נסתפקו בזה עד שרבינו יצחק ב"ר אברהם ז"ל

צוה לתלמידיו שיטילו ציצית בסדינו ויחפו אותו בתוך כנפי כסותו מפני ספק כלאים".

(4) במאמרו הנזכר עמ' 250 והוכיח שם שבאמת כתוב כן בפירוש ר' יהודה ב"ר יקר

על התפלות.

הצרפתי רבו של ר' יהודה בן יקר היה מכת המקובלים, הגם כי אין קרוב לחשוב כי הוא הוא ר' יצחק סג' נהור. כמובן, שויון כזה של השמות (והרי גם ר' יצחק ס"נ היה „צרפתי“) בנקל יכול היה לגרור אחריו בלבול במסורת המקובלים.

אשר לדברי קבלה המתוייחסים לרמב"ן, לא אדבר כאן על ענייני קבלה מעשית הבאים בשמו וכלי ספק יש ביניהם כאלה שבאמת יצאו ממנו, כמו הקמיע של שבעה אתין שהזכרתי בפרק השני על ר' דוד בן יהודה החסיד נכד הרמב"ן¹). אבל אעיר עוד שהרמב"ן חבר גם „תפלה למשכילים“ כלומר למקובלים, כפי שהעיד עליו ר' אבנר תלמידו בס' מאירת עינים לר' יצחק דמן עכו (כ"י מינכן 17 דף 68^a), וניכר מתוך דבריו שהיתה ידועה ונפוצה בימיו²). וכאמת גם כל ההקדמה הארוכה בתפלתו „שהתפלל בהר הקדש“, שנדפסה ונמצאת בהרבה כתב-יד, בנויה על אדני הקבלה ברמזים המובנים רק למשכיל המקובל, על סדרי עולם העליון וירושלם של מעלה. ואולי זוהי התפלה שר' אבנר רומז אליה?³ עוד תעודה המתייחסת לרמב"ן מצאתי בקובץ החשוב ס' 22 באוסף מוסאיוף בירושלם. בקובץ זה חזרו יחדיו כמה דברי קבלה מהראשונים וביניהם מהבלתי ידועים עד היום, והמקבץ העתיק בדף 4^a—4^b מאחד מספרי ר' שם טוב ב"ר אברהם בן גאון אגרת שבה מודיע הכותב אשר שמו לא נודע לנו, לרמב"ן את הקבלה אשר קבל מר' יוסף בן מזאח רבי, והעתקתיה כאן בסוף הנספחות. משפחת ן' מזאח היתה מחשובי משפחות טולידו³), ונראה שר' יוסף זה היה אביר-זקנו של אותו ר' שמואל בן יוסף ן' מזאח שנפטר בשנת ק"ט בטולידו. קבלת האגרת הזאת על עשר ספירות מקצתה בלתי ידועה ומקצתה קרובה לסוג ספר העיון ומעין החכמה, וכאמת נראה שהוא מדורו של הרמב"ן. אגרות אחרות כאלה לא נשמרו לנו, ואם זאת הנמצאת לפנינו אמתית היא, נוכל ללמוד ממנה כמה חשוב ונכבד היה הרמב"ן גם בעיני המקובלים בני דורו.

1) העירותי במאמר ההוא שלא מצאתי זכר לר' יהודה בנו של הרמב"ן במקורות הידועים, והנה נשתמשה ממני „האגרת ששלח הרמב"ן בהיותו בא"י לבנו יהודה לקאשטיליא בהיות בנו עומד לפני המלך“ שנדפסה מכבר במה"ע המבשר, והח' ראובן מרגוליות שהעיר על זה בחוברתו וכוח הרמב"ן עם תולדות הרמב"ן (לבוב תרפ"ט) הדפיס אותה עוד הפעם שם בעמ' 48.

2) הרשב"א הלך איפוא רק בעקבות רבו כאשר חבר גם הוא „תפלה מיוחדת לעצמו אשר רמו בתוכה ראשי פרקים (מחכמת הקבלה) על הנכון“, כדברי ר' שם טוב ן' גאון בס' בדי הארון ספר א', פרק ה'.

3) עיין צונץ, צור געשיכטע אונד ליטעראטור עמ' 425.

נספחות.

(א). פירוש לפרק ראשון מס' יצירה להרמב"ן.

בשנויי הגירסאות מורה: י' = כ"ו ירושלם 404 8°

ל' = כ"ו ליוודן, וארנר 24

ב' = כ"ו בריטיש מוזיאום 752

ס' = כ"ו ירושלם 336 8°.

בל"ב נתיבות וכו' הן עשר ספירות וכ"ב אותיות ומנצפ"ך צופים אמרוסו) על כן אינם בחשבון הל"ב ואעפ"י שאמרנו שהעשר ספירות בכלל האותיות אינם האותיות כי הם פנימיותם (2) והם דבר נעלם נכללות באותיות ויוצאות עמהם בשביל אחד בהעלמה אחת ברוח בגוף. וכוונת החשבון הזה לל"ב ולכ הוא רצון כענין שנאמר (3) היש לכבך ישר עם לבבי כאשר לבבי עם לכבך כי קיום כל דבר הוא בעוד הרצון בו (4) ויהיה כל בהתהפך הרצון להשיב כל הדברים להויתן (5) כמושך את רוחו אליו (6). וכן התחלת התורה וסופה ב"ת בראשית ולמ"ד דישראל כלומר (7) שישוב

1-4 י' עשר ספירות בעצמם כי מנצפ"ך צופים אמרום לפי שהם בכלל האותיות וכל דבר נעלם נכלל בהם ויוצאות עמהם שכל אחד בהעלמה ברוח | 3 ל' דבר שכולם נכללות, ותקנתי על פי נוסח ב' וס' | 4 ב' ס' בהשלמה ברוח ובגוף | 4-5 י' וכוונת החשבון לפי שהוא מנין לב | 6 ל' קיום הדבר. ל' מוסיף עוד: בעוד הרצון בו כי קיום העולם התחתון והעליון בעוד התפשטות עלת העלות בו ויהיה כל וכו' | 7 ל' משובש: הדברים לחיותן. ס' להיותן. ב' להויתן

---

(1) שבת ק"ה, א.

(2) זוהי דעת ר' יצחק סג"י נהור בפ"י ס' יצירה שלו: הספירות הן פנימיות האותיות ובכל אות ואות נכללות עשר ספירות.

(3) פסוק שלא כצורתו הוא, מלכום ב', י' ס"ו.

(4) עיין בשער הגמול של הרמב"ן בסופו (פירארה שי"ו) דף כ"ב, ב'.

(5) מליצח זו נמצאת רק אצל הרמב"ן ותלמידיו ורומזת תמיד ל-ἀποκατάστασις ביוכל הגדול ועיין למשל בסוף פיוטו מראש מקדמי עולמים («ובהשיב הדברים להויתן»). בפירוש סודות הרמב"ן לר' יהושע ו' שועיב הנדפס על שם ר' מאיר בן סאהולה דף כ"ח ע"א בלשונו של אחד מתלמידיו הרמב"ן בטעם היוכל, וכן גם בדרשותיו של ר' יהושע ו' שועיב עצמו (קושטא רפ"ב) בסוף הדרשה ליום ראשון של פסח («ישובו הדברים להויתן ולשלימותן»).

(6) רמז לזה נמצא גם בפירושו על התורה בפסוק ויפח באפיו.

(7) רמז זה זאת ליוכל הגדול מתאמת כ"כ לסגנונו האמתי של הרמב"ן ולהשקפותיו

בענין זה עד שאין לי ספק שיש לקבל כאן גירסת ליוודן אעפ"י שהדברים נשמטו בכ"ו

הענין לאשר לו אחוזת הארץ היא האפיסה המוחלטת פי' המוחלטת תרגומו לצמיתות לחלוטין¹) על כן נרמז כי אין הדעת משיג אליו. נתיבות הם שבילים דקים ואין אדם רואה בראש השביל המקום שהוא הולך, לכך לא אמר דרכים שהדרכים רחבים וניכרים²) שאדם עומד על אם הדרך ורואה לכל מראה עיניו לאיזה מקום הוא הולך מה שאין כן בשבילים מרוב דקותם וכן בענין הכתוב [ירמיה ו', ט"ז] עמדו על דרכים וראו ושאלו לנתיבות עולם הזכיר לדרכים ראוה ולנתיבות שאלה.

פליאות כמו כי יפלא [דברים י"ז, ה'] ומתרגמינן יפריש כלומר יוצאות מפורשות ומובדלות זו מזו ולפי עומק הדקות שם פלא נאות בהם לא שם הברלה והפרשה.

חכמה היא סוף מה שאדם יכול להשכיל במחשבה ומסורת הענין ברמז כ' כתר עליון ית' מלא יותר ממה שהלב יוכל להרהר כבודו, צמצם עצם הכבוד כשעור פני הפרכת³) וכבין שני הכרובים שהוא טפח ונמצא חושך על פני הכל

1-2 י' ליתא כלומר - אליו, ב' ס' ליתא פי' המוחלטת - לחלוטין
3 ל' עד מקום אשר הוא הולך | 5-6 י' ליתא מה שאין כן - דקותם
6 ל' וכן ענין | 8 ל' דמתרגמי' יפרש' ב' ס' פלאות כמו
יפליא דמתרגמינן יפריש | 9 ל' נפרשות ונבדלות. ל' מוסיף (והוא מהפך הענין): ונבדלות לאו דווקא אלא אמשול לך משל כענין מעין וממנו חוקקין שביל אחד לצד זה להשקות כרם ומצד האחר להשקות את הגן והכל ממקום אחד ואין דבר נפרד ממנו וכאצבעות ביד | 11 י' ליתא סוף. ל' במחשבה, כי לא ישיג לשכל [צ"ל להשכל?] למעלה מן החכמה כי כתר עליון ית' וכו' | 12-13 ל' וצמצם עצם כבודו כתר עליון לעלת העלות כשיעור | 13 ל' ובין שני הכרובים. ס' מבין. ב' לבין שני. י' ליתא שהוא טפח | 1-13 ל' ונמשך חשך על פני הכל [כי העדר האור הוא חושך ליתא בל' אבל רק בטעות ונמצא על נכון בב' וס'] כי חשך ר"ל דבר שאין הדעת משגת והוא מכוסה. והמשל בלשון צמצם עצם כבודו כאדם שהוא גבוה בקומתו ויראה עצמו במראה קטנה באבעבוע [בכבואה] של מים אעפ"י שהכלי קטן נראית שם צורת הקומה ההיא הגבוהה.

ירושלים. וכן מפרש גם בפירוש פי' בהר את הפסוק וישבו איש אל אחוזתו על היובל הגדול בעולם.

1) האפיסה המוחלטת בלשון המקובלים וכן בלשון הרמב"ן בתחלת פירושו על בראשית א' א' סמל מסתוריו היא לספירת האין ואין פשוטה כמשמעה. וגם בפירושו על הפסוק הזה מביא התרגום יחד עם רמיה לסוד היובל ועיין סנהדרין ק"ו ע"ב.

2) פירוש זה הוא הפך פירושו של ר' יצחק סגי נהור בפיו' ס' יצירה שלו.

3) כן הוא בכל כתבי היד שראיתי, אבל נראה שצריך לתקן ולקרוא "הכפרת" והשעור של טפח לכפורת נמצא במס' סנהדרין דף ז' ע"א והדברים על צמצום הכבוד לבין הכרובים בספרא לויקרא פ"ב ובשאר מדרשים על שמות כ"ה, כ"ב. ההערה "שהוא טפח" חסרה אמנם בי' אבל בלי ספק רק בטעות כי בסוף משנה ג' ירמו גם בי' לדבריו כאן.

כי העדר האור הוא חשך. והמשיך ממקור הכל (1) האור הבהיר הנקרא חכמה. שלשים ושתים נתיבות כל נתיב ונתיב נוקב בחשך האותיות בצורתם והספירות כשיעור שברצון הגזור יתברך ויתעלה ונעשו מובדלים זה מזה, ונקיבת אור הנתיבות ויציאתם מפורשות זו מזו נקראת חקיקה. 5
לכך אמר שבהם חקק יו"ד ה"א כלומר בנתיבות האור שהם ל"ב מעת המשכתן מן הכתר העליון בהם חקק החוקק יתברך את החשך ועשה מהם עצם כבוד נרמז עליו בשם יו"ד ה"א והכבוד הזה נקרא חכמ"ה (2) בשם הנתיבות עצמם ולכך נקרא חכמה כי כ"ע יתברך ויתעלה נרמז באל"ף ה"א של שם אהי"ה בענין אחדות שלימה בכל צד ובכל מחשבה וענין ולא יתכן להזכיר בה חקיקה. עוד נמשך המעיון ופעל עצם כבוד נקרא יו"ד ה"א וא"ו ה"א נקוד אלהים והוא הבינה והוסיף על השם הראשון וא"ו ה"א כלומר בכאן מוסד הבנין וא"ו ה"א. עוד נמשך המעיון ויצר עצם כבוד נקרא צבאות לפי שהוא אות בצבא שלו (3) שהם הגדולה

1 | י' ליתא הכל. ל' ממקור הכל פי' שהוא עלת העלות האור הנקרא חכמה
2 | ל' בחשך ר"ל נמשך מן החשך כלומר נאצל ממנו. ר' שם טוב ו' גאון בתשובה שהזכרתי למעלה מכ"י ירושלם 404 גורס: האותיות כלומר בצורתם | 3-4 ל' כשיעור שברצון הבורא ר"ל שהן מתפשטות באצילותם כשיעור שרצה, ויעשו מובדלים זה מזה כאשר המשלתי בחבורן (4), והמשכת אור הנתיבות והפרשתן קראה בספר יצירה חקיקה | 5-7 ל' בנתיבות חקק עצם הכבוד הזה הנקרא חכמה ונרמזת ביו"ד ה"א וכן העטרה נרמזת ביו"ד ה"א וכבר רמזתי עליה נאמר אם עוונות תשמר יה ועליה נאמר וה' נתן חכמה לשלמה, שאל גוי א' את ר' יהושע מפני מה נגלה הב"ה למשה מתוך הסנה? א"ל ללמדך שאין מקום פנוי בעולם מן השכינה [במדבר רבה י"ב, ד'] וזאת הספירה העליונה הנקראת חכמה מעת המשכתן מן הכתר עליון ומן הכתר עליון חקק החוקק פי' המשיך את החשך ועשה ממנו עצם כבודו ועליו נרמז י"ה. ס' וב' אינן גורסין את המאמר במדבר רבה | 7-8 ל' ליתא בשם הנתיבות - חכמה. ל' כענין אחדות | 9 י' ליתא ולא יתכן - חקיקה | 10 ל' ליתא נקוד אלהים | 11 ל' על השם האחרון, אבל ס' ב' כמו י'. ל' ליתא כלומר. ל' שבכאן מוסד יסוד הבנין הנקרא ו"ו ה"י שש קצות וה"א אחרונה העט' ועל כן הבינה יסוד הבנין כי ממנה תוצאות חיים ושפע לבנין על כן נקרא י' ה' ה' | 12 ל' ליתא עצם. י' עצם נקרא כבוד צבאות. ל' בצבא שלו

(1) גם אצלו נקרא הכתר הרבה בלשון מקור, ועיון להלן מקור חיים. "מקור הכל" נמצא כמה פעמים גם אצל ר' עזרא ור' עזריאל.

(2) עריכת שם י"ה לחכמה ושם יהוה בנקוד אלהים לבינה היא לפי שיטת המקובלים הראשונים, וכן הסדר בס' שערי אורה.

(3) עיון במכילתא בשלח (הו' פרידמן דף ל"ה ע"א).

(4) כאשר המשלתי בחובן: היונו במשל שהוסיף בנוסח הארוך למעלה על חבור הספירות כמו המעיון הנובע לכרם לגן. ס' וב' גורסין רק "בחבור" ומרגוליות (ברשימת כה"ו בברית. מוז. עמ' 32) מצא בזה ציטאט מתוך ספר אהר, ואיננו נכון.

והגבורה ועד סוף הבנין כולו יתברך ויתעלה, נרמז בזה הפירוש ענין התיבה הזאת. ויש נוסחאות (1) שמוסיפות בגירסא אלהי ישראל אלהים חיים שדי רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו ולפי אותה הנוסחא פירוש צבאות הגדולה והגבורה והוא לשון צבא ונרמז בתיבה עצמה השם הגדול שהוא אות בצבא שלו לפי שהכל אחד והוא אלהי ישראל בהמשך המעיין עוד ושוב נמשך מקור חיים ופעל כבוד נקרא אלהים חיים והוא הנצח וההוד ונמשכו נתיבות המעיין לשם הנקרא שדי והוא יסוד עולם ועניינו לשון תוקף וכן שמעתי פירוש לפניו ילך דבר [חבקוק ג', ה'] ורבותינו (2) רמזו בו עוד שאמר לעולמו די לפי שסוף המשך הנתיבות בסוד הפעולה הוא. ושמעתי שהיו האותיות פועלות כפי חשבון השם הזה במילואו וא"ל די ולא פעלו אלא שמנה עשר אלף עולמות ואין לי לפרש (3). ומשם נמשך המעיין וברא כבוד נקרא רם ונשא וכן כתוב [ישעיה ו', א'] יושב על כסא רם ונשא ושוליו מליאים את ההיכל והוא שוכן עד וקדוש שמו [ישעיה נ"ז, ט"ז] יתברך ויתפאר ויתרומם על כל (4).

כלומר מושכם ונראה בצבא פי' בתוך י' ספירות ונראה כמלך בצבא וזהו הת"ת והגדולה שהיא החסד בימין והגבורה שהיא הפחד בשמאל ועד סוף הבנין כלומ' (1) ית' ונרמז במלת צבאות במדתו שהוא אות בצבא | 2 ל' ליתא אלהים חיים | 3 ל' אותם נוסחאות | 5 ל' והכל א'. ל' ליתא בהמשך דמעין עוד | 6 ל' ליתא חיים | 7 ל' צדיק יסוד | 7-8 ל' [במקום וכן שמעתי:] ענין אחר לפניו ילך דבר על המדה הזאת נאמר שהוא מכלה האויבים ורו"ל אמרו על זו המדה שאמר לעולמו די | 9-10 ל' משך הנתיבות בה כי הע' מחוברת עליו, ושמעתי כי הט' ספירות פעלו י"ח אלף כי הכתוב [צ"ל הכתר] עליון שנאן שהוא אי"ן ול"ב וארו"ל [עבודה זרה ג', ב'] אלפי שנאן כי העולמות ריבותים חוץ מאלפי הכתר שאינן פי' שנאן שהן אי"ן גמור ואחר שפעלו י"ח עולמות אמר להן די וזהו שדי. בס' יותר חלק: פעלו י"ח אלף כי הכתר עליון הוא אין, לכך אמרו רו"ל ... והלאה כמו בל'. | 13-14 ל' מוסיף הרבה: וקדוש שמו היא העטרה ית' וזאת

(1) ראוי לציין שגם ר' יצחק סגי נהור ור' עזרא לא גרסו הגירסא הארוכה שבנוסח ס' יצירה שלנו.

(2) חגיגה י"ב, א.

(3) אמנם הגירסא בל' מפרשת כוונת הסוד ואינה רחוקה מן האמת, כנראה, ואולי דברי הרמב"ן עצמו הן? ר' יצחק דמן עכו בס' מאירת עינים (כ"י מינכן 17 דף ח') מפרש בתחלת פרשת בראשית אגדה זו כמעט בלשון נוסח ל'. וכן מביא ר' יהושע בן שועיב בדרשותיו לפ' יתרו מתוך פי' הרמב"ן עצמו לפ' בראשית את הדברים האלה: מן התשעה מאמרות המפורסמות נתשטמו שמנה עשרה כי כל אחד כלול דין ורחמים וכנגדן י"ח חוליות שבשדרה ותקנו י"ח ברכות בתפלה וכולן כנגד חי העולמים כי נתפשטו ל"ח אלף עולמות כמו שנרמז בפסוק.

(4) ר"ל אלה הם שמות הרומזים על ספירת העטרה, וההוספה על תורת העטרה בנוסח

בשלשה ספרים סֵפֶר וּסְפֹר וּסְפֹר כְּלוּמַר שֶׁהוּא מְתִיחַד בְּאֵלֵי הַג' מְקוּמֹת
בְּסֵפֶר שֶׁהוּא חֲכֵמָה רֵאשׁוֹנָה וּבְסֵפֶר שֶׁהוּא בִינָה שְׂאֵדָם מוֹנֵה בָּהּ וּבְסֵפֶר כְּלָל
שֶׁאֵד הַמְתִּיחִדִּים בְּאַחֲדוֹתָיו.

[מ"ב] עֶשֶׂר סְפִירוֹת בְּלִימָה עֵינִין זֹו הַבְּבֵא לְפָרֵשׁ אֵת הַרֵאשׁוֹנָה וְאָמַר
כִּי הֲלִי"ב נְתִיבֹת שְׂאֵמְרָנוּ הֵם עֶשֶׂר סְפִירוֹת וְכ"ב אוֹתִיּוֹת וְהַזְכִּיר הַסְפִירוֹת
בְּלִשׁוֹן בְּלִימָה שְׂאֵתָה חַיִּיב לְכַלּוֹם פִּיךָ מִלְּדַבֵּר וּלְכַךְ מִלְּהַרְהֵר שֶׁהֵם פְּנִימִיּוֹת
לְאוֹתִיּוֹת וְלֹא נִכְתְּבוּ בְּתוֹרָה כְּמוֹ הָאוֹתִיּוֹת וּפְי' עֶשְׂרִים וּשְׁתֵּים אוֹתִיּוֹת
שֶׁהֵם יְסוּד שְׁלֹשׁ אֲמוֹת אֲמ"ש יְסוּדָם וּשְׁבַע כְּפוֹלוֹת שֶׁהֵם בְּגִדְכִפְרֵת
שֶׁמְקַבְּלוֹת דְּגִשׁוֹת וּרְפִיּוֹת וְהֵם מְדוֹת כְּפוֹלוֹת כְּמוֹ שְׂאֵנֵנו עֲתִידִים לְפָרֵשׁ
10 וּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה פְּשׁוּטוֹת שְׂאֵינָם מִשְׁתַּנּוֹת (1).

[מ"ג] עֶשֶׂר סְפִירוֹת בְּלִימָה מִסְפֵּר עֶשֶׂר אֲצַבְעוֹת פִּירוּשׁ כִּי הָעֶשֶׂר

הַמְדָה שֶׁהִיא הַע' רֵאָה יִשְׁעִיה וְרוֹל אָמְרוּ [יְבִמוֹת מ"ט, ב'] כִּי מִנְשֵׁה הַרְג אֵת יִשְׁעִיה עַל
שְׂאֵמֵר וְאֵרֵאָה אֵת ה' וְהֵלֵא כְּתִיב [שְׂמוֹת ל"ג, כ'] כִּי לֹא יֵרֵאֵנִי הָאָדָם וְחַי וְהוּא לֹא יָדַע כִּי
כְּשֶׂאֵמֵר אֵת ה' רְצוֹנֵנוּ לֹומֵר אֵת עַל הַע' אֲבָל מִשֶׁה רְבִינוּ ע"ה רְצָה לְהַסְתַּכֵּל בְּתַפְאֵרֵת שֶׁהִיא
הָאֲסַפְקֵלְרִיא הַמְאִירָה שֵׁנ' [שְׂמוֹת ל"ג, י"ח] הֵרֵאֵנִי נֹא אֵת כְּבוֹדְךָ וְלֹא נִעְנָה שֵׁנ' וְרֵאִית אֵת
אֲחֹרֵי וְאֵרֹל [בְּרִכּוֹת ז', א'] זֶהוּ קֶשֶׁר שֶׁל תְּפִלִּין וְהִיא הַעֲטֵרָה שְׁכָל הַסְפִירוֹת נִקְשְׂרוֹת
בְּאוֹתָהּ מְדָה גַם נִקְרֵאת כֹּלָה שֶׁהִיא כְּלוּלָה מִן הַכֹּל וְגַם תְּפִלָּה שֶׁל יָד רִמּוֹז לָהּ שֶׁהִיא כְּנֶגֶד
הַלֵּב וְהַע' נִקְר' לֵב וְעֵלִיָּה נֹאמֵר [בְּרֵאשִׁית ח', כ"א] וַיֹּאמֶר ה' אֵל לְבוֹ אֲבָל מִשֶׁה רַע"ה זֹכָה
לְהַסְתַּכֵּל יוֹתֵר מִשְׂאֵר הַנְּבִיאִים כִּי הִבִּין בְּפְנִימִיּוֹת פִּי' הַשְּׁתַלְשֵׁלוֹת וְכַח הַתַּפְאֵרֵת [גִּירְסַת ס':
הַתְּפִילָּה] אֲבָל בְּפְנִים הַמְאִירִים שֶׁהִיא אֲסַפְקֵלְרִיא הַמְאִירָה שֶׁהִיא פְּנִימִיּוֹת הַת"ת לֹא זֹכָה מִשֶׁה
לְהַסְתַּכֵּל בּוֹ שֵׁנ' וּפְנִי לֹא יֵרֵאוּ וְעֵלִיו נֹאמֵר כִּי לֹא יֵרֵאֵנִי הָאָדָם וְחַי | 1-2 ל' לִיתֵא
כְּלוּמַר - בְּסֵפֶר וּבְס' אִיתֵא | 2 ל' לִיתֵא שְׂאֵדָם מוֹנֵה בָּהּ | 3 ל' בְּאַחֲדוֹת
6 ל' לְכַלּוֹם בְּהֵם | 8 ל' אֲמ"ש אוֹיֵר מִים אֵשׁ, וְלִיתֵא יְסוּדָם. ל' שְׁבַע
כְּפוֹלוֹת תְּחִלָּה | 9 ל' מְדוֹת כְּפוֹלוֹת שְׂמִשְׂמִשׁוֹת לְפַעְמִים לְדִין וּפַעְמִים לְרַחֲמִים, וְלִיתֵא
כְּמוֹ - לְפָרֵשׁ | 10 ל' מוֹסִיף עוֹד: וְהִי"ב פְּשׁוּטוֹת כְּמוֹ לְשֵׁשׁ קְצוּוֹת כִּי בְּשֵׁשׁ
קְצוּוֹת י"ב גְּבוּלִים רוּם וְתַחְתִּית וְעַל זֶה נֹאמֵר [שֵׁה"ש ה', י"ד] יָדִיו גְּלִילֵי זֶהָב מִמּוֹלָאִים
בְּתַרְשִׁישׁ דְּרִשׁוּ רֹז"ל תְּרִי שֵׁשׁ² וְגַם בְּאִפּוֹד נִרְמָזוּ י"ב אֲבָנִים רִמּוֹז לִי"ב שְׁבַטִים וְי"ב שְׁבַטִים
רִמּוֹז לִי"ב פְּשׁוּטוֹת וְכֵן י"ב מְזוֹלוֹת וְהַכֹּל בּוֹזְכוֹת יִשְׂרָאֵל שֶׁהֵם מִי"ב שְׁבַטִים שֵׁנֵא' [יֵרְמִיָּה ל"ג,
כ"ה] אִם לֹא בְּרִיתִי יוֹמָם וְלֵילָה חֻקוֹת שָׁמַיִם וְאֵרֶץ לֹא שְׂמַתִּי יוֹמָם וְלֵילָה הִיא הַתּוֹרָה וְאִין

ל' גַם הִיא בְּלִי סַפֵּק עֲתִיקָה מְאֹד אִם אֵינְנָה מְגוּף הַפִּירוּשׁ הָאֲמֵתִי וְעֵינִין בְּפִירוּשׁוֹ שֶׁל הַרְמַבֵּין
עַל הַתּוֹרָה לְגַבֵּי הַפְּסוּקִים חֲנוּכְרִים כֹּאן כִּי גַם שֵׁם רִמּוֹז עַל הַסּוּדוֹת הַנִּרְמָזִים כֹּאן. בְּסוּף
הַהוֹסְפָה הַזֹּאת נִפְלָה כְּנֵרֵאָה עֲרֻבּוּבִיא כִּי דִבְרִיו עַל פְּנִימִיּוֹת הַת"ת סוֹתֵרִים אֵלֶּה אֵת אֵלֶּה
וְאוֹרֵי צִי"ל בְּפַעַם הַרֵאשׁוֹנָה: הִבִּין בְּפְנִימִיּוֹת ... וְכַח הַעֲטֵרָה, אוֹ יֵשׁ לְקַבֵּל גִּירְסַת כִּי ס' .
הַשְּׁתַלְשֵׁלוֹת וְכַח הַתְּפִילָּה, זֶה נֵרֵאָה יוֹתֵר.

(1) הָעֵינִין מִתְּפָרֵשׁ יִפָּה עֵי הַהוֹסְפוֹת בְּגִירְסַת ל'.

(2) דְּרִשָּׁה כֹּזֵאת עַל מֵלֵת תְּרִשׁוּשׁ אֵינָה יְדוּעָה לִי מִן הַתְּלַמּוּד אוֹ מִן הַמְדַרְשִׁים, אֲבָל

ספירות שהם נעלמות והם בלימה, מספרם וענינם נראה ביצירה התחתונה שנבראו באדם עשר אצבעות כיד וברגל שהם כחתחלת האדם ובסופו והם חמש כנגד חמש לפעול באלו צד ימין ורחמים ואלו צד שמאל ודין, וברית יחיד מכוונת באמצע במילה ובלשון ובפה (1) כלומר נתייחדו בג' מקומות יחוד שלם, במילה והיא בצורת יו"ד לרמז על ייחוד החכמה ובלשון שהוא צורת וא"ו לרמז על הקו האמצעי בשם הגדול ובפה הוא הנקב שהדיבור יוצא ממנו והוא בצורת ה"א בהעלמה ורמזו על ייחוד הבינה ואלו הם האיברים המיוחדים באדם לפי ששאר האיברים כפולים ב' עינים ב' אזנים וב' לסתות וכן כולם, והלב הוא מיוחד צריך עיון, ושעור אלו האיברים טפה בכל אדם חוץ מבעלי מומין והוא השעור שבצמצום הראשון (שזכרנו 2). והחסיד גורם במלת לשון ובמלת המעור והוא רמז לוא"ו ה"א וצריך עיון.

[מ"ד] עשר ספירות בלימה עשר ולא תשע עשר ולא אחד עשר אלו הספירות הם פועל הספירות הנמשכות מן המקור שפעלו עשר דברות ופירוש שהם עשר ולא תשע להביא במנין הכתר שממנו נמשכו אעפ"י שאין המחשבה משגת בו 3), אבל ממה שאדם רואה הנתיבות הנמשכות ממנו יודע שהוא מקור נובע. עשר ולא אחד עשר להוציא מן המניין הדבר הנעלם שבראש הכתר שממה שאנו רואים לו סוף בראש הנתיבות יחשוב האדם שיש לכתר ראש וא"כ למעלה ממנו דבר נעלם נשגב מן המחשבה

לך עוסק בתורה כי אם ישראל | 1 ל' שהם עולמות, וס' כמו י' | 2-3 ל' ביד שהוא תחלת האדם וי' אצבעות ברגל שהוא סוף האדם וכך יצא בנתיבות ה' כנגד ה' | 5 ל' והוא כצורת | 6 ל' כצורת וי'. | 6-7 ל' בשם הגדול הוא התפארת ובנקב הוא הפה שהדיבור יוצא ממנו | 7 י' יוציא ממנו. ל' והוא כצורת ה"י | 8 ל' ואלו האיברים שהזכרנו הם וכו' | 9 ל' ליתא והלב הוא מיוחד צריך עיון | 10 ל' ושעור הלשון והפה טפה. ל' וכנגדן השעור שבצמצום הראשון | 11-12 ל' ליתא והחסיד - עיון | 14 ל' ליתא פועל הספירות | 16 ל' משגת לו | 19 ל' שיש לכתר ראש והוא עלת העלות ית' שלמעלה הימנו והוא דבר נעלם

גם אחרים מבני תקופתו מביאים אותה כדבר ידוע, למשל מחבר הפירוש למרכבת יחזקאל בזהר (זהר חדש פרשת יתרו, ורשה תרמ"ה דף מ' ע"ג) מביאה על הפסוק ומעשיהם כעין תרשיש וכן ר' משה די ליאון בשער יסוד המרכבה לפסוק זה, בצורה אל תקרי תרשיש אלא תרי שש". נראה שזוהי דרשה מתוך מדרש שאבד.

(1) ל' במלה ולשון ופה, וזוהי גירסת ר' סעדיה גאון, ואצלנו הגירסא כמו שמביא כאן ב"י בשם החסיד.

(2) למעלה במשנה הראשונה.

(3) בשוי מצוי בספרי ר' יצחק סג"ו נהור והקרובים לו.

ומן הפה אינו נכנס במניין (1) ושמעתי עוד בזה פירוש אחר (2) וזה הוא הנכון.
 הבן בחכמה וחכם בכינה ענין ההבנה הוא להבין דבר מתוך דבר
 וכך אמר בחכמה אין לך בה אלא הבנה שהבנת אותה מתוך דבר אחר
 והיא הבינה שראית וחכמת בה. בחון בהם בעצמם ענין הנתיבות שהם
 מפורשות זו מזו ופעלו עצם כבוד אחד. וחקור מהם מה שלמעלה כמו
 שאדם חוקר בלכתו בנתיב לאיזה מקום יוליד אותו. העמד דבר על בוריו
 הוא משענתו כפי תרגומו (3) כלומר חשוב שהדבר נשען על משענתו שלמטה
 נמנו והשיב היוצר על מכונו שלמעלה והוא כמו אל, אבל להתעלות היוצר
 למעלה אמר בלשון הזה (4) ופירש הענין ליחד הדבר מלמטה למעלה (5)
 והיוצר הוא אלהי ישראל יתברך בכינה שהוא מכונו ויתרומם בחכמה.

[מ"ה] עשר ספירות בלימה עשר שאין להם סוף עומק ראשית ועומק
 אחרית וכו' איני מבין זאת הבבא וצריך עיון (6).

[מ"ו] עשר ספירות בלימה צפיותם כמראה הבזק וכו' כלומר מה
 שאדם מתחיל להיות צופה בהם הוא המראה העשירית שבמרכבה והוא
 כמראה הבזק שהוא עשירי למראות בפרשת המרכבה שביחזקאל (7) והם

1 | ל' ליתא ושמעתי - הנכון | 2 | ל' ענין הבינה להבין | 3 | ל' ליתא
 בחכמה | 7 | ל' כתר גומו על בורייה | 8 | ל' על מכונו שהוא הת"ת על
 מכונו של מעלה; ליתא והוא כמו אל ובס' איתא | 10 | ל' אלהי ישראל הת"ת
 יתעלה בכינה ויתרומם בחכמה | 11-12 | ליתא בל' ב' וס' | 14-15 | ל' להיות
 צופה ב' ספירות אשר הזכרנו טרם שיגיע להיות צופה בהתחלת ה' העליונות יצפה תחלה
 במרכבת יחזקאל שהם י' ספירות אחרות למטה מן העליונות והעשירות כי במרכבת יחזקאל
 היא הבזק⁸ כי הבזק סמוכה לע', על כן הנביא כשהיה רוצה להיות צופה ולהתנבאות בעטרה

(1) דעה זו הובאה בלשון "שמעתי" כמעט במלים האלה בס' כתר שם טוב מר' אברהם מקולוניא (גנזי חכמת הקבלה עמ' 45/44), ושם דוחה דעה זו.

(2) כוונתו או לפירוש ר' יצחק סג"י נהור שהוא באמת אחר לגמרי, או לדברי ר' עזרא בפירושו הנדפס על שם הרמב"ן.

(3) גם ר' יצחק ס"ג מביא התרגום על בורייה לבאור משענתו, והכוונה לאונקלוס בשמות כ"א, י"ט.

(4) ר"ל אחזו בלשון על ולא בלשון אל.

(5) השבת היוצר הוא הייחוד של הספירות ממטה למעלה.

(6) עיון דברי הרמ"ק בפרדס רמונים מה שנראה לו בטעם אי הבנה הזאת (שער ג',

פרק ד') שהבאתי למעלה וגם דברי ר' יצחק דמן עכו שהעתיקתי שם.

(7) כוונתו מפורשת יותר בגירסת ל', וכן גם ב' קורא אותם להלן "עשר ספירות

שבמרכבה" והוא מה שבעלי הקבלה אחריו קראו בשם עולם הבריאה.

(8) בס' וב' חסרות המלים "שהם י' ספירות" עד כאן.

רוח סערה ענן אש מתלקחת נוגה כעין החשמלה ומראה ארבע חיות ומראהן כגחלי אש ומראה הלפידים ברק כמראה הבזק. ממראה הבזק שהוא תחלת מה שאדם צופה במרכבה, משם צופה ומכיון למעלה בעשר הספירות. ותכליתן אין להם סוף כמו שפרשנו (1). דברו בהם ברצוא ושוב הוא הרצון היוצא מאין סוף (2) ותכליתן ברצוא ושוב. ולמאמרו כסופה ירדופו העשר ספירות שבמרכבה ולפני כסאו הם משתחיים הוא כסא הכבוד ממש כעין כסא שלמה ע"ה שנאמר [דברי הימים א', כ"ט כ"ג] וישב שלמה על כסא ה' למלך.

5

[מ"ז] עשר ספירות וכו' נעוץ סופן בתחלתן ותחלתן בסופן ענין זאת הבכא להודיע היות מחשבתך מיוחדת יחוד גמור שהאדון יחיד הוא הכ"ע יתברך וממנו הדברים (3) וכו' מתייחדים בייחוד שלימה (4). ויש גורסין שאדון יחיד והיוצר מיוחד (5). ולפני אחד מה אתה סופר כי אין מחשבה ודיבור יכולים לספור לפני אחד ואין לפניו אלא אין גמור (6).

10

[מ"ח] עשר ספירות בלימה בלום פיך וכו' חזר ופירש למה קרא הספירות בלימה שאתה חייב לכלום פיך מלדבר ולכך מלהרהר, ואם רץ לכך

היה נצרך להיות צופה תחלה בבזק ואח"כ היה צופה בעטרה, ואלו הי' ספירות שבמרכבת יחזקאל מלמטה למעלה רוח סערה ענן גדול | 1 ל' החשמל | 2 ל' בזק כמראה הבזק. ל' וממראה. בתחלת. | 3 ל' במרכבה העליונה | 4 ל' אין להן קץ ומצד מקום שהן מתחילות להאציל והיינו למעלה בכתר אין להם גבול לא תוכל המחשבה להשיג לתת להן גבול | 5 ל' מאין קץ ותכלית ברצוא ושוב פי' השפע השופע מעלת העלות לספירות. ל' פי' ולמאמרו לעטרה כסופה ירדופו | 6 ל' שבמרכבת יחזקאל. ל' ממש פי' העי' שהיא כעין כסא שלמה | 9 ל' להיות | 10 ל' באחדות שלימות | 11 ל' ויוצר א' כלומי' שהאדון יחיד והיוצר מאחד [צ"ל מיוחד וכן הוא בס'] | 12 ל' לספור לפניו | 13 ל' חזר ואמי פי'

- (1) סובב על דבריו בביאור המשנה עשר ולא אחד עשר.
- (2) הרמב"ן משווה אפוא את הרצון עם הכתר שהוא "מקור חיים" ו"מקור נובע" וכן רומזו בהעלמה ובהסתרה גם בפיו איוב בסוף פרק כ"ח "וארץ ממנה יצא לחם ירמוז לרצון שממנו מוצא חיים", כלומר שהוא מקור חיים. ואין זה לפי שיפת ר' עזריאל.
- (3) יש להבין "הדברים" כמו הדיבורים וכן כותב גם להלן בוי' כמה פעמים דבר במקום דיבור והדיבורים בלשון המקובלים הראשונים אינם אלא הספירות או מאמרות. וכן לשון ר' יצחק סג"י נהור בפירושו בכמה מקומות.
- (4) מקובלים רבים משתמשים במליצה זו בלשון נקיבה דווקא, וכן ביניהם גם ר' משה די ליאון בכל ספריו.
- (5) עיין דברי ר' עזרא בפירושו למשנה זו הקובע הפרש בהוראת אחד יחיד ומיוחד ואולי גרסא זו היתה לפניו?
- (6) גם מכאן מוכח שאין האין הגמור בלשונו (וראה האין הגמור גם למעלה בנוסת

להסתכל במחשבה מה לפניו) שוב למקום הוא מקומו של עולם שהוא החכמה. שלכך נאמר רצוא ושוב כלומר שאם יעלה דעתך למעלה שוב למטה מיד שלא להתעכב באותו הסתכלות המחשבה המתעלה ועל דבר זה נכרת ברית שנתן רשות להיות צופה ושב מיד למקום יתברך הנותן כבוד לאדם לכבוד שמו.

5

[מ"ט] עשר ספירות בלימה אחת רוח אלהים חיים ברוך ומבורך שמו של חי העולמים ענין שם הוא עצם דבר והוא לשון דק ופנימי שאינו גוף. קול ורוח ודבור וזהו רוח הקדש כלומר אין לך דבר שאין לו קול כמו הקול הנשמע בדפיקת האויר ורוח יש בו שהוא הדופק והמגיע לאזן השומע ודבר שמצייר הענין. וכן יש ג' דברים אלו בתכלית הדקות בספירה הראשונה וזהו רוח הקדש כלומר כמו רוח האדם שהוא נשמה בתוך הגוף כך הרוח בקדש והקדש היא חכמה ומפני השתלשלות הדברים נקראת הנבואה רוח הקדש אע"פ שאין הנבואה מגעת עד שם 2).

10

[מ"י] שתיים רוח מרוח היא החכמה חקק וחצב בה כלומר רוח השני היוצא מן הרוח הוא חקיקת האותיות וחצב עוד בהם האותיות ממש בהמשך הדברים עד למטה והם האותיות הרשומות בכסא והכתובות בלוחות והם כ"ב אותיות, ג' מהם אמות ושבע כפולות ושנים עשר פשוטות ומכולם נעשה רוח אחד וזהו החכמה.

15

1 | ל' ליתא שהוא | 2-3 | ל' כלומר שהיה דעתו מתעלה למעלה ושב למטה. | 3 | ל' להתעכב מיד | 4 | ל' ושוב מיד | 5 | ל' ליתא לאדם | 6 | ל' מה שאמרנו למעלה שבארנו כבר עתה חוזר ומפרש בהתחלת הספירות אחת רוח אלהים וכו' | 8 | ל' שאינו גוף והוא דבר כמו שנתבאר בספר יצירה קול ורוח ודבר | 8-9 | ל' אין לך רוח שאין נכלל בו ג' דברים אלה קול ורוח ודבר, קול כמו הקול | 9 | ל' המגיע | 10 | ל' ליתא בתכלית הדקות. | 11-13 | ל' בספירה ראשונה הוא הכתר וזהו רוח הקדש אע"פ שאין הנבואה מגעת שם והקדש היא החכמה ומפני השתלשלות הדברים מן הכתר לסוף הספירות נקרא הנבואה רוח הקדש. ס' ב' כמו י' בשבועים קטנים. | 14 | ל' בגליון כלומר מרוח, ובפנים ליתא מרוח | 15-16 | ס' ב' היא חוקקת האותיות ממש בהמשכת הדברים. ל' ליתא וחצב עוד בהם | 17 | ל' ג' אמות אמ"ש | 17-18 | ל' ומרוח אחת נעשו כולם וזהו החכמה

ל' בסוף המשנה הראשונה!) דומה לאין של הפירוסופים שהרי אין כאן אינו אלא האין סוף עצמו! דין סמל זה כדון האפיסה הטוחלסת בתחלת הפירוש. ואין תימה שאינו מדקדק כ"כ בשמוש מלת אי"ן שבדרך כלל משמשת רק לסמל הכתר, שכן כל הראשונים נוהגים להשתמש בסמלים אחדים של הכתר לגבי מה שלמעלה ממנו, ויש לזה טעם הספורי.

(1) על פי לשון משנת חגיגה פ"ב, א'.

(2) כי אפילו נבואתו של משה הגיעה רק עד האספקלריאה המאירה שהיא התפארת

[סו"א] שלש מים מרוח והוא הבינה שהוא דקות דבר כמו המים
שהוא דק שבבנין. ואתה רואה מן הרוח יוצא המים כמו רוח הפה. הקק
החקיקה שפעלה בנתיבות הבינה וחצב בהם בהשתלשלות עד מעשה בראשית
תהו ובוהו ורפש וטיט. חקקן כמין ערוגה כלומר כמבלא מרובעת(1), הציבן
5 כמין חומה שעשה להם דפנות, סככן כמין מעזיבה מלמעלה כאוהל נטוי
עליהם וזהו מעשה בראשית שמים וארץ שיסודם בבינה(2).

1 | י' שלישית מים. ל' כמו שהמים דק שבבנין | 6 | י' ליתא עליהם.

(1) פירוש זה לערוגה לקוח ממס' שבת דף פ"ו ע"א.
(2) בכתבי יד ס' ובי' יש כאן המשך של השגות על דברי הפירוש במשניות האחרונות:
"הג"ה לשו' ובוהו חולקין עליו בעלי הקבלה כי הם אומרים כי אחת רוח אלהים חיים
החכמה ורוח מרוח הבינה ומים מרוח החסד ואש ממים הפחד כאשר כתבתי בנוסח
ראשונה" וכוונתו בזה לנוסח פ"י ס' וצירה לר' עזרא שכנראה קדם בכ"י המקורי כאן, שכן
נמצא שם בפירוש המשניות האלה.

(ב). מאמר על פנימיות התורה המיוחס להרמב"ן.

(בכ"י ברלין 833. Or. Qu. דף 93^a—96).

לשון הרמב"ן ז"ל יברכך ה' וישמרך ויאר ה' פניו אליך באור השגתו
ויפתח לך שערי צדק אשר בם תיכנס לדביר הקדש פנימה ותזכה ותחיה ותירש
טובתו וברכתו. הנה בקשת ממני למסור לך דרך השגה למען תשכיל בכל
אשר תלך. הנה עשיתי דברייך ונשאתי פניך לדבר הזה. תחלת היראה ומוסר
האהבה ודרך ההשגה האמיתית היא לדעת תחלת היסוד שהאדם בונה עליו בניינו
וכשיעור שיראה ביסוד ובנה עליו הבנין כמו שאמר החכם ע"ה על צד הרמז
אם חומה היא נבנה עליה וגו' (1). ולכן ראוי לנו להודיעך היסוד שהתורה בנויה
עליו וכפי היסוד שתראה שהוא עליו כך תבנה אמונתך ותשען עליה. ונתחיל
ונאמר כי יסוד היסודות כולם לדעת כי כאשר השי' אין לו ראש וסוף וגבול
כלל כן תורתו התמימה המסורה לנו אין לה אצלינו סוף וקץ. וכן אמר דוד לכל
תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאוד (2). ומה שתצטרך שאין הסכמית בלשונותיה
כאשר חשבו קצת גאוני הדורות העוברים שאילו תאמר כי לשון התורה מוסכם
כשאר הלשונות נמצינו כופרים במתן תורה שהרי כולה [93b] נתנה מפי הגבורה.
זכבר ידעת כי דבר ה' בזה זה האומר אין תורה מן השמים ואם תאמר שהיא

(1) שה"ש ח' פ'.

(2) מזמור קי"ט, צ"ו.

הסכמית במלה אחת וכולה מן השמים חוץ מאותה מלה הרי אמרו חז"ל (1) כל האומר כל התורה כולה מן השמים חוץ ממלה אחת זהו כי דבר ה' בזה. ואם היתה התורה הסכמית בלשונותיה כשאר הלשונות שנאמר עליהם (2) כי שם כלל יי שפת כל הארץ אז היתה כשאר הלשונות ונמצאו האותיות שהן אבני קדש נשפכות בראש כל חוצות נתונות בהרות בהרות כהות לבנות. ונמצאת התורה נקנית מאין נשמה, ואז לא היינו מצטרפים בתורה למלא וחסר כ"ש לפרשיות פתוחות וסדורות וק"ו לאותיות לפופות עקושות ועמוקות (3) ומנוזרות ואף כי לתגי האותיות וכתריהן כי כל זה היה הכל וריק. ומה יאמרו על הקבלה שבאה (4) כי ספר תורה שחסר בו אפילו אות אחת פסול ואם האותיות לא ניתנו אלא לענין ולעיקר ולא לחשבון המערכה מדוע תולדות השמים מלא בכל תלדת ישמעאל חסר בכל תולדת יצחק מלא וחסר תלדות עשיו חסר ומלא. וכן ויהי קול השופר הולך וחזק וכל שופר שבהר סיני חסר (5) ושאר שופרות דעלמא מלאים כגון והעברת שופר תרועה וכיוצא בו. ואם אינו עיקר באותיות מלאות וחסרות למה יפסל ספר תורה בכתו' אלה תלדת השמים חסר כאשר הוא תלדת ישמעאל חסר. אבל דע והבן והאמן כי כל אות ואות שכתורה כמה תלי תלים תלויים מקווצותיה כמו שדרשו ז"ל בפסוק קווצותיו תלתלים. וכן אמר דוד (6) גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. ואם לדוד היו סתריה נעלמים והיה מתחנן לגלותם לו כ"ש אנו הפחותים הגרועים.

והנה כלל אני מוסר לך כי זהו היסוד לאמונה ולחכמה. דע כי אילו תאמין על מרגלית אחת שיש לה (7) סגולה [94a] לפעול פעולה נפלאה כמבעה ובכחה ואינך יודע מהות אותה הפעולה לעולם תהיה דואג ונאנה עד שתשיג מהות אותה הפעולה. ואם אינך מאמין שיש באותה המרגלית כח וסגולה לפעול פעולה גדולה או קטנה לא תהיה חושש לה ולא תחפש אחריה ולא תשיג לכך אליה. וכן הדבר ממש בתורה אם תאמין שאינה כפשטה לבד אבל יש לה מלבד הפשטים דרכים נוראים ומעלות נפלאות תהיה תמיד רודף אחריה ודואג על מה שלא תשיג ושמה כמה שתשיג. וכן אמ' ית' כי לא דבר רק הוא מכסם (8) כלומ' אין תורת ריקנית כפשטה לבד אבל יש לה נשמה שנפתתי אני בתורה והוא העיקר. ואם תמצאוה

- (1) סנהדרין צ"ט, א.
- (2) בראשית י"א, ט.
- (3) כן הוא בכ"י. צ"ל עקומות. וכן מזכיר הרמב"ן גם בהקדמה לפירושו הגדול.
- (4) עיין עירובין י"ג ע"א.
- (5) שמות י"ט, י"ט.
- (6) מזמור קי"ט, י"ח.
- (7) בכ"י: להם.
- (8) דברים ל"ב, מ"ז.

ריקנית אין הדבר רק ממום שבכם וזהו שאמ' כי לא דבר רק הוא מכם וכן דרשו ז"ל ואם רק הוא מכם. וכן שלמה אומר (1) אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה', וסמך לו ודעת אלהים תמצא. הלא תראה איך גלה סוד גדול במקום זה באומרו בתחלה שתבין דרך היראה שהוא בדרך האצילות ובסוד יראת ה' במקום זה רמז ל'יודעים' (2). ואח"כ תבין בסוף דרך מעלותיה שהם הם סוד הסתרים והתעלומות הנודעים לכל מי שראוי להקרא אלהים ואמ' ודעת אלהים תמצא (3). וכבר ידעת כי כל מי שזכה לעלות בסולם מלאכי אלהים נקרא אלהים וכן במשה הוא אומר ואתה תהיה לי לאלהים וכן אמר שלמה (4) והחכמה מאין תמצא וכו' תהום אומר לא בי היא וכו' אלהים הבין דרכה וכו' וסמוך לו והוא ידע את מקומו. הבן המראה הגדול הזה. וכן אמר שלמה (5) גן נעול בדרך הפשט הוא ציווי כמו גל עיני ואביטה. ועל דרך הפנימי לפני לפני הוא סוד אתה מושל בגאות הים בשוא גליו אתה תשבחם (6) כי יש ים למעלה [94b] וכל הנחלים הולכים אליו (7) וכו' גלים הולכים ובאים בסוד רצוא ושוב. ונחזור לכוונתינו ונאמר כי כשתאמין שהתורה עמוקה עד מאוד ופנימית בחדרי משכיותיה לעולם תהיה משתוקק וכוסף ותואב אחריה ותהיה נפשך חושקת ונמשכת אחריה תמיד כדי לגלות דבר מסתריה וכדי להשיג מתעלומותיה. ועל זה נאמר (8) והיה אם שמוע תשמע כלומר אם אתה שומע ומאמין שיש בה סתרים גדולים ותעלומות שראויים לכל שלם לשמען תזכה ותשמע. ואם יפנה לבבך ולא תשמע כלומר אם תאמין בלבך שהתורה פנויה וריקנית ואין בה נשמה פנימית לעולם לא תחוש לה ולא תזכה לעד לשמוע להשיג דבר מסתריה וזהו דסו יהב חכמתא לחכימין, ובלב כל חכם לב נתתי חכמה. ועתה בני שמע הנה מסרתי בידך תחלה הקדמה זו לפי שזהו השרש והעיקר לאמונה כי מי שאינו יודע ומכיר מהותו של דבר לעולם לא יהיה חושש לו. ומי שלא ידע מעלת התורה ומעמקה, לא יהיה חושש לבקש לה מעם. כי איננו שוה מי שחופר מקום למצוא בו מטמון לפי אומדן הדעת למי שחופר ויודע בודאי שיש מטמון באותו המקום. והנה תורתנו התמימה ידענו כי כולה מלאה מטמונים

- (1) משלי ב, ד'.
- (2) גם בפירושו לתורה קורא הרמב"ן את המקובלים בשם יודעים סתם.
- (3) נראה שכוונתו לעליה בהתבוננות הספירות: יראה היא הספירה התחתונה, מלכות, ומשם מתעלה היודע עד לדעת אלהים, שהיא מן הספירות העליונות.
- (4) צ"ל איוב, והוא איוב כ"ח, י"ב.
- (5) שה"ש ד, י"ב.
- (6) מזמור פ"ט, י.
- (7) חכונה לספירת המלכות.
- (8) דברים כ"ח, א'.

כמו שאמ'ו) וכמטמונים תחפשנה. ואין לך מקום בכל התורה שאין לו מטמון מעין אותה הפרשה. ואפילו במקום שנראה מפשטו שאין דבר כענין עטרות ודיבון ויעזר ונמרה וחשבון ואלעלה ושכם ונבו ובעון²) לפי הנראה מן הפשט שאין בו דבר פנימי ולא סוד ולא תעלומה שאינו מורה דבר כי אם כנוי שמות של מקומות ידועים לא דבר אחר ועל זה הזהירו ז"ל ואמרו³) לעולם ישלים אדם פרשותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום ואפילו עטרות ודיבון וכו'. והבן הפלא הגדול העצום שרמזו ז"ל בזה כי דרכם הנפלא כי הם היו מתחפשים ומזרים חצים שנונים במקומות האלה וכדי שויבינו אנשי אמת. וכלל אומר לך כל [95a] המקרא הזה שהוא עטרות ודיבון וכו' כולל סוד מערכת המרכבה העליונה ולפיכך הוצרך אונקלוס⁴) לתרגמו ואומר עטרות ודיבון ויעזר ונמרה וחשבון ואלעלה ושכם ונבו ובעון, תרגו' מכלילתא ומלבישתא וכמיר בית נמרון ובית חושבני ובעיל דבבון וסימא דמטמרא דמשה ובעון נ"א שכלילתא ומלבישתא שופן בית נמרון ובית חושבני לבעיל דבבא וסיען בית קבורתא דמשה ובעון ובמקום זה נקבר משה רבינו ע"ה כמו שהוכיח התרגום. וגם הפסוק הזה מוכיח על השגתו של משה רבינו בעולם הזה ומקום מנוחתו לעולם הבא והוא כמו וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון⁵) והבן זה אם בעל נפש אתה.

ואחר שהודענוך זה נתחיל ונאמר כי כשתהיה נפשך בטוחה כי תורתנו התמימה היא במעלה הזאת אז תמשך אחריה תמיד ותתענג בה ולא תפרד דעתך ממנה כענין נפש החושק הנדבק בחשוקתו. וכן אמר שלמה על צד המליצה⁶) כי עזה כמות אהבה קשה ואמ' אם יתן איש את כל הון וכו' ואעפ"י ששיר השירים בנוי על יסוד המרכבה העליונה ועל שרשי האצילות וקשרי המעלות וסוד שני החשוקים הנודעים לבעלי הקבלה הנה גם כן רומזים על סדרי החשק המורגש והמושכל וגבותם מלאות עינים סביב. ותחלת מה שראוי לנו למסור לך כי התנועות הן כדמיון הצורה והאותיות כדמיון החומר⁷). והנה הצורה מניעה את החומר ובעוד שלא הושם לתובה ניקוד הוא כדמיון החומר

(1) משלו ב', ד'.

(2) במדבר ל"ב, ג'.

(3) ברכות ח', א'.

(4) באמת אינו לשון אונקלוס אלא לשון תרגום יונתן אבל שתי הנוסחאות המובאות

כאן שונות בגירסתם מגירסת הדפוסים. ונראה שנשתבש כאן בידי המעתיקים. ולרעיון על הסודות המטמונים בשמות עיירות עיין גם בהקדמת התמונה השלישית (לבוש תרנ"ב) דף ל"א ע"א.

(5) דברים ל"ג, כ"א.

(6) שה"ש ח', ו'—ז'.

(7) עיין ספר הבהיר, ווילנה תרמ"ג דף ר"ב ע"א בסימן מ"ז. ודומה למה שבא אחר

זה נמצא ברמזו גם בהקדמת הרמב"ן לפירושו על התורה.

שלא הגיעה לו צורה. והנה תכתוב אדם וכולם אמר חמר כשלא הושם להם ניקוד
והנה הניקוד יניעם אל הצד שהוא רוצה פעם יעשה מהם צבעון ופעם יעשה
צורת צפעון והכל בצורת הניקוד לא בצורת האותיות. והנה סוד אותיותיו של
שם הם סוד הניקוד על דרך האמת אצל בעלי הקבלה והם נשמה לניקוד ולפי'
נקרא ית' חי העולמים ואומר 1) וישבע בחי העולם כלו' [95b] בחיי העולם. וכן
הוא אומר 2) ואתה מחיה את כולם. והודע הסוד הזה הנמרץ והעצום ידע סוד ג'
ספרים הנפתחים בר"ה 3) כי חלילה חלילה להיות לפנים ספרים מורגשים אך
הספרים אשר לו הם הספרים אשר הם כוללים כל הנמצאים בשלש מחלקות
איש כפי מעלתו צדיקים ורשעים וכינונים ודברים אלו הם כבשונו של עולם.
וידוע כי בר"ה ממש נפתחים הספרים ויש בהם ספר חיים וספר מתים והכל
בכח שמו ית' אשר הוא ספר החיים ממש לדבקים. ועל זה נאמר 4) למשה מי
אשר חטא לי אמחנו מספרי, הכן זה מאוד אם קבלת. ואם לא קבלת הוי דואג
על מיעוט השגתך. ונחזור למה שאנו בו ונאמר דע כי מפני שהניקוד הוא צורה
ונשמה לאותיות לפי' לא נעשה ספר תורה נקוד לפי שהוא כולל כל הפנים וכל
הדרכים העמוקים והחיצונים וכולם נדרשים בכל אות ואות פנים לפנים מפנים
ותעלומות לפנים מתעלומות ואין לה גבול ידוע אצלנו כאומרו 5) תהום אמר לא
כי הוא וכו' ואם נוקד ס"ת היה לו גבול ושיעור כדמיון החומר שהגיע לו צורה
ידועה ולא היה איפשר לו להיותו נדרש כי אם לפי הניקוד המסויים באותה
תיבה אבל מפני שס"ת כלול ומושכל בכל מיני שלימות ובכל מלה ומלה כמה
תלי תלים לא נעשה מנוקד כדי שיהיה נדרש בכל מיני שלמות ולפי' אל תקרי
כך אלא כך. ואילו היה מסויים בניקוד לא נוכל לומר כך והנה רבותינו נתעוררו
בכמה מקומות לזה כאמרם על צד הדרש ויתר תהיה לך על אונך 6) אל תקרי
אונך אלא אונך מלמד שכשישמע אדם דבר מגונה יתן אצבע בתוך אונך 7).
והנה רז"ל במקום הזה העירו אותנו על סוד טעם היות ס"ת בלתי ניקוד ונתנו
לפתיים במדרש פסוק זה לחם סוכין ולחכמים נתנו בזה המדרש סמש לחם
אכירים, והכל מתוך פשטי המקרא וכל התורה נוהגת על פשט זה ולפי' אז"ל
ע' [96a] פנים לתורה 8) והבן. ואחר שעוררנוך על דרך זה הכנס ידיו והשתעשע
בהקדמה זו תמיד כי ממנה תוצאות חיים.

עכ"ל הרמב"ן ז"ל שלב"ע.

- 1) דניאל ר"ב, ז'.
  - 2) נחמיה ט', ו'.
  - 3) ראש השנה ט"ז, ב'.
  - 4) שמות ל"ב, ל"ג.
  - 5) איוב כ"ח, י"ד.
  - 6) דברים כ"ג, י"ד.
  - 7) כתובות ה' ע"א.
- עיון בסוף הקדמת הראב"ע לפירושו על התורה ובמדרש רבה פ' י"ג.

(ג). באור מעשה בראשית בדרך קבלה מיסוד הרמב"ן.

(כ"ו אוכספורד 1646 דף 114^b).

עוד בא לדינו בענין סדר מעשה בראשית ואמ' לנו כי הוא מלשון הרמב"ן ז"ל שעשה בתחלה כשעלה במחשבה לחבר הפירוש כי חשב לגלות הדברים בביאורם אלא שחלה ובא לו בתלום ומנע מחשבתו ואז נשבע (1) עד סוף ימיו שחיבר הפי' וסתם הנעלמים ומה שכתב כבר העתיקו תלמידיו ז"ל אמנם לא נתאמת אלינו (לכן 2) אין לסמוך עליו.

ואומ' כי החכמה האצילה אלקים עם השמים (3). והארץ היתה תהו שיש בה תהו ובהו שכרא בהו (4) ושם מקומו בשלום כמו שנאמר עושה שלום ובורא רע (5) והוא חק המכריע בינתים (6) אמת (7) והשך ענן וערפל סביביו מרחפת על פני הכל (8) ורוח אלהים תמשך מן החכמה מכסה על התשובה שבה הכל. ויאמר אלהים יהי אור שנתן כח להויות להתפשט (9) ולהראות מהם אספקלריאה שאינה מאירה כלומר שאינה מצוחצחת שיש בה מיני חשך. ויהי אור אספקלריאה המאירה הקודמת במעלה. וירא אלהים שהראה את האור שיהיה טוב לכל ורחמיו על כל מעשיו ויבדל אלהים בין האור הגדול ובין החשך (10) שהוא האור הקטן.

(1) בכ"ו מינכן 240 ואז נמנע.

(2) בכ"ו ירושלם 3 4° דף 34a: הילכך.

(3) הוא הפירוש שכל המקובלים הראשונים מפרשים בו את הפסוק הראשון בתורה וכן רומז הרמב"ן גם בסוף פירושו לפסוק זה. נדמה שפירוש מלת "את" בהוראת "עם" כאן הרוש הוא — אבל באמת נמצא כן בזוהר על הפסוק הזה.

(4) בכ"ו ירושלם בפעות: תהו. כל המאמר לקוח מס' הבהור סי' ט'.

(5) ישעיה מ"ה, ז'.

(6) לשון ספר יצירה פ"ג, א'.

(7) כוונתו היא: הספירה הנקראת "אמת" (שהיא התפארת) היא חק מברוע בין מדות הטוב והרע שהן החסד והגבורה.

(8) עיין לשונו של הרמב"ן בתחלת פירושו ליצירה שהבאתי למעלה.

(9) כך פירש את הפסוק הזה כבר ר' יוסף ב"ר שמואל מקטאלוניה בן דורו של הרמב"ן או שלפניו. בסוף ס' משיב דברים נכוחים כ"ו אוכספורד 1585 דף 77^b מביא בשמו: "יהי אור... יתפשטו הדברים שהיו בחכמה בכח ויתגלו ויהי אור ולא אמר ויהי כן כמו בשאר הדברים נתפשטו ההויות התפשטות הויה לא התפשטות צורה". וגם הרמב"ן עצמו פירש פסוק זה לפי עדות תלמידיו "כי ההויות היו והאצילות מחודש" (כן הוא בכל ספרי תלמודי הרשב"א). וזהו הפירוש שלפנינו. ויותר מזה: כל המשפט "נתן כח להויות להתפשט" גם הוא נמצא כבר אצל ר' יוסף ב"ר שמואל לגבי הפסוק של אחריו: וירא אלהים את האור כי טוב, וכן כמעט מלה במלה גם לשון ר' עזרא בביאור מעשה בראשית בפ' שיר השירים שלו (דפוס אלטונא, דף כ"ד ע"ג).

(10) בכ"ו ירושלם: האור, והוא שבוש. גם בפירושו הגדול לפסוק י"ח מקשר האור הקטן עם החךש.

ויקרא אלהים לאור יום המשיך מדת יום ליום ומדת לילה ללילה (1) מלשו
ויקרא אל משה. ויהי ערב ויהי בקר יום אחד יהיה (2) המיוחד בשמותיו. ויאמר
אלהים יהי רקיע בתוך המים שהם כלל כל ההויות הנאמרות ויהי הגבלת מקום (3)
בין המים העליונים המשפיעים ובין המים התחתונים הנאצלים וזהו שנא' תהום
אל תהום קורא (4) וכענין שנא' מים העליונים זכר והתחתונים נקבה (5) ירמוז
כי מן התהום העליון המשפיע על התהום התחתון יבואו הצנורות (6) שהם ההויות
הנמשכים מזה לזה והנה לא נגמר מלאכת טובו של הקב"ה ולכך לא נאמר כי
טוב ביום הזה כי בהבדלה מן המים העליונים יהיה מקומה ברע (7) ותהיה מדת
הדין קשה. ויאמר אלהים יקוו המים הזמין כל הנמשכים אל מקום אחד אל יסוד
הכל (8) ותראה היבשה ותהיה כלולה מכולם (9) ואחרי שיהיה הרקיע הגדול
כלומר הגבלת (10) וזהו שנא' ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן אך (11) את הנהר
ההוא מעין הנובע ממקור החכמה אל הגן היבש כאשר משקה אותו ממי התפארת
ומן ההשקאה הזאת הגן מעלה דשא וע"כ אמר ביום הזה ויאמר אלהים תדשא
הארץ שימשוך כח מן הארץ הנקבה להצמיח והנה נאצלו מכת היסודות למיניהם
ומהם צמחו בגן עדן דשאים ואילנות ומהם בעולם (12). ויאמר אלהים יהי מאורת
ולא כתיב מאורות כי ההויות בשניהם אחד וזה טעם חסרון הוא"ו. להבדיל בין
היום ובין הלילה שתבא מדת יום ליום ומדת לילה ללילה. והיו למאורות נצחי

(1) אצל ר' יוסף ב"ר שמואל: המשיך כח הזכר ליום וכח הנקבה ללילה שהם
התפארת והעשרה ואין ביניהם אלא שנוי הלשון בלבד, ולשון ר' עזרא מלה במלה כלשון
המאמר שלפנינו. הפירוש לויקרא מלשון המשכה והזמנה נתקבל גם ע"י בעלי הזר
ח"א דף ט"ז ע"ב.

(2) צ"ל "יחיד" במקום יהיה וכן פירוש ר' עזרא בפ"י שה"ש.
(3) בפ"י ר' עזרא: ועשה ביום שני הגבלת מקום, ובעבור זה לא נאמר כי טוב בשני
לפי שלא נשלמה עדיין מלכת מדת טובו של הקב"ה. בעל המאמר שלפנינו הרחיב אפוא
את דברי ר' עזרא והוסיף בהם משלו.

(4) מזמור מ"ב, ח'.

(5) ירושלמי ברכות פ"ט, ב' וכן בבראשית רבה.

(6) המושג צנורות בא ג"כ כבר בפ"י ר' עזרא בפסוק הזה דף כ"ה ע"א.

(7) בכ"י ירושלם: נדע.

(8) כן הוא גם פירושו של הזוהר בח"א דף י"ח ע"א.

(9) הכוונה למלכות, וכן הדרשה בס' הזוהר ואצל ר' עזרא.

(10) נראה שחסרה מלה.

(11) המשפט הבא משובש בכתבי יד שראיתי. בכ"י ירושלם גרסת החלק השני:

וכאשר משקה אותו מימי הת"ת, מן ההשקאה הזאת וכו'.

(12) כל המשפט הזה נכנס מלה במלה גם לפירושו של הרמב"ן לתדשא הארץ

בפתיחה: "ויתכן שירמוז"!

עולם 1) להאיר על הארץ. ויעש אלהים את המאורות הגדולים כי שניהם בגדולה והפקידן על המשרתים הממונים על ההנהגה וזהו לממשלות רבות על מדת הרע ועל מדת הטוב 2).

ד). מגלת סתרים מהרמב"ן על טעם איסור העריות.

(ביאור לפירוש הרמב"ן ז"ל על התורה ... מיוחס לר' מאיר אבוסאהולה; ורשה תרל"ה. דף כ"ה ע"ב — ע"ג).

... הנה הרב ז"ל לא רמז בכאן 3) שום דבר אבל מצאנו לו מגלת סתרים כתוב בכתב ידו וזהו לשונו:

נראה לי טעם איסור עריות כפי הקבלה אשר בדינו כי בתוך ימי בראשית המעינות 4) עשו ענפים ואחר הששה לא עשו ענפים חדשים, וכל הרבוי יוצא מן הענפים לבד ודוגמא לזה נאסרו כל הקרובים שהן מירך אחד וממעין אחד למטה כאחות וכאשת אחיו שהוא כגופו וכבתו וכלתו שהוא כבנו. ולמעלה אביו ואבי אביו ונשיהם ואלו הן המעינות שאינן מתרבין והותרו הקרובים שאינן יוצאי ירכו שאינן 5) כענפים שהרבוי נמצא בהם. והאחים 6) שנבראו בתוך ששת ימי בראשית הם דוגמת שבעת המעינות ולכן הותרו בתאומותיהן לשאת ענף ולעשות פרי דוגמת הבריאה שהמעינות נתרבו עד שיעשו ענפים וזהו מאמר רז"ל 7) חסד עשה הקב"ה עם קין והבל עשאו ועשה תאומותיהן 8) שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה כי משם התחלת יסוד המעינות כלם 9) וזהו בבא על כלתו שאמר תבל עשו 10) שמבלבל המעין 11) ובאחות חסד הוא ואין ראוי רבוי כאשר רמזתי. או נפרש חסד חיסודא מלשון נבלה 12) דבר שאינו מתוקן. וכאשת אח אמר נדה היא שהוא 13) מרוחק מצד המעין שהוא במקום אחות 14). וכמות האח בלא בנים

1) "נצחתי עולם" הם הנצח וההוד (בלשון הבהיר) המעבירים את האורות אל הארץ שהיא המלכות.

2) פירוש זה לויעש אלהים נמצא לפי ענינו גם בפירושו הגדול של הרמב"ן בפתחת יתכן.

3) מטעם איסור העריות.

4) בכתר שם טוב: המעינות לבד.

5) בכתר שם טוב: שהם; והוא יותר נכון!

6) בכש"מ: וקין והבל.

7) סנהדרין נ"ה ע"ב על מזמור פ"ט, ג'.

8) בכש"מ: שנשאו תאומותיהן.

9) כלומר מספירת החסד שהיא "המעין" הראשון משבעת ספירות הבנין.

10) ויקרא כ"ו י"ב.

11) בכש"מ: המעינות.

12) בכש"מ: או יהיה פי' חסד מלשון נבלה שתרגמו חיסודא.

13) בכש"מ: דבר שהוא.

14) עד כאן נמצא בכתר שם טוב.

רו יבש המעין ונקצץ האילן ברם עיקר שרשוהו באשתו שבק1) וצריך להחזירה קיום שמו מבת זוגו כי הוא בנין צלע שלו ומנצר שרשיו יפרה ואיש כי ימות וכן אין לו ימצא התועלת ההוא באחד מיוצאי יריכו וקרוב קודם ואח המת את אשתו אשר לקח דבקות היה לה בה שאם הוליד אותו תועלת הבא מן היבום היה ממנה. על כן יקראו יוצאי יריכו בנים שהוא נבנה מהם והסרים או האיילנות דבר ברור כי זוגן לא היה בא לעולם לתועלת ההוא וכמות האיש יבש האילן ונקצץ המעין וכה2) יאר פניו אלינו.

ע"כ לשון הרב ז"ל והנה רמז בכאן ענין סוד היצירה וסוד העבור.

ה). אגרת אל הרמב"ן על עשר הספירות.

(כ"י מוסאיוף 22 דף 4^a).

דעתך עלך שמא דמך עלך.

כמה הרחקות וכמה עכוינים וכמה יסודות מונים בעלי השכל על ידיעת הבורא יתעלה. וכשריאתי שינוי ידיעתם והפסד אמונתם [של] כמה אנשים נערתו לזאת הצני וסדרתי בכתבי זה עיקר כל הידיעה על דרך קבלתנו והיא מתנה ומנחה שלוחה לפני כבוד אדוני דגל הרבנים וראש הנבואנים (!) הרב הגדול רבינו הקדוש ר' משה נר"ו בן כבוד אדוננו וזוהר פנינו ר' נחמן תנצב"ה ובחסדך תיקר נפש עבדך זה בעיניך ותעיין בה ותבחן האמת מן השקר וחכימא ברמיוא.

קבלתי מר' יוסף בן מזאח רבי פירוש מבואר באלו העניינים ותחלת הדברים הם אלה שאמר לי. דע שכשם שלא נודע עצמו של הב"ה כך לא נודע עצמו אבל מתוך הקבלה למדנו ששמו וצלמו ועצמו הכל הוא הוא כי שמו הוא ציון הגדול להכיר גודל מעלתו ותפארתו ית' וצלמו ועצמו עשר ספירות יוכיחו יסודו וזהו ביאורו וידיעת מציאותו וקדמותו ותקון גדולתו ואדני ישמרהו אלהינו בחכמתו הרחבה ידיני לכף זכות ויבין הכל בכלל האמונה.

עשר ספירות בלימה הם עצם הבורא וצלמו וכיצד הם נשרשים בשורש העליון להודיע שהם מדה ושעור ומתכונת הגוף ועיקר הנסתר ונעלם. דע שהעמדת הספירות בגוף אחד הוא הכבוד הפנימי להיותו לאות ידועה לבני אדם והקבלה הנכונה והשכל והאמונה בזו הידיעה ומתכונת הגוף בהספירות כך הוא.

הספירה הקדומה נקראת כתר עליון ונקראת רום מעלה והכל דבר אחד ויש לה בידועה מהנתיבות שלשה ואלה הם: שכל קבוע ואור המופלא ואור צח ומצוחצח3) והכל נקרא ראש הגוף בכפל הלשון. הספירה השניה נקראת חכמה

1) רמז לרוח המת שנשארה באשתו מביאה ראשונה, וכן מפרש באריכות בזהר בפ' משפטים, ועיון ביחוד בדף צ"ט ע"ב למטה "ההוא רוחא דשבק בההוא מנא".

2) צ"ל כנראה: וה'.

3) כל השמות והמונחים הבאים נמצאים בספרות הקבלה רק בספרים השיוכים לסוג ספר העיון, וביחוד כמעט כולם בס' הייחוד האמתי הנמצא בכתבי יד. ועיון למעלה בפרק הקודם עמ' 85.

הקדומה ויש לה בדיעה מהנתיבות ג' ואלו הן תכונת הקדמות ואור הנסתר ואור הבהיר והכל נקרא רוח הגוף בכפל הלשון. הספירה השלישית נקראת בינה ויש לה בדיעה מהנתיבות שלשה אלו הן השמל וערפל וכסא הנוגה והכל נקרא לשון הגוף בכפל הלשון. הספירה הרביעית חסד היא מים ויש לה בדיעה מהנתיבות שלשה ואלו הן כסא הכבוד וגלגלי המרכבה ואופן הגדולה הנקראת חוזיות פי' מקום מוצא חזיון החזיונים (1) והכל נקרא זרוע הימין בכפל הלשון הספירה החמישית נקראת גבורה ויש לה בדיעה מהנתיבות שלשה ואלו הן כבוד וסוד ההויות וסדרי גדולה והכל נקרא זרוע שמאל בכפל הלשון. הספירה הששית נקראת תפארת ויש לה בדיעה מהנתיבות שתים ואלו הן ממשות העשיה (2) וחקר הפעולה והכל הוא משיכת הגוף בכפל הלשון. הספירה השביעית נקראת נצח ויש לה בדיעה מהנתיבות שתים תמונת הגולם וסתר העצות ונקרא הכל רגל הימין בכפל הלשון. הספירה השמינית נקראת הוד ויש לה בדיעה מהנתיבות אחד והוא מקום הנשמות ונקרא הכל אמה של עריות הברלה כמו הברית בגוף (3) וכן הוא בספר השיעור של ר' ישמעאל והכל בכפל הלשון ודבור לשון בני אדם וחכימא ברמיזא. הספירה התשיעית נקראת יסוד ויש לה בדיעה מהנתיבות אחד והוא סוד היצירה והכל נקרא רגל השמאל בכפל הלשון. הספירה העשירית נקראת מלכות ויש לה בדיעה מהנתיבות אחד והוא הנקרא פרגוד והוא כנגד הלב שבגוף והיא הנקראת שכינה וית לזו הספירה כמה שמות וחכימא ברמיזא (4).

הנה הצעתי לפני כבוד אדוני וגדלו סוד כל הידיעות שקבלתי ואם יראה אדני בעין שכלו לצוות על עבדו איך אתנהג בכל אלה הדברים ולא אטה ימין ושמאל ממה שילמדנו רבינו כי אני עני ואביון ואין לי עוזר וסומך באלו הארצות כי אם הב"ה ואם בימינך תסעדני תחשב לך לצדקה לדור ודור עד עולם וחכימא ברמיזא. ומה אאריך לדבר לפני אדוני חכם ונכון כמוך ואתה דע לך ועל דרכיך נגה אור וגם זה לא גליתי לשום אדם כי אם עתה אל יושועני ה' ואתה אדוני תקרבני ואל תשליכני מלפניך ורוח קדשך אל תקח ממני ושלום אדוני יגדל האל לעולם. אמן. המעתיק שם טוב ב"ר אברהם זלה"ה בן גאון.

- (1) כל הבאור הזה נמצא מלה במלה בלוח ל"ב נתיבות החכמה בהקדמת הפירוש לסי' יצירה המיוחס להראב"ד וכן בשאר ספרים הקרובים לסוג סי' העיון.
- (2) סמל זה ואחרים מהבאים אחריו אינם ידועים לנו מספרי הקבלה.
- (3) כל הנאמר כאן על ההוד הולם באמת רק את ספירת היסוד וכוחותיה והרגל השמאלי הנערך כאן לספי' היסוד הוא השייך להוד, ואם לא נפל שבוש בהעתקה, נתחלפו בקבלה זו של ר' יוסף ו' מואח אברי גוף האדם העליון בסדריהם.
- (4) מספר הנתיבות הנערכות כאן לפי שמותיהם אל הספירות הוא עשרים ושתים, כנגד כ"ב אותיות המצטרפות עם עשר הספירות עצמן לל"ב נתיבות כפי דברי סי' יצירה.

פרק ט': חקירות חדשות על ר' אברהם בן אליעזר הלוי.

בקריית ספר שנה ב' עמ' 101 — 141, 269 — 273 התעמקתי כבר בחקירת עניני המקובל המופלא הזה ר' אברהם בן אליעזר הלוי מגולי ספרד שיש באישיותו ובספריו כדי להאיר עינינו ולפתוח לנו כמה שערים בהכנת מעמד הרוחות בכלל ומעמד הקבלה בפרט בדור גירוש ספרד ובטרם נתחוללה התנועה המסתורית הגדולה בצפת. ציירתי אותו כראש בעלי האפוקליפטיקה בקבלה שהכין את הקרקע הרוחני לר' שלמה מלכו ולדומים לו⁽¹⁾. ומאז כתבתי דברי נתוספו אצלי עוד כמה דברים חדשים כי ראיתי בעיני ספרים אחדים שכאותו זמן ידעתי רק את שמם ונתבארו לי פרטים אחדים שלא יכולתי לברר אותם אז כראוי.

א) על דבר מאמר הזהר המזוויף בזמנו של ר' אברהם הלוי. הזכרתי בעמ' 111 ממאמרי את דברי ר"א הלוי במאמר משרא קטרין שנתחבר בשנת רס"ח על אדות מאמר מן הזהר המנבא על קץ הגאולה לשנה שכבר הלפה אז מתוך פירוש על הפסוק ויהי בנסוע, ולשוא טרחתי אז למצוא את עקבותיו בהשערות שונות. והנה מאמר זה נמצא בכתבי יד שונים שראיתי באוכספורד: בליקוטי ר' יוחנן אלימאנו בכ"ו 2234 (רגיו 23) דף ב' 133 בפתיחה, "מספר הזוהר" והוא המקור הראשון המזכירו, וכן בכ"ו 696 דף ב' 139 (שנכתב בשנת שכ"ד) בשם "סוד הגאולה" בלי כל ציון מקור מהזהר, אחריו, "נוסח הקדוש ע"פ החכם הכולל המקובל מאוריינטי ספרדי ז"ל" ומעל השורה כתוב השם ר' דוד, אבל אין זה נכון כי "המקובל מאוריינטי" הוא ר' יוסף בן שרגא (שדברתי עליו במאמרי בעמ' 273 דווקא בקשר עם האפשרות שהוא הוא בעל המאמר הנידון), ועל כל פנים אין לדעת, אם יש קשר מבואר בין נוסח הקדוש לר' יוסף זה ובין מאמר הזהר המועתק אצלי רק במקרה אחריו. ושלישית נמצא גם בכ"ו אוכספורד 2903 דף ב' 41 בלי כל קשר לפניו או לאחוריו. ואעתיק לשונו כאן עפ"י נוסח ר' יוחנן אלימאנו:

"מספר הזוהר. ויהי בנסוע הארון כיון דאתנטייל האי שתא דה ארו"ן דאיהי ה' אלפי' ורנ"א וחמא משה עקתא ומלטולא דישראל צלי עלייהו דלא ישתצון בגו עממא והיינו דכתבי קומה ה' לאוקמא לכנסת ישראל דכתבי אקים

(1) שימת לב בלתי מספקת מאד ניתנה לפעולתו של ר' אברהם הלוי בספרו של אבא הלל סילבר Messianic Speculation in Israel (1927) עמ' 130—133 שאינו יודע לא ממאמרי על ר' אברהם ולא מכחבי היד הנוגעים לענין חקירתו ונמצאים באמריקה ולא עיין בהם.

את סוכת דוד הנופלת. ובנחה תא חזי האי בית דכנתה במנינא תנינא
אתמני בגין דלא אשתמודעין בה ורזא דמלה ובנח"ה עולה במנינא חמשת אלפים
ומאתים וששים וארבע לבריאת עלמא (1) דכההוא שתא אומר שובה ה' רבבות
אלפי ישראל דאינון בגלותא בעקתא סגי. עד יותי מלכא משיחא ויתקבצון
ליה אחד מעיר ושנים ממשפחה. [שתו מלים מחוקות] יתקבצון לאלפי ולרכבו
ותא חזי האי תרין נונין פרשה ואפרשותא אית בינייהו. רזא דמלה תרין תחיות
עתיד הקב"ה לאחייא, תחייא קדמאה לאינון דמותו בגלותא בארעא נוכראה.
ואותה תחייא תהוי ארבעין שנין בתר דיתכנשון כל עמא קדישא לארעא דישראל
דאיהו לבתר אלף וארבע מאה ושמונים לתרכין ביתא ובתר כן ויכלון ליה באותה
שתא ללויתן כמה דאתרמו בהיא אלפא ביתא דתשר"ק צפעס נמלך ותחו
[! ימח"ז] והד"ג ב"א (2) מאחר דיעברון מחרבן ביתא דתשר"ק צפעס נמלך ימחזו (3)
מיד ייתא נונא מן ימא דהיינו לויתן הדג בא ואלו יתקיימון מאה שנין כמה
דכתיב כי הנער בן מאה שנה ימות ובתר מאה שנין יקומון כולהו מתייא דמותו
בארעא דישראל עם ישיני חברון אברהם יצחק ויעקב דאיהו בשנת ח"ת שנה
לאלף שתיתאה הה"ד וישתחו אברהם לפני עם הארץ לבני ח"ת אשפיל גרמיה
קמי קב"ה כיון דחמא בעתיד לאתקיימא בשנת ת"ח והיינו דכתיב בשנת היובל
הזאת תשובו איש אל אחוזתו דהיינו בשנת חמשת אלפים וארבע מאות ושמונה
לבריאת עולם כההוא שתא תשובו איש אל אחוזתו דהיינו אל גופו דאיהו אחוזתו
ואחסנתיה והיינו דכתיב גאולה תהיה לארץ דהיינו הגוף.

והנה אין ספק שהמאמר הזה שייך אל המדרש הנעלם בפר' תולדות ששם
נדפס אצלנו בדף קל"ט ע"ב חשבון תחיית המתים לשנת ח"ת ושאר הסימנים
הבאים כאן בסוף המאמר ויש שתי אפשריות למוצא המאמר: או שניהם זוייפו
על ידי איש אחד בדור הגירוש, וגם הנדפס (והמפורסם על ידי השבתאים!)
ביניהם או המזויף תלה את עצמו במאמר ההוא ו"עיכד" אותו ומצא אסמכתא
לדבריו ברמזיה שם ש"כבר אתערו חברנא על פסוקא דקרא לון בני ח"ת"
ועוד לא בדקתי כתבי יד של המדרש הנעלם לפרשת תולדות לראות מה כתוב
מכל הענין הזה שם. וכודאי יהיה מענין לדעת שאולי גם המאמר המפורסם
ההוא בדפוסיו הזוהר יצא מידי אותו האיש שר"א הלוי העיד עליו שהכיר, אותו
ואת שיחו, ולא ידענו מי הוא. על כל פנים אין כל ספק שזהו המאמר המבוקש
כי יש בו כל מה שר"א הלוי מזכיר על אדותיו: דורש את מלת בנסוע הארו"

(1) ר"ל חושב את הבי' למאתים אבל שם אותה במקום שני כדי להסתיר את הסוד.

ויוצא לו ובנח"ה = ה"א ב' מאות נח"ו = ה' רס"ד.

(2) רמז לד"ג הלויתן הבא להאכל.

(3) בגימטריא אלף וארבע מאות וארבעים.

ואת מלת ובנח"ה יאמר ואת שני הנונים המנוזרים (והאחרון מכריע!) ושנתו
שנת רס"ד באמת כבר חלפה בכתוב ר"א את דבריו. ואמנם מה תמהתי לקרוא
בכ"י החזק של ספר הלכותים מר' יוחנן אלימנו את ההוספה הבאה מידו ר'
אברהם יגל שהספר החזק הגיע לרשותו (הדברים נכתבו בגליון המאמר
שהעתקתי) וז"ל: לדירי אינינו מספר הזוהר כלל ועיקר אלא מאן דהוא
דרוש דרש דרשה זו כפי מה שעלה במחו ... כי כלה קץ שלו ואנחנו לא נושענו
ולפי שדרשתו זאת עשאה כלשון תרגום דומה ללשון ספר הזוהר האמינו רבים
ההוגים בס"ה [בספר הזוהר] שיהיו דברים אלה מס"ה עצמו והכניסוהו בתוכו
ואינם אלא דברים חיצוניים, ועל המגיהים והמדפיסים אשר מבני ישראל
חרה אפי אשר הדפוסו דברים אלה אשר בזמנם כבר עלו בתוהו"
והרי חידה היא כי לא נמצא המאמר הזה לא בדפוס קרימונה (שנדפס והוגה
בחלקו ע"י משומדים) ולא בדפוס מנטובה הנדפס והוגה „על טהרת הקדש“,
ודפוס אחר לא היה בימי ר' אברהם יגל, וגם בזוהר חדש לא מצאתי הדברים
ואם כן נשאלת השאלה, למה כוון ר' אברהם יגל בדברים אלה? האם נתחלף
לו המאמר הנדפס שנמצא בו רק הסוף על שנת ת"ח עם המאמר שלפניו
וזכר שראה דברים האחרונים בדפוסו הזוהר וחשב שגם הקודמים להם כבר
נדפסו שם וכתב מה שכתב ואגב רותחא נשתבש? קשה עלי לבאר באור אחר.

והואיל ובאתי לדבר על ענין זה, אוסיף כאן גם את דבריו של ר' יוסף
בן שראגא שהעליתי השערות עליהם במאמרי עמ' 273 ומתוך עצם לשונו כפי
שהעתקתי לי מכ"י פאריס 242 ותברר שר' יוסף לא יוכל להיות מחבר המאמר
הקודם. וזה לשונו שם דף 4^b על סדר הגאולה לפי דברי הזוהר ברעיא מהימנא:
„...ששים כדקאמרן לאתערותא דיעקב אנפי רברכו ושש לאתערותא דיוסף אנפי
זוטרי וזאת הגאולה ור"ל השניה משנת ה' ס"ו היא הרמוזה במאמר ויהי
בנסוע הארון ובנחה והנרמוז בברית המנוחה יום ואשמורה(1) שהם תשואות חן
חן לה והם אלף ומאתים וששים וארבע והם הם הנרמזים בובנח"ה
והשני שנים שחסרים לששים ושש יש להם סוד והם כנגד חבור שני שמות
יהו"ה אדנ"י ... הגאולה השלישית היא גאולה שאין לה הפסקה גאולת עולם ...
היא מה שאמר ר' אליעזר בן ערך יום אחד הוא יודע לה' לבדו לא יום ולא
לילה כי הכל אור נסתר אור הגנוז שעין לא ראתה ומשם תבוא הגאולה ברחמים
גדולים בלי שום הפסק כלל. וזה יהיה לעת ערב דכתיב והיה לעת ער"ב יהיה
אור והיא ערב והיא בשנת חמשת אלפים ומאתים ושבעים ושתים שסימנם ערב.
ער"ב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים כי עבדך ער"ב את הנער, דורי

(1) דבריו אלה של בעל ס' ברית מנוחה על זמן הגאולה באים גם באגרת סוד הגאולה

לר' אברהם הלוי.

חמק עב"ר ואיש בע"ר לא יבין את זאת. ואז ויעבור ה'. וי לאומין דעלמא כד
ימלא הקב"ה עליוהו כאשה עזברה וברע"ב פדך ממות סוד כי יום נקם בלבי.
וחכמים פרשו והוציאו התיבה מלבי ללבי שכן אמרו ללבי לאגליתו והוא השנה
שאמרנו שנת ע"ב שעולה ללבי ובספר הזוהר אסדהנא עלי שמיא וארעא כי
בשנת ע"ב לאלף הששי יהיה כל ישראל בקרתא קדישא די בירושלם דבחין דבחין.
זהו שאנחנו אומרים בראש השנה ובכ"ן צדיקים וראו וישמחו. ובכ"ן אל"ף הוא"ו
הוא אלף הששי בכ"ן ע"ב. והשוה לזה גם הדרשות המפליאות שנדפסו מתוך איזה
נוסח של תקוני זהר כ"י בסוף ס' לבנת הספיר (אבל אינן שייכות לספר הזה)
ירושלם תרע"ד מרף צ"ו ע"ג ואילך.

(ב) מגלת אמרפל, באוכספורד מצאתי השריד מספר זה שהזכרתיו
בעמ' 113—114 וראיתי כי הם דברים הוצבים להבות אש, וראויה היא דרשתו
זו לבוא בדפוס כאן כי בלי ספק היא מן הדרשות המעולות והיותר נשגבות
שראיתי בספרי בעלי הקבלה, ואמלא את החובה הזאת כאן אחרי שכבר פרסמתי
תרגום גרמני בספר היוכל לכבוד מרטין בוכר(1) ורבים שאלו אותי על נוסחתה
המקורית של תורת-קדושים זו. זוהי דרשה על מיתת הקדושים שמסרו את
נפשם על קדוש השם, וכלי ספק מענייני דיומא היתה בימים ההם של "חקירה"
ודיניה. הדרשה מיוסדת על שיר השירים ה', ה'—ז' ומשתמשת ברעיונות שהובעו
כבר במדרש הנעלם פרי' חיי שרה דף קכ"ה ע"ב על פסוקי שה"ש הללו (אמנם
לא הזכיר כאן את המקור הזה). הקטע הזה אינו מכיל, כדברי נייבויער ברשימתו
סי' 2295 (שסמכתי על דבריו) ששה דפים אלא רק דף וחצי וגומר בעכ"ל
ואח"כ באים סודות על שבת ומס' משכן העדות לר' משה די ליאון, כפי
שמצאתיו, ושאר סודות משם ובהם הרמיוזה על פי' קהלת שלו, כלומר של
ר' משה די ליאון, ולכן יש למחוק את הפירוש לקהלת מרשימת ספריו בעמ' 114
ומסיום ב"לא נמצא יותר", ואח"כ ממשיך בדברי ר"א הלוי ומביא את ה"הוראה"
המפורסמת על תפלת "מכניסו רחמים" הרשומה אצלו בעמ' 114 (2). דברים אחדים
מתוך הדרשה הזאת נדפסו בס' זכר נתן לר"נ קורוניל דף ק' ע"ב מתוך כ"י
של(3) כפי שהעירני חברי הרב ש. אסף.

(1) Aus unbekanntenen Schriften: Ueber den Tod der Märtyrer, בקובץ: (1928) עמ' 89—94.

(2) על פי האמור כאן יש לתקן בלי ספק גם את התיאור הבלתי-נכון ברשימת כ"י
גינצבורג 1167 שגם שם נכנסו דברי ר' משה די ליאון בספר. ונייבויער ושניאור זק"ש פעות
אחת טעו שניהם.

(3) אני השבתי במאמרי עמ' 113 שכ"י גינצבורג 1167 הוא כ"י קורוניל הנזכר
במאמרו של שטיינשניידר על ר"א הלוי באוצר נחמד ח"ב, אבל טעיתי כי כ"י זה נרשם אח"כ
ברשימת "בית הספר" של Roest למכירה הפומבית אצל מוה"ם Muller בשנת 1868,

וזה לשון כ"י אוכספורד 2295 דף 1—2:
בספר שחיבר שקראו מגלת אמרפל כתב זה. אלה דברי החכם
ויאמר אברהם הלוי. הלא זה מסורת בידי החכמים שהאיש הגומר בלבו להתמסר
על דבר כבוד שמו הנכבד יהיה מה שוהיה ויעבור עליו מה שיעבור הנה הגבר
הלז לא ירגיש כאב המכות ההם המכאיבות לשאר האנשים אשר לא גמרו זה
בכל לבם. והאיש ההוא בהוציאם אותו החוצה לייסרו ולענותו ולייסרו בייסורין
קשים כאשר עשו לקדושים אשר בארץ המה ואדירי בחורי המד בני חנה
הקדושה אשר בימי הכהנים הנגשים אל ה' המה הגבורים הנלחמים מלחמות
ה' אם יכוין בשעה ההיא את השם הנכבד והנורא בין עיניו (1) ויגמור בלבו
לקדשו ועיניו לקדוש ישראל תראינה וידביק בו כוונת לבו ומחשבתו והשם
הקדוש אש לזהט והאותו מתנוצצות יושכות על מלואו של עולם או כאשר
יוכל להגדילם כפי כחו הלא זה בטוח לבו שיעמוד בנסיון נכון לבו בטוח
בה' ולא ירגיש כאב המכות והעינויים ולא ירעידהו המות וגם כי הדבר הזה
רחוק מן הסברא הלא כבר עלה בנסיון והוא מסורת חכמים וקדושים ישרי
לבב אשר לא יאמין כי לא יאמין (2) כי הדבר הזה מדרכי השם אשר צדיקים
ילכו בם ופושעים יכשלו בם. וסדר גומרו לקדש את השם כאשר ירצו לענותו
וישאלוהו וידרשוהו ויאמרו לו שאם ימיר כבודו ויניחנהו ולא יכאיבוהו או
שיודיעם מה חפצו הלא זה מצאתי לא' מן החסידים אשר כתב שתהיה
זאת תשובתו: מה אתם מבקשים ממני הלא יהודי אני יהודי אחיה (2) יהודי
אמות יהודי יהודי יהודי (3) ואז יגמור בלבו אשר פצו שפתיו ודבר פיו ויהיה
נכון לבו ובטוח שיקדש את בוראו ולא יחלל את שם אלהיו ולא ירגיש את
הייסורין אשר ייסרוהו וזה הסוד רמז הנביא ישעיה ע"ה באומרו (4) זה יאמר
לה' אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ירו לה' וכשם ישראל יכנה. והנה
הדברים האלה ראויים הם לפרסמם לבני ישראל עם קרובו יען שהדור הזה
דורו של שמד וטוב אשר לא יתעלם העיקר הזה מכל אשר בשם ישראל
יכנה שמא שמא יודע מה ילד יום ומה אחרית האדם.

ובעמ' 342—343 נרשם שם תפריט תוכן כ"י זה ואינו מתאים כלל עם סימני הדפים הנרשמים
בכ"י גינצבורג וכפי שנודע לי אח"כ ע"י פרופ. גוטהייל, נמצא כ"י זה עכשיו (עם כל
שאר כתבי היד הרשומים ברשימת רוסט ההיא) בספריה של Columbia University בניו-
יורק. ועל כל פנים כל שלשה כתבי היד: מיכאל, קורוניל וגינצבורג הועתקו ממקור משותף
או אחד מרעהו.

- (1) את רוב הכוונות לשמות הקדושים מכוונים בין העינים, וכן נמצא בספרי קבלה רבים.
  - (2) בכ"י: אהיה.
  - (3) דברים אלו מצאתי גם בכמה כתבי יד של סגולות כסגולה בעת ענויים קשים
  - (4) ישעיה מ"ד, ה'.
- וכפי דבריו גם ר"א הלוי כבר העתיק אותם מאחרים.

גם ראוי לידע ולהודיע ולהודיע שהאיש הקורא את שמע ערב ובקר ומכוין בדעתו כוונה נכונה וישרה בקראו אהבת השם וייחודו וגומר בלבו להמסר אליו גופו ונפשו ואשתו ובניו ולאהבה אותו בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו גם בנופלו על פניו אחרי אשר יעמוד חי לפני ה' להתודות על עונותיו ואומ' אליך ה' נפשי אשא ומפקיד נפשו אל אלהיו ואלהיו הוא נושא את נפשו ורוחו ונשמתו אליו יאסוף כאילו הולך אל בית עולמו הנה האיש הזה חלקו בחיים וילך לאור באור החיים עם הצדיקים והחסידים והקדושי' אשר יקדישו את קדוש יעקב ואת אלהי ישראל יעריצו. גם העונות אשר לא יכופרו עד יום המיתה מתכפרי' לו בעת ההיא כי הנה גמר בלבו וישלים נפשו לאלהיו כאילו מת עבר ובטל מן העולם וזה דבר גדול כי כן יסד המלך ועל אלה צווח המשורר ברוח אלהים ואמ' 1) כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה.

ואולי כי על נפש הקדוש המשלים נפשו לאלהים ובאהבתו ישגה תמיד ויתן את רשעים קברו ולמאכולת אש גוייתו, אמר החכם בחכמתו מי זאת עולה מן המדבר מתרפקת על דודה כי כל אמרת אלוה צרופה והיא מתרפקת ונופלת איברים איברים והתיכות חתיכות והצדיקים היושבים בהיכל מלך פנימה שהשמחה במעונו הם אומרים על נפש הקדוש הזה ומי זאת עולה מן העולם התחתון הדומה למדבר אשר אין בו כי אם נחש שרף ועקרב וצמאון ולאהבת דודה גוייתה נופלת פרקים פרקים מרוב המשפטים הנעשים בה כי במלקחים מלובנות חתכו בשרה או בחרב יעשוהו חתיכות חתיכות והמלך שהשלום שלו אשר לאהבתו היא סובלת את כל אלה ממכון שבתו השגיה והוא אומר על הצדיק אשר נשמתו זאת העולה היא אליו: הנה אתה זך וישר אני היום ילדתיך ותחת התפוח עוררתך בשדה התפוחים ונשמתך הקדושה ברה היא ליולדתה ומכסא כבודי חוצבה כעדר הקצובות משם אשר הכסא ההוא אם כל הנפשות שמה חבלתך אמך שמה חבלה ילדתך.

והצדיק משיב לקונו שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך ולא תשכחני נצח ותזכור האהבה אשר אהבתך כי ומיתוני על אהבתך לא אחוש כי עזה כמות אהבה וגם כי יקברוני בחיים חיותי הכל כאין נגדי כי קשה כשאל קנאה שקנאתי על דבר כבוד שמך וגם אם ישרפוני ויתנוני בתוך הכבשן גם זה הכל נגד אהבתך כי נפלאת אהבתך אלי והיא בוערת בקרבי כמראה הלפידים רשפיה רשפי אש שלהבת יה. ואיך ואיככה תתפעל נפשי מהאש הזאת הקלה בהיות כי אש שלהבת אהבתך גוברת ומתגברת ובקרבי בוערת וצרות רבות ותלאות הנמשלות למים לא יוכלו לכבות אש האהבה אשר אהבתך וכי יבוא כנהר צר, רוח ה' נוססה בי להמסר אליך ולא על נכסי והוני אני אומר

(1) תהלים מזמור מ"ד, כ"ג.

כי הון מהבל ומעט ואם יתהלל המתהלל שיתן את כל הון ביתו באהבה בוז ובזוז לו השלימים הנגשים אל ה' כי אין הדבר חשוב בעיניהם וכל יקר ראתה עיניהם לבזות כי בזאת יתהלל המתהלל כאשר ימסור גופו למאכולת אש ולשאר עינויים אשר הם קשים כאלה אשר זכרתי, הנה זה האיש ה' יחשב לו זכותם על ימינו ישימהו כחותם על לבו יענדהו ונשמתו תאור באור ה' ועין לא ראתה הטוב הצפון אליה כי גדלה מעלתו ותפארתו ותהיה מחיצתה עם החונים קדמה מזרחה משה ואהרן או שרים זה"ב להם הממלאים בתיהם כסף עם יושבי נטעים וגדרה עם הרוגי לוד והרוגי מלוכה וכל העולם כדאי הוא אליה ויהללה בשערים מעשיה עכ"ל".

זהו כל מה שנשאר מספרו ההוא ומכיון שהקטע היחיד הזה מכיל דרשה שנועדה בלי ספק לעורר את העם למסור נפשם על קדוש השם ודורש פסוקים משיר השירים באופן מופלא על פי הזוהר, אינו מן הנמנעות כי הוא זה הפירוש על שיר השירים שהזכירו במאמר מסורת החכמה ומעיד עליו בפירוש כי הוא עשוי כדו, "לדרוש ברכים" מה שבדאי יתאים לשריד הזה. על פי זה יש לדעתו לאחד סימן ד' וז' ברשימת ספריו. על סימן ה' כבר הזכרתי למעלה שיסודו בטעות הרושמים.

ג) מאמר היוחוד. העירותי עליו בעמ' 113 ברשימתי סי' ג' שנמצא בכ"י גינצבורג ושאינו לי ידיעה עליו. וכינתים מצאתי חלק גדול ממנו גם בכ"י קמברידג' סי' Add. 673³ דף 1—8 ומונח לפני בצלום. כתב הירד הזה נכתב במצרים באמצע המאה הט"ז, והוא מונוגרפיה וביאור רחב על מאמר הזהר (הנקרא כאן מדרש הנעלם, כמו בס' לבנת הספיר) בפרשת במדבר דף ק"כ ע"א, וכן הוא פותח, "גרסינן במדרש הנעלם פרשת במדבר סיני ר' אלעזר שאיל לר' שמעון אבוי סימנא לזיווגא דיוחודא מניין וכו' כל הלשון הארוך שם, הנותן סימבוליקה של היחוד על פי הקפות המזבח במשנה זכחים פ"ה, ג'. וגם כאן מתגלה ר' אברהם כבעל קבלה עיונית מעמוקה. כפי שאביא להלן מלשונו, נתחבר מאמר זה אחרי משרא קטרין ומזכיר בו, "קונטרס" שחבר בספרד על תורת האצילות ונראה שכוונתו או למסורת החכמה או לספרו אהל מועד שגם אותו מצאתי בכ"י קמברידג' 673¹ דף 13—55 ונמצא בו חקירות עמוקות על תורת האצילות כפישרומו במאמר היוחוד, ואחר כך פירוש על עשר ספירות (והחלק הראשון חשוב 1).

1) כה"י נשלם במצרים בכ"ז ניסן ש"ט לפ"ק, הועתק ע"י יוסף מנחם (כל כתבי הירד הישנים הללו מסי' אהל מועד, אגרת היוחוד וכו' באו ממצרים!) ושילר סינסי נתחבט ברשימתו (כ"י בקמברידג') ולא מצא את מחבר הספר ומשער שהוא לר' משה די ליאון (אע"פ שמביא את סי' גנת אגוז וספר המערכת וספר הריקנטו)!

במאמר הייחוד דף 3^a בא סיכום פירושו למאמר הזהר הנ"ל בדרך ציור ומוסיף, "בזו הצורה אשר ציורנו לפניך תבין כל מה שאמרנו. ואתה המעתיק הזהר שלא תשנה בה אפילו אות א' כי ה' אותיות הם סימנים לסדר המשנה ולא תשנה בחצאי התיבות" ומכאן ואילך נותן פרטי משפט כתיבת הציור ההוא כדי לשמור על כל הסודות הרמוזים בו, והם ציורים זרים מאד, אבל גם בציורי אילני קבלה ישנים ראיתי פרטים מתמיהים כאלה על דקדוקי כתיבת האילן. בדף 4^b מביא שכבר קדם לו מי שביאר את מאמר הזהר באופן אחר ומרחיב את לשונו (1) ולשוא טרחתו למצוא למי הלשון ההוא כי איננו פירושו של הריקאנטי למאמר זה (בסוף פרשת תרומה, וגם הוא מאריך בכיאוורו), ור"א הלוי מותח עליו בקורת ברמיזא, הכל בלשון כבוד, ונראה שהיה אחד מבני הדור שקדם לו או מרבותיו. ואעתיק כאן דברי ר' אברהם הלוי על תורת הכוונה והייחוד הפנימי כי ענין רב בהם מאחר שאינם באים ממתנגד הקבלה אלא מאיש שעמד לפני ולפנים, "בהיכל המלך". וז"ל בדף 5^a למטה:

"והנה הקדוש ר' שמעון במאמר הזה הזהיר את האדם דלא יחליף סטרא בסטרא אחרא דלא יתחזי ליה בגין דלא יתענש וגם בפסוק ימים רבים לישראל לא אלהי אמת אמר דלא ינדעון רזא דייחודא קדישא וכיון שכן הוא אם עונינו (!) ענו בנו ואבדה חכמת חכמינו יסתפק המשכיל במה שישכיל כי הנה שכרו אתו מבלי שיעשה מעשה ולא יהרסו בני אדם לעלות אל ה' פן יפרוץ בם אם לא מי שזכה וחקר ודרש והבין ופלפל וקבל וסבר סברא אמיתית במה שקיבל מפי מקובל חכם וראוי לסמוך עליו ולא נשאר בלבו שום ספק ומי שלא זכה לכל אלה הלא טוב שיכוין בייחודו של מקום שהוא אחד פשוט בלי שום הרכבה וכלי שום רבוי רק פשוט בתכלית הפשיטות כי גם זו הכוונה מחוייבת היא לחכמי הקבלה לכוין בה ולהאמין בה ואין מי שיכחיש כוונה זו ואמונה זו זולתי הכופרים אבל עליה יוסיפו לקח חכמי הקבלה האמיתיים דתרון ייחודין

(1) ז"ל: "השאלה היתה היאך ישפיע האדם ברכות לראש צדיק ואיזו מדה מקבלת קודם חבירתה והיאך הוא סדר הייחוד והיתה התשובה שצריך האדם לייחד קודם מזרח שהוא ת"ת בדרום שהוא החסד כי הוא ג"כ מדת רחמים אבל לא כ"כ כמו החסד בעבור שמדת הדין ג"כ נשפעת שם שהיא מצפון שני מצפון תפתח הרעה ואח"כ צריך לייחד ג"כ מזרח בצפון כי היא מקבלת משניהם ואח"כ לייחד אשה בעלה דרך מדת הדין כי היא נקראת מדת הדין הרפה בעבור שמקבלת קודם מצפון דרך המזרח ואח"כ צריך לייחדה במזרח דרך מדת רחמים כדי שלא תפרד מן המים העליונים ותהיה מדת הדין קשה ובעבור כי השכינה מקבלת באחרונה על כן אמרו כי שכינה במערב ר"ל כי לשם מתערב השפע ... ומצאתי סמך לסדר הזה בעניין הייחוד שאמר הכתוב עורי צפון ובאי תימן תראה היאך פי' כאן כי הגן שהיא נמשלת לשכינה מקבלת קודם מצפון ואח"כ מדרום שני עורי צפון ואח"כ ובאי תימן להפיח בגני ר"ל להמשיך הברכה אל הגן היבש ולהשקות אותו ממי התשובה והרחמים עד כאן דברי החכם והוא אחד מהקדושים אשר בארץ המה".

אינון ואם יתפתה האדם בדעתו לכוין בסוד הייחוד וכסדר המעלות ולהיות עולה ויורד כפי דרכי הקבלה ויהיה תועה מן הדרך יענש ויהיה ח"ו מאותם שנא' עליהם ללא אלהי אמת. והנה נא הואלתי לדבר ודברים לחבר בכוונת הקדוש ר' שמעון. במה שאמר על פסוק זה דלא ינדעון רזא דייחודא ואולי אוכל להועיל בזה למתפתים בדעתם להכין דברי חכמי האמת בשום שכל ובינה מצד הסברא מה שזה אי אפשר. וגם בדברים אלה אין להעלותם על ספר רק ברמו ארחיב מעט הדבור משום עת לעשות ליי' כי בבית ישראל ראיתי שערוריה כי קצת מן המשכילים תעו מני דרך נטו מני אורח השביתו מפניהם את קדוש ישראל ויחביאו דברים אשר לא כן על יי' אלהיהם והם כורעים ומשתחווים לא למלכי המלכים ולא למלך מלכי המלכים וצועקים לאלהים אחרים ומתפללים אל אל לא יושיע זה יכרע לכתר וזה ישתחוה אל החכמה וזה יתפלל אל הבינה וזה יתנפל לפני החסד וזה יכללם כולם כאחד וישתחוה לעשרה שליטים הם העומדים על הפקודים. הראית בן אדם תועבות גדולות [מאלה] ואם יש עבודה זרה גדולה מזו או אם זה אלהי אמת ואם ראוי על זה לקרוע בגדים וללבוש שחורים ולהתעטף שחורים כי יש מהמתפתים הנזכרים חושבים כי האל אשר אליו אנו כורעים ומשתחווים הוא הוא עשר ספירות ועשר ספירות הן הן מהותו וכמה דברים בדו בדבר הזה וכבר עשיתי בספרד בימי נעורי קונדרים קטן בהרחקת הדעות הנפסדות ההם¹ ואין להאריך בהם אבל מתוך דברי אלה ידע האדם הדרך ישכון אור ויתרחק משאר הדרכים והאמונות בדרוש הזה אשר כולם השך וחלקלקות ולא ארכה בכאן במשא ומתן רב כי אין לי פנאי. גם כבר מצאתי מי שקדמני בזה והוא החכם הנז' לעיל הנה הוא האריך בראיות להראות דרך ישרה לפני איש ואמת יהגה חכו. ומה שיש לך לדעת שהספירות הן נאצלות וכל המקובלים מודים בזה וא"כ אמת הוא שאין המאציל נפרד מן הנאצל אבל ב' הם המאציל והנאצל נאצל ברצון המאציל ולא נתחייב ממנו והמאציל קדם לנאצל ולא כקדימת העלה אל העלול כי המאציל היה מעולם לא קדם ההעדר למציאותו מה שאין כן בנאצל כי קדמו ההעדר. ומה שנקראים אחד המאציל והנאצל הוא להיות קשורים יחד כשלהבת הקשורה בגחלת לא שהם אחד במהותם ועצמותם חלילה ... [דף ב' 6]

ועוד בפירוש אמרו במדרש הזוהר עשר ספירן איהו בהו ואינון ביה ולא אמרו איהו אינון ואינון איהו² דלא כולא חד אלא איהו בהו כי הוא כנשמה בגוף

(1) השוה גם במסורת החכמה שלו קרות ספר שנה ב' עמ' 125 על הכתה הראשונה

מד' הכתות של המקובלים.

(2) וזוהי אמנם טענה חלשה מאד כי בפירוש נמצא בזהר ויקרא דף י"א ב' ובפר'

אחרי מות דף ע' ע"א הנוסח שהוא מרחיק אותו כאן ע"י דקדוקיו "הוא אינון ואינון הוא"!

זאינון ביה כי הם קשורות בו כשלהבת בגחלת או כגוף בנשמה. ובפרשת בראשית במדרש הנעלם (1) ביארו כי פעולות הספירות אינם אלא כפעולות כלי האומן ביד האומן כדבר שנא' היתפאר הגרזן על החוצב בו... ומה שאתה צריך לדעת אם בעל נפש אתה כי סבת הסבות ועלת העלות האחד הפשוט הקדמון אשר לא קדמו העדר הוא הוא האציל אלה העשר ספירות הקדושות בדרך אצילות זו מזו אבל יש גבוה למעלה מהם והנמצא הראשון אחרי קדמונו של עולם נמשך מן הרצון הקדום (2) כי הוא אמר ויהי וממנו נאצלו העשר ספירות ונשארו אצל עומדו אדוקות וקשורות בקדמונו של עולם והן נאחזות זו בזו כדמיון האיברים באדם לא ח"ו שיש בהם צורה ודמות זולתי דרך השאלה ושתוף השם כי הנה הן צורות רוחניות דקות מן הדקות פשוטות בתכלית והן מאורות אלהיות יודעות ומשיגות את קונם כל א' לפי מעלתה ומדרגתה ואמנם יש בגוף האדם סימנים ורמזים דוגמא לדברים הרוחניים כדבר שנא' נעשה אדם בצלמנו כדמותינו וזה בדרך שתוף השם לכד והכל דוגמא לדברים האלהיים ולפרקי המרכבה... ואם יזכה האדם לכיון כל איבריו ולטהרם ולקדשם ולעשות כל פרק ופרק מאיבריו כסא ומעון לפרקי המרכבה העליונה משך האור מפרקי המרכבה העליונה אל המרכבה תחתונה היא גויית האיש מקדש הקדוש וגוייתו כתרשיש כאשר עשו האבות הקדושים ורבן של נבואים כי קרן עור פניו מאור פני מלך הקשור בפניו... נומדבר על שנוי גוף האדם בגלל החטא והשתנותו לעתיד לבא לגוף ספיריו וקדושין, ובהיות הגוף נקי וטהור זך ספיריו והנשמה הטהורה דבקה תמיד ביוצרה ימשך האור העליון אל הנשמה הטהורה והיה גוף האדם כסא ומעון לשכונה... והנה כל מה שדיברו באודרא קדישא מפרקי המרכבה העליונה בגולגלתא דרישא ובחללין דמוחא ובפומא ודיקנא ובדרועא דימינא ושמאלא ובכל גופא דמלכא וכל מה שכתוב בשיר השירים לא יעלה בדעתך חלילה שידברו במהות האל הקדמון רק בספירות הנאצלות ממנו אשר בהם הוא מתלבש אחרי שהמציאם וכל מה שאמרו בסוד שיעור קומה הכל הוא בספירות אבל במיוחד במציאותו אין לומר עליו לא ראש ולא סוף לא ימין ולא שמאל לא מעלה ולא מטה (3) ... ודע כי כל התושבחות וההודאות והתפלות כולן לארזן יחיד המושל בכל הספירות השוכן אתם כי גדול בקרבם קדוש ישראל לא לספירות ח"ו. וכן כל מה שאמרו המקובלים שלצורך כך וכך יתכוון בתפלתו לספירה פלו' ולצורך כך וכך לספירה פלוני' אין הכוונה חלילה שיתפלל לאותה ספירה אבל הכוונה שיכוין בפרט באותה

(1) הם דברי הזהר עצמו. דף ל"א ע"ב.

(2) הרצון הקדמון. איפוא, איננו הכתר כאן אלא אין סוף עצמו (הר"א אינו מחבב

את המושג אין סוף).

(3) ומביא כאן דוגמאות להוראה האמתית של כנויי הספירות, ובהם מזכיר גם

כאשר כתבנו במאמר הקץ הנקרא משרא קיטריין."

מדה לבקש משם את הש"י המיוחד במציאותו כמו שמכוין פניו נגד קדש הקדשים לבקש משם למי ששוכן שמו בבית ההוא, ככה יכוין באותה מדה בפרט ובכלל בכלל כדי שלא יקצין, לשאול משם בקשתו מאת הש"י ולהמשיך השפעתו משם כי שם באוצר ההוא הוא הדבר המבוקש וכן כתב הרמב"ן על מה שארז"ל בבתרא הרוצה להחכים ידרים פ"י יכוין למדת הימין לבקש משם את ממ"ה הקב"ה ... וכל אלו הדברים צריכין קבלה מפה אל פה בסוד הכוונה והמחשבה כי שם ההויה הוא הפועל בכל המדות בכל התפלות ובכל הבקשות רק שפושט מלבוש ולבוש מלבוש בסוד גזונו ואשיו ואי איפשר לפרש בכאן. וא"ת מה צריך לכוון בשום מדה רק לממ"ה הקב"ה לבדו מבלי כוונה בשום מדה כלל הואיל ובידו הכל ומאתו הכל ומה לנו להשיבו עם נדיבים עם מלכים זיועצי ארץ רק לקרא לממ"ה המושל בכולם. והתשובה בזה בריש מילים למשכילים כי תפלת האדם יותר קרובה להתקבל בבואו עם המפתח בידו לפתוח אותו היכל החמדה אשר שם בקשתו ובהמשיכו בו הדבר המבוקש ובכוונתו בשם הראוי יפתח היכל ויתמלא כולו אורה ושמחה וימשיך רצונו ויתקיים בו קרא דכתי' אשגבהו כי ידע שמי וכי יכוין בשם כפי הראוי השערים נפתחים כמו שאמרתי והשפע יורד והתפלה מקובלת. וכן ארז"ל (1) למה ישראל צועקים ואינם נענים מפני שאינם יודעים לקרוא בשם המפורש והוא הוא מה שאמרנו. שלש שורות אח"כ נפסק המאמר באמצע כי חסרים דפים וכנראה השוה כאן את המתפללים לספירות לנוצרים המאמינים בשלוש במהות השם, כפי שכבר ידוע מתשובת הריב"ש המפורסמת סי' קנ"ז שאמנם מביא דברים כאלה (הנוצרים שלשוהו ובעלי הקבלה עשרוהו) בשם מתנגדי הקבלה. ונראה שכל המאמר נכתב באותה התקופה שממנה בא גם „ההוראה" על השאלה במלאכים הקרובה לנושא המאמר הזה, וא"כ קרוב שנתחבר בימי שבתו של ר"א במצרים.

(ד) מסורת החכמה. במאמרי הראשון הדפסתי מה שמצאתי ממאמר זה בכ"י וטיקאן, ואולם נתגלה לי אחרי כן שהקטע ההוא אינו כלל המאמר אלא רק התחלתו, ועיקרו בא לדבר על סודות הנפש והגלגול. ובאמת נמצא בכ"י קמברידג' הנזכר אחרי מאמר היוחוד, וחסר מעט בראשו (לכן גם שם הספר לא נתברר לח' שילר סינסי ברשימתו כ"י) ומתחיל במה שנמצא במאמרי עמ' 127 למעלה ונמצא עד סופו. וגם בעל ס' מסעות הנפש בכ"י אוכספורד 1597 שחבר ספרו זה על ענין הגלגול בשנת שכ"ז, מביא בו בדף 54^a ענינים על הגלגול מתוך „ס' מסורת החכמה שחבר החכם כמה"ר אברהם הלוי ז"ל על ענין הי' ספירות". ורצוני להשלים מה שהחילותי ולהדפיס גם את מחציתה השניה של המאמר. הנוסח השלם הזה היה גם בשאר כתבי יד שבאו ממצרים, כי גם ר' נתן קורוניל

(1) עיין במדרש תהלים למזמור צא על אשגבהו וכו'.

הדפים בספר זכר נתן שלו (תרל"ב) דף ב' דברים מס' מסורת החכמה כ"י משנת הש"ב הנמצאים בתחלת ההמשך, על סגולת בעלי הקבלה המעשיות לשמירת הדרך.

ויש להעיר שהספר הזה, הן מתוך טעות הן מתוך "ערבוד" של מי שהוא זכה לשנוי שמו ושם מחברו וממסורת החכמה כאן ומאמר הייחוד הקודם לו נולד ספר מסורת הברית ואגרת הייחוד להר' מאיר בן כמה"ר אליעזר הלוי, שנמצא בכתבי יד שונים: בליוורנו תלמוד תורה כ"י 97 בכ"י מזרחי מהמאה הט"ז ובכ"י טולידאנו (רשימה משנת תרפ"ח ס' 22) וכ"י זה היה בידי כי שלחוהו אלו לכדוק אותו והוא פותח אמנם בעשר שורות שונות מהדפוס אבל משם ואילך הכל מלה במלה נוסח ספרו של ר' אברהם בן אליעזר הלוי (שכבעלותו אין כל ספק), ור' מאיר הלוי לא היה ולא נברא. אמנם הטעות כנראה ישנה מאד כי גם בכתבי יד אחרים שראיתי ושבלוי ספק נכתבו באמת במאה הט"ז (כ"י ליוורנו לא ראיתיו ואין לסמוך כ"כ על קביעת השנים ברשימת ברנהיימר), נתייחס הספר כבר לבעליו החדשים! ומזר הוא שבשני כתבי יד נמצא ענין זה באיזה קשר עם ס' גינת הביתן. ואלה הן העדויות שאספתי: כ"י גאסטר 1398 נכתב במאה הט"ז ומכיל את "ס' גינת ביתן המלך, אכן הוא איש אמונים לא רצה להתגדל ולהתפאר בזה אמר הכותב נראה לי ששם המחבר הוא הרב ר' מאיר בר הרב ר' אליעזר מגרמישא וכן תמצא בספר המשגל שחבר קצת פרקים מזה הספר מלה במלה — כן לשון הסופר בראש הספר שם! והערבוכיא עם ר' אליעזר מגרמישא חוזרת ביחס לס' מסורת הברית גם בכ"י טולידאנו שבראשו כתוב, "לר' מאיר הלוי בן הר' אליעזר הלוי מגרמישא" ועשה את בעל הרוקח ללוי. והאמת היחידה בכל זה, שם גינת הביתן נתחבר באמת במאה השלש עשרה, ולא נודע לנו כלום על מחברו. (ואולי כווננו לר' מאיר הלוי אבולעפיה מטולידאן?). ועוד: בכ"י קמברידג' Dd. 4. 2. 6 המכיל עכשיו את ספר הרמון לר' משה די ליאון (גם הוא מהמאה הט"ז) מצאתי הערה ישנה על תוכן כתב היד השלם מלפנים, ועל פיה נמצאו כאן גם, ספר מסורת הברית להח' המקובל ר' מאיר בן ר' אליעזר ז"ל וספר מגדל עוז (1) חבר אותו החכם וספר גינת ביתן שהוא מבחר הספרים, וכן הביא גם ברנהיימר כבר מכ"י אוכספורד 1577 המכיל את ס' גינת הביתן (ראיתיו והוא העתק מאוחר שהועתק בשכ"ל ר' דוד אופנהיים מכ"י אחר של ר' מאיר בעל שם בכריסק דליטא), וגם שם באה התוספת, ויש שאומרים כי רב מאיר ברב' אליעזר הלוי הוא שחיבר זה הספר ואגרת הייחוד. מכל הערכוכיה

(1) אולי ס' מגדל עוז וס' המשגל הנ"ל היינו הך והשם התמוה השני אינו אלא שבוש מהראשון? ושניהם כאחד בלתי נודעים לי לפי שעה.

הבובליוגרפית הזאת ניכר שדבריו כל העדים האלה חשודים מאד וטעוניהם אישור ואין. וטולידאנו שהכתיב לנו בהצופה לחכמת ישראל י"ג עמ' 260 להדפיס את הספר לא ידע מכלל זה וגם נעלם ממנו שכבר הדפסתי הציון. (כה"י שלו הוא מאוחר וגרוע מאד).

ה) אגרותיו. מלבד האגרות על עניני הגאולה ואותיותיה שמניתי כבר במאמרי הקודם, מצאתי עוד אחדות. אגרת משנת רפ"ה אל ר' אברהם מודינא ור' אשר הלוי נמצא בכ"י גינצבורג 624 והזכיר אותה דוד קויפמן במאמרו ב Allgemeine Zeitung des Judentums (1898) עמ' 8. ולא נודעו לי פרטים עליה. גם מצאתי אגרת קצרה הבאה לפרש דברים שנשארו סתומים לקורא אחד של אגרת סוד הגאולה שלו, בכ"י אוכספורד 2569 דף 50^a—51^b, פותחת, "דורש רשומות וחוקר תעלומות". אבל היותר מענינת וחשובה היא האגרת השלישית שמצאתי בהעסקה גרועה וטעונה תקונים בכ"י אוכספורד 1743 לפני אגרת סוד הגאולה, דף 32^b—35^b ואולי תמצא גם בכתבי יד אחרים. הדפסתיה כלה כאן בנספח כי זוהי תעודה בעלת ערך מיוחד: ר' אברהם הלוי שקבע בכל ספריו סדר לגאולה וביחוד פרסם את שנת רפ"ד, "כשנת הפקודה" (גאולה שניה מארבע מדרגות הגאולה) נשאל ע"י אחד ממכריו בשנת רפ"ה על ענין זה, כי הרי השנה עברה, "ולא ראינו דבר", והנה באה אגרת זאת לתרץ קושיותיו וטענותיו. בחלק הראשון נמצא עוד פעם ביתר ארוכות ענין הפלאשה בארץ חבש ומזכיר גם כאן כמה פרטים וניכר מהלך התפתחות ידיעותיו עליהם. בתוספתו לפירוש נבואת הילד (ק"ס ב' עמ' 137) עודנו מקצר, וכאן מאריך כבר בפרטים נוספים ובאגרתו השלישית משנת רפ"ה מגלה ידיעות עוד יותר מפורטות. מענינת כאן גם עדותו שהוא בעצמו הכיר אשה אחת מהם בהיותו במצרים. אבל עיקר האגרת בחלק השני: זוהי הארה אפוקליפטית יהודית של הריפורמציה והופעת מרטין לותר! אין ספק שזהו ההד הראשון שמצאה לה הריפורמציה בספרות שיצאה מירושלם! השקפותיו של ר"א הלוי (המדבר כנראה על פי ספורים מפה אל פה ומכתבים שנתקבלו מיהודי אשכנז לקרוביהם היושבים בירושלם) מלאות ענין: הוא רואה כאן בלוטר כעין "יהודי נסתר" גר צדק הבא למרוד לא באפיפור בלבד אלא בנצרות עצמה, ולקרב לאט לאט את הגויים לדת ישראל ונימוסיו! האם הארה אפוקליפטית מוטעית כזאת נמצאת אולי גם בספרים או כתעודות עבריות אחרות מהתקופה הראשונה של הריפורמציה? אין פלא שעמידתו הראשונה של לותר יכלה לעורר הרגשות של נצחון ותקות גאולה בלבבות יהודים רבים. ר"א הלוי מוצא, שלא כדרכו, אפילו גימטריאות לרמוז ענין מרטין לותר בפסוקי הנביאים! (אמנם נתחלף לו השם לותר, כפי כתיבתו, עם שם הארץ לוטרונגיה הנקראת לותר גם

הוא בספרי הראשונים). וכן כבר נודע לו כאן ענין למודי שפת קדש אצל הנוצרים בדור ההוא.

בסוף עונה ר"א עוד על שאלות המתייחסות לפירושו לנבואת הילד, על השמות מרואן ומנצור, ולא יכולתי למצוא לאיזה מאורע הסטורי (כנראה במצרים בימי ממשלת הממלוכים) נתכווין בדבורו על המלך חמד (אחמד או מחמד?) ששנה את שמו בעלותו על כסא המלוכה ונקרא מנצור ומספר עליו „מעשים זרים“. בחלק האחרון מתגלה לנו עוד מקור אפוקליפטי קדמון: שאלת חלום ע"ד הקץ שנתפשט עוד בספרד לפני הגירוש ונחייחם על שמו של מהר"ם רוטנבורג. מעניין הוא שבאמת נמצאו בכתבי יד אחדים הנהגות לשאלת חלום בשם הרב המפורסם הזה וגם דברי קבלה מעשית אחרים נתייחסו על שמו). אמנם הזכרת שמו של הקיסר פרידריך כאן מוכיחה שזהו זיוף מאוחר מהמאה הט"ו שנעשה כנראה עוד בחיי הקיסר (שמת אחרי גירוש ספרד).

על אגרת סוד הגאולה הנמצאת גם היא בידי מכ"י אוכספורד 1743 דף 257 a—35 b לא אוכל לדבר אלא בקצור ואולי כדאי להדפיסנה כלה, רק זאת אזכיר כאן שזוהי התעודה הראשונה שקובעת את זמנו של ר' יוסף דילה רינה ומעידה על מעשהו (עשרים שנה לפני גירוש ספרד!) ובמקום אחר כבר הבאתי הדברים עם שאר עדויות (3). ומדבריו ניכר שספור המעשה הנמצא בידינו נתחבר באמת כבר באותו זמן (4). באגרת סוד הגאולה נמצא גם המקור לשאלת חלום לר"א הלוי בענין הקץ שבעל ס' שלשלת הקבלה מביא בדף ל"ה ע"ב (דפוס אמשטרדם) בשמו של ר' אברהם ואינו מפרש את מקורו: „וזה המפרש אומר באורך דבריו שנשאל בחלום מתי קץ הפלאות והשיב משאל אל צפן וסתרי וגם הוא בכותרתו שאל בחלום זה והשיב לו הלא הוא כמוס עמדי" והקורא של ס' שלשלת הקבלה מוכרח לחשוב שזה נמצא בפירוש ר' אברהם לנבואת הילד ואינו אלא מכאן.

(1) עיין מה שהבאתי על זה ממקורות ישנים מאד, קרובים לדורו, בקרית ספר ד' עמ' 317.
(2) עוד כ"י אחר שלא הזכרתיו במאמרי עמ' 271 נמצא בפאריס 454² וראיתי צלום ממנו בידי ידידי מר זלמן רובשוב בתל אביב ונראה שיש שנויים בין שני כתבי היד, והדבר מעין עוד חקירה נוספת.
(3) בספרי על כתבי היד בקבלה הנמצאים בספריה הלאומית בירושלים, לגבי ס' המלאך המשיב, סי' 147⁸.

(4) גם כאן כבר ידוע לר"א הלוי ענין אמון מנוא המקושר בסופור ההוא שכן לשונו בדף 48^a „והנה מצאתי כתוב שיש לו [לסמאל] שני שרים גדולים מתחת ידו האחד נקרא אמון מנוא והשני אשמדי מלכא דשודי או היושב על הכסא אחריו כי אשמדאי כבר מת ומעתה אני אומר כי ממשלת שניהם ומשטרם בארץ קרובה זו לזו כי ידעת כי מלך אלכסנדרוס של מצרים היה שמו אמון והוא נקרא אמון מנוא ומלך מצרים נקי פרעה... תמצא כי פרעה בגימט' אשמדי ולא מצאתי זה הגימט' מלבי אבל כך שמעתי" ועיין על ענין זה מה שכתבתי במדעי היהדות א' עמ' 112.

(ז) שונות. מוטיב של אנדה משיחית שלא ידענו ממנו עד עכשו ושיש לו אולי יחס לר"א הלוי שלנו אם בכלל יש לסמוך על מקור הדברים, מצאתי בפנה נדחת מאד: בהיותי מדפדף בעתון המסיונרי הגרמני *Saat auf Hoffnung*, מצאתי בו בשנה י"א (1874) עמ' 6—16 מאמר בשם: „אש טמון *Das verborgene Feuer* מאת Carl Albert Regnet הנדפס קודם לכן בעתון גרמני אחר. במאמר זה מביא מתוך מקורות נצריים שלא אוכל לכוון אותם מאחר שלא פירט אותם כראוי, הגדה עממית אשר הרוזן (1 Andreas von Kempelen) שמע בקושטא מאת רב וסוחר יהודי מלומד: בידו של זה ראה מנורה עשויה באופן מופלא ומוזר (המתוארת שם בפרטרוט) שבעליה שמרוה בסוד גדול, כי נסתרה בה „האש הטמון“ שהיהודים רואים בה, לדבריו, סמל לתקותם לגאולה ולביאת הגואל, והאש הטמון הזה „נשלח מלפני טאתים שנה — כלומר במחצית הראשונה של המאה הט"ז! — ע"י רב אחד בירושלם ושמו לוי" (2) ונמסר בידי רבני קושטא מרב לרב עד שבא לידו בעל שיחתו של הנוסע חנוכר. ועל פי המקור ההוא שרגנט שאב ממנו נחקקה בקישוטי-זהב של המנורה השנה ה"א רצ"ב. הרב ההוא ספר לרוזן כמה מסורות מענינות על „האש הטמון“ הזה ויחסו לביאת הגואל וביחוד כי אותם הרבנים אשר בידם תשמר האש הטמון בזמן ביאת הגואל יזכו למסור אותה למשיח והאש היא עתידה לאכול כל אויבי ה' שנאמר כי אש לפניו תלך ותלהט סביב צריו, ואני לא ראיתי רמז לדברים אלו בשום מקום אחר ולכן לא אוכל לקיים אמתת כל הספור הזה ולומר אם בדוי הוא מכל וכל או אם יש כאן אולי מסורה אפוקליפטית אמיתית שלא נתפרסמה ושמוצאה מחוג בעלי האפוקליפטיקה הקבלתית בירושלם בדור ר"א הלוי. ולדעתי אינו מן הנמנעות שבאמת נמצאו כלים מסתוריים כאלה שקשרו אותם באגדות משיחיות, והלא בשנים הללו התנהלה באמת תעמולה משיחית חזקה מאד מירושלם כמרכזה, והדרשה על הפסוק במזמור צ"ז ג' אינה רחוקה מרוח האפוקליפטיקה האגדתית. והרב לוי יוכל להיות שבוש מר' אברהם הלוי שאנו דנים עליו ויתכן ששלח לאנשים אחדים או לאיש אחד זכר לימי המשיח. השנה רצ"ב החקוקה על המנורה שהרוזן ראה, כפי דבריו, אינה צריכה להיות שנת עשיותה דווקא, ואפשר, אם כל הספור בכלל אמת, שנשלחה כבר קודם לכן לקושטא ובשנה ההיא הקק בה בעליה משום מה סימן. ואולי נשמרו עוד רשמים וסימנים לאגדה כזאת ולענין האש הטמון? לפי ספור אותו רוזן היה כלי עם האש הטמון בידי גדולי הרבנים בדורות הראשונים, וגם בידי ר' יצחק אברבנאל. ואולי יש מי שידע לברר כל זה על בוריו.

(1) שהיה, לדברי המחבר, בשנת 1750 *Canonicus an der Domkirche zu Pressburg*.

(2) בגרמנית: *Von einem Rabbiner namens "Levi von Jerusalem" von Hand zu Hand der sich einander folgenden Rabbiner Konstantinopels.*

ובסוף אעתיק מה שמצאתי בכ"י מוסאיוזב 184 דף ב' 54 בקובץ ישן של קבלה מעשית, ואפשר שהדברים נכתבו ע"י רבו של ר' אברהם בן אליעזר הלוי שגם הוא התעניין בלי ספק בשאלות הקבלה המעשית כפי שניכר היטיב מכתביו. וזה לשון המאמר:

„כל השמות המעשיות מהם שמות הפעלים ומהם שמות המקרים, כולם הם נגדרים בעצם האחדות השווה המתנשא לכל לראש. שהוא יאהדונהי וזהו שרש כל השמות שהם ע"ב וה"ו יל"י סי"ט, מ"ב אבגית"ן וכו' וכ"ב אפפ"ד ואנקת"ם וכו' כ"ד שא"ה יהו"ה בשכמ"ל"ו בכי"ם וכו' כבוד ה' ממקומו כלם תצרפם בזה הדרך ותוציא השם כתקונו כמו שהוא כתוב כדי שתדע כיצד יוצא מהפסוק כש"ש ע"ב שיוצא מג' פסוקים ויסע ויבא ויט אעפ"י שיש פסוק אחד שהוא בן ע"ב והוא לא יתיצב איש בפניכם והוא שם שלם כשתצרפהו באטב"ח. ולכל שם ושם תצטרך לפרשו ה' דברים ואלו הן תקון וצרוף ומאמר ומכלול וחשבון. תקון להוציא כל שם ושם כתקונו מהמקור שתדע יציאתו כגון פסוק או קבלה. צירוף כגון הצירוף שהיה עושה בצלאל באותיות שנבראו בהם שמים וארץ והם י"ה ידו"ד יאהדונהי שהם צירוף בכ"ב אלפא ביתא והיה מחבר כל הצירופים עד שהיה עולה בידו השם המיוחד והיה יוצא ממנו לידו פעולה כדכתי' אשרי אדם עוז לו ב"ך. ודוד כמו כן כשרצה לכסות הענין הזכיר שיר למעלות אשא עיני וכו' והיה שוקע לתהום תהומו של צפון ולא היה בידו נסיון להנצל. באותה שעה ראה אותו אחיתופל בסכנה והופיע בצירופו בשם המפורש והשליך אותו בתהום ונחה דומיאל שר התהום ונצח וזה"ש כי ב"ך ארוץ גדוד. ומאמר שיש לו לאדם כשיפתח את פיו לזכור את השם מהשמות המפורשים להתחיל ולזכרו בפיו פתוח בתחלה ובסוף לבלעו כדי שלא יתפשט באויר ומשלימו בבליעתו בתוך לבו שהוא שורש ה' ולחכימא ברמיזא. ומכלל שיהא כולל שם התקון עם הצירוף או כמו יאהדונהי בצירופו באלפא ביתא ובכללו זה עם זה יצליח לפעולה. וחשבון שיעשה ממנו חשבון שלם כגון מקום שהוא יהו"ה ברבוע. ועתה דע לך ועל דרכיך נגה אור ופן יחדנו שומע ולחכימא ברמיזא. והוצרכתי לכתוב שער זה מתוך שאלצני תלמידו זה בדבקו בסתרי תורת המבין ר' אברהם הלוי הוא אהובי מלב ונפש בדבר הפנימי והפנימי בדרכי החכמה מלאני לבי לכתוב זה בפחד וכמורא."

חמשה המונחים תקון צרוף מאמר מכלל וחשבון באו מס' מעין החכמה מסוג ס' העיון והפירוש המבואר עליהם שבא כאן, נמצא בקיצור נמרץ כבר בספר הפליאה (קארעץ דף ל"ו ע"א) ובמקורו של הפליאה ב"פירוש שם של ד' אותיות" (למשל כ"י ברוט, מוז, 745 דף 29^a וכן בדורו של הר"א גם בס' שושן סודות (קארעץ דף ל"ז ע"א וע"ב).

דברי ר"א הלוי בקבלה מעשית נמסרו בכתבי יד שונים אבל קשה לברר לאיזה חכם כווננו הכותבים. כך למשל בא קמיע מפורסם מאד למקשה ללדת, הנמצא לרוב בלי ציון מקור, בכ"י גאסטר 438 (משנת ת' בערך) דף 13^a ו 17^a בשם „מצאתי בכתובת יד הר' אברהם הלוי המקובל ז"ל חותם שבתאי" (והוא בעל שלש שורות ב' ט' ד' זכו' נכתב בתנאים מיוחדים). אבל כמה אברהם הלוי איכא בשוק הקבלה ולא אכריע מי הוא זה.

ראוי גם להביא כאן לשון האגרת על שאלת הלום בעניני קץ הגאולה שמצאתי בכ"י אוכספורד 1753 דף 518^a. אם אין כל ענין השאלה הזאת המצאה משנת שע"ה בערך, הרי יסודה בתקופת ר' אברהם הלוי ואם נאמין לדברי הכותב האחרון (מה שאמנם קשה) גם בחוגו, כי בזמן מלחמת מלך צרפת עם הקיסר הרומי קארולוס החמישי מסביב לשנת רפ"ה עסקו בירושלם בשאלות הקץ בודאי רק ר' אברהם הלוי וחביריו. ועל כל פנים יתפרסם כאן נוסח האגרת הקצרה וישפטו הקוראים עצמם. אני נוטה להאמין שהכותב האחרון (שכתב כל כה"י בשנת שע"ו) בדה את כל הענין, אבל אינני בטוח בזה. זוהי האגרת:

„ועתה באתי להודיעך איזה חרוש. כבר ידוע לך שאני מוכר כל מיני ספרים שבקולם הן מדרשים הן ספרי קבלה הן ספרי חכמה מכתובת יד ומצאתי בספר אחד מכתובת יד שנכתב בירושלם ובא לידי וזה הספר יש יותר מג' מאות שנה שנכתב בירושלם תוב"ב ובתוך הספר מצאתי כתוב בדף אחד זה הלשון. מצאתי כתוב בספר קטן יותר מד' מאות שנים הוא כתוב שם וזה תופס השאלה אות באות תיבה בתיבה. מצאתי כתוב לר' שרירא גאון ז"ל שאלה על קץ הפלאות בשם אבנית"ץ שם של מ"ב ובשמות היוצאות מהנסתרות ומהנקודות המכרעת (!) השאלה והשיבו לו: אאסוף יעקב כלך קבץ אקבץ שאריות ישראל יחד. ולא הבין התשובה. חזר ועשה תענית ג' ימים וג' לילות בשם של ע"ב והשיבו לו: א'שמיעך ס'תרי פ'לאות. א'זריד א'שמיד ס'מאל ו'מלך פ'רנסיוא י'לחם ע'ם ק'רולוס ב'מלחמות כ'ח ל'עכב כ'תרי ק'ראלום ב'מלחמת צ'ריו א'תנשא ק'יסר ב'סוף תשעים ש'נה א'שמיד ר'זמי י'זונאי ת'זרקאי [י'] ש'בטים ר'אשיהם א'קבצם ל'משיחם י'וסד ח'בר ד'זר. ואני ח"מ לא הבנתי לא הפסוק של מעלה שהוא אסוף וכו' ולא הלשון של מטה שמתחיל אשמיעך עד שעיינתו ונ"ל כך שהלשון אשמיעך סתרי פלאות הוא ר"ת אסף חסר וי"ו וכן כל הלשון של מטה הרי הוא הפסוק של מעלה ועל זה נראה לי שצריך לשאול באיזה זמן או באיזה שנה היה המלחמה מלך פראנסיוא עם קראלום ומאותה השנה עד תשלום תשעים שנה יבא הגאולה בעז"ה. ושאלתי לכמה בני אדם אם זוכרים באיזה מן היה המלחמה הנ"ל א' אמר שכבר עבר ע' שנה וא' אמר שהוא פ' שנים

אבל בארצכם שכותבים הכל יודעים באיזה שנה היה המלחמה וימנו מאותה שנה עד צ' שנים יבא משיח בעז"ה שכן נראה מהפסוק הנ"ל ומהלשון הנ"ל.

תוספת לענין „אש טמון“. אחרי שנדפסו הדברים על „אש הטמון“, ראיתי בדין וחשבון החדש של ספרות בית המדרש לרבנים באמריקה בניו יורק שהספריה הזו קנתה בשנת תרפ"ט חוברת של Mr. le Prince de St. Severe בשם Dissertation sur une lampe antique trouvée à Munich en l'année 1753 שהופיעה בניאופולר 1756 ושם נמצא בעמ' 111—120 כל הספור הזה שהבאתי, אבל גם נאמר שם שהכתובת שנמצאה על המנורה קבעה שהמנורה של אש הטמון נעשתה בשנת רצ"ב ע"י ר' לוי בן חביב בירושלם. ואמנם לא ידענו עד עכשיו שגם הרלב"ח (אם הוא באמת נכנס בזה) עסק בסתר בענינים אפוקליפטיים כאלה, ונראה איפוא שהושפע גם הוא מהתעמולה המשיחית הנלהבה שהתנהלה בחוגי המקובלים בירושלם בימי ר' אברהם הלוי ונתחזקה אח"כ לרגלי הופעתו של שלמה מולכו.

תוספת לענין קדוש השם בס' מגלת אמרפ"ל. „מסורת החכמים“ שר' אברהם הלוי הזכיר כאן (לעיל עמ' 125) כמקור לדבריו המופלאים על מיתת הקדושים, היא כפי שמצאתי אחרי חפושים רבים בעזרת חברי הרב ש. אסף בס' תשב"ץ לרבינו שמשון בר צדוק תלמיד מהר"ם רוטנבורג, והדברים הובאו שם בשם רבו ז"ל בס' תט"ו: „מהר"ם ז"ל אומר כשהאדם גומר בדעתו לקדש השם וימסור נפשו על קידוש השם כל מה שעושין לו הן סקילה הן שריפה הן קבורת חיים הן תליה אינו כואב לו כלום והביא ראיה מן המסורת הכוני ב' במסורת הכוני פצעוני, הכוני בל חליתי כלומר כשהם הכוני ופצעוני בל חליתי כלומר לא היה כואב לו ... ותדע שכן הוא שאין לך אדם בעולם שאם היה נוגע באצבע קטנה באש היה צועק אפילו אם היה בדעתו לעכב עצמו לא היה יכול ורבים מוסרים עצמם לשריפה ולהריגה על קדוש השם ית' ואינם צועקים לא אוי ולא אבוי וגם אומרים העולם כיון שמזכיר שם המיוחד תחלה מובטח הוא שיעמוד בנסיון ולא יכאב לו“. כפי שניכר מכאן, גם ר' מאיר מרוטנבורג אינו הראשון לדעה זו, ובאמת ריה של הסידי אשכנזי נודף מהם וביחוד מהרמז המסתורי לשם המיוחד בכוונת המקדש השם, ואין פלא שדברים כאלה נמשכו מחוגיהם עד למהר"ם. הרעיונות האלה נולדו, איפוא, לא בספרד ולרגלי דיני ה„חקירה“ אלא באשכנז לרגלי הגזרות בימי מסעי הצלב. מס' תשב"ץ נשתלשלו הדברים לא רק לר' אברהם הלוי, אלא גם לר' יוסלמן מרוזיהיים (כפי שהעירני ירדו ד"ר בער) שדבריו נשמרו רק בס' יוסף אומץ לר' יוזפא האהן ס' תפ"ב, אלא שאצלו נהפך מהר"ם בטעות לר"ף (שבשמו מביא מה ש„אומרים העולם“ בס' תשב"ץ) ומסורת החכמים נהפכה ל„אמרו

חכמינו ז"ל" עד שנדמה לקורא שיש לעיניו דברי מדרש על הכונו כל ידעתי ואינו כן. גם מקובלים אחרים שאבו דברים אלה ממקור התשב"ץ דווקא וכן מצאתי לר' אברהם אזולאי בפירושו על הזהר ס' זהרי חמה (לזהר ח"א, דף קמ"ב א') שמזכיר את לשון התשב"ץ כ *locus classicus* לחוסר כאב בקדוש השם האמתי.

נספחות

א). אגרת מר' אברהם הלוי משנת רפ"ה על הפלאשה ועל מרטיין לוטר.

האח החשוב יקר איש רוח ותבונה. הגיעני שאילתך אשר שאלת אלי על מה שכתבתי בפ"י נבואת [נחמן] ע"ה ששנת רפ"ד היא שנת פקידה שיפקוד הש"י את ישראל בפקודת ישועת ורחמים כפי המזבן ממה שפרשתי במאמר וזכרתי את בריתי יעקוב (1) וגם כמה שפירשתי באגרת סוד הגאולה באותו מאמר שפירשתי שם כפי מה שעלה העיון בידי שגאולה א' שנת הר"ף והשניה שנת הרפ"ד והשלישית שנת הר"ץ ושנת רצ"ו היא הרביעית ואמרת שאודיעך (2) מה גאולה היתה שנת הר"ף ושנת הרפ"ד כי לא ראינו דבר ואמרת עוד כי אם שמא היה שום צמח גאולה באותן השנים היה ראוי שיהיה בירושלם וקראתי ישועה חומותיה ושעריה תהלה ושיתפרסם מיד הענין בכל העולם כולו כמאמר הנביא (3) חשף ה' את זרוע קדשו וראו כא"א אי"א [כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו] אלה הם דבריך בענין זה ואני לא ידעתי מה מקורך לשאילות אלה לפי שהגאולה העתידה להיות בא"י איננה עד שנת ר"ץ ואותה גאולה היא על המשיח לא הקודמות וכך אמר במאמר וזכרתי אב"י כי בשנת ס"ו ותגלה המשיח בגליל היינו שנת הר"ץ והנה אותה השנה היא שנת תרל"ו חשבון דניאל במועדיו ובפסוק מעת הוסר התמיד (4). ואני לא ידעתי מנין לך שכל צמח גאולה שיהיה שוחיב להיות בירושלם אבל ידוע כשיגלה משיח בגליל אזי תהיה גאולה עיקרית שיהיה דרור בארץ לכל יושביה ושכיה ר"ל לבני ישראל עם קרובו ואז יתקיים מאמר הנביא חשף ה' את זרוע קדשו וגו' לא בגאולה הקודמת כאשר חשבת אלא באותה גאולה ומשם ואילך. ובענין הגאולה הראשונה של שנת הר"ף אומר אריך שכבר זכרנו בנבואה הרביעית מנבואת נחמן ע"ה כי סמוך לארץ אלחבי"ש היתה

1) כוונתו למה שפירש על מאמר הזהר בפרשת וירא דף קי"ט ע"א המיוסד על הפסוק וזכרתי את בריתי יעקוב בוא"ו (בפירושו לנבואת הילד). ומהזהר שם בא גם ענין שנת הפקידה: "ופקידה ברזא דואו".

2) בכ"י: שהודיעך. 3) ישעיה נ"ב, י'. 4) דניאל ר"ב, י"א.

מלכות אחת ממלכויות היהודים ובשנה 1) שקמו אנשי הממלכה החטאה ממלכת פורטוגאל על האנוסים שבתוכם להשמידם ולאבדם בשנה ההיא עצמה ובזמן ההוא נתעוררה מלחמה בין ישראל אשר באותה מלכות ובין בני אלחבי"ש ולפי שכוכב יעקב היה חושך ואופל וכורע ונופל כי מן השמים נלחמו בשנה ההיא עם ישראל לפיכך גברה יד סמאל ונצחום בני אלחבי"ש 2). ולפי שלא פירשנו שם מאיזה סבה נתעוררה עליהם למלחמה אכתוב אותה אליך פה כפי שהוגד אלינו והוא כי המלך המולך על אותה המלכות הנה שמו גד ואנו ראיתו במצרים אשה אחת מן הארץ ההיא שהיתה אומרת שאחיה היה א' מן השרים אשר למלך גד ובאותה שנה שקמו אנשי הממלכה החטאה בפורטוגאל על האנוסים מת המלך גד והניח ג' בנים ובין השניים מהם נפלה מחלוקת ונתעוררה מלחמה על דבר המלוכה כי כל א' מהם היה מתנבא לאמר אני אמלך ויברח א' מן האחים 3) וילך לו אל מלך אלגביש [!] ונשתמד וא"ל תן לי חייל וצבא רב כיד המלך ואני אתן לך כל מלכות אחי ויעש כן ויבא בעם כבד וביד חזקה נגד אחיו ויהרוג הרג רב ביהודים כק' אלף הגבורים לכד מטף לפי הנשמע וגם תפס את אחיו המלך וישליכהו באחד הקירות 4) וילך יד בני אלחביש הלך וגדול על בני ישראל עד אשר הכריתו את שמם ובהמלכות ההיא לא נשארו כי אם אנשים בה מעט עם עני ודל והוא עם בזוז ושסוי ויהיו למס עובד. והנה הוגד אלינו כי שנת הר"ף חזרו בני אותה המלכות ונתחזקה 5) ועמדה על נפשם ונתנו ראש והרימו ומשחו מגן ופרקו עול בני אלחביש מעליהם והצליחו כנגדם במלחמותיהם והשם עזרם 6) והושיעם למען שמו וא"כ גאולה היתה להם באותה שנה אשר גאלם השם מיד צר אם כן היו הדברים כמו שהוגד אלינו ואלו הם אשר היו רחוקים ביותר מא"ה ואמרו בזוהר 7) באותו מאמר שהבאתי באגרת סוד הגאולה דאינון דיהון רחיקין מאומין יקדימו לרנו ר"ל שיהיו נגאלין שנת רנ"ו ותנינו לשיתין ותלתין ג' ולסוף 8) זרבעים לע"ב וכבר ידעת ששנת רנ"ו היא שנת ר"ף כמו שפירשתי שם ולא אמרו שזו הגאולה של שנת הר"ף שתהיה בא"י אלא במקום שיהיו יותר רחוקים.

וכמו כן יתכן שלשנת הרפ"ד היתה גאולה ואם עדיין לא נתפרסמה אלינו היכן היתה ולבי אומר לי שבני ראובן גם קצת אחרים משאר שבטים

(1) עיין גם בקובץ על יד של מקוצי נרדמים שנה ד' תרמ"ח עמ' 24 במכתב ר"א הלוי משנת רפ"ח על ענין זה.

(2) עד כאן נמצא בתוספת לפירושו בנבואת נחמן פ"ד ונדפס בק"ס ב' עמ' 137.

(3) לפי המכתב משנת רפ"ח היה שמו תודרוס.

(4) אולי צ"ל בורות? (5) אולי ונתחזקו ועמדו? (6) בכ"י עירם.

(7) כוונתו למאמר הרעיא מהימנא בפ' פנחס דף רנ"ב ע"א.

(8) בנדפס: ותלתאין לשיתין ושית ורביעאין לע"ב.

ויצאו ויעתקו ממקומם ויצאו ממסגרותי באותה שנה ונגאלו על ידם קצת מאחיהם בכל מקום אשר הגיעו אליהם ומה שאני אומר מבני ראובן הוא מפני שבזוהר אמרו שהם יהיו הראשונים שיצאו בעת הקץ ומה שאני אומר כמו כן על קצת מאחינו משאר השבטים אני אומר זה [על] היהודים אשר אצל בני כפר אלכורד [?] ובארץ מולחי שתמצא זכרונם ועניינם במסעות ר' בנימין ז"ל אשר יש לי הערה שבכר יצאו אלו ואלו ונעתקו ממקומם ואני מקיים זה כי אולי היה הערה כדכתיב (1) ובעזה"ת הזמן יספיק לנו להודיענו האמת. והנה עתה מקרוב באו לירושלם יהודים נאמנים מארצות אשכנז ובוהמיה גם כתבים מפה ומפה יעידון ויגידון עניינם מן האיש אשר עמד בארצות ההן אשר שמו מארטרין לוטר הוא האיש אשר שמעו הולך בכל ארצות שהתחיל שנת הרפ"ד (2) לחלוק על דת הערלים ולהראות להם כי שקר נחלו אבותיהם הכל ואין בהם מועיל ומוכן מדבריהם כי השנה שעברה היא שנת הרפ"ד גילה דברים שכתוכו והראה בפרסום זיוף אמונתם וכי שקר נסכם והראה את עצמו נגד התלוי ונתחזק נגד כל המאמינים בו ונתעלה עד למעלה ותושיע לו זרוע השם מכל הקמים עליו וכל החולקים עליו ועשה והצליח ונאספו אליו עמים רבים ביד חזקה. מאבדים ושורפים באש פסילי אלהיהם והאלילים כרות יכרתון בכל מקומות ממשלתו ונתחברו אליו עם [רב] ומושך לכם בחכמתו ובמתק אמריו ויקרב אותם מעט מעט לדת משה ואין ספק אלו כי יד השם עשתה זאת באותן היהודים אשר היו בארצות יגאלו (3) והאנוסים נשאו ראש וליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר כי כל הגוים בכל הארצות הם נגאלים אשר פשטה יד האיש ההוא הנעלה הם מנשאים את היהודים ותחת אשר מקודם היו שם ארצות שכל יהודי שיעבור דרך שם א' דתו להמית וגם ארץ אשר יעבור בה יהודי היו מוציאין ליטרא א' (4) מכשרו עתה מביאין אותו לדתיהן בשמחה ובסבר פנים יפות מלאו הכתים אור' (5) הנה אלה דברים מופלאים וכל שעה הולכים ומתחזקים ומאמתים הדברים והגוים הנוטים לדברי האיש ההוא הולכים וגדלים וכל עובדי התלוי הולכים ודלים וכומריהם משוקצים ומתועבים בעיני כל רואיהם כי אומרים הלא המה האנשים אשר התעיבו ואשר האבידו את נפשותינו ונפשות אבותינו מיום שנתפשטה קללת אלהים תלוי בעולם ודי בזה לקיים מה שאמרתי ובמאמר

(1) כאן נשתבש הנוסח או חסרה מלה?
(2) מכאן ניכר שענין לוטר נודע לר"א רק בשנת רפ"ד ואינו יודע כלום על כל מה שקדם באשכנז!
(3) הנוסח נשתבש. אולי: "כדי שאותן היהודים... יגאלו"?
(4) לא אדע מקור לדברים אלה.
(5) כה"י קשה כאן לקריאה ונראה שכן צ"ל.

וזכרתו אב"י (1) דבזמנא דשתין שנין לעבורא דדשא יקים אלה שמוא פקודא
לברתא דיעקב גם למה שאמר נחמן החוזה בנבואה שלישית לסוף שבועי וקללה
תצמיח גאולה לנחלה הדלה כמו שפרשנו שם וכן לכל מקום שנזכר גאולה לשני
הששים.

ומי יודע מחשבת השם אשר מקודם זה היתה מאתו ית' ויתעלה שהפך לב
עמים רבים בארצות הערלים ללמוד לשון הקדש וספרי ישראל והופכין ומהפכין
בהם כל אחד עד מקום שידו מגעת כ"ש [?] שיתחזקו בטעותם ובאמונתם
המזוייפת והבדוייה ואין ספק שרבים מהם ומהמוניהם ישבו אל על כמו שיעידון
יגידון נביאי האמת והצדק כמו שאמר צפניה הנביא שכבר זכרנו וירמיה הנביא
שא' ה' עוזי ומעוזי ומנוסי זכו' והוא ית' ימינו פשוטה לקבלם קודם שיבא
המשיח כי אח"כ אין מקבלין אותם כאשר אז"ל (2) והנה ע"י האיש הנז' החלו
רבים ונכבדים להמשיך [?] אל המכוון לא ידעתי אם יסכים ה' ית' על ידם
לעשות הוכר גדול הזה להשירם עד אשר היא דרך ישרה ודברים שבע"פ אסור
לאומרם בכתב וסוף סוף הזמן יספיק בעזה"י להודיענו מה אחרות אלה. ולא
תקשה עלי ממה שאמר הכתוב (3) ולא יהיה שריד לבית עשו כי כבר תי' זה
ר' לאנטונינוס (4) והתירוץ הוא עטרה לראשינו כי יצא מפי קדוש נשיא
אלהים הוא בתוכינו אשר רוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו ומי אדם שיבא
אחרי המלך ואמנם ע' פנים לתורה ויש להקשות כי כיון שאמר ודלקו בהם
ואכלם מה צריך לחזור ולומר ולא יהיה שריד לבית עשו ולר' לא קשוא מה
דאמר לך רבי לאו לגופיה איצטרך אלא למידק מיניה כדדויקין אכל ע"ד
הפשט יתכן לומר שירמזו למה שאמרנו כי רבים מהם ישבו לדת אמת ואין
גם א' מהם שיתייחס אחרי טהורתו לבית עשו כי לא תהיה תפארתו כי אם
לבית אברהם שהיה תחילה לגרים והיה אב המון גוים באופן שכשישאלו אותם
מי אתם ובני מי אתם יאמרו בני אברהם ומחניכיו ילידי ביתו אנחנו ואלינו אנו
מתייחסים והפסוקים המדברים באבדן עשו ואדום יתקיימו כולם כאשר ישארו
מהם על עומדם ועל מצבם הראשון באמונתם המזוייפת כי הם נקראים בני אדום
ועשו ואעפ"י שנתערבו מזה כמה וכמה מן האומות האדומיים כנענים כתים ויונים
ושאר משפחות הואיל ונכנסו בדת התלוי אשר החזיקו בה האדומיים נקראים
כולם אדומיים ונקראו בית עשו כמו שכל הגרים בני אברהם יהיו מאיזה אומה

(1) המלים הבאות לשון הזהר ח"א דף קי"ט ע"א.

(2) יבמות כ"ד ב' "אין מקבלין גרים לימות המשיח".

(3) עובדיה י"ח.

(4) עבודה זרה י' ע"ב.

שיהיו ונקרו עם אלהי אברהם וכמו שאמר הכתוב (1) נדיביו עמים נאספו עם אלהי אברהם.

ולדעתי כי מעשה האיש הנזכר והנלווים אליו רמזו בנביא עובדיה במה שאמר על הגבול שלחוך כל אנשי בריתך וכו' גם הפסוקי אחריו כי אנשי בריתינו [?] שלאדומיים הם מהם עצמם אדומיים כמותם כי כל אותם שהם מאומה אחת וכן ג"כ הנלווים אליהם משאר אומות ונכנסים עמהם בדת אחת ונימוס א' כולם הם אנשי בריתו אלו ואלו שאם לא תאמר כן הודיעני מי הם אנשי ברית של האדומיים האם בני ישראל או בני ישמעאל או שמא תוגרמים בידוע שאין בכל אלו אנשי בריתו ואם לא איפא מי הם והנה עמדו קצתם על קצתם על הדבר שהשווה אותם מתחלה ועשאו אנשי ברית אלו עם אלו והופר ברית אחים כי עמדו ההולכים מרטינא (!) לוטר כנגד אחיהם אשר ... (2) נשמעין אליהם אבל מחזיקים בטעיותיהם ובשקר אשר נחלו אבותיהם ואפשר שנרמז בגמ' (3) נתיבת הללו מזה הפסוק שזכרתי כי אנשי בריתך בגמ' דגל מאר טין לוטר כי החונים על דגלו אנשי בריתו היו של אלו אחריו ולוטר כך הוא כתב כמו שכתבתיו ושם עיר הוא וכן תמצאני כתו' בס' אורחות חיים ובס' כל בו (4) בקצת תקונים שהוא כמו שם וענשו בהסכמת קצת קהלות והוצרכתיו לוטר אליך זה כדי שלא תקשה לי מזה על הגמ' ואעפ"י שאיני סומך על שום גימ' ואיני מחשיבו לכלם (5) נראה אלו כי זה הגמ' נכון ונמקו עמו כאשר ידעת אם אינו מיותר על יתד תקוע' במקום נאמן כאשר כתבתי בתחלת אגרת סוד הגאולה מ"מ נראה אלו כי זה הגמ' נכון ונימוקו עמו הואיל ומעשיהם של אלו מורים עליו אשר הם הולכים לדגלו וחונים עליו וליכא מילתא דלא רמיזא באורייתא ובספרי הנבואה ואין לי עסק עתה בביאור הפסוקים אבל החכם שיעיון בהם יראה כי כן הוא וכו' כבר רמז הנביא ע"ה על אדום כי תחלת הרם בנינו וחרבן ענינו ואבדן קנינו יהיה מצד אנשי בריתו ואמנם תכלית ההרם הודיעני שיהי' על ידי בני יעקב ויוסף סלה כי האלהים יבקש נרדף לעשות מעשהו על ידו והעם הנם והנרדף יהפך אל הרודף ועתה ידעת כי נרדף בחרב אחיו ושחת רחמיו ועברתו שמרה נצח והכל גלוי וצפוי לפניו ות' ונכתב בספר כי אין שכחה לפני כסא כבודו ולמועד שמור אליו לחיות תבר מלכויא ושולטניא ומ"מ בין כך ובין כך כל הזוכים לצאת מתוך ההפיכה בבואו להתלונן

(1) מזמור מ"ז, ו'.

(2) מלה אחת לא יכולתי לקרוא.

(3) בכ"י תמיד "בגוי" במקום בגימטריאה!

(4) ר' אברהם דורש לוטר מלשון "חכמי לוטר", לוטרונגוה, של הראשונים.

(5) לכלום?

בצל קורתו של אברהם אבינו ולחסות תחת משה רבינו ע"ה אלה יהיו שהם חלקם בחייו כאשר יצא ארמילום ממחבאו יעמדו על עמדם כצורם ולא יחזרו לסורם ואם ישתנה העולם לא ימה לארץ מנלם (1) ויהיה תמיד לכם נכון עם השם כן יהיו רודפים בין נרדפים ולא יהיו פוסחים על שני הסעיפים.

ומה ששאלת מענין המלכים שנוכרו בדברי נחמן מנצור (2) ומרואן שאמ' אליך דעתי מהיכן יבואו או כיצד יהיה ענינם ואם נראה שהיה מנצור השר הצורר שמלך במצרים ונהרגו שנת הרפ"ד (3) אשיבך כי [כאשר] פרשתי נבואת נחמן לא ידעתי יותר ממה שפרשתי שם בענין זה כי לא כתבתי רק המובן אלי לפי מה שסובל לשון הנבואה ואין ספק שאלו ידעתי יותר שהייתי כותב יותר. אמנם מרואן שאמר שם שיצא מן הארבה בידוע שעדיין לא יצא שלא שמענו ממנו דבר עד היום אבל מנצור דבר קרוב ומתקבל הוא לשבול [!] שהיה שר הצורר כאשר אמרת (4) יען כי מתחלה היה אלוף שקורין אותו בלשון באש"א ונמצא ונקרא חמד וכשמלך שנה שמו וקרא שמו מנצור וכך מובן מדברי נחמן ע"ה שככה יעשה ועשה פעולות רעות וזרות ומעשים אשר לא יעשו עשה בנסיכי קדר הם גדולי הישמעאל ושריהם גם שלח ידו בקצת נסיכיה הערביום כדי להוציא ממונם ולקעקע ביצתם לקיים מה שאמר נחמן אדון ומצור לאומין יעצור אלוף בכודא מלך ושמו מנצור נסיכי קדר ידרוך אדר בקוצין ודרדר וכפת המן יגדר ולא נתנו אלהים לעשות ביקורי' וכי כפסע היו בינינו ובין האומין לולי השם שהיה בשעקרו (5) מן העולם ופתאום בא מרדו וכרע ונפל וגם כי נזכר בנבואה מתחלה ענין מרואן אין בזה קושיא לפי הצד אין מוקדם ומאוחר מדוקדק בזה הנבואה בקצת דברים אבל מאות המ"ם והלאה עד סוף הנבואה נ"ל שהכל הולך בסדר נכון.

ומה ששאל כבודך אם נמצאת אצלי התשובה שהשיבו מן השמים אל הר"ם מרוטנבורג וז"ל על ענין הקץ סדר השאלה והתשובה שנמצא אצלי עתה כך הם. והתענה ג' ימים ושאל שיגידו לי (!) סוד הקץ והראו לו אלו האותיות בא"ה ואמדד"ה בק"ו מא"ה אמ"ו וש"ש ארכ"ו ונ"ב (6) בע"י והתענה

(1) איוב ט"ו, כ"ט.

(2) בכ"י כתוב כאן בכל מקום מנצור.

(3) כל זה לא מובן די צרכו. בשנת רפ"ד לא היו עוד מלכי ממלוקים במצרים שיכלו

להקרא בשמות מלכים כמו מנצור, אלא שליה השולטן מלך בארץ.

(4) בכ"י אמרת.

(5) אולי "שהיה ב(עזרנו) שעקרו"?

(6) בכ"י ונ"ב אבל מפתרונו ניכר שזוהי פעות סופר בלבד.

ג' ימים אחרים שיבארו לו סוד האותיות האלו והשיב לו ככה (1) בן אדם הקיצה ואני אשמיעך מה דבר דבר הי"ל [?] בימי קיסר ודריך (2) ממלכות אדום הרשעה ילדור (3) מה ועוד שלשים שנה אשמיר חמה עקרה וגאונה ונתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל. כך הם הדברים בידי לא ידעתי אם יש טעות באותיות הללו ואמרתי זה יען כי הוגד אלי כי הקיסר ורדיך המולך באשכנו מלך ע"ה שנה (4) ומת ר"ח אלול שנת רנ"ג וא"כ נשלמה לו ל' שנה שנת הרפ"ב או שנת הרפ"ג דהיינו שנת הרפ"ב אם תחשוב השנה עמה שמת בה ומטעם זה היותי חושב שתהרס רומי שנת הרפ"ב או שנת הרפ"ג ואולי טעה המגיד לי באותו שנה הואיל ועדיין לא נהרסה רומי או אולי יש איזה טעות אות ותיבה כמה שנמצא אצלי עתה לפי שבימי ילדותי ראיתי זה בספרד ואין ולא ורפה בידי אם היה כתוב בה ועוד שלשים ושלוש שנה וגם כי זקן אחד אמר אלי שהוא ראה התשובה הנזכרת ושלא היה זוכר ממנה אלא שנשלם החשבון בזו השנה שהיא שנת הרפ"ה וכך מוכן מדברי נחמן בנבואה ג' כמו שפירשנו שם ואם הנוסחא האמיתית הוא הנמצאת אצלי עתה יש לו [סוד ?] כי כבר התחיל הש"י להשמיר כבודה של רומי בשנת רפ"ב שאז התחילה המלחמה ברודום שהיתה בתה של רומי החשובה אצלה וכיון שנאנסה הבת התחילה האם לירד מכבודה ועוד כי האיש החכם שזכרנו למעלה השב שוליה של רומי על פניה ונגלה קלונה וכשילך המלך הגדול יר"ה עליה ישפילנה יגיענה עד עפר וירד הדרה והמונה וגאונה ואח"כ יתקיים קרא דכתיב ונתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל והש"ת הוא היודע ואנחנו נגשש כעורים אבל אין ספק כי קרוב יום אידם וחיש עתידיו למפלת רומי שבפי' אמר נחמן כי אחר מפלת הע"ז שברודום למיאחר שבי רומי והרוסתה אין בה ספק ואתה ידעת שנשברה קרית תוהו של רודום והצלם שבה שנת הרפ"ג בחצי חדש טבת ומה שאמר נחמן בנבואה שלישית באו' הצדיק ומ"ד שנין יחיה כ"ש שכבר יתקיים כי גוסס ומכאן והלאה אין חיוו חיים וכל הדברים אשר אני אומר או מפרש כבר אמרתי במאמר משרא קטרין גם בפי' נבואת נחמן כי לא נביא אנכי לקיים כל דברי ולא בן נביא אנכי שלא יפול דבר מדברי ארצה והש"ת אשר לא נפל ולא ניפול מכל דברו הטוב ההוא יקימנו ונחיה לפניו וימהר יחיש גאולתינו ויראו עינינו וישמח לבינו ותגל נפשינו בישועת מלכנו כחפצך וכחפץ אחיך הצעיר

אברהם הלוי.

(1) ר"ת המאמר הבא הם האותיות שנתגלו לו בראשונה.

(2) ורדריך. הכוונה לקיסר פרידריך השלישי.

(3) זהו בלתי מוכן וגם אינו מסכים עם ר"ת הנ"ל. כל השורה כאן קשה מאד.

(4) זוהי טעות. הוא מלך נ"ג שנה.

(ב). המשך מאמר מסורת החכמה, על פי כ"י קמברידג'

Add. 673³ דף 20^b—26^b.

(החלק הראשון נדפס בקרית ספר ב' עמ' 125—130).

יש לנו להודיעך שמין מנהו מענין הנפש שהתחלנו לדבר בו למעלה. דע שהנפש נולדת מדבקות והשפעת התפארת במלכות כמו המלאכים בהשתלשלות הסכות ואמצעותם זולתי שהחיבור שמתחברים או שנתחברו להוליד נפש האדם הוא יותר [עב] מהדבקות והחיבוק שמתחבין כדי להוליד מלאך כי ההתחברות שנתחברו להוליד צורת המלאכים היה דק ונקי כמו הנשיקות וההתחברות שנתחברו להוליד נפש האדם הוא יותר עב כמו הזיווג, וענין רב נשאר לנו לבאר בענין זה וקצתו תמצא בחיבורי הקטן הנקרא לזית חן וידעתי שאעפ"י שימצא אדם חן ושכל טוב מ"מ כל אלו העניינים צריכין קבלה מפה אל פה ואם כן לריק יגעו כל אותם שטרחו להכנס לפרדס בלא רב מורה יורה אותם הדרך ישכון אור. ואתן משל בזה אמרו בעלי חכמת הקבלה המעשית (1) ששמירת הדרך יאמר אותם ג' פסוקים שהן ה' צבאות עמנו וגו' צבאות אשרי אדם וגו' ה' הושיעה וגו' ואמרו שיאמרו גם כן פסוק ואת האנשים אשר פתח הבית וגו' ז' פעמים כהוגן וז' פעמים למפרע ושיזכור שם שר המלוה את האדם בדרך שהוא יוה"ך וכמה אנשים עשו כן ונהרגו אלא שהעיקר חסר מן הספר והוא שצריך לכוין באמרו שם ההויה בשם מצפין. שהוא מתחלק בו בניקוד יתהלל המתהלל השכל יודוע ובאמרו פסוק ואת האנשים צריך לכוין בשמות היוצאים ממנו שהם סיבה"ר כר"ך יר"א חופ"ר גדוא"ל וכן בשני שוטרם שהם אכתואל פלך וכשיזכור שר הלוויה צריך לכוין כאילו אדם עומד על כתפו הימנית בקומה זקופה ושם ד' אותיות שהוא יהוה כתוב במצחו בצבע אש. הרי שכל זה חסר מן הספר ונשאר בקבלה. וכן יש מלאכים שכשיזכור שמותם צריך לכוין בהם בכח המדמה ולדמותם בצורת אנשים פני להבים פניהם וכן כל גופם אש בוערה מהם אש לבנה ומהם אש ירוקה ומהם אש אדומה הכל כפי המדה שיונקין ממנה. וכן בהזכרת קצת מן השמות צריך לכוין כוונות ידועות יש שם שצריך לכוין באותיותיו שהן כתובות לפניו באש אדומה או ירוקה או לבנה או כעין דם או כמראה זהב או כסף ומהם אותיות גדולות עד אין סוף כל א' כפי מה שהוא וכפי מה שצריך לאותו הענין וכפי המדה שימשוך

(1) עיין ס' זכר נתן לקורוניל בתחלתו ושם קיצר הלשון, וגם מצאתי כל דבריו על הכוונה הנכונה לשמירת הדרך בפ' לספר מערכת האלהות מר' מתתיה דלקרוס בכ"י אוכספורד 1640 דף 56^a ואולי שאב מכאן? גם בכ"י מוסאיוב 184 דף 55^b ראיתי הדברים בשם מאמר מנחת קנאות ששלח הרי [חסר השם] ו' מוסי' (!) אל החכם ר' [חסר כל השם]!

ממנה וכל זה לא ניתן להיכתב בפיו וען לא יבוא ליד מי שאינו כדאי ויחריב את העולם וחושבים כמה מעניי דורנו שאין צריך דבר אחר רק מה שנמצא כתוב בספר ועושה פעולות ומשתמשים בשמות ואחרי אשר לא וועילו ולכו יעלו חרם במצודתם והשטן עומד על ימנם לשטנם ולהוליך נפשותם לאבדון. וכך הוא בקבלה העיונית שאפילו שתכתב עם כלליו ופרטיה ודקדוקיה צרוכה קבלה מפה אל פה.

ובמה שאתה צריך להזהר בו שאם לא תזהר כראוי יהיה סבת אבוד עולמך ח"ו הוא בכוונה הראויה בחבור המדות שתשמר שלא תהיה מקצין בנטיעות לא במחשבה ולא במעשה ולפי שתדע כמה צריך אדם להזהר בכך אכתוב לך פה ענין גדול בא בזהר בסתרי עריות (1) וממנו תראה הפגם שעושה האדם בעשותו אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשינה וכ"ש כשיחטא במחשבה. דע שאם ישראל טובים וכשרים ועובדים את ה' מחברים המדות למעלה ומטילים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה ומזדווג החתן עם הכלה. וכשישראל ח"ו רעים וחטאים לה' ובורחים מתורתו ומצותיו למרות עיני כבודו המלך שהוא וא"ו של שם מסתלק למעלה ומאסר' אצלו את בריתו שהוא יסוד שנק' צדיק שני וצדיק יסוד עולם ואז הכלה שהיא ה"א אחרונה של שם מתגרשת מן המלך וזהו אשליך [!] משמים ארץ תפארת ישראל כלומ' השליך המלך שהוא הת"ת מן השמים את הארץ שהיא המלכות כלומ' השליכה מעמו. והנה כשהמלכות שהיא ה"א אחרונה מתגרשת מן המלך אז ה"א אחרת עליונה שהיא בינה מונעת ברכותיה מהכל ולזה כתיב הכלה אתה עושה שהרי ברכות אינן נמצאות אלא במקום שיש זכר ונקבה ועל זה כתי' ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאג ישאג על נהו נהו ממש זו היא הכלה ומה הוא אומר אוי שהחרכתו את ביתי ושרפתו את היכלי וכי' וזה ערות אב ואם שכל ישראל בני מלכים הם. ובעונותיהם של ישראל מתרחקת האם מן האב ועל זה הזהירנו הש"ת בתורתו ואמ' בני לא תעשו שיתעלה המלך למעלה וישליך מעמו את הכלה וזהו ערות אביך וערות אמך לא תגלה כי מכל צד ערוה הוא ובושה ואז לבשו שמים קדרות ושק הושת כמותם. שמי"ם זהו הת"ת ובשעה כזאת שהמלך מתרחק מן הכלה אז נקרא וי לפי שיסוד הוא וא"ו קטנה כמו יו"ד שהרי הוא סוף ואו של שם והוא הוא ת"ת ועל זה כתוב וי ועל ראשו של יסוד י' הוא וכשמתרחקת הכלה מן המלך והברכות וההשפעות נמנעו מהכל וחיבור לא נמצא ביסוד נוטלת ואז עליונה לראשו של יסוד שהוא יו"ד ומושכת אותו אצלה אז הוא וי וי לעליונים וי לתחתונים ועל זה מיום שהרב בית המקדש ברכות לא נמצאו ואין

(1) עיין המאמר הארוך בפ' קדושים ח"ג דף ע"ד ע"א ועד ע"ה ע"א.

לך יום שאין בו קללה¹⁾ והכל תלוי בתשובה וכשאינם שבים בתשובה אז ה"א עליונה שנקראת תשובה שנא' בשנת היובל הזאת תשובו מושכת לוא"ו ויו"ד אצלה וזוהי הוי וכשמסתלק המלך למעלה לפי שבני אדם מוסיפים על הטאיתיהם פשע ואינו משגיח בהם אותו העליון ית' שהוא אהי"ה הנרמו באלף מושך ומעלה לואו ויו"ד אצלו לפי שלא תתקבל התפלה ואז נקרא אוי ואז לא נמצאת תשובה ועל זה נעלמה הה"א מאלו האותיות וזה כשרבו פריצים בעולם והתשובה היתה תלויה קודם והניחיה אז מסתלקת ונעלמת הה"א והאל"ף מושכת אצלה לוא"ו ויו"ד וזה הוא אוי וכשחרב בית המקדש ונסתלקה התשובה ולא הועילה צעקו בני ציון היקרים בקול מר ואמרו אוי נא לנו כי פנה היום. מי פנה? הו"ם פנה זהו היום העליון הנקרא תשובה שנסתלק ועל זה אמרו אוי ולא אמרו הוי שכבר נסתלקה הימין הפשוטה לקבל שבים שנמו צללי ערב שכבר נסתדרו שרי האומות לשלוט על ישראל. אוי לנו ואוי לאזנים שכך שומעות. נסתלק המלך למעלה שהוא ואו של שם וההיכל נשרף והבית חרב ועמו ישראל גלה והכלה נתגרשה. אח"כ כשמסתכל המלך לחזור למקומו נסתכל בביתו והוא חרב שאל על הכלה ואיננה כי הכלה בגלות עם בניה בין החומות ראה היכלו והנה נשרף באש שאל על בניו והנה הלכו בשבי ונתנו עולם אומות העולם עליהם הפך פניו לצד מעלה ראה השפע והברכה והמים הניגרים ארצה מהכינה והנה נמנעו ונה"ר יחרב ויבש ואז ויקרא ה' אלהים לבכי ולמספר ולקרחה ולחגור שק ואז כתיב לבשו שמים קדרות וגו' ואז שאוג ישאג על נוחו.

ויש לך לדעת שאם טוב ושמחה נמצא בעולם בכל"ה נמצא ואם בהפך כמו כן. מלה"ד למלך שהיה לו בן מהכלה כל זמן שהבן עושה רצון המלך ומאמרו מתחבר המלך עם המלכה ועושה מדורו עמה וכל זמן שאין הבן עושה מאמר המלך וחפצו מואם באמו ומתרחק ממנה. כך המל"ך והכל"ה כל זמן שישראל עושין רצונו של הב"ה המל"ך מזדווג לכלה ומתאהב אצלה לפי שישראל בן בכור לש"י שנא' בני בכורי ישראל וכל זמן שישראל אינם עושים רצונו אז מתרחק ממנה ומשלח אותם וכשישראל רחוקים מהיכל המלך כביכול הכלה מתרחקת עמהם לפי שהיה לה ליוסר את בניה שהמלך אין מנהגו ליוסר את בניו לעולם אלא עוזב הכל ביד הכלה להנהיג ההיכל וליוסר הבן ולהנהיגו בדרך ישרה וזהו סוד דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו, אמו ודאי כי היא בת שבע העליונה המתברכת משבע. וזהו שאמר משלי שלמה בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו. שכשהבן הולך בדרך ישר ועוסק בתורה ישמח אביו שבשמים ואם הולך בדרך מעוקל והוא עקש ופתלתול אז ובן כסיל תוגת אמו.

(1) סוטה מ"ח, א', וכן מביא גם בזהר במאמר הנ"ל.

זו היא הכל"ה תוגת אמו ולא אביו ועל זה נאמר ובפשעכם שולחה אמכם ואו
הוא ערות א"ב וא"ם ועל זה נאמר ערות אביך ואמך לא תגלה אמך היא ודאי
ושוכנת עמך ולכך לא תגלה ערותה וכתוב ערות אשת אביך לא תגלה. קראה
כן אשת אביך אמר להם הב"ה לישראל בני כשהכלה היא מתחברת עמי ואני
שוכן עמה והיא מניקה לך ונקראת אמך וכשהיא מתרחקת ממני והולכת בשבילך
נקראת אשת אביך כי אשת המלך היא תמיד כי לא נתן גט וזה שכתוב איזה
ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה שאעפ"י שנתרחקה מן המלך אשתו היא ועל
זה קראה אמך וקראה אשת אביך שאעפ"י שנתרחקה והלכה עמך לא תעשה
שתסור ממך ותשאר למקרה זהו ערות אשת אביך לא תגלה לפי שערות אביך
היא שאעפ"י שנתרחקה ממנו תמיד משגיח בה ומשתוקק אליה תמיד. והארכת
בהעתקת המאמר הזה כדי שתראה כמה כח יש ביד האדם לתקן ולקלקל
ותשתדל בחיבור המדות בפוך ובלבבך ובמעשי ידיך.

ועל ענין סוד העיבור וסוד הגלגול וסוד הייבום אשא דעי למרחוק ולפועלי
אתן צדק והמשכילים יבינו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק
וישר הוא ואשר לא יבינו ואמינו. ונוסרו כל האנשים מלתת תרעומת על אביהם
שבשמים ועל בית דינו הצדק דלא עביד דינא בלא דינא (1) כי פלם ומאזני
משפט לה' לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו ואין לפניו לא עולה ולא שכחה
ולא משוא פנים. והדרוש הוא ארוך ועמוק מאד ואינו כל כך נקל כאשר יחשבוהו
ולא ניתן להכתב אלא ברמו. ובדרך כלל אומר לך שמעלה גדולה יש לסוד
העבור על סוד הגלגול (2) ויתרון גדול כיתרון האור מן החשך. כשתדע כי
הגלגול סתם הוא לרשעים לבדם כי הם פושטים מלבוש ולובשים מלבוש מזמן
לזמן כפי מה שיוצאים מחוייבים מבית דינו הצדק בגזירת עירין פתגמא
ובמימר קדישין שאילתא להלבישם חליפות שמלות והולך סובב הרוח ועל
סביבותיו שב הרוח. והרשעים כים נגרש כי השקט לא יוכל ובשלב פעמים
משחית נפשו הוא יעשנה ואם שלש אלה לא יעשה לה ויצאה חנם אין כסף.
ואחריתו מפח נפש וצורם לבלות שאול כי הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש
עם גבר ועל ארבעה לא אשיבנו והמשכילים ישכילו הסוד הגדול הזה וישימו
יד לפה בדברי כהן ונביא אשר היה דבר ה' אליו לאמר קום וירדת בית היוצר
ושמה אשמיעך את דברי וארד בית היוצר והנה הוא עושה מלאכה על האבנים
ונשחת הכלי אשר הוא עושה כחומר ביד היוצר ושב ויעשהו כלי אחר כאשר
ישר בעיני היוצר לעשות וכתוב ויהי דבר ה' אלי לאמר הכיוצר הזה לא אוכל

(1) לשון הזהר ח"א דף ק"פ ע"ב.

(2) דעה זו באה כבר אצל ר' יצחק דמן עכו, ועיין בספרי על כתבי יד בקבלה

שבספריה הלאומית בירושלים, עמ' 100.

לעשות לכם בית ישראל נאום ה' הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בירי בית ישראל. תמהתי על מי שיסתכל בענין הפסוקים האלה ויטה אזן לשמוע שריקות מלך זקן וכסיל ויתפתא בפתבג המלך וכיון עוכר שארו אכזרי ומשכיל נפשו והנה הוא גולה וסורה מדחי אל דחי ומרעה אל רעה.

ועל הסוד הזה יתכן שרמז שלמה בחכמתו באומרו ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו שהיה מכיר באדם בחכמת הפרצוף כי בפניו יענה ואמר וממקום קדוש יהלכו שלא תאמר שחטאו ונתחייבו מצד שנפשם לא חוצבה ממקום טהור וקדוש זרע הקדש כי אינו כן כי ממקום קדוש יהלכו כנפשות החסידים והקדושים כי כל נפשות בני ישראל עם קרובו חוצבו מכסא כבודו ואמר וישתכחו בעיר אשר כן עשו כי בהכנס בעיר קטנה אשר הוא גופו של אדם ישתכחו כל ענייניהם וישכחו כל מה שעשו קודם שנקברו וחזרו ובאו שהמעשה הוא הכריחם לבוא. ומ"ש גם זה הכל דעתי כי רוב הפעמים שיזכור שלמה ע"ה בספרו זה הנכבד הכל הוא מלשון הכל הפה זולתי כשיבוא אצל רעיון רוח והוא הכל קדוש מאינן ז' הכלים דעלמא קאי עליהו די בהא הוה טאים עלמא ההוא בעל קבין הנזכר במדרש הנעלם⁽¹⁾ והוא סוד ז' שמות שבהם מ"ב אותיות שבהם נברא העולם ויוצאים מכראשית בצירוף אלפא ביתות וזכרם שלמה בתחלת ספרו זה. ורצוני בזה כי כשנברא העולם נגזרו באותם הכלים דברים רבים ואין כל חדש תחת השמש כי כבר נגזר מאז. ואמר שגם זה הכל כלומר שגם זה נגזר באחד מהשבעה הכלים והדבר יצא מפי המלך וכל אותם הראויים להתגלגל הם במקום העליון הנקרא גוף ואין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף לצאת משם ולהתגלגל בגלות החיל הזה כי בו יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים מאשר היו במורדי אור בימי מלכי ישראל המורדים והפושעים כירבעם בן נבט ואחאב בן עמרי וחביריהם כי גלות מכפרת עון. ולפי שלא ידע אדם את נפשו וישתכחו בעיר כי כן עשו צריך שנתודה עונינו ועון אבותינו ונאמר חטאנו עם אבותינו העוינו והרשענו ונתודה בנגלות לנו ובנסתרות ובנשכחות ממנו כי אין לנו זכרון לעולמים אשר היו מלפנינו. זה הנה באו היוסורין על האיש אשר קונו העיד עליו היותו איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע וזה למרק עונות ראשונים אשר לא זכרם עוד לפי שהוא רק מכלי אל כלי וריחו נמר כי בן יבם היה⁽²⁾ אבל זכר אותם מפני שאין לפניו לא עולה ולא שכתה והנה הוא היה צועק במר נפשו ומתרעם שבכפיו לא דבק מום ולמה השי"ת חפץ דכאו החלי על לא חמם עשה ותפלתו זכה וכאשר נתגלה לו הסוד הזה שתק וידום ונחם על רעתו

(1) אצלנו הוא בתיקוני זהר בתקון ס"ש ואולי מקומו האמתי במדרש הנעלם.

(2) זוהי דעת הרעיא מהימנא על איוב, זוהר ח"ג דף רש"ז ע"ב.

וישב על עפר ואפר להודות על פשעיו ומאם היו מרוב הצטערן על עונו כמו שאמר על כן אמאם וניחמתי על עפר ואפר.

ואמנם סוד העיבור הוא לנפשות השלמים כי נפש הצדיק הגמור איננה מתגלגלת רק עולה ויורדת ויושבת בהיכלו של מלך לאור באור החיים. והנה פשטה את כתנתה למה תלכשנה רחצה את רגליה איככה תטנפם ואמנם העיבור נמצא בנפשות השלימים החסידים לא בנפשות החטאים האלה בנפשותם והדמיון לסוד העיבור הדלקת נר מנר כי נר ה' נשמת אדם ומי שיבין פיו מלת עבור ובין סוד העיבור ומי שיבין פיו סוד מלת גלגול ובין סוד הגלגול. ואמרו במדרש הנעלם (1) כי על החסידים הקדושים שלא זכו לבנים כגון חזקיה שהיה עקר וכגון ר' יוחנן דהווי ליה ומיתו עליהו כתיב ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומכנות זכו' יתכן שרמזו לסוד העיבור כי תוחלתם לא נכזבה ולא יכרת זרעם אחריהם ה"ו ודוקא אותם החסידים שעשו כל השתדלותם להוליד יוד ושם טוב מבנים ומכנות אינו ר"ל יותר מבנים ומכנות אלא כפשוטו ראה זה סוד עליון ונפלא יהיה לך לבדיך וטמנהו בקירות לבך. והרשעים ערירים יהיו כי למה יולידו לבהלה וסימנין בדבריו רז"ל (2) הזכות יש לה קרן ויש לה פירות שנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו. עבירה יש לה קרן ואין לה פירות וממועצותיהם ישבעו עבירה שעושה פירות והכוונה כגון חשוכי המעלות שנתחלל שם שמים על ידם כי לפעמים בניהם אשר הקים תחתם ישאו עון אבותיהם כעשרת הקדושים יחודי סגולתינו ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול ורשב"ג נשוא ישראל ור' עקיבא וחביריהם שקבלו הענפים עונש בעון השרשים על מכרם בכסף צדיק וכמה יקרה נפשם לפני השם וכמה גדלה צדקתם כי זכו וזכה את אבותיהם והצילום ממצרף הגלגול ונתוספה מעלה על מעלתם ועלו למדרגה עליונה עד מאד תחת אשר הערו למות נפשם ואת פושעים נמנו על לא חמם עשו אשריהם מה טוב חלקם מה נעים גורלם כמה שכר גנוז להם כמה אורה ושמחה מוכנת להם עם המלך בהיכלו שהשמחה במעונו ישמחו השרשים ויפרחו הענפים וסוד העיבור נרמז בשמו של אבינו הראשון שברוך אלהים אשר שם שמות בארץ אל תקרי שמות אלא שמות והם סוד אד"ם דו"ד משי"ח.

וכן נרמז בשם הרועה הנאמן והוא סוד שמו למפרע וסימניך איה הש"ם בקרבנו את רוח קדשו הב"ל ש"ת מש"ה ובאות הראשונה כתיב ויהי הבל רועה צאן ובאחרונה ומשה היה רועה ולהיות כי לארץ לא יכופר לדם אישר ישופך בה כי אם בדם שופכו וכאשר עשה כן יעשה לו ובמדה שמדד בה מודדין לו

(1) בזהר עצמו ח"א דף קפ"ז ע"ב.

(2) קידושין דף מ' א'.

לפיכך כתיב בקו"ף ראשונה ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה ובקו"ף אחרונה כתיב ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה. ואמנם במדרש אשר כל דבריו נכוחים למבין אמרו כי אין זה זולתי יו"ד שנתן צד"י למ"ם. ואני אומר כי אז נעשה השלום ביניהם וישאלו איש לרעהו לשלום והכופר בתחלה ואומר לית דין ולית דיין ולית עלם אוחרן ולית אגר טב לצדוקי'א ולית פורענות לרשועי'א חזר והודה עלי פשעיו ואמר אתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם והסוד וחבר הקיני נפרד מקין זכו.

ועוד תדע כי יש צדוקים אשר מגיע עליהם כמעשה הרשעים להועילם ולזכותם ולהשלימם שאילו היו שלימים לא היו צדוקים שובי'אום עוד במצרף והא לך סוד צדיק וטוב לו וצדיק ורע לו ורשע וטוב לו ורשע ורע לו. כי צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק וצדיק ורע לו צדיק בן רשע ורשע וטוב לו רשע בן צדיק ורשע ורע לו רשע בן רשע. ואעפ"י שזה נדחה בגמרא (1) מתוך קושיא לא עלתה הקושיא לשרידי'ם וביאור הענין כי צדיק וטוב לו ורשע ורע לו עניינם נאחו בסוד העיבור ובן ר"ל בן ממש וצדיק ורע לו ורשע וטוב לו עניינם נאחו בסוד הגלגול ובן אינו ר"ל בן ממש וסוד הייבום נאחו בסוד הגלגול כי יען שמת בלא בנים גלגל הוא שחוזר בעולם וכזה תבין סוד תאומי צביה פרץ וזרת. וסוד עובד אשר קראו לו השכנות שם לומר יולד בן לנעמי שחכמות היו וידעו כי הבן היולד לנעמי הוא ומזה תדע כמה צריך האדם להשתדל בכל כחו בעולם הזה להשאיר אחריו ברכה וגם תבין זה מואו קטיעא דשלום (2) כי השם נתן את דודיו לו. והרמז הגדול אלה ראשי אבות הלויים.

וענין הבנים שמתים כשהם קטנים ועדיין אינם בני עונשים תדע לך כי אלה היולדים אשר אין בהם כל מום משחתם בהם מום מתחלה ומפעם ראשונה נתחייבו ואם הדין נותן שהמת בכרת ימות קודם שישום וזה עבר אחר הששים על כמה כריתות והרי ניצל מכרת שנים ושמו עבר חדש ימים או עשרה ימים קודם מלאת מספר ימי חייו היעלה על הדעת שינצל מכרת השנים כשימות בכרת ימים אין הדעת סובלת כן אבל ישוב לימי עלומיו ומותא תניינא (3) ימות וימות בנוער נפשו. וכרת הימים הוראה למשכילים כי עוד ישוב לקבל עונשו. ורז"ל רמזו הענין בירושלמי אמרו זקן שאכל את החלב או חילל את השבת מי מודיע שהוא בכרת ושם מתרין מת ליום א' הרי זה מיתה של זעם לשני ימים מיתה של בהלה לשלשה ימים מיתה של כרת ואלו החייבים מיתה כשמתים

(1) ברכות דף ז' א'.

(2) בפסוק ונתתי לו את בריתי שלום.

(3) לשון חרגום אונקלוס לדברים ל"ג, ו' שבעלי הקבלה הבינוהו בענין הגלגול.

בחיו אביהם נגזר עליהם שיבואו על ידו איש חיוב מיתה כי רש ואיש תכפם נפגשו מאיר שניהם ה'. כי הדבר הזה ממדת חסדו וטובו ית' שמו כי הואיל וכבר יצא גזר דין המת על הנער היולד שתמות בנוער נפשו על אשר כבר עשה במותו יכופר עונו ועון אביו. ית' גדול העצה ורב העלוליה כי כל דעבדין מן שמיוא לטב וטוב השם לכל ורחמו על כל מעשיו.

וגם בעודם חיים שנים תלמיד זרכו אצילות מסוד העיבור נמצא בהם כי יתכן שואצל התלמיד מרכו נפש יתורה אם ישום אליו לבו רוחו ונשמתו אליו ואסוף ויקח מה שיוכל ומטעם זה והיו עיניך רואות את מוריך אולי יראה ה' בענייך ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן עליך כאשר התהלל בזה הנשיא רבינו הקדוש ממה שנאצל עליו מאת ר' מאיר וכ"ש אם הרב יתכוין גם הוא לכך וקרא זה אל זה להשפיע וזה לקבל כי טובים השנים מן האחד. וכאשר עשה אברהם שלאחר שכתב אלה תולדות יצחק בן אברהם חזר ואמר אברהם הוליד את יצחק. ומה נעשה לנותרים לנשים גרי הצדק כל אנשי בית אברהם הלא הוא אב המון גוים כי אליו גוים יבואו מאפסי ארץ ואמרו אך שקר נחלו אבותינו הכל ואין בם מועיל ויקבלו את עול מלכות שמים עליהם ויכנסו בכריתו של אברהם אבינו והנה הוא יש לו רב ולגבירה שרתי במדינות שרה אמנו הקדושה לתת לכל אחד די מחסורו אשר יחסר לו שזה דרכם כל הימים אברהם מגייר את האנשים ושרה מגיירת את הנשים מנפשותם ונפש בן אמתך והגר. ואמנם כי האומר אמר אליו כי מכסא כבודו האצילו להם בעודם בחיים והנה הנם בתוך הגוף אם רעותיהן אשר אמרנו למעלה עד בוא אשר לו משפט הגאולה על הגאולה ועל התמורה פרא למוד מדבר באות נפשה שאפה רוח מאת ה' מן השמים מאשר כבר עשו אברהם ושרה ואני לא כן אדמה רק כאשר אמרת. ומטעם היותו אב לכולם ככל אשר אמרנו בענין הבכורים הגר מביא בכורים.

ודע כי כאשר יקיצו ושני עפר משנזדכך במצרף הגלגול וזכה לעמוד לגורל הצדיקים לקץ הימין, מן הפתילה האחרונה אשר זכתה תהיינה דולקות הראשונות.

והן אלה קצות דרכי אל ומה שמץ דבר אשר נשמע בו זרעם גבורותיו מי יתבונן. וה' יאיר עינינו במאור תורתו ויכניע לבנו לעבודתו ויקבע בלבנו אהבתו ויתן על פנינו יראתו וישמח במעשינו ויתפאר בתורתנו וכלימודינו ובכל משלח ידיו כדבר שנאמר ויאמר אלי עבדי אתה ישראל אשר כך אתפאר.

פרק י. עוד פעם על ס' אבני זכרון.

בפרק ז' דנתי על ס' אבני זכרון על פי כתבי היד היהודיים לי אן, שלא היו שלמים כפי שהדגשתי. והנה מאז נתגלו עוד שני כתבי יד הפותרים את השאלות שנשארו עדיין סתומות ומוסיפים לנו ידיעות חדשות. בראשונה נודע לי מפי מר ליפא שוואגר מוינה שבהיותו בצנעא (בתימן) בשנה האחרונה קנה שם כ"י שלם מהספר הזה וכבר השתמשתי בדבריו בספרי החדש על כתבי היד בקבלה שבספרות האוניברסיטה (עמ' 83—84) כדי להקים שם המחבר שהוא ר' אברהם בן שלמה ארדוטיאל וכבר העירותי שם, כי ידיעה חדשה זו באה לשנות גם את שמו של בעל ההוספות לספר הקבלה להראב"ד שנדפסו ונמצאו בכ"י על שמו של ר' אברהם בן שלמה מטורוטיאל ואין ספק כי שניהם איש אחד. ודרך עבודתו של ר' אברהם בס' אבני זכרון שאפשר כמעט לכנותה בשם „הסטורית“, הולמת יפה את בעל ההוספות לס' הקבלה. נראה שהשם ארדוטיאל כשם משפחה ספרדית נכבדה הוא העיקר, והשם טורוטיאל (על שם כפר בספרד?) אינו אלא שם המקום שהמשפחה ארדוטיאל נקראת על שמו¹). בניסן תר"ץ הודיעני פרופ. אלכסנדר מארכס, שהספר נמצא גם בכ"י אדלר 1463 בספרות הסימינר, בניו יורק, הנרשם ברשימה הנדפסת עמ' 66 רק בשם הכללי „ס' ספירות“. כ"י זה נפסק בחלק השלישי ויש בו עכשיו 179 דף, ובראשו חסר רק דף ואולי עוד ציורים אחדים שהמחבר רומז אליהם בסוף דבריו. פרופ' מארכס הואיל להעתיק לי את לשון ההקדמה וכן גם כמה פרטים מתוך כה"י, שעל אחדים מהם כדאי להעיר כאן. מתוך כל הידיעות החדשות האלה מתברר שהספר אמנם נתחבר במארוקו כפי שאמרתי במאמרי, אבל לא באמצע המאה הט"ו אלא ברבע הראשון של המאה הט"ז.

השימוש במקורות זרים מתחיל כבר בהקדמה המלאה ענין שאדפוס כאן כפי ההעתיקה השלוחה אלי, כי מקצתה לקוחה כמעט מלה במלה מהקדמת ספר השם (ויניציאה שס"א) שכבר העירותי עליו במאמרי עמ' 77 כעל אחד המקורות העיקריים של ספרנו. וזהו לשון ההקדמה החסרה בכ"י ירושלם וגאסטר:
אמ"ה²) [אברהם] בן לאדוני החכם השלם החסיד ר' שלמה ן ארדוטיאל זצו"ל פחד קראני ורעדה ותסמר שערתי בשרי להעלות על לכבי ולרשום בידיו (!)

(1) על זהות שני השמות האלה עמד כבר Jacobs בספרו Sources of Spanish-Jewish History עמ' 172. ר' אברהם ארדוטיאל נזכר גם פעמים אחדות בס' נר המערב לר' יעקב משה טולידאנו, ביחוד בעמ' 84 (כמחבר תשלום ס' הקבלה).
(2) אמר המחבר. בכ"י קודמות עוד שתי שורות, סיום של מליצה ארוכה הבאה בפתיחת ההקדמה ועיקרה חסר בכ"י אדלר.

דברים שגלה עתיק יומין. והסתירו בגנוזיהם הקדמונים וגלו טפח וכמו טפחיים האחרונים כי פחדו ורגזו מלכתוב בספר הדברים הצריכין אל חכמת הקבלה הרמה הנוראה רק כל אחד ואחד כתב במגלת סתרים דברים הנמסרים אליו בקבלה כמשל וחידה בדרך קצרה להסתיר הענין. זה המשילו לחופה (1) וזה למנורה (2) וזה לגפנא סוד (?) רבא. ואם הכל הולך אל מקום אחד ומוצא אחד להם כשכאו האחרונים תלמידים שלא שמשו כל צרכם וראו כל דבריהם הלוקים זה אומר ככה וזה אומר ככה אמרו מה זה ועל מה זה. אם קבלה נקבל אם לדון יש תשובה. ולפי שכל אחד ואחד מהיהודים החסידים והמדברים בזה החכמה להוציא לאור כל תעלומיה ירא וזוחל מפחד בדבריו יגלה ויעתיר. וכל כוונתו היא לרמוז ולהסתיר. לקח כל אחד לעצמו דרך להציץ מן הדרך להכחיד חכמתו תחת לשונו לגלות ולבאר בדרך נעלם ויקרא בשם ה' אל עולם. ולעשר ספירות בלימה ושכיליהם אשר על דרך שמות הקדש כנויים הרבו ע"פ הדמיון לבחר (!) שמות וכנויין לכנוייהן יחד למוניהם וכל אחד ואחד בענין העלו אשר (?) כפי הנאות לו לפי קבלת רצונו. כלם נכוחים למכין וכל אחד כתב בספר טעם מאמרו ויושר דברו והעלה שמו ות [שמועות?] כאשר בלבו להסתיר... [דף ב' 10] ולכן בחינה (!) החכמים שנויים רבים ובעיני הקורא בספרים מאד יפלא ויחשוב זה לפלא פלאות ויעלה על לבו כי מחלוקת בין החכמים נפלה וילך הלך וככה ויפן כה וכה עד ששלחו לשונם בקדושי עליון והלעיגו על דבריהם. ודבקו בחכמות היצוניות חיתיות מואביות צדוניות. וכל העוסק בתורה לשמה בלתי תורה וחכמה היצונה היה להם לשמצה עד שכמעט נשתכחה תורה מישראל בכל מלכות ספרד ח"ו. ולוי אשלי רברבי תלמידי הרב הגדול ר' יצחק קנפנטון שהרביצו תורה בישראל הם תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם (3) ולוי ה' צבאות הותיר לנו שאריות ופליטה הנשארת היום במלכות פאם החכמים השלמים מרביצי תורה ראשי הישיבות יצ"ו כלם מחזיקים בתורת אלהים חיים ולא פנו אל רהבים ושטי כזב. ולא הספיקו בילדי נכרים רק היות דאביו ורבא שמו הם שעשועים. וכספרא וסיפרי גברה ידם. ובמכילתא דר' ישמעאל ורשב"י ור' הושעיה בד' ור' יהודה וחזקיה וכני פזי ומזי ור' חלפי בן שומרקי (?) (4)

- (1) כוונתו לבנין הספירות. משל זה נמצא בתשובה המיוחסת להרב הגאון ר' יקותיאל ז"ל על שבע חופות של צדיקים במס' בבא בתרא שנדפסה בס' האמונות לר' שם טוב דף ק' (שער ח' פרק ט"ו); ועוד נמצא ב"תיר בירור במאמר "כלל אחד מעניני הקבלה" (בהרבה כ"ו) ועיין לשונו בספרי על כ"ו בקבלה שבירושלם עמ' 72.
- (2) משל זה מביאים כמעט כל הראשונים, עיין למשל בס' השם הנדפס בקובץ היכל ה'.
(3) אביו של המחבר היה מתלמידי תלמידיו כפי דבריו בתוספות לס' הקבלה וכן מבליט גם שם את רום גדולתו של מהר"י קנפנטון.
- (4) כה"י כנראה ממושמש וקשה לקריאה כאן ונראה שנפלו בו שבושים.

מסתפקי. ובי"ג מדות התורה ושלשים ושתים של הגדה ובמשנתו של לוי ובר קפרא וברכה ובתנחומא ופסיקתא של רב כהנא תמיד דורשים ועל דרך זה הולכים הם ובניהם ותלמידיהם והנלוים עליהם.

ואני הצעיר תלמידיהם המתאבק בעפר רגליהם שותה בצמא את דבריהם כל ימי גדלתי ביניהם ולמדתי בתלמידיהם. ונפשי חשקה בתורה מיום שחנני האל דעת. ומרוב התשוקה בינותי בספרים דברי הראשונים והאחרונים להבין דבר תורה וסודותיה ומעמיה ותגיניה (!) ונקודותיה ושנוי שמותיה. אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני ולא מצאתי דרך קריבה להתקרב אליה כי אם בדרך אשר דרכו בה חכמי ישראל הקדושים אשר קבלו מפי הקדושים אשר קבלו מפי הקדושים והנביאים והנביאים איש מפי איש עד אדון הנביאים ע"ה להם גלו (כל' 1) מצפוניה והעמידו על יסודותיה. להם [דף 2^a] לכדם ניתנה ולא עבר זר בתוכם.

ויען וביען בעונותינו הרבים גלינו מארצינו וגלה יקירנו מכית חיינו נתמעטו הלבבות וחשכו הראות בארובות. נתמעטה החכמה ונתדלדלה הקבלה ואין אתנו יודע עד מה. ומהיום הוסר התמיד שהוא האילן הגדול ר' שמעון בן יוחאי זצ"ל נתבטלו הטוחנות ונסתלק המן אלא שהניח לנו צנצנת אחת למשמרת הוא ספרו הקדוש הידוע וכזה התקן הריחים והיו כבראשונה ומהם טעמו הבאים באחרונה. וגם ספר הקדוש אשר מאורו האיר לכל החכמים הוא ספר הכהיר. ופרקי הלכות (2) רבתי וזוטרתי ומעשה מרכבה וסדר אליהו רבא וסדר אליהו זוטא (3) וספר יצירה הידוע לאברהם אבינו ע"ה וספר פאלי הוא ספר מעיין החכמה (4) אשר למשה היה למנה. וספר הבטחון לר' יהודה בן בתירא (5) וספר קנה בן קנה. כל אלו באו לידינו מהחכמים הקדמונים מלבד מה שנתעלמו ממנו לרכבות ולא לפים. וגם מספרי האחרונים יקרים ונכבדים סודות כמוסים באלף מסגר סגורים. עם כל זה לא מנעתי את עצמי מלבא אל היכל ה'. ומכל מלמדי השכלתי וחפשתי ודקדקתי בספרים הראשונים והאחרונים. ומצאתי (6) שחכמת הקבלה בשמן משחת קדש בלולה ולמעלה מן השכל עולה ולכן באנשי הדור אין מסילתה ידועה ואין דעתם צלולה. וחכמת הקבלה לשני

(1) בכ"י: על. (2) צ"ל היכלות.

(3) ראוי לתשומת לב שהוא מונה את סדר אליהו רבה וזוטא בין ספרי הסודות!

(4) הוא הספר מסוג העיון, לא המדרש שבראש ס' שמושי תורה, ונקרא פאלי על

שם המלאך הנזכר בראשו (תמורת פלאי).

(5) עיין קרית ספר א' עמ' 166.

(6) מכאן ואילך מעתיק בשינויים, כמוסוף וגורע, את לשון הקדמת ס' השם וכבר

הוכחתי במאמרי שהכנים גם כל הספר עצמו לתוך חבורו.

חלקים נחלקת. החלק הא' חכמת השימוש¹) והפעולות ושמות המהרה הבקיאים²) בשימושי התורה ושימושי תילים. ושימושא רבא ושימושא זוטא ושאר השמות המקובלים בלי ידיעת טעם כאשר קבלו איש עד משה ע"ה. והחכמה הזאת היא מסורה ליחידים והשרידים אשר ה' קורא ואנחנו בעונותינו מצוץ דבש הלא לא טעמנו כי לא זכנא ואין לנו בה מבוא כי נגדנו סוגרנו³) בתיה ע"י וי"מ⁴). והחלק השני הוא חכמת הקבלה בידיעת האל וקבלת [דף 2^b] עול מלכותו ויחודו לייחדו המשכיל בכל לבבו ובכל מאודו בידיעת שמותיו היקרים אשר בספרי הקדש כתובים וכידיעת שבילי מדותיו הברורות הנקראים עשרת ספירות. וידיעת הספרים⁵) הרמוזים המכוסים והנעלמים. אשר בסתר התורה נחתמים ובדברי הנביאים המדברים ברוח הקדש. ה' בם סיני בקדש. גם בדברי החכמים חדשים גם ישנים. בסוד האותיות קטנות עם גדולות ותגינים והשמות הכתובים בנקודיהם למיניהם עד צירפן⁶) ותמורתן כהילכתן ובסוד התיכת⁷) חסירות ויתירות באותיות בנויות לתלפיות אשר לבעלי פשט נעלמות. על כן הרוצה להשתדל לעלות בסולם המעלות היקרה הרמה זאת יטה אזנו לשמוע דברי החכמים ויוסיף לקח בדברים הנעלמים לבו. לא יטהר להשיב ורוח יתירה באמרי פיו אל ישיב ויקבל עליו השתיק[ה]⁸) את תורת הקבלה וחוקה ויבין וידע כי כלם היטיבו אשר דברו ועל שולחנם יחד אמת ידברו ופיו יעבורו. והכל הולך אל מקום אחד. ה' אחד ושמו אחד.

וכראותי אני צעיר שועל בן ארו⁹) דבריהם הנחמדים מפוזרים אחת הנה ואחת הנה עלה בדעתי להקריב התועלת לעצמי גם לכל מתחיל בלימוד התורה והחכמה הזאת לקרבם אחת אל אחת למצוא חשבון. אף כיודע כל שער עמו כי הענין הזה אינו נופל תחת גדר החכמה ולא תחת גדר מלאכה בלתי להיות לי לזכירה ולזה קראתי זה הספר **אבני זכרון** כי הם דברים מקובצים מדברי החכמים אשר בשם אבנים נקראים כי אבנים מלשון בונים כי הם האבנים והבניין והכלים והכונים אשר מלומדי ה' מקבלים.

(1) בכ"י המישוש.

(2) השפה מגומגמת כאן, ובספר השם: "חכמת השימוש והם בעלי הפעולות וכו'".

וכן צ"ל.

(3) בס' השם נכון: סוגרו.

(4) אינו מובן. בס' השם: בתיה מבא. (5) צ"ל הסתרים.

(6) צ"ל עם צירופן, וכן בס' השם. (7) צ"ל התיבות.

(8) אולי צ"ל בשתיקה?

(9) אביו של המחבר היה מתלמידי ר' יצחק קנפאנטון כפי שזכר בפירושו בהוספות

לס' הקבלה.

וראותי לחלק הספר הזה לחמשה חלקים.
החלק הא' מדבר בעילת העילות עם עשר ספירות בלימה בדרך כלל כפי סברת
החכמים [דף 3^a] הקדושים אשר ראוי לסמוך עליהם מוככמות עם חכמי הזוהר.
החלק הב' בעשר ספירות בלימה בכל ספירה וספירה חלק הראוי לה בדרך
פרט ובדרך קצרה.

החלק הג' בשבעה היכלות ובמעשה מרכבה וכסא הכבוד.
החלק הד' בענין מטטרו"ן שר הפנים ושיעור קומה ובעשר מעלות הנפרדים.
החלק הה' בענין אצילות השמאלי בדרך קצרה כפי כונת הספר שאם
באתי להאריך בעניינים אלו לא יכלם ספר.
ואני משביע באלהי ישראל לכל מי שיבא להעתיק הספר הזה שלא יניח
מדעת שום ענין מעניינים אלו כי כולם צריכין אלו לאלו. ואע"פ שיש עניינים
שכתבתי ושניתתי ושלשתי הכל לעניין ולכוונה. כי החכמה הזאת ארוכה מאד
מדתה והם מים שאין להם סוף.

אם תבקשנה ככסף.	ו'כמטמונים תחפשנה
א"ז תבין יראת ה'.	ו'דעת קדושים תמצא
ב'כל דרכיך דעהו.	ו'הוא יישר אורחותיך
ר'אשית חכמה יראת ה'.	ש'כל טוב לכל עושיהם תהלתו עומדת לעד
ה' ביאה למוסר לבך.	ו'אזניך לאמרי דע"ת
מ'כל משמר נצור לבך.	כי ממנו תוצאות חיי"ם.

מה היא הכוונה המיוחדת בציון המלים דעת וחיים בפסוקים האלה, אינו
ברור. אולי נכתב כתב היד רק בשנת דע"ת ושם הסופר הוא חיים?
גם בדבריו בדפים הראשונים על שאלת האין סוף יש כמה לשונות מלאים
ענין. בעיקר חשוב הוא שבעל ס' אבני זכרון מצדד בלי ספק וכלי כל פקפוק
בדעת שהספירות הן עצם האלהות ומביא ראיות לכך מדברי הראשונים.
בדף 3^b מזכיר סדר השתלשלות כל הדברים מלמעלה למטה, מן המופלא אל
הנעלם ומן הנעלם אל המושכל ומן המושכל אל המורגש הרוחני ומן המורגש
הרוחני אל המוטבע הרוחני ומן המוטבע הרוחני אל המוטבע הנבדל ומן המוטבע
הנבדל אל המוטבע הגשמי הפשוט ומן הפשוט אל המורכב" וגם סדר זה לקוח
מספר השם (דף כ"ז ע"א בדפוס), אבל לא אוכל להגיד המקור הספרותי של
חשבון העולמות אצלו בדף 4^b: "חמשה עולמות הם מלמעלה למטה עולם האלהות.
עולם השכל. עולם הנפשות. עולם הדמות. עולם החוש." זהו סדר ניאואפלטוני
נכון, יש לתמוה רק על השמוש כמונה עולם הדמות במקום הטבע שהיה
צריך לבא במקום הזה.

בדף a 6 מכיזא לשון בלתי ידוע מר' יצחק סג' נהור שהיה ראוי לחקור על מקורו: „אמר הרב הגדול החסיד ר' יצחק סג' נהור בנו של הרב הקדוש אור ישראל הראב"ד ז"ל: המאמין באין סוף היא האמונה המבוכה [בגליון; הנסתר(ה)?] ושיאמין בייחוד הכללי באל ית' ואין זולתו ית' מצוי. ואם יאמין באין סוף ואינו מאמין בספירות הוא מין גמור כופר בעיקר ומקצין בנטיעות. אמרו לו תלמידיו רבינו וכי מאחר שאמרת שהאמונה האמיתית היא באין סוף והכלל כלול בו ית' למה אמרת שמי שאינו מאמין בספירות הוא מין גמור. אמר להם בני תדעו כי הספירות הם המאמרות והם ההשגחות השגחותיו בנבראים. ואין מצוי כי אם אין סוף ומאמרו. וכאשר ראה ית' לחדש עולמות חדשים במאמרות עשרה שהם עולם אחד. ואין שום הפרש בין כופר בספירות לכופר בהשגחה. כי האומר כי הראשון ית' מצוי והעולמות מצויין אך אין ספירות ביניהם אמצעיים הרי הוא אומר כי אין שם השגחות מצויין וכי הראשון ית' אינו משגח בעולמות האלו הנמצאים. וכי האומר כי הם תשע או אחד עשר או פחות מן המניין הרי הוא גורע ההשגחה כאומר עוב ה' את הארץ. ואם מוסיף על המנין הוא מוסיף על הנמצא וכודה בלבו מה שאינו והמוסיף במעשה בראשית הוא מכלל המחפיה דברים על ה' אשר לא כן. אם מאמר זה אמיתי ולקוח באמת מאחד מספרי תלמידו ר' יצחק (לא נודע לי עד עכשיו מקורם) הרי זהו חשוב שכבר בדור הראשון של התגלות הקבלה לאור ההיסטוריה יהיה מושג הספירות מקושר במושג ההשגחה (כמו אצל ר' יצחק דמן עכו והרמ"ק), נימוק שלא נזכר בפירוש הספירות לר' עזריאל.

דף 8^a עד 9^b נמצאת תשובה המיוחסת ל הרב רבינו נסים (מקוראן) על עשר ספירות שאינה ידועה לי ממקורות האחרים, ובלו ספק גם היא יצאה מחוג הזיופנים בסוף המאה הי"ב ובתחלת המאה הי"ג ששאר השו"ת לרב האר גאון ורבינו נסים חוברו בו. גם בתשובה זו נאמר בפירוש כי „עשר ספירות הם עצם האלהות“ דעה החוזרת גם בכמה מהזיופים הקטנים מסוג ספר העיון.

בדף 9^b מכיזא „בעל השכות כתב בלשכת השמות“, ומתורף לשונו המועתק לפני ניכר שאין זה אלא ספר מערכת האלהות, אשר מערכת השמות שבו נקראת בשם כולל לשכת השמות (גם בדפוס) ועל פי זה יש לתקן מה שכתבתו בספרי על כתבי היר הקבליים בירושלם עמ' 24 ועמ' 84 על הספר כי השכתיו שם לפירוש החייט על המערכת (וכבר תקנתו הטעות במפתח הספר). בכמה פרטים יש בכ"ו אדלר גירסאות אחרות מאשר בכתבי יד שעליהם בססתי את מאמרי, מהן עדיפות ומהן גרועות (ו) ומה שחשוב ביותר הוא שבסוף

(1) למשל: בעמ' 76 העתקי מסוף חלק א': „כי פחדתי לדון דבריו יותר...“ ובכ"ו אדלר הגירסא מעולה: „כי פחדתי לרשום בדיו יותר...“ מצד אחר, קורא כאן את ר' עזרא רבו וחתנו (במקום וחתנו) של הרמב"ן והוא בודאי שבוש.

הפרק על החכמה נמצאו בכ"י אדלר (דף 90—98) כמה דפים שאינם לא בכ"י וירושלים ולא בכ"י גאסטר (אבל נמצאים גם בכ"י שבידו מר שוואגער בוינה), וזה תוכנם: בדף 90 פותח בסוד מלית לבנה שבה נתעטף הקב"ה ואומר, "אכתוב מעט ממה שחנני השם ממה שמצאתי בספרי המקובלים" ומביא כאן בדף 91^a דברי מקובל שלא ידעתי מי הוא, "ומפני זה אמר חכם גדול הערך מתוך זה שצבע האויר אשר בו יתקיימו כל הנפשות בהיכלות גונו כעין התכלת(1)" וכן עוד פעם בדף 92^b: "אבל אכתוב כאן ענין גדול מאד ישר בעיני מצאתיו לחכם גדול הערך לא יערכנו זהב וזכוכית וזה לשונו: דע שהתורה היא מאירת עינים בעינים נפלאים ונוראים והיא החכמה הנעלמת מעיני כל חי ורחבה מני ים והוא שכל התורה כלה שמותיו של הב"ה ובכל פרשה ופרשה שבה יש בה השם שהוא יוצר הדבר או נעשה בו או שנתקים בו ויש מקצת זה הספר היום מצוי ונקר' שמוש התורה ומה ידע משה ע"ה כל מה שיכול שום נברא לדעת ולהבין בכל הנבראים. ומפ' מעשה מרכבה של יחזקאל יוצאים שמות של פתחי היכלות ומפ' הבקעה יוצא השם שאדם מחיה בו המת. וכן שמוש תלים יוצאים ממנו כמה שמות לכל דבר. ועוד יש קבלה מחכמי הדורות ושם ע"ב שמות של ויס"ע ויב"א וי"ט... ויש קבלה ידועה מגאוני עולם בסוד הטעמים ובשמותם(2) ולא הורשה לנו לנקד הס"ת ולא לכתוב טעמים מפני שהיא כולל (!) כל השמות. והוצרכו לזיון האותיות שהזוינין והתגיין הם כתרי המלך. ומדרשים נעלמים כתבתי בענין זה".

בדף 94^a מביא גם את ספר הכוזרי לענין השפות ההסכמיות ומבטע לשון הקודש ומסוים, "והרוצה לעמוד בעניינים אלה בדרך ארוכה יחפש בספרי הקבלה וימצא מנוח. כגון בספר התקונין של רשב"י ז"ל שם ימצא סוד האותיות והנקודות הטעמים באר היטב. ובאלפא ביתא דר' עקיבא ובפיו' האותיות להחכם הר' יצחק הכהן(3) ובספר טעמי התגיין להחכם ר' אברהם פיקו ובספר גנת אגוז להחכם ר' יוסי ן' ג'יקאטילי'א בחלק השני מן הספר בחלק האותיות...". פירוש האותיות לר' יעקב הכהן הוא הנדפס על ידי במדעי היהדות כרך ב', ועל ס' טעמי התגיין לר' אברהם פיקו (לא ר' יצחק כפי שכתוב בטעות בכ"י שוואגער) כבר העירותי בספרי הנזכר עמ' 84 שהוא הנמצא באוכספורד 1441 ונתחבר בשנת רנ"ז ומכאן terminus a quo לספרנו.

(1) דעה זאת לא נמצאת בשאר ספרי קבלה הידועים לי, שאינם מדברים כלל על

תכונות האויר ההוא.

(2) השוה טעמי הטעמים שהדפסתי בקבלות ר' יצחק הכהן, מדעי היהדות ב'.

(3) זהו שבוש וצריך להיות ר' יעקב, וכן הוא על נכונה בכ"י שוואגער.

בדף 97^a, "השם הקדוש הזה מצאווהו כתוב בקלף דק מכתובת ידו של אדונינו מאור ישראל רב האי גאון ששלחו אל הרב הגדול הפלטיני (!) הגאון ז"ל בהצנע ובהסתר על יד החסיד וותיק בתלמוד ופיוט ובר סמכא ובר קבלה ר' אליהו ז"ל הבבלי". כל זה לקוח מהתשובה המזוייפת על שם רב האי גאון על דבר כתיבת שם המפורש בציוור כוכבים (עיון למעלה עמ' 78). ר' אליהו הבבלי הוא כמוכן הפייטן הידוע ר' אליהו הזקן, קרובו של רב האי גאון, שגם בפירוש ספר יצירה לר' משה בוטריל אנו מוצאים קטעי פירוש לספר יצירה שנתייחס על שמו.

כבר הראיתי במאמרי הקודם שהנוסח שבכת"י גאסטר מכיל כמה דברים שאינם בכ"י ירושלים, אבל נראה שכ"י אדלר שונה מהם גם בשאר חלקים ולא רק בתוספת הנזכרת. המאמר שהעתקתי בעמ' 79 למטה, על תורת השמטות, מסוים כאן דף 103^a—106^b בלשון זה. "לא רציתי לכתוב סברתם בכאן כי פחדתי מרבותי חכמי הדור שמא יתפסו עלי כי מי נתן שועל בין אריות להכריע סברתם ובספר הקונדריסין שלי כתבתי ענין השמטות מה שמצאתי בגנזי [חכמין] האמת ומשם יראה הזוכה אליו". מכאן ניכר שרק אח"כ החליט המחבר להרחיב את הענין והכניס במהדורה אחרת של ספרו את כל הלשון הארוך מספר מראות הצובאות שאנו מוצאים בכת"י י' זג' ושנשמרו קודם לכן רק ב"קונדריסין" אצלו. אם כן, כ"י אדלר מכיל מהדורה ראשונה של ספר אבני זכרון.

בדף 104^b מעתיק מספר תולדות אדם 1) את המשים שערי בינה מה שלא נמצא בכ"י ירושלים דף 82^a. כל הדברים שהעתקתי מכ"י גאסטר 20 למעלה עמ' 80 ואינם בו, נמצאו באמת, בשנוי גירסאות, גם בנוסח השלם בכ"י אדלר. שם נמצא בדף 128^a בפרק על ספירת הגבורה עוד לשון זה: ולכן עלה בלבי אני הצעיר שבתלמודי רבותי רבני פאס 2) לכתוב מעט מזער בכמות ולא באיכות מן הסודות הנעלמים אשר מצאתי בספרי המקובלים מפוזרים אחת הנה ואחת הנה להיותם לי לזכירה ולמוד ולא לעשות". וגם כאן מביא בסוף דבריו על צירוף שם בן מ"ב את רב חמאי בספר הפנימיות (כמו במאמרי עמ' 271, בשנוי לשון). מה שהדפסתי בעמ' 81 בלשון "רבינו יצחק החסיד", בא כאן דף 137^a ביתר בירור בלשון "רבינו החסיד הקדוש הר' יצחק סגיא נהר בן הרב ר' אברהם בן דוד נ"ע", ועוד מביא שם בדף 137^b ואילך פירוש ר' יצחק סגיא נהר על ענין י"ב גבולי אלכסון כדי ליישב את מאמר ספר הבהיר המדבר עליהם ורומז

(1) עיון עליו עכשיו ביתר אריכות בספרי החדש על כתבי היד בקבלה עמ' 58—60.
(2) עיון לשונו בהקדמה בשבח חכמי פאס. ובאמת ימד לפני ר' יעקב לואל ממגורשו פורטוגאל בפאס, כפי עדותו בתשלום ס' הקבלה (נר המערב עמ' 84).

כאן לציור האלכסונות לפי שיטתו, אבל הציור איננו עכשיו בכ"ו אדלר. וכן
מביא גם פירוש שני לענין זה „על דרך הגאונים רב צמח ורב נחשון“.
בפירוש כנויי המלכות מתוך ספר השם מעתיק קבלת ר' יצחק סג"ו נהור על כוונת
התפלות (ככנוי „שערי תפלה“) כפי שנמצאו בס' כתר שם טוב לר' שם טוב
ן' גאון ובשאר ספרים.

וזה סיום הלשון בחלק השני (דף ב' 173): „עד כאן במדה זו בעשר מעלות
הקדש אשר יעדתי לדבר בהם וגם בשמותיהם ובכנוייהם ובכנויי כנוייהם
הנמצאים בספרי הקדושים ספרי החכמים הראשונים והאחרונים אשר באו לידי
להרחיב נקבי המשכיות בראשי הדברים אשר נתן לרמזו בהם קצת רמז כדי
לפתוח פתח לאשר נדבה אותו [רוחן] ליוכנס בחכמה הקדושה הזאת גם להיות
לי לזכרון ולהקל מטורח עיון הספרים“ והלאה, הכל כלשון ספר השם דף
ל"ד ע"א.

בדף ב' 178 „ע"כ בדרך קצרה [ענין ז' היכלות] והרוצה לעמוד בענין ז'
היכלות בדרך ארוכה ימצאנו בפ' תרומה מהזוהר ובפ' פקודי ובפ' בראשית ובס'
התקונים ובפרקי היכלות לר' ישמעאל כ"ג ובסוף הספר הזה תמצא כתוב
קצת ממנו בענינים שהבאתי מפרקי היכלות בדרך קצרה וג"כ תמצאנו
מצוייר בראש הספר הזה באילן שאני מצוייר, אבל האילן הזה לא
נמצא בכ"ו אדלר כי הדף הראשון חסר בו כפי שאמרתי.

שם בעל האוסף של כתבי יד בקבלה הנזכר בחלק הזה, הוא לפי גירסת כ"ו
אדלר ר' יכל"ף ז"ל (עיי' עמ' 83) ונראה שיש למחוק את הו"ד שבראש השם.
כ"ו אדלר מסוים בדף ב' 179 ברמיזות אלה: „ובסוף הספר תמצא מעשה מרכבה
מה שהוצאתי מספרי מרכבה לר' ישמעאל בן אלישע כ"ג ובתחילת הספר
ג"כ בעיגול שצוירתי שם והטוב יכפר בעד...“ עד כאן, והשאר חסר.

